

Нодиржон Абдулахатов

**АРСИФЛИК АВЛИЁ –
ИСКАНДАР ХАЛИФА**

Фарғона - 2024

**Нодиржон Абдулаҳатов / АРСИФЛИК АВЛИЁ –
ИСКАНДАР ХАЛИФА/ илмий оммабоп/478 бет/Classic
нашриёти/2024 йил.**

Ушбу китобда XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида ҳаёт кечирган Нақшбандия-мужаддия силсиласининг йирик намоёндаси Искандар халифа Арсифий қуддиса сирруҳунинг ҳаёти ва фаолияти тўғрисида сўз юритилади.

Монография тарих, адабиёт, тасаввуф, ўлкашунослик, агиография, маданиятшунослик, билан қизиқувчи китобхонларга мўлжалланган.

**Масъул муҳаррир:
АШИРБЕК МЎМИНОВ
Тарих фанлари доктори, профессор**

**Тақризчилар:
Тарих фанлари доктори, профессор
Шовосил Зиёдов**

**Тарих фанлари доктори
Икромиддин Остонақулов**

Фаргона вилояти педагогларни янги методикаларга ўргатиш маркази илмий методик кенгашининг 27.06.2024 йилдаги №1 сонли қарорига асосан чоп этишига тавсия этилган.

ISBN: 978-9910-676-12-3

~ 2 ~

**© Н. Абдулаҳатов.
© Classic-2024**

СЎЗ БОШИ

Валийларга меҳру муҳаббатимиз уларнинг камоли ва жамолига ва барча ҳолат-ишларига ҳурмат-эҳтиромимиз натижасидир. Ушбу садоқат қалбларимизга Аллоҳ солган муҳаббат нури каби порлоқ, буюк зотларга таъзимимизни юзага келтиради. Аллоҳ таолонинг муборак номларини ҳар замон тилидан қўймайдиган азиз-авлиё маърифатидан баҳраманд бўлган, ҳар қачон ва ҳар бир ҳолатда Аллоҳ ёдини унутмаган зотлар учун валийлар ҳаёти намунадир.

Шайх Фаридуддин Аттор

Кундалик ҳаётимизда “азизлар”, “валийлар”, “бузруклар”, “зоти баракотлар” сингари сўзларни кўп эшитсак-да, айрим ҳолларда унинг мазмун-моҳиятига эътибор бермаймиз. Аммо, ўтмишда бу сўзлар халқимизда ғоят эъзоз билан тилга олиниб келганлигини таъкидлашдан сира чарчамаймиз. Биз ҳам авлиё сўзига изоҳ бериш учун китобларга мурожаат қиламиз:

“Авлиё (араб.валий сўзининг кўплиги, худога яқин одам)-тасаввуфда Аллоҳнинг зоти ва сифатларини яхши билган, унинг буюрганларини бажариб, гуноҳ ишлардан ўзини сақловчи, дунё лаззати ва шаҳвоний ишлардан юз ўгирувчи киши. Ислом анъанасида авлиёлар қайсидир бир иши, хизмати ёки хислати туфайли Аллоҳга яқин бўлиб қолган, дуолари мустажоб, солиҳ, қобил, камтар кишилардир. Авлиёлар пайғамбарлар даражасидан кейин туради. Авлиёларнинг мозорларини зиёрат қилиб, ибрат олиш ислом динининг ҳанафийлик мазҳабида савобли ишлардан ҳисобланади”.¹

¹Ислом энциклопедияси. Т., 2004. – Б.20.

Халқ орасида авлиёларга Аллоҳнинг дўстлари, азизлар, каромат соҳиблари, марди худо, валиюллоҳ, аҳлуллоҳ, эранлар, мардон, аҳли дил, ориф, дарвешлар сингари сифатлар нисбат берилган. Уларнинг ғайри табиий хислатлари хусусида турли қарашлар мавжуд. Бу ҳақда Алишер Навоий “Насойимул муҳаббат” асарининг дебочасида шундай ёзади: *“Авлиёларда зоҳир бўладиган ғайри табиий одатлар ва кароматлар баёни авлиёларнинг мартабалари кўп бўлганидек, булар ҳам кўпдир. Чунончи, бир нечасини санаб ўтайин: мавжудликдан йўқ бўлиш ва йўқликдан мавжуд бўлиш ва яширин амрнинг изҳори ва кўриниб турган амрнинг яшириниши ва дуонинг ижобат бўлиши ва озгина вақт ичида узоқ йўлни босиш ва сезгилар (кўриш, эшитиш каби) сезмайдиган ишлардан хабар топиш ва бир вақтнинг ўзида бир неча хилма-хил жойда ҳозир бўлмоқ ва ўликни тирилтириш ва тирикни ўлдириш ва жисмлар, ўсимликлар, ҳайвонлар тилини англаш, уларнинг Худога тасбеҳини билиб туриш ва таом, ичимликка ҳожат пайдо бўлгандай буларнинг сабабсиз пайдо бўлиши ва сув устида юриш ва ҳавода учушдек ва одамлар емайдиган нарсаларни еб кун ўтказиш ва ҳайвонлар билан дўстлашиш ва баданда ҳаддан зиёд қувват пайдо бўлиб, дарахтни илдизи билан қўпориш ва деворни бармоқ ишорати билан учирмоқ ва зарқ бўлаётган кемаларни қутқармоқ. Одам аҳли тилаганидек ишлар, масалан ёмғир ёздиретиш, шамол қўзғатиш, сел келтириш ёки селни дафъ қилиш ва чигиртка офатини дафъ қилиш ва турли суратда кўриниш. Биёбонда сарсон бўлганларга раҳнамолик қилиш ва ёрдам бериш”*.²

Азадан инсон маънавий дунёси, кўнгли ҳамиша комилликка, етукликка талпиниб келган. Пайғамбарлар ва

---

²Алишер Навоий. Насойим ул-муҳабат.. Ўн бешинчи том. - Т.: Ғафур Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти, 1968. – Б.73-74.

валий зотларга эргашишда комилликка интилиш, улар сиймосида ўзликни англаш, мақталган ахлоқ, илоҳий фазилат ва сифатларни мукаррам деб ҳисоблаш, маънавиятни юксак қадрлашдек эзгу ният мужассамдир.

Валий зотлар Аллоҳнинг “Қаййум”³ исми ва сифатини биладиган, Унинг буюрганларини бажариб, гуноҳ ишлардан ўзини сақлаган, дунё лаззатидан охират ободлиги учун кечган, дуолари мустажоб, солиҳ инсонлардир. Валий сўзи “яқин, азиз, соҳиб”⁴ маъносини англатади. Валийнинг кўплиги – авлиё дейлади. Валий тушунчаси Қуръони карим ва ҳадиси шарифга асосланган бўлиб, “дўст” маъносини билдиради, яъни “Аллоҳ эса тақводор зотларнинг дўстидир”⁵. Демак, валий – Аллоҳнинг дўсти. Шу маънода Қуръони каримда зикр этилган Луқмони ҳаким⁶ валий инсон бўлгани зикр этилган: “Аниқки, Биз Луқмонга ҳикмат ато этдик (ва унга дедик): “Аллоҳга шукр қилгин! Ким шукр қилса, фақат ўз фойдаси учун шукр қилур (яъни қилган шукрининг фойдаси ўзига бўлур). Ким ношукурлик қилса, бас, албатта Аллоҳ (унинг ва барча оламларнинг шукр қилишидан) беҳожат ва ҳамду санога лойиқ зотдир”⁷.

Валийлик “Аллоҳга эътиқод қилиш, Ундан бошқасидан беҳожат бўлиш ва қаноат”⁸ сифатларида мужассам бўлиб, тазкира ва маноқибларда валийлар “ориф”, “мажзуб”, “аҳли кўнгил”, “аҳли дил”, “аҳли дард”, “аҳли ҳикмат”, “ишқ эли”,

³ Қаййум – “Ал-асмо ал-хусно” (Аллоҳ исмлари .)нинг 99 исмларидан бири бўлиб, ўз-ўзидан турувчи, бошқаларни турғизувчи, барча махлуқотни назорат қилувчи ва ҳимоя этгувчи деган маъноларни билдиради.

⁴ Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт жилдлик. I-жилд. – Т.: Фан, 1983. 358-б.

⁵ Қуръони Карими карим маъноларининг таржимаси. “Жосия” сураси, 19-оят / Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. – Т.: Тошкент ислом университети нашриёти, 2001. 500-б.

⁶ Луқмони ҳаким – Қуръони Карими каримда тилга олинган донишманд ва донолик тимсоли, пайғамбар экани ҳақида ривоят қилинган. Аллоҳ унга нарса ва воқеа-ҳодисанинг моҳият-ҳақиқатига беҳато етиш ва энг тўғри ҳукмини чиқара олиш неъматини, яъни ҳикматни ато этган.

⁷ Қуръони Карими карим маъноларининг таржимаси. “Луқмон” сураси, 12-оят. 412-б.

⁸ Фаридиддин Аттор. Тазкират ул-авлиё / Мирзо Кенжабек таржимаси. – Т.: ЎзМЭ, 1997. 77-б.

“ошиқлар”, “валиюллоҳ”, “хос қуллар”, “эранлар”, “азизлар”, “марди худо”, “аҳдуллоҳ”, “девона”, “дарвеш”, “эшон” каби маънодош иборалар билан ифодаланган.

Ҳар бир валий зот илоҳий амр ва ҳукмларнинг бажарилишига масъул “Аллоҳ кўзларидан бир кўз”⁹ дирки, “биз (валийлар) Худони халққа танитмоқ учун дунёга келдик”¹⁰ деган сўзлари уларнинг ҳаётий маслақларини ифодалайди: Аллоҳ улар(нинг юзлари)га жилва-нур, (дилларига) сурур бахш этар¹¹.

Валий зотлар Муҳаммад (с.а.в.)нинг “Аллоҳ хулқлари билан хулқланингиз”¹² ҳадисини ҳаётларининг мазмунига айлантиришган. Уларнинг ибратли сўзлари, хатти-ҳаракатларини кўрган ёхуд эшитганлар қусур-камчиликларини тузатишга интилишган.

Тасаввуф адабиётлари, хусусан, маноқибларда пир-машойихда зоҳир бўладиган ғайритабиий одат ва кароматлар, валий зотларнинг мартабалари зикр этилган. Унга кўра, валий зотлар туш кўриш, бўлажак воқеаларни олдиндан башорат қилиш, узоқ шаҳардаги яқин кишиси билан алоқа боғлаб (робита) сўзлашиш, руҳнинг жисмдан ажралиб сайр этиши ва қайтиб жисмга кириши, ўзгалар фикрини уқиб олиш ва фикран ўзгаларга таъсир ўтказиш, нафас қуввати, назар қуввати, дил қуввати, кўнгилдан ўтказиш, ҳолатга кириб вужуддан нур таратиш каби хислатларга эга бўлишган. Жумладан, Шайх Абдуллоҳ Муборак дуоларининг ижобати, Хожа Аҳмад Яссавийнинг руҳий мадади, Шайх Нажмиддин Кубронинг “валийтарош” лиги, Хожа Абдуллоҳиқ Ғиждувонийнинг

---

⁹ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма жилдик. Ўн еттинчи жилд / Нашрга тайёрловчилар С.Ғаниева, М.Мирзааҳмедова. Арабча ва форсча матнларни таржима қилиб, нашрга тайёрловчи ва масъул муҳаррир С.Рафиддинов. – Т.: Фан, 2001. 127-бет.

¹⁰ Алишер Навоий. Насойим ул-муҳаббат. 429-б.

¹¹ Қуръони Карими карим маъноларининг таржимаси. “Инсон” сураси, 11-оят. 579-б.

¹² Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил Бухорий. Ал-жомий ас-саҳиҳ. Ҳадис 4. 251-б.

кашфу каромати, Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг балоларни даф этиши, Хожа Аҳрор Валийнинг бўлажак воқеа-ҳодисаларни туш кўриш орқали баён этиши шулар жумласидандир.

Эътироф этиш жоизки, валий зотлар инсонлар қалбини шамдек ёритиб, халққа беминнат хизмат қилишган. Шунингдек, илм бериш, адашганларни тўғри йўлга солиш, мискинларга саховат кўрсатиш, бева-бечораларга ҳиммат қилиш, етимлар бошини силаш, ғариблар кўнглини шод қилиш, жамики махлуқотга меҳр-шафқат назари билан қараш авлиёуллоҳга (Аллоҳнинг валийси, дўстига) хос фазилат бўлган. Валий зотлар бўлган, бор ва кейин ҳам бўлади, то ҳаёт бор экан, улар миллатни соғлом эътиқод асосида иш кўришда, халқни Ҳақ ва ҳақиқат томон даъват қилишда раҳнамолик вазифасини бажараверадилар.

Фикримизнинг далили сифатида Хожа Абухолиқ Гиждувонийнинг(1103-1179) қуйидаги сўзларига эътибор берайлик: *“Эй одамлар, авлиёларнинг кароматини Ҳақ деб билинг, подшолик боргоҳининг соҳиб валоятлари мақомотларини ҳақиқий деб ҳисобланг, меҳрибонлик назарини ташувчилар деб тушунинг, суҳбатларини офтоб каби қадрланг, уларга ҳимматингизни қаратинг. Шундай қилсангиз, шояд Аллоҳнинг тавфиқи сизга рафиқ бўлиб, азизларнинг ахлоқи тарбиясидан шундай саодатга етсангиз!”*¹³.

Шу ўринда валийлик тўғрисидаги баъзи бир халқона қарашлар хусусида тўхтаб ўтсак. Масалан, авлиёлар дуосининг ижобат бўлиши тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Бу ҳақда Фаридиддин Аттор шундай нақл қилади: *“Нечунким, Яҳё ибни Муоз раҳматуллоҳи алайҳ*

---

¹³Хожа Абухолиқ Гиждувоний. Сўзбоши, таржима, луғат ва изоҳлар муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. Т.: Ўзбекистон, 2003. – Б. 72.

дунёдан ўтганидан кейин уни тушида кўрдилар ва сўрадилар “Аллоҳ таоло сенга не қилди?” деб. Айтдики, “Роббим хитоб этди: “Ё Яхё! Менинг сен билан қаттиқ жазолов ишларим бор эди, аммо бир кун мени сўзлар эрдинг ва сўзлаб-эслаб таъзим қилар эдинг. Менинг валиларимдан бирови у ердан ўтар экан, сенинг таъзим ила мадҳу сано этишингни эшитиб, вақти хуш бўлди ва сени дуо қилди. Ўшал валининг дуоси баракоти ила сени ҳам дўстларимдан қилдим ва сенга раҳмат айладим!”¹⁴.

Азиз-авлиёлар Худонинг қиличи эканлиги тўғрисидаги халқона қарашлар ҳам эътиборга молик.

Манбаларда келтирилишича, XIII асрда яшаб ўтган фарғоналик ҳазрат Бурҳониддин Қилич муслимларга ниҳоятда раҳм-шафқатли, Худонинг неъматларидан баҳраманд бўлиб, шукронасини адо қилмайдиган жоҳилларга нисбатан эса қаҳрли бўлган экан. Жоҳиллардан бир нечтаси ул зот ҳақида ғийбат қилганларида, уларни ўз ҳузурларига таклиф этиб, шифтга соч толасига осилган жуда ўткир тиғли қилични кўрсатган экан. Икки томонли тиғи ўткирланган ва ойнадек мусаффо (ялтироқ) қилич шуъласига пашша ва қўнғизлар ўзларини урар эди ва қилич тиғига тегиб, икки бўлиниб ерга тушар ва ҳалок бўлар эди. Шунда Султон Бурҳониддин ғийбатчиларга қараб: “Айтинглар қани, айб шамширдами ёки қўнғизу пашшадами? Сизлар ўзларингизнинг айбингиз бирлан ўзингизни қиличга уриб, ҳалок бўласизлар!”, дейди. Шу воқеа ҳам сабаб бўлиб, Султон Бурҳониддинга “Қилич” лақаби қўшилган экан”¹⁵.

---

¹⁴Фаридиддин Аттор. Тазкират-ул Авлиё. - Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси Давлат илмий нашриёти, 1997. – Б.4 .

¹⁵Қаранг: Караффа-Корбут К. Узгенская легенда // Протоколы и заседаний и сообщения членов Туркестанского кружка любителей археологии. Год 2-й (11 декабря 1896-11 декабря 1897). Т., Протокол заседания 16 октября 1897 г; Орлов В. Клыч Бурханиддин, сын Саид-Камаледдина (Узгенский Георгий Победононец) // Туркестанские ведомости. 13(26).04.1908, №82; Махмуд ибн Вали. Море тайн. Т.: Фан, 1977; Абул Ҳакими Самарқандий. Қандия. Самарқанд.: Суғдиён. 1994; Каттаев К. Махдуми Аъзам ва Даҳбед. Самарқанд.: Суғдиён, 1994; Илёсхон Ғозий. Махдуми Аъзам

Авлиёларнинг мазах қилиш ва улар устидан кулишнинг оқибати нақадар аянчли бўлиши ҳақида ҳам халқимизда кўплаб ривоятларни эшитиш мумкин.

Икромиддин Остонақулнинг “Фарғоналик валийлар” асарида шу ҳақда қуйидаги воқеа баён этилган: “Кунлардан бир кун шум ниятли кишилар Азимхожа эшон исмли авлиёни мазаммат қилиш учун бир одамни ўлди деб гап тарқатиб, тобутга солиб, жаноза намозига одам йиғишади. Жаноза намозини сиз ўқинг, деб эшондан илтимос қиладилар. Эшон жаноза намозини ўқийди. Шунда шумлар “Бу одам ўлгани йўқ эди, сизни синовдик”, деб кулишади. Шунда Азимхожа эшон: “Очиб қаранглар, балки ўлгандир”, дейди. Тобут устини очиб қарашса, ҳалиги одам чиндан ҳам ўлиб ётган экан”¹⁶.

Шу сабабдан Турк шоир Юнус Эмро байтларининг бирида жумладан шундай деган эди:

Авлиёга мункирлар
Ҳақ йўлига осийдур,
У йўлга осий бўлган
Кўнгилларда занг эрур.¹⁷

Ҳирот пирларидан Абдуллоҳ Ансорий (1006-1088) қуддиса сирруҳу (Аллоҳ унинг сирини муқаддас тутсин) ўз асҳобларига: *“Ҳар пирдан бир сўз эслаб қолинг, агар бу қўлингиздан келмаса, уларнинг исмини ёд олинг, бундан баҳра*

Имом ал-Косоний. Т.: Ўзбекистон, 1996; Абашин С. Н. Бурханиддин - Кылыч: Ученый, правитель, чудотворец? // Подвижники ислама. М.: Восточная литература, 2003; Джамал ал- Карши. Ал-Мулхакат би-с-сурах. История Казахстана в персидских источниках. I том. Алматы.: Дайк-Пресс, 2005; SAWADA M. Genealogy of Makhdūm-i A'zam and Cultural Tradition of Mazārs // Studies on Mazar Cultures of the Silkroad. Hnjjiang, 2008.

¹⁶Икромиддин Остонақул. Фарғоналик валийлар.- Т.: Мовароуннахр, 2001. – Б. 79.

¹⁷ Юнус Эмро. Нечун йиғларсан эй булбул. – Т.: “Ўзбекистон”, 2018.-Б 124.

топасиз”, дея васият қилган эди¹⁸. Чиндан ҳам Худонинг дўстлари деб аталувчи улуғ зотлар бўлган авлиёлар номини ёдга олиш, уларнинг файзи осори қутлуғ, сербарокот қабрларини зиёрат қилиш қадимдан савобли ишлар жумласидан ҳисобланган. Зеро, Низомиддин Мир Алишер Навоий авлиёлар тазкираларини ўқишнинг фазилатларини сўзлар экан, *“умид улки, бу залолат водийсида гумроҳдек маҳрумлар бу ҳидоят олами раҳнамойиларининг оёғи тупроғи бирла тийра бўлгон ботин кўзларин ёрутмоққа баҳраманд бўлгойлар ва хокисор бошин оёқларга туфроқ қилмоқ бирла сарбаланд бўлгойлар”*,¹⁹ деб ёзган эди. Бундан кўринадики, ҳазрат Алишер Навоий авлиёларни *“ҳидоят оламини раҳнамойлари”*, яъни тўғрилиқ оламининг сарбонлари деб таърифлаган²⁰. Чунончи, тасаввуф тариқатининг улуғ намоёндаларидан бири ҳазрат Маҳдуми Аъзам (1463/64-1542) ўзининг *“Рисолаи вужудия”* асарида валийлар хусусида қуйидаги таърифни келтиради: *“Валийнинг уч белгиси бор, у баъмани, унинг юзини кўрсанг, юрагингни тортади. Иккинчиси мажлисда у маънили сўзлаганида, ўз борлиги ва сўзлари билан ҳаммани ўзига тортади. Учинчиси шуки, баъманиликда у оламнинг энг хосидир. Унинг бирор узвидан ёмон ҳаракат юзага чиқмайди”*²¹.

Нақшбандия силсиласининг Маҳдуми Аъзамдан кейинги йирик вакили Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий (тахм. 1485-1571) тўғрисида маълумотлар берувчи *“Мавлоно Лутфуллоҳ маноқиб”* асарида авлиёлар хусусида ушбу маълумотлар келтирилган: *“Ҳазрати Мавлоно Лутфуллоҳ*

---

¹⁸Абдурахмон Жомий. Баҳористондан.Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. –Б. 296.

¹⁹Алишер Навоий. Асарлар. 14 Том. - Т., 1973. – Б.23.

²⁰Икромиддин Остонақул. Фарғоналик валийлар. -Т.: Мовароуннахр, 2001. – Б.11.

²¹Зоиров Э.Х. Маҳдуми Аъзамнинг «Рисолаи вужудия» асари хусусида // Академик Убайдулла Каримов номидаги Ёш шарқшунослар илмий конференцияси тезислари. - Т., 2006. – Б.68.

айтдилар: “Марди Худолар (яъни авлиёлар) билан беллашмоқ ва ўзида сезган баъзи ҳолатлар билан маъзурланмоқ лозим эмасдир. Истиғно ва истикбордан шумроқ нарса ва куфр йўқки, охирги ҳоли ва оқибати қийинчилик бўлмай. Аллоҳдан тавфиқ ва кўмак тилаш керакким, то иршод аҳлининг иноятини топсинлар ва Ҳақ таоло тавфиқини азизларнинг инояти ва муҳаббатидан деб билсинлар.

Мардларнинг (авлиёларнинг) иноятсиз ҳеч инсон хатарлардан, хатоликлардан омонликда бўлмайди. Зубдату-л-орифин Ҳазрати Чалабий буюрибдурларки, иноятсиз фойда бермагай. Агар авлиёulloҳларнинг инояти камолдан ҳар иккисига эга бўлсалар, нур устига нур бўлгусидир”²².

Азиз – авлиёларнинг фазилатлари хусусида XVIII асрда яшаб ўтган Шайх Одина Муҳаммад Хоразмий ўзининг “Мифтоҳ ул асрор” (“Сирлар калити”) номли асарида жумладан шундай ёзади:

“Анбиёларнинг, уларга саломлар бўлсин, фозиллари ва комиллари ва авлиёлар, уларнинг барчасига Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин, бир ойина кабидурларки, Худованди таоло ўзининг ҳукмлари ва сирларини бу ойнада зуҳур қилдиради, уларнинг вужуди ва тилидан бу ҳукм ва сирларни инон ва ихтиёрсиз содир қилади. Тўтига ўхшаган муридлар ва таълим олувчилар ўзларининг суврати ва жисмига ўхшаши бу зотлардан маъориф ва ҳақойиқларни тинглайдилар, ахлоқ ва одоб ўрганадилар. Уларнинг сўзлари ва ҳаракатларини уларнинг ўзларидан деб ўйлайдилар, уларга тобелик ва пайравлик қиладилар, Бу нарсалар бошқа жойда эканини билмайдилар”²³.

²²Муҳаммад Муфти Оҳангароний. Мавлоно Лутфуллоҳ Маноқиб. - Т., 2002. Б.121.

²³Шайх Одина Муҳаммад Хоразмий. Мифтоҳ ул асрор. – Т.:Ўзбекистон давлат консерваторясининг «Мусиқа» нашриёти, 2006. – Б.84.

Авлиёлар тўғрисида “Ҳазрати Башир маноқибӣ” асарида қуйидагича баён этилади: *“Аллоҳ Ҳақ субҳонаҳу ва таоло бундай инсонни ўзининг махфий бўлган сир-асрорларидан хабардор қилиб қўяди. Бу ҳолатда инсон валоят салтанатининг тахтига ўтиради. Бу мартабани топган инсон бу дунёда ўзини йўқ деб ҳисоблайди ва охираат кунда ўзини ҳақиқий инсон деб билади. Авлиёulloҳларда баъзи кароматлар пайдо бўлади. Чунончи инсонларни ички феъл-атворларидан хабардор бўлган ҳолатда уларни йўлидан адашганлар ва қилган гуноҳлари ва савоб ишларини айнан кўз билан кўргандек ва ё қулоқ билан эшитгандек айтиб берадилар”²⁴.*

Ҳазрат Ашраф Али Таҳонавий айтадилар: *“Ҳақ таоло билан алоқаси дуруст ва кучли бўлган кишидан муслмонларга у киши буни мақсад (ният) қилмаса ҳам фойда етаверади, бундай киши худди қуёшга ўхшаб қолади. Қуёш ўзининг кимларга қандай фойдаси тегаётганини билмайди, фойдалантириши керак бўлган нарсаларга фойда етказишни қасд ва ирода ҳам қилмайди. Шундай бўлса ҳам, фойдаси тегаверади. Алҳамдулиллаҳ, улуғларимизнинг ҳоллари ана шундай эди”.*²⁵

Дарҳақиқат бани башар орасида шундай одамлар бўладики, улар гарчанд шуҳратдан, одамларнинг зоҳирий (кўпинча риёга айланиб кетадиган) тавозуъ-таъзимидан ҳарчанд ўзларини четга олмасинлар, эл эҳтироми уларни излаб топаверади. Атрофини кўпчилик ўраб олаверади, қавм назари бамисоли илоҳий назар каби мудом таъқиб этади. Одамлар уларга билиб-билмай, ҳавас ва тақлид қиладилар, суратда ва сийратда уларга ўхшашни, Тангри, улар

---

²⁴Чориев А. Ҳазрати Султон тарихи ва Ҳазрати Башир маноқибӣ... — Б.260.

²⁵ Муҳаммад Шафеъ Усманий. Мажолиси ҳакимул умма. / Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Ёрқинжон Фозилов – Т.: “Hilol - Nashr”, 2023. – Б.155-156.

зурриётларини ҳам уларга ўхшатишини орзулаб яшайдилар.²⁶

Нақшбандия тариқатининг муршиди ҳазрат Искандар халифа қуддиса сирруху (унинг сирри муқаддас қилинди) ҳам мана шундай табаррук зотларнинг бири эдилар. Чунки бир аср муқаддам яшаб ўтганлигига қарамай у ҳақдаги хотиралар кечагидек инсонлар ёдидан унутилиб кетмаган. Искандар халифа (қ.с.) билан боғлиқ ривоятлар унинг ихлосмандлари хонадонларида авлоддан-авлодга айтиб келинган.

Ушбу ривоятларни тинглар эканмиз, у зот ҳақида сўз айтиш бизнинг вазифамиз эмасдек туюлади, чунки авлиёлар ҳақида сўз айтишнинг ўзи бўлмайди. Бунинг учун ўша зот мақомидаги киши, жилла қуриса, у зотни кўрган ва суҳбатларини топган киши бўлиш керак. Азимхожа эшон айтганидек:

Билур билмас, ақлингизга бино қўюб,
Эранларга тил текизманг, дўстларимо.
Қўрқарманким, йиқилгайсиз йўлдин тойиб,
Эранларга тил текизманг, дўстларимо.²⁷

Ғойибдан туриб кўрмаган кишиси ҳақида сўз айтиш доим ҳам ўзини оқлайвермайди, лекин у зотга бўлган ғойибона муҳаббат бизни бу соҳада сўз айтишга журъат берди.

Ҳазрат Искандар халифа қуддиса сирруху шахсиятида ҳам биз бир умр Ҳақ ризосига интилиб яшаган комил инсон сиймосини кўрамиз. У зотнинг хулқи ва сийрати, ахлоқий қарашлари, шахсий ҳаётларида қўллаган гўзал одоб намуналари ҳар қандай кишини бефарқ қолдирмайди. Бинобарин Искандар халифа (қ.с.) оддий мўмин сифатида

---

²⁶ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Абдусаммад Охунд Қоил Марғилоний . – Т.: “Noshir”, 2013. – Б.12.

²⁷ Азим Хожа эшон. Ҳикмат. / Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи: Рафиддинов Сайфиддин Сайфулло ўғли. –Т.: “Ўзбекистон”, 1993.-Б.18.

яшаб, комил инсонлар – орифлар, шайхлар ва сўфийларнинг гўзал сийрат ва хулқларини ўзларида жамлашга эришди. Пирлик мақомида фаолият олиб бориб, оддий аҳоли қалбига йўл топа олган бетакрор зот эдилар.

Аждодлар маънавий мероси бебаҳо бойлик ва тенгсиз хазинадир. Унинг замирида аждодларнинг ибратли ҳаёти, пок эътиқоди, олийжаноб инсоний фазилатлари мужассамдир. Зеро, бу хазина нафақат ўз даври, шунингдек, келажак авлодлар маънавий ҳаёти учун мустаҳкам замин бўлади. Жумладан, валий зотларнинг пок эътиқоди, илму ирфон йўлидаги фидойилиги, камтарлик, хокисорлик, самимийлик каби фазилатлари ёш авлодда аждодларга чексиз ҳурмат-эҳтиром туйғуларини кучайтиради.

Қадимдан ҳар бир ёзилган ва ёзилажак китоблар дили пок, эзгу ниятли инсонларнинг яқиндан кўмаклари туфайли дунё юзини кўрган. Сўзимиз ниҳоясида биз ҳам ушбу китобни нашрга тайёрлашда, китоб учун сира эринмай шаҳардан шаҳарга, қишлоқма-қишлоқ юриб маълумотларни тўплашда, бирга сафарларда ҳамроҳлик қилган Шарофиддинхожи Аҳмадалиев, Ҳошимжонхожи Раҳматуллаев, Ёдгорхожи Ҳамралиев, Арсиф маҳалла фуқаролари йиғини раиси Ҳайитвой Мамадиев ва халқ таълими фидойиси, олий тоифадаги тарих фани ўқитувчиси, устоз Раҳмонали Ортиқалиевдек эзгу қалб соҳибларига, китобни чоп этишда яқиндан ёрдам берган саховатпеша Жаҳонгир хожи Аҳмедовга Аллоҳдан беҳисоб ажру-мукофотлар тилаб қоламиз.

ИСКАНДАР ХАЛИФА “МАСНАВИЙ” ДАН САБОҚ БЕРГАН АВЛИЁ

Яшаётган маҳалла ва шаҳарингизда валий зотлар, эл ардоқлаган алломалар дафн этилган зиёратгоҳлар мавжуд бўлса, шубҳасиз, сизда уларни яқиндан билиш имкони туғилади. Ёшлиқдан кўнглингиз улардаги яхши фазилатларни сезгандек бўлади. Аммо негадир истиҳола ё тажрибасизлик қилиб, улар ҳақида эшитган билан ривоят ва ҳикоятларни ёзишга журъат қилмайсиз. Лекин вақт ўтиб бориши билан улғая борганингизда, сиз билган улуғлар ва уларнинг авлодлари ҳам ғаниматлиги, уларнинг сирли жиҳатларини кашф қила бошлайсиз.

Азизларнинг ҳаётига узоқ умрлик тажрибангиздан келиб чиққан ҳолда назар соласиз. Шунда безовта қилган фикрлар, илоҳий туйғулар сизда улар ҳақида бир нималар ёзишга ундайди. Ёзганда фойдаси бўладиган жиҳатларни ўйлаб астойдил ишга киришасиз.²⁸

Солиҳлар ва ўтган улуғларнинг зикрларини қилишда қатор фойдалар борлиги ҳақидаги маълумотлар ёзма манбаларда ҳам ўз ифодасини топган. Масалан, Марғилонда ўтган саййид авлодларидан Валихон тўра авлодлари қўлида сақланувчи “Равзат ул-ансоб” асарини олайлик.²⁹ Унда жумладан, шундай келтиради:

“...Аммо баъд, билгил ва огоҳ бўлғилким оят ва ҳадисдин сўнг бузургворларнинг сўзларини эшитмоқнинг савоби бисёр-дур ва саҳиҳ саййид насаблар кароматлари ва хориқи одатларининг ихлос бирла эшитса, неча фойдалар ва манфаат-лар ҳосил бўлур. Аввал улким, толиб муридлар эшитса, талаби

²⁸ Ўроқхон (Раъфиддинхон) ҳожи шайх Назруллахон ўғли. Ибратли ҳаёт гулшани. – Т.: “Мовароуннаҳр”, 2005. –Б.6-7.

²⁹ Абдулаҳатов. “Равзат ул ансоб” манобеи – муҳим тарихий манба // Ёш олимлар илмий гўплами. Тошкент: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2019. – Б.62-69.

зиёда бўлур ва ҳиммати қавий бўлур. Иккинчи улки, кишини кўнглида ғурур ва димоғида кибру даҳвоси бўлса, буларнинг сўзлари кўнглидаги кибрни ва даҳвосини ботил қилур ва ўз нафсини яхши ва ямонини ўзига кўрсатилур ва Худо йўлига ихлос бирла кирар ва кўр ва ботин бўлса, ботин кўзи очилур. Кўнгли мусаффо ва равшан бўлур”.³⁰

Мазкур китобда XIX асрнинг иккинчи ярми ва XX аср бошларида ҳаёт кечирган Нақшбандия-мужаддида силсиласининг йирик намоёниси Исканлар халифа Арсифийнинг фаолияти тўғрисида сўз юритишни ният қилдик. Чунки Искандар халифа (қ.с.) ҳақида эшитган ва унинг тарихини яхши билганлар ҳозирда дунёдан ўтиб қабристонларда мадфундирлар. Бугунги кунда умргузаронлик қилаётган ёши улуғлардан сўрагудек бўлсак, хотираларидан нолиб, “ёдимдан кўтарилибди”, дея афсуснамо бош чайқайдилар. Шундай чоғларда “Яхши хотирадан ёмон ёзув яхши” деган иборани эслаймиз. Қизиқ нима учун машойихлар яхши хотирадан кўра ёмон ёзув яхши деб билган эканлар? Дарҳақиқат, ўйлаб кўрсак, ҳар қандай яхши хотира ҳам бир кун панд бериши мумкин. Чунки вақтнинг ўтиши ёхуд саломатлик туфайли юзага келган салбий ҳолатлар инсонни хотиралардан жудо қилиши мумкин. Баъзи бир ҳолатларда бу ҳам етмагандек тилдан ҳам қолганлар бор. Бундай пайтларда кечагина ўзининг сўзамоллиги билан барчани ўзига қарата олган кишини бир

---

³⁰ Равзат ул ансоб” қўлёмаси. 5-варақ. Мазкур қўлёзма ўтган асрнинг 80-йилларига қадар яшириб келинган. Қўлёзмани сақлаиб қолишида Валихон тўранинг набираси Қиличхон Музафархон ўғли (1892-1965) хизматлари катта бўлган. 2002–2007 йилларда Япониянинг “Нара Ипак йўли Тадқиқот Маркази” ва “Тойота” фондининг ҳомийлигида “Марказий Осиёдаги исломий муқаддас жойларни ўрганиш” (Фарғона водийси мисолида) номидаги илмий лойиҳаси бўйича Фарғона водийсида олиб борилган тадқиқотлар чоғида “Равзат ул ансоб” қўлёзмасининг уч нусхаси аниқланди. Улардан иккитаси насрий ва учинчи қўлёзма назм йўлида ёзилган. Ҳозирда қўлёзмалардан бири Марғилон шаҳри, Жўрахон Султонов кўчасида яшовчи Аҳрорхон Қиличхонов (1944 йилда туғилган) хонадонидан сақланмоқда.

кечада ҳам хотирадан ҳам тилсиз бўлиб туриши нақадар аянчли. Аммо на илож бу аччиқ ҳақиқатни кўп бор гувоҳи бўлганмиз. Бинобарин, бундан минг йил аввал Абулқосим Фирдавсий бежиз қуйидаги мисраларни битмаган эди:

Яхшилик қилиб қол то тирик кўзинг,
Кўзинг тирикликда айтиб қол сўзинг.

Инсон қайси даврда ва қандай маконда яшамасин, унинг фитратида гўзаллик ва эзгулик мужассам. Бироқ барча бир хил шароитда дунёга келиб, бир хил ҳаёт кечирмайди.

Ҳаёт сўқмоқлари инсонларни турли кўйларга солади, турли вазиятлар билан рўбарў қилади. Айнан шу вазиятларда инсоннинг инсон бўлиб қола олиши ҳар кимга ҳам насиб қилавермайди ва бу даврда кўпчиликнинг фитратидаги эзгуликларга путур ета бошлайди. Бундай таҳликали замонларда ҳам тўғри йўлда юриб, хосу авомни дин-диёнатга ундаб келган хос инсонлар борки улар устоз Сулаймон Ҳилми Тунахон таъбири билан айтганда: “Қутиб ўтиришга фурсатимиз йўқ. Уммати Муҳаммад авлодлари жаҳаннамга сел каби оқиб кетаётган экан, биз томошабин бўлиб тура олмаймиз. Бу селда оқиб бораётганлардан битта тўнка бўлса ҳам, қутқариб қолайлик!” дея ўзларини ҳаётларини хавф-хатарга қўйган ҳолда умр кечирадилар. Таъқиб устига таъқиб ўтказилишига қарамай инсонларни маърифатга ошно қилишдек хайрли ишдан ўзларини четга олмадилар.

Шундай улуғ инсонларнинг ўз даврида қилган ақл бовар қилмас ишларининг ҳақиқий даражаси кўпинча уларнинг вафотларидан сўнг ошкор бўлади.

Масалан, ловия баҳор ва ёз мавсумида икки метргача ўсадиган кўзга ташланадиган ўсимлик бўлишига қарамай, мавсум сўнггида тугайди. Қарағай дарахти эса секин-аста ўсади ва унинг улуғворлиги ўнлаб йиллардан сўнг кўзга

ташланади. Ёнғоқ эса узоқ вақтдан сўнг мева беришни бошлайди, аммо узоқ умр кўради.

Донолар ҳам шундай узоқ вақт давомида наслардан насларга ўтиб борадиган ишларни амалга оширадиган зотлардир.³¹

XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларида Фарғона водийсида нақшбандия тариқатининг муршидларидан бири бўлган арсифлик Искандар халифа (қ.с.) тўғрисида ҳам шундай фикр билдириш мумкин.

Тасавуфга доир адабиётларда муршиди комилга тобе бўлган кишиларни учга бўлиниши айтилади:

1. Муридлар. 2. Халифалар. 3. Ворис.

Муршидга тобе бўлган ҳар ким – муриддир. Муршидлар ичида энг кўп ибодат этган, арбайни чеккан, неча кун оч қолиб, кеча-кундуз зикр ва ибодат билан машғул бўлган кишилар муршиднинг халифалари даражасига юксалиши мумкин.

Қўқон хонлиги даврида фаолият кўрсатган тасаввуф тариқати намояндлари тўғрисида сўз юритилган Аламбардор халифа, Алиберда халифа, Асқар халифа, Жаъфар халифа, Зарифа халифа, Зунун халифа, Расул халифа, Эшон халифа Сафо, Тўрақул халифа, Эшон Халифа Олтмиш, Мир Жалил халифа, Холиқназар халифа, Ҳаким халифа, Халифа Сўфий Бадал, Халифа Солиҳ,, Чусмат халифа, Содик халифа, Халифа Саффор каби табаррук зотларнинг исмлари тилга олинади. Уларнинг барчасини исмига халифа сўзи қўшиб айтилган.

Маълумки, халифа сўзининг луғавий маъноси - ноиб, ўринбосар.

1) мусулмон жамиятининг ва мусулмон давлатининг диний ва дунёвий бошлиғи. Пайғамбар (соллаллоҳу алайҳи ва

---

³¹ Невзат Тархан. Маснавий терапия/. Таржимон: Г.Мирзаева. - Т: "Янги аср авлоди", 2022. - Б.28.

саллам) вафотларидан сўнг чориёрлар пайғамбар ўринбосари сифатида давлатни бошқарганлар. Уммавий халифалар эса ўзларини Аллоҳнинг ердаги ноибидеб эълон қилганлар;

2) тасаввуфда тариқат (сулук)нинг шайхдан бир поғона куйида турадиган раҳбари. Тариқатда халифалар шайхнинг ўринбосарлари ҳисобланадилар. Уларга ҳам шайхнинг деярли барча ҳуқуқлари берилади;

3) ахийлар жамоасида пирнинг ўринбосари ва ёрдамчиси;

4) касб-корда устанинг ёрдамчиси. Касб-кордаги "хал атамаси талаффузда соддалаштирилиб, "халфа" деб аталган.

Бундан кўринадикки, юқорида исмларига халифа сўзи қўшиб қайд этилган зотлар тариқатда шайхнинг ўринбосарлари ҳисобланганлар. Бироқ улар кейинчалик тариқатда ўринбосарликдан шайхлик даражасига эришганлар. Шундай бўлса-да, "халифа" сўзи уларнинг номларига қўшиб айтиб келинаверган.

Маълумки, Хожагон-нақшбандия тариқати нафақат ислом дунёсида вужудга келган илк сўфийлик таълимотларидан бири, балки пайдо бўлган ватани – Ўрта Осиёдан бошқа кўпгина ўлкаларга ҳам тарқалиб, мазкур ўлкалар халқлари маданиятига катта таъсир ўтказган энг нуфузли тасаввуф тариқатларидан бири ҳам ҳисобланади. Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг халифалари, жумладан, Хожа Алоуддин Аттор (ваф. 802/1400), Хожа Муҳаммад Порсо (749/1348–822/1420) ва Хожа Яъқуб Чархий даврида бутун Марказий Осиёга ёйилиб улгурган, навбатдаги авлод пирларидан Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор ва унинг халифалари даврида эса сезиларли иқтисодий ва сиёсий қудратга эришган хожагон-нақшбандия тариқати шу даврдан бошлаб бошқа юртларга ҳам тарқала бошлади.

Мовароуннаҳрда вужудга келиб, тараққий топган мазкур тариқат хорижий ўлкалардан биринчи бўлиб ўша пайтлар

Темурийлар давлати таркибига кирганлиги сабабли Марказий Осиё билан ягона маданий маконда жойлашган Хуросон ўлкасига кириб борди. Бухорога келиб, Хожа Алоуддин Атторнинг халифаларидан бўлмиш Мавлоно Низомиддин Хомуш (ваф. 860/1456) ҳузурида сўфийлик таълимини олиб кетган Саъдиддин Кошғарий (ваф. 860/1456) хожагон-нақшбандия тариқатининг Хуросоннинг Ҳирот ва бошқа шаҳарларида кенг тарқалиб, мустаҳкам ўрин эгаллашида катта роль ўйнади. Унинг халифаси Абдурахмон Жомий (817/1414-898/1492) даврида эса нафақат Хуросон диний, илмий ва маданий доиралари вакиллари, балки давлат амалдорлари ҳам ушбу тариқатга киришди.³²

Айнан бу ҳолатни Искандар халифа (қ.с.) фаолиятида ҳам кўриш мумкин. Арсифлик хожи Искандар ҳам тариқатда дастлаб шайх ўринбосари бўлганлиги учун “Искандар Халифа” номини олган. Гарчанд унинг ўзи пири муршид даражасига мақомига етиб тариқат шайхи сифатида машҳурликка эришган бўлса-да, шогирдлари ва ихлосмандлари орасида “Искандар Халифа” номи билан эъзозлаб келинган.

Соҳиби каромат, олими раббоний, Қуръони карим ва пайғамбар алайҳиссаломнинг суннатларини халққа етказиб, ислом дини ривожига муҳим ҳисса қўшган валиюллоҳ Искандар халифа (қ.с.) Туркистон заминида “Маснавий”дан шарҳ айтган авлиё сифатида машҳур бўлган. Амоний Арабоний унга бағишланган ғазалида:

Дидам он шайхи ҳамон чун кошифи асрорхо,
Як суҳбати он авлиё фаҳри кунам бисёрхо.

---

³² Раззоқов Ғ.хожагон-нақшбандия тариқатининг вужудга келиши, ёйилиши ва хорижий ўлкаларга тарқалиши.// "Хожагон-Нақшбандия тариқатининг ёшлар тарбиясидаги урни". – Б. : Бухоро нашриёти, 2023.-Б.29-31.

Мазмуни: Замона шайхи, сирларни кашф этувчи бу шайхнинг суҳбатини қурдим, бунга кўп фахрлар қиламан), деб ёзган эди.

Амоний Искандар халифа (қ.с.)ни “пири дастгири равшан, соҳиб ул - мақомот - ва - л - каромот” (қалби равшан, қўлловчи пир, каромат ва мақомотлар соҳиби) деб атайди. Унинг ёзишича, Искандар Халифа (қ.с.) Жалолиддин Румийнинг “Маснавий” асарини изоҳлашда тенгги йўқ зот бўлган:

Моро басо файзи расад чун Хожаи Азфорҳо.

Дар пеши у қалби сияҳ равшан бувад, оғоз; бош,

Чанги занон бар доманаш гири аз он анворҳо.

Ҳар руз ҳар ёронро хонда чунон аз Маснавий...³³

Нақшбандия тариқатининг буюкларидан Абдуллоҳ Деҳлавий (1744-1824) шундай деган эдилар: “Уч китобнинг йўлдоши йўқдир. Булар Қуръони карим, Муҳаммад бин Исмоили Бухорийнинг “Жомъийи саҳиҳ” ва Жалолиддин Румийнинг “Маснавий” китобидир. Авлиёлик йўлининг камолотини билдирадиган китобларнинг энг устуни “Маснавий” дир”.³⁴

Дарҳақиқат Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” асари тасаввуфнинг Илоҳий ишқ, иймон - эътиқод, тавба, сабр, фақр, таваккул, фано, бақо, сўфийнинг бурч ва одоби; кибр, нафс, манманлик, ёлғончилик, таъмагирлик, судхўрлик, нодонлик, жаҳолат, уларни бартараф этиш масалаларига бағишланган.³⁵

---

³³ Маҳмуд Ҳасаний. Амоний Аробоний ва унинг “Баёзи” ҳақида. // Амоний Арабоний. Баёхи маҳмуд ал-маҳбуб. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2015.- Б.4-8.

³⁴ Юсуфий Ж. Машрабнинг бадиий мерослари.// Машраб. Девон.– Т.: “Янги аср авлоди”, 2006.-Б. 38.

³⁵ Рўзматзода Қодиркул Рўзмат ўғли. Хожамназар Хувайдо тасаввуфий қарашларида онтологик ва гносеологик концепция. Фалсафа фанлари доктори (Dsc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Тошкент. 2019. – Б.175.

Тарихий маълумотларга кўра айнан Нақшбандия ва Қодирия тариқати вакиллари орасида “Маснавий” хонлик кенг тарқалган эди.³⁶ Жумладан, Нақшбандийлик тариқатининг пешволаридан Хожа Баҳоуддин Нақшбанднинг тўртта халифаларидан бири,³⁷ зоҳирий ва ботиний илмлар олими Яъқуб ибн Усмон ибн Маҳмуд ал-Ғазнавий ал-Чархий (ваф. 851/1447 й.) “Маснавий” га махсус шарҳ ёзган.³⁸

“Фариштайи рўйи замин”, яъни “Ер юзининг фариштаси”, деб ном олган машҳур шоир, Кубровия тариқатининг пири муршиди Абулвафо Хоразмий (1431/32 йилда вафот этган) “Маснавий” га шарҳ айтган.³⁹

“Маснавийи Маънавий” асари назмда, маснавий услубида ёзилган тасаввуфий, дидактик асардир. “Маснавий” дан кўплаб нусхалар кўчирилган ва улар ҳозирги вақтда жаҳоннинг кўплаб китоб хазиналарида сақланади. Асарнинг бошқа тилларга таржималари ҳам анчагина.

Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи Маънавий” асари бағишланган шарҳлар араб, форс, туркий ва бошқа тилларда ёзилган. Ушбу шарҳларнинг ҳажми ва таркиби ҳар хил. Мазмун жиҳатдан уларда асарларнинг манбалари, унда акс этган воқеалар тафсилоти, Қуръон оятлари ва Ҳадислар, муаллифнинг ҳаёти, ижоди, замондошлари ҳақида маълумотлар, айниқса Румийнинг дунёқараши, тасаввуфий ёндашувлари, инсонпарварлик хусусиятлари, шоир давридаги бизгача етиб келмаган бошқа мутафаккирларнинг асарлари ва ҳоказо каби хилма-хил мавзулар акс этган.⁴⁰

---

³⁶ Абдунаби Сатторзода. Мавлави и Лоик (Особенности восприятия суфийской поэзии) // Иран-наме. Алматы. 2010. № 1.(13) С. 212.

³⁷ Нақшбандий кўлёмалар фикристи. – Б.16. – Т.: “Мовароуннаҳр”, 1993. – Б.16.

³⁸ Мухаммедходжаев А. Идеология нақшбандизма. - Душанбе: Дониш, 1991. С. 121

³⁹ Де Вин Де Вис. Хусайн Хорезми: Среднеазиатский суфий начала XV в. // Из истории суфизма: источники и социальная практика. – Т.: “Фан”, 1991.С.54.

⁴⁰ Умарова И.А. Жалолиддин Румий “Маснавийи маънавий” асари шарҳларининг географияси. // “Ўзбекистонда ислом маданияти, тарихи ва санъатини ўрганишнинг янги

Жалолиддин Румий ёки Мавлоно Румий (1207-1273) номи билан машҳур бўлган зот дунёнинг улуғ донишмандларидан бири, беназир шоир ва бетакрор бир мутафаккир валий инсондир. Уни гоҳ Кант, гоҳ Спиноза, гоҳ Ҳегел каби файласуфлар билан қиёслайдилар. Аммо Мавлоно Румий ҳеч кимга ўхшамайди, у муаззам Шарқ тафаккурининг мўъжизали бир ҳайкалдирки, унда тасаввуф тараққиёти ҳам, илму ҳикмат ва фалсафа ҳам, шеърият ва маънавият ҳам бирлашиб, олий кўринишда намоён бўлади.⁴¹ Унинг олти дафтардан иборат “Маснавийи маънавий” номли асарини “Форс тилидаги Қуръон” деб тавсиф этадилар.⁴²

Жалолиддин Румий ўзидан кейинги Шарқ шеърияти, тафаккури ва маънавияти тараққиётига улкан таъсир ўтказган ижодкордир.⁴³ Бинобарин, Жалолиддин Румий ижоди ва шахсияти миллий ва диний мансублигидан қатъи назар, инсонларнинг онги ва қалбини ҳаяжонга солиб келган.⁴⁴ Алишер Навоий уни илоҳий ишқ куйчиси, буюкларнинг кўз илғамас чўққиси деб шарафлайди.⁴⁵

“Маснавий” асрлар давомида руҳиятга маънавий озуқа берибгина қолмай инсонларни истак-хоҳишларини англаб олишга ва ҳаётда қадам ташлашларига катта ёрдам бериб келган.⁴⁶ Хўжандлик шоира Фарзона ижодини ҳам бунга

истикболлари” мавзuidaги академик Убайдулло Каримов хотирасига бағишланган 2021 май ойида Тошкентда бўлиб ўтган халқаро конференция мақолалари тўплами. Истамбул. 2021.- Б.347.

⁴¹ Муҳаммад Истеъломий. Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад Балхий. Форс тилидан Жаъфар Муҳаммад таржимаси. Техрон, 2001. – Б.60-63.

⁴² Одилов Н.Мировоззрение Джалолиддина Руми.-Душанбе,1974.С.37.

⁴³ Аверьянов Ю.А. Образ Джалаладдина Руми в средневековой миниатюре. – “Персия” № 7, 2002 г.

⁴⁴ Дрожжина М. Поэтика как ключ к пониманию особенностей влияния творчества Дж. Руми на сочинения современных композиторов. // Иран-наме. Алматы. 2008. № 4.(8) С. 154.

⁴⁵ Муҳаммад Истеъломий. Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад Балхий. Форс тилидан Жаъфар Муҳаммад таржимаси. Техрон, 2001. – Б.3.

⁴⁶ Насриддинов А. Аттар в поэтическом мире Руми. // Иран-наме. Алматы. 2008. № 3.(7) С. 139-141.

мисол қилиш мумкин.⁴⁷ Шоира айнан Румий ижодидан илҳомланган ҳолда шеърлар ёзган.⁴⁸

Шу сабабдан Искандар халифадек тариқат пирлари ҳам шогирдларни тарбия қилишда Мавлоно Жалолиддин Румийнинг илҳомланган ҳолда “Маснавий”дан сабоқ берганлар.

Юртда ижтимоий ва маънавий соҳаларда бошланаётган турли парокандаликларнинг олдини олиш учун чораларни кўришга ҳаракат қилган Искандар халифадек табаррук зотлар “Маснавий”дан жавоб изладилар, маҳзун кўнгилларга тасалли ахтарадилар, дард ва аламларига ечим изладилар, шу тарзда маънан юксалишга интидилар.

Маълумки, ўз даврининг улкан алломаси, истеъдодли тарбиячи, забардаст шоир Эшони Имло Бухорий (1686-1749) ҳам кубравия, нақшбандия, ишқия, жаҳрия сингари тўртта тариқатнинг пири бўлган. Шу боис бу зоти шарифни Мовароуннаҳр ва Хуросондан жомеус сулук (сулуклар мажмуаси) деб атаганлар.⁴⁹ Маълумотларга кўра Эшони Имло Бухорий ҳам шогирдларига “Маснавий”дан дарс берган⁵⁰

Абдулла Хароботий ўзининг “Маснавий Хароботий” айрида айтганидек:

“Маснавий” оинаи анвори дил,
“Маснавий” ганжинаи асрори дил.
“Маснавий” дарди ниҳонларға даво
“Маснавий” носури жонларға даво.
“Маснавий” ким бодаи ваҳдат эрур,
Лаззати ҳам ишрати раҳмат эрур.

---

⁴⁷ Хазраткулиён Дилшода. Вдохновение Фарзона-и Худжанди поэзией Мавлави. // Иран-наме. Алматы. 2010. № 4.(16) С. 98.

⁴⁸ Фарзона. Қатрае аз Мўлиён, мунтахаби ашъор, Худжанд: “Нури маъ-рифат”, 2003.

⁴⁹ Садриддин Салим Бухорий. Бухоронинг табаррук зиёратгоҳлари. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2015.- Б.314.

⁵⁰ Исмоилов А. Зиндагиномаи Халифа Ҳасан Қаротегини. Душанбе: “Деваштич”, 2009. - Б.168.

“Маснавий” ким, ҳодиси ҳайи қадим,
“Маснавий” дур гўйиё баҳри азим.
“Маснавий” ким, маънии Қуръон эрур
Сарбасар ҳам ҳужжату бурҳон эрур...
Деса ҳар ким қўҳна ишқни нав қилай,
Кеча-кундуз “Маснавий” ни ўқугай.
Ўчган ўтни “Маснавий” равшан қилур,
Бўлса хористон агар, гулшан қилур.
“Маснавий” ким бир улуғ дарё эрур,
Ўта урса, ҳар киши гавҳар олур...
Эй Хароботий, бу баҳрға ғарқ бўл,
Келгуси шояд сани илкинга ул.⁵¹

Изданишлар давомида “Маснавий шариф”ни зиёратгоҳларга вақф қилинганлиги ҳам аниқланди.

“Девону луғотит турк” асарининг муаллифи XI асрда яшаб ўтган туркшунослик илмининг асосчиси, тарихчи ва филолог олим, этнограф, Маҳмуд ибн Хусайн ибн Муҳаммад Қошғарий зиёратгоҳига ажратилган вақфномалар шу вақтга қадар етиб келган ва ҳозирги вақтда Хитойнинг Шинжонг Уйғур автоном район музейи хазинасида сақланади. Улардан бирида жумладан қуйидагилар келтирилган:

“Ҳижрий 1252 (1836)йил улуғ ражаб ойининг 14 кунини шарият асосига қурилгон Қашқар қози маҳкамасининг қозиси менки, Мулло Содик Аъламшоҳ охун шу ҳақда ҳужжат қилиб муҳримни бостимки, мен 114 ёшқа кирган тандурустлик ҳолатим, илмга бўлгон ҳиссиётим, иштиёқим, ва адаблик кайфиятим билан маърифатнинг манбаси бўлгон, илм – маърифатни мазмун қилгон, олти даптарни бир муқовага тўплаб ижтиҳот қалами билан варқаларига зийнат бериб ёзилгон қимматбаҳолик олтунга сотиб олингон мулкум бўлгон “Маснавий шариф” номлиқ

⁵¹ Ҳурматжон Фикрат. Румий ва Хароботий. //Ўзбек тили ва адабиёти. 2003. №3.- Б.47.

китобимни Қашқарнинг Ўпол ноҳияси тоғ бағридаги Сузук булоқ устига дафн қилинган Ҳазрати Мулло диннинг қуёши Ҳусайн (ўғли) қалам эгаси бўлган Маҳмуд Қашқарийнинг қабргоҳига мутлақ вақф ва абадий садақа (қилдим)

Бу улуғ адибга (мутлақ вақф қилинган) бу китобимни адиблар билан илм арбобларининг диннинг қуёши Ҳусайн (ўғли) қалам эгаси бўлган Маҳмуд Қашқарийнинг муборак қабргоҳи устидаги “Сузук булоқ” атрофида ўлтуруб, мутола қилиб, қалам эгаси бўлган Ҳазрати мавлон, диннинг қуёши Ҳусайн (ўғли) қалам эгаси бўлган Маҳмуд Қашқарий ҳақида дуо қилиб, мусулмон авлодлари миллатимизнинг халқ оммасига илм ўрганиб, уларнинг тўлиқ фалилатли бўлишига тиришишни умид қиламан. Вақф қилинган мазкур китобимга бош шогирдим Мулла Ҳабиб халифа Мулла Аваз ўғлини бошқарувчи қилиб тайинладим, деб тубанда Мулло Содик Аълам ўз муҳрумни бостим.

Мазкур Иқрорноманинг ростлигига мударрис уламо Назар охунум, бош котиб Мулла Абдураҳим Назорий, Наврўз котиб, Турдуш котиб, Турди шайх охуним, Мулла Ғучалоқ, Йўлдош қоровулбеги қаторлиқ гувоҳлар.

Муҳр. Донглиқ уламо, даврнинг олими Мулла Содик бинни Шох Аъло.” Сана 1208.⁵²

Ушбу вақфномадан маълум бўладики, қошғарлиқ ёши улуғ уламо Мулла Содик аълам ўзи учун жуда кадрли бўлган “Маснавий шариф”ни Маҳмуд Қошғарий мазори учун вақф қилиб берилган.

Бобораҳим Машрабнинг “Мабдаи нур” китоби Жалолиддин Румийнинг “Маснавий”си таъсирида тасаввуф

---

⁵² Дилнур Абдурасул. Маҳмуд Қашқарий ва унинг қабри. Қашқар-уйғур нашриёти, 2005. – Б.53-55.

руҳида ёзилган бўлиб, уч дафтар (қисм, боб, фитрат жилд деб аталган) иборат шеърӣ асардир.⁵³

“Маснавий”нинг маъно ҳикматларини тушунтириб бериш, шарҳлаш ҳар қандай таржимон ёки олимнинг уддалай оладиган иши эмас. Ана шундай асарнинг айрим байтларини шарҳлаш ислом оламининг буюк шариаат ва тариқат олими, авлиёуллоҳ Раҳимбобо Машрабга насиб этган. Бу ҳақда Машраб шундай дейдилар:

Қутби аъзам шоҳи Мавлонойи Рум,
Кошифи Фирқону дарёӣи улум.
Олти дафтар, “Маснавий” қилди баён,
Жумласи ҳамду санойи Мустаъон.
Мағзи Қуръон олди, қолди пўстин,
Асли илм мин ладундурул яқин.
Қишри қолди мағзи Қуръондин тамом,
Партав урди шўълайи шамси калом.
Ҳам буюрди “Маснавий” да Мавлавий,
Қутби олам, гавси баҳри “Маънавий”:
“Мо з-Қуръон мағзиро бардоштам,
Қишриро бодигарон багузоштам”.
Бўлди Машраб тобейи шаръи набий,
Мавж урди баҳри ғайбдин “Маснавий”.
Орзу қилдимки, этсам шарҳини,
“Маснавийи Маънавий” алфозини.
Манга келди ғайбдин илҳоми “Хув!”,
К-эй фалон, бул орзудин қўлни юв!
Деди Машраб: “Ман, гуломи Мавлавий!
Шарҳ айларман китоби “Маснавий”.
Ҳақ Таоло берса ҳиммат манга боз,
Бул дари баста юзумга бўлса боз.

---

⁵³ Ҳожи Исмадуллоҳ Абдуллоҳ. Бобораҳим Машраб ва унинг “Мабдаи нур” асари.// Бобораҳим Машраб. Мабдаи нур. – Т.: “Фан”, 1994.- Б.28.

Мавлавий қилса агар лутфу карам,
Шарҳ қилсам “Маснавий” ни ушбу дам.
Келди хотифдин нидо: “Эй хушманд, Азм этгин,
ҳимматинг эркан баланд”.

Ҳам ижозат бўлди: “Машраб, қўл узот,
Оч кўзингни, ҳимматинг топти қувот” ...
...Бўлмасайди ушбу шеъри “Маънавий”
Мушкул эрди фаҳми илми “Маснавий”
Ҳақ Таоло лутф қилди ҳолиё,
“Мабдаъи нур” айлади ҳам раҳнамо.
Хатми дафтар бўлди сан хушёр бўл,
Дийдалардин қон тўқуб, хунбор бўл.
“Мабдаъи нур” бул замон васф айладим,
Асли толибларга маъний сўзладим...
...Хатм бўлди “Мабдаъи нур” ий тамом,
Ҳам биъавни Холиқул — Ҳаййул-аъзом...⁵⁴

Бобораҳим Машраб “Мабдаи нур” асарига Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” асаридан 40 мисра шеърни эпиграф сифатида киритди. Уларни таржимасиз форс тилида берар экан, китобхоннинг бу асардан яхши хабардор эканлигини назарда тутди.⁵⁵

Бундан ташқари, Машраб “Мабдаи нур” охирида. “Маснавий” дан 66 байтни шарҳлаганликлари ҳақида ҳам маълумот берадилар:

Кимёи нур топтим ман яқин,
Хатм қилдим “Мабдаъи нур” дафтарин.
Хатми дафтар бўлди, эй озода мард,
“Мабдаъи нур” ий будур англа бадард.

---

⁵⁴ Юсуфий Ж. Машрабнинг бадиий мерослари... -Б.39.

⁵⁵ Рўзматзода Қодиркул Рўзмат ўғли. Хожамназар Хувайдо тасаввуфий қарашларида онтологик ва гносеологик концепция. Фалсафа фанлари доктори (Dsc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертацияси. Тошкент. 2019. – Б.175.

Олтмиш олти байти шарҳи “Маснавий”,
Интихоби “маснавийи Мавлавий”.

...Хатм қилдим қолиё ушбу сухун,
Беададдур асли бул илми ладун.

...Мавлавийни бизга этгин дастгир,
Ҳурмати бул “Маснавий”и дилпазир.
Қилмагайсан ҳеч кимийни радди боб,
Аз карам валлоҳи аълам бис-савоб.

Жалолиддин Румийдан кейин “Маснавий” шарҳига бағишланган кўплаб китоблар, рисоалар ёзилди. Аммо унга ўзбек тилида “Маснавий” вазнида шеърий шарҳ ёза олган ягона шахс Раҳимбобо Машрабдир.⁵⁶

Зикриёдек ҳу билан кўнгулни сан меъмор қил,
Бандасан тоатни аз баҳри Худо бисёр қил.

Шамси Табризийга қул бўлдунг ҳақиқатдин гапур,
Ҳамчунон Мавлоийи Румийдек муни изҳор қил.

Аҳли маъно суҳбатидин руҳ осойиш топар,
Норасолар олдида ҳарфини сан инкор қил.

Қоматинг ҳам айлади ваҳми Қиёмат ҳамчу нун,
Тўшайи роҳингни аз хуни жигар тайёр қил.

Қатра раҳмат ҳафт дари Дўзахни ночез айлағай,
Масти ғафлатларни, ё пирим букун ҳушёр қил.

Ҳақни даргоҳига бетўша етолмас Машраб,

---

⁵⁶ Юсуфий Ж. Машрабнинг бадиий мерослари... -Б.40.

Ҳар гуноҳ қилсанг, азизим, сўнгра истиғфор қил.⁵⁷

“Офоқхожам маноқибии” да келтирилишича тасаввуф тариқатининг пирлари кишики табаррук “Маснавий”ни ҳар ҳафтада ўқиб гўёки азизлар даврасида қатнашиб уларнинг файзи суҳбатларидан баҳраманд бўлади деб таъкидлаганлар.

“Вақтики Ҳазрати Мазор подшоҳим Қашқарга сафар қилдилар. Қумул халқлари бирла видолашиб, бир асоларини бир жойнамоzlарини кўюб ёндилар. Азина душанба кунлари мутабарак маснавий ўқусалар менинг суҳбатимда бўлгондек бўлурсизлар деб, подшоҳлик қилдилар”.⁵⁸

Сайидназар Хожа Хўқандийнинг “Хожа Исҳоқи Валий маноқибига кўра Нақшбандия силсиласи ва бу сулукининг ўз замонасидаги раҳбари ҳазрат Махдуми Аъзам Косонийнинг (1461-1542) кенжа ўғли, ўз даврининг кутбул-ақтоби (машойихлар пешвоси) деб ном олган зот - Хожа Исҳоқи Валий ҳам “Маснавий ўқишни яхши кўрган:

“Нақдирки, Жаноби Мулло Хожам Пирадий бундай дедилар: “Бир куни Ҳазрати Эшоннинг мулозаматларида ўтирган эдик, ҳожилардан бир жамоа Ҳазрати Эшоннинг мулозаматларига келишди. Булар орасида юзи нурлик бир киши ҳам Ҳазрати Эшонга мулозамат айлади. Ҳазрати Эшон ул кишига бағоят кўп инояту илтифотлар кўрсатдилар. Ҳатто хос суҳбат учун хона таъйин қилдилар. Ёронлар бу ҳожилар хизматида бўлишди, бу иззату икром эртанги кун пешин вақтигача давом этди. Бомдод намозидан сўнг Қуръон ўқишди ва сўнг “Маснавий” ўқилди. Бу ҳожиларнинг ташрифлари боиси шул эдиким, шаҳарда Сабззирак номли бир ғулом (хизматчи) бор бўлиб, унинг бағоят хуш овози бўлиб, барчага

---

⁵⁷ Машраб. Девон. Нашрга тайёрловчи Жалолиддин Юсуфий. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2006.- Б.72.

⁵⁸ Жалилов О. Офоқ хожа маноқибии. Андижон “Ҳаёт” нашриёти, 2001. – Б.31.

манзур киши эди. Бу киши ҳожилардан “Маснавий” китобини илтимос қилган экан, ул ҳожи айтибдики, “Менда бу китоб йўқ. Лекин Ҳазрати Эшоннинг мулозаматларига борайлик, биргаликда илтимос қиламиз”. Вақтики Ҳазрати Эшон мулозаматларига келишди, Ҳазрати Эшоннинг салобату ҳайбатларидан бу илтимосларини айтишга журъат қилаолишмади. Охири кетмоқликка рухсат сўрашди. Ҳазрати Эшон айтдиларки, “Бир соатдан сўнг кетурсизлар”. Кейин Мулло Носир деган хужрабошига қарадилар ва айтдиларки: “Маснавий” китобини олиб келинг!” Мулло Носир дарҳол ул китобни олиб келди. Ҳазрати Эшон айтдиларки: “Эй, биродар! Бу китоб биздан Ниёз (ҳадя), олинглар; Сизлардэн бир киши “Маснавий” ни илтимос қилган, бу китобни унга берурсизлар”. Ҳожилар қаттиқ ҳаёжонланиб кетишди ва: “Худойи таолонинг иззату гзамати ҳаққи, бизлар аслида шу мақсадда келган эдик, лекин буни айтмоққа журъат қилолмадик. Тақсир...”, дейишди. Сўнг Ҳазрати Эшонга бўлган ихлосу муҳаббатлари, садоқатлари зиёда бўлиб, даргоҳдан чиқишди ва шаҳарга қайтишди”.⁵⁹

Ислом дини замиридаги тасаввуф тариққий силсилалари орасида Нақшбандия-мужаддия силсиласи алоҳида ўрин эгаллайди. Бу тариқатнинг XVIII – XIX аср бошларида фаолият олиб борган машҳур мутасаввуф аллома Ҳазрати шаҳиди шаҳодатпаноҳ Шайхулислом Каррухий (1726-1801) номи билан боғлиқдир. Биз Эшон Ислом шайх номини бежиз тилга олмадик. Бинобарин, Мавлоно Мажзуб Намангонийга кўра Эшон Ислом шайх Ҳиротий “Мени сулуким маснавийхонликдур” деган эди.⁶⁰

“Тазкираи Мажзуб” жумладан шундай дейилади:

---

⁵⁹ Сайид Назар Хожа Хўқандий. Қалбларнинг зиёси. Хожа Исҳоқи Валий маноқиби. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2014. - Б.106-107.

⁶⁰ Мажзуб Намангоний. Тазкират ул-авлиё. Наманган, 2000. – Б.114.

“Ислом шайх Мавлоно Румий маснавийларини мутоала қилиб, мазкур “маснавийи шариф олти дафтар бўлди, бул олти оламға: 1. Олами носут, 2. Олами малакут, 3. Олами жабарут, 4. Олами лохут, 5. Олами ҳоҳут ва 6. Олами боҳут билан тамом бўлди, чунки 1. Олами носут – олами малак ва шаҳодат турурки, амри шариат билан тамом бўлур, дедилар. 2. Олами малакут – олами ботин ва олами қалб ва ғайб турур, дедилар. Уни тариқат ном қилдилар. Унинг аломати ишқу муҳаббат ва завқу шавқ турур, ҳадисда келишича шариат арконларига амал қилишлик, тариқат қалбларнинг амали, ҳақиқат сирнинг амали, дедилар. 3. Олами жабарут – олами ҳақиқат ва сиру асрор эрур ва ибодат ишоратдин ҳеч дарак йўқ турур ва онинг аломати важду ишқ ва муҳаббат ва талаби завқу шавқ ва шукри олами вадое дар дил жон турур. 4. Олами лохут, 5. Олами ҳоҳут ва 6. Олами боҳут – буларни муҳаққиқини машойихлар олами зот”, дедилар.

“Истеъмо қилинглар”, дедилар ва хулафои изомға таъкид қилдиларки, албатта иштиғоли “Маснавий-маънавий” қилинглар. Боядки сомеъони аҳли сулуклар муҳаббат ва жазби илоҳий ҳосил қилурлар, деб хабар бердилар. Андин бери сулуклари ва тариқат йўллари шул тариқида бўлдилар.

“Гуфтандки Сулуки мо Маснавий хавонист”⁶¹, деб, “Маснавий–маънавий”нинг суҳбати машойихларига ва биродарларига ба қадри ҳол ўз ҳолларига қараб дил ва кўнгуллари кўзини очиб, нури илоҳийни андин кўтаришига қараб берур ва баёни аён қилур эдилар. Агар ризолик ва истеъдод тобсалар мисли офтоби тобон каби тулў қилиб вужудларин шаҳрини равшан қилиб ва муридларин ва

---

⁶¹ Тазкираи Мажзуб. – Б.140.

мухлисларин дилу жонларин Ҳақ нурига восил қилур эдилар”.⁶²

Маълумотларга кўра Ислом шайхнинг фарзанди шоир Хозик айнан “Маснавий” га бошини қўйган вақтида 1843 йилда шаҳид этилган. Бу ҳақда Маърифатпарвар Пўлатжон домла Қаюмов “Қўқон тарихи ва адабиёти” номли тазкираларида қуйидагиларни баён этган:

“Бу киши асли Ҳиротли бўлуб, номи Мулла Жунайдулладур. Ислом шайхи номидаги бир тариқат аҳли шаҳзодалардан эди. Билимнинг Ҳиротда олган. Бухорода таҳсил кўрган. Табиати шеърियाси ўткур шоир бўлуб, 1810 нчи йилларда Хўқандга келиб тушади. Сарой табиби бўлиб хизмат этади. Қаландарона вазъиятда бўлган диловор киши эди. Маҳдумзода бўлганидан тезда шуҳратланиб кетади.

Бул кишининг форсча шеърлари бадий томондан жуда ўткур, бўлуб ишқий шеърлари жуда равон, сифатлаш ва киноялари жуда чуқур мароқлидур. Умархонга бир “Юсуф Зулайҳо” номидаги поэма ёзиб топширган эди. Тибга доир китоби борлиги сўзланади. Қўқондан уйланган. Бир шоир ўғли бор эканлиги тўғрисида кучсизроқ нақллар юради.

Умархонга Бухоро амири Амир Ҳайдар нома юбориб ўзига тобеъ бўлишни сўраганда Ҳозик Умархонга бир жавоб шеъри ёзиб топширган. Бунда:

Сазадки, Амири Бухоро мутеъи ман гардад
Умар ба тахти адолат муқаддам аз Ҳайдар.
деб лутфомез жавоби рад шеърини юборган. Бу ўртада Амир Ҳайдар бир вақтлар ўз саройида бўлган Ҳозик томонидан ёзилиб Умарга тақдим этилганлигини ҳам эшитган эди. Бир вақтлар Умархон ўлганда Ҳозик томонидан

---

⁶² Мавлоно Мажзуб Намангоний .Тазкираи Мажзуб Намангоний. ТошДШИ ШҚМ фонди инв № 2662/II. – Б.140.

марсия ёзилганлиги маълумдур. Муҳаммад Алихон вақтида ҳам Ҳозик Хўқандда турган эди.

Ниҳоят Амир Насрулло Маҳмуд оталиқнинг қизининг таърифининг эшитиб ғойибона ошиқ бўлади. Муҳаммад Али бу қизни отаси оламан деб лекин ёшлиқда бўлгани учун саройда тутганлиги бироқ вафот топиб қолиб ниҳоят хусни камоли зиёдалашиб 16 ёшга борганда Муҳаммад Али ўз никоҳига олгани сабабли шариатдан чиқди, ўгай онасини олди, деб қилган баҳона орқасинда Хўқандга аскар тортиб келиб Муҳаммад Алининг ва ўғли, укаси ва онасини ҳаммаси бўлиб 17 кишининг ўлдириб шул қизни олиб Хўқанднинг талаб, кўп қон тўкиб чиқиб кетди. Шоир Ҳозикнинг ҳам бир неча катта одамларнинг оқуйлик олиб кетади. Йўлда ҳар ким Амирга зафарномалар тақдим этадилар. Ҳозикга, амир "қалай, қандоқ иш бўлди, яъни сиз қандай қарайсиз" деб сўраганда, ўзининг "Юсуф Зулайҳо" поэмасида бўлган шул байтни амирга ёзиб топширади:

Байт:

Буриди қоматат кони маломат

Бимонад ийн маломат то қиёмат.

Маъноси: Бу ишинг билан бўйнингга ўлчаб маломатдан бир тўн бичдинг, бу кийган маломат тўнинг қиёматгача устингдан тушмайди.

Буни ўқиб кўрган Насрулло ғазабланса ҳам фурсат пойлаб жим қолди. Бирга Бухорога боради. Бирор ой ўтади. Насруллонинг муносабати Ҳозикқа қараши ўзгариб бораверади. Охирда ёр-дўстлари Ҳозикга бошқа ерга қочишни маслаҳат берадилар. Ниҳоят Шаҳрисабзга қочиб кетади. Унда табиб бўлиб юргани Насруллога эшитилади. Дўшабой деган бир ёмон қотил ўғрини топиб келиб унга Шаҳрисабзга бир баҳона билан бориб Ҳозикни калласини

олиб келишни буюради. Қотил қўлга тушиб, ревматизм баҳонасида Ҳозиқга учраб унга меҳмон бўлади. Бир кун кечаси ҳама ухлаган, одам йўқ пайтда муддаосини Ҳозиқга билдиради. Ҳозиқ бирор соатга ижозат олиб таҳорат қилиб энг сўнгги ғазални ёзиб воқеани қисман баён қилиб қўйиб Маснавийи шарифи мавлавий Румийнинг китобини қўйиб ишорат қилади. Қотил китоб устида шаҳид этади. Эрта азонда каллани олиб Бухорога қараб йўлга тушади. Насрулло шоирдан шундай ўч олади”.⁶³

Мавлоно Мажзуб Намангоний шунингдек, Қўқон хонлиги даврида тариқат пирлари орасида “Маснавий”га шарҳ айтгувчи зотлар ҳақида ҳам қизиқ маълумотлар келтириб ўтган:

“Ҳазрат Мир Мақсудхўжа Эшон қошғарлик ҳазрат Офоқхожамни илтифотларини тофгандурлар. Чун Қошғардан келиб бир қанча вақт Намангонда бўлдилар. “Маснавий шариф”га маъни айтур эрдилар. Ҳазрат Мавлавийни оталари домла Ражаб шул азизни суҳбатларига келдилар. Илмул- яқин ва айнул-яқин ва ҳақул-яқиндан сўз бўлди. Охунд домла Ражаб бу илмларни тақрир қилдилар. Ҳазрат Эшон айдиларки, “Бале уч қисм илмни тақрир қилдингиз. Анинг устида юз лафз туркий мақом бор. Агар тақрир қил” десангиз, тақрир қилай” дедилар. Домла Ражаб охунд айдиларки, “Тақсир ҳожати йўқ” дедилар. Уйларига таклиф қилдилар. Арз қилдиларким, “Мени ўғлум йўқ дуо қилсалар. Худойи таоло менга ўғул берса”. Ҳазрат Эшон дуо қилдилар. Дуоларини мазмуни шул эрдик, “Худойи таоло ўғул берсунки Боязид сифат бўлсун”. Гиря қилиб йиғладилар. Кўзларидан ёш монанд новадондек оқди. Рафиқлар мушоҳада

---

⁶³ Қаюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти: (материаллар ва хотиралар) / нашрга тайёрловчи А.Қаюмов; масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи О.Жўрабоев. — Т.: “Тамaddon”, 2011. -Б.36-37.

қилдиларки, кўздан томган ёш беш-олти қадамгача оқиб борди. Шул дуодан кегин ҳазрат Мавлавий Намангоний туғулдилар. Домла Ражаб домла Лутфуллоҳ Эшон Шайхиддан мараҳас бўлгондурлар. Роқим хуруф айтурларки, “Мени бобом Қози Юсуф ҳам Эшон Шайхидга дохилдурлар. Бобом Эшон Шайхиддан халифа талаб қилдилар. Эшон Шайхид “Кимни талаб қиласиз” дедилар. Алар айдиларки, “Ҳазрат Охундни талаб қиламиз” дедилар. Эшон айдиларки, “У Охунд ўзимизга даркордурлар”. Бобом Қози Юсуф айдиларким, “Биз ҳам ўзларига керак одамни талаб қиламиз”, дедилар. Ҳазрат “ Эшон сиз Қози ҳимматингизни баланд қилдингиз. Сизларга халифа қилдим”, дедилар. Қози Юсуфни уйларида бир заъифа саййида меҳмон эрди. Қози Юсуф шул заъифани Охундга никоҳ қилдилар. Мавлавий Намангонлик шул заъифадан туғилгандурлар.

Бир кун Мир Мақсуд эшонни хизматларига косонлик Шодихўжа келди. Масжидни чўб бандидан ҳануз ўтгон йўқ эдики, Мақсудхўжа эшон масжидни ичидан чиқиб қолдилар. Шодихўжани назари Мақсудхўжа эшонга тушуб бир кишидан сўрадики, “Мақсудхўжа эшон шул кишидурларми?”. Ул одам айдикки, “Оре шул кишидурлар”. Шодихўжа айдикки, “Мен тавба қилдимки, уйдин отлик келиб қолдим”. Ҳазрат Эшон билан мулоқот қилиб ўлтуришдилар. “Маснавий шариф”га маъни айтдилар. Шодихўжа уйларига кетадургон вақтда ҳазрат Эшон айдиларки, “Шодимуҳаммаднинг маснавийга фаҳминг бор. То биз кетгунча ҳар келиб тургил. Биздан туркий лафзида “Маснавий” маънисини эшитиб. Шодихўжа айдикки, “Башарти мени гуноҳимни ўтсангиз”. Ҳазрат Эшон айдилар, “Нима гуноҳ?”. “Мен уйдан отлик келдим. Сизни кўруб тавба қилдим. “Эшонларни отлик келиб зиёрат қилса раво

бўлур(ми)". Ҳазрат Эшон айдиларки, "Шунчалик гуноҳ афвлиқдур".

Косонликлар Шодихўжага хабар бердиларки, "Биз сизни мунчалик ўйламаган эдик. Сиз ҳам саййид ва ҳам хўжа ҳам. Соҳиби ҳол ва соҳиби қол бўлуб бир Қошғарийга "Маснавий шариф"ни туркий лафзида маъни айтади. Ҳар кун анга борурсиз. Шодихўжа эшон косонликларга айтиб юбордиларки, "Ҳазрат Эшонни ҳақларида бу хил сўз айтманглар. Шаниданки буд монанд", деди.

Бир қанча вақтдан сўнг Хўқандга келдилар. Ўшал замон Эрдонабек замони эди. Эрдонабекни олдида ҳазрат Эшондан сўз бўлди. Ҳар ким ҳар хил сўз айтди. Эрдонабек ҳеч нима демади. Ўз суҳбатига таклиф қилди. Эрдонани ходими ҳазрат Эшонни эшиклариға келди. Ҳазрат Эшон маъни айтишга машғул эрдилар. Ҳануз ходим ичкари кириб ўзини маълум қилмасдан илгари маъни айтишни тўхтатиб ташқарига одам чиқардилар. Ходим кириб келди. Ходимни кўруб сўрадиларки, "Нимага келдинг?". Айдики, "Ҳокимни олдидан келурман. Ҳоким ҳазрат Эшонни талаб қилади". Ҳазрат Эшон бордилар. Ҳоким ўз китобхонига айдики, "Маснавий шариф" хон китоб ўқийди. Ҳеч ким дам чиқармасун. Ҳоким айдики, "Маъни айтсунлар". Ҳазрат Эшон айдиларки, "Амр бўлмағони учун айтай ўлтургон эдук. Мана энди амр бўлди. Маъни айтамыз". Китобхонга айдиларки, "Қайтариб ўқунг". Китобхон қайтариб ўқуди. Чандон маъни айдиларки, эшитувчилар мағлуб алҳол бўлдилар. Ҳазрат Эшон айдилар: "Сухан кўб эди. Вақт етмади".

Ҳазрат Эшон қушхоналарига қайтдилар. Ҳоким ўз муллоларига айдики, "Мен сизларга инъомларни бериб парваришларни қилсам, бир калима сўзга ярамадингиз". Алар деюрларким, "Бизлар ҳам сўзлайлик десак валоят қуввати билан калавимизни банд қилди. Биз сўз айтолмадук".

Бас ҳоким айдики, “Нимага кўрмасдан ҳар хил сўзларни айтдингиз. Мен хўб қилдимки, кўрмасдан бир нарса демадим”.

То Хўқанд кетгунларича ҳафтада бир кеча ҳазрат Эшон қушхоналарига келиб турди. Бир қанчадан сўнг Хўжандга келдилар. Рамазон ойи эрди. Бир саҳар Хўжандни улуғлари келишдилар. Ҳазрат Эшонга хабар еткурдиларки, “Хўжандни катталри келишдилар” деб. Ҳазрат Эшон “Агар алар келган бўлсалар қўй сўйунглар, мол сўйунглар, зиёфат қилинглари”. Алар ходимлари айдиларки, “Субҳ дамида бўлуб қолибдур. Кундуз яқин вақт етмади”. Ҳазрат Эшон туркий лафзда айдилар: “Бўшашлик нега тонг отидур? Тонг отмасун. Қўй сўйуб, ош қилиб беринглари”, дедилар. Шундоғ қилдилар. Субҳ дамида қилмади. Овқат еганларидан бир қанча осойиш олгонларидан кегин субҳ дамида қилди. Авлиёларда қувват бор Ҳазрат Аллоҳдан сўрарга.

Бир қанча вақт Мир Мақсудхўжа Домла Охунд ва домла Олим суҳбатларида “Маснавий”га маъни берур эрдилар. Олим охунд бир маъни бердилар. Мир Мақсудхўжа айдиларким, “Мен Маснавий бобомдан сўраб келаман” деб муроқаблага бордилар. Охунд Мулло Олим айдиларки, “Сизларни жонингиз бор. Менда жон йўқ” деб бу киши ҳам муроқаблага кетдилар. Бу ҳар икки охунд орқаларидан Домла Охунд ҳам муроқаблага кетдилар. Мир Мақсудхўжа бошларини муроқабадан кўтариб айдиларким, “Мен Маснавий бобомдин сўрадим. Айдиларки, “Мир Мақсудни маъниси хўбдур”. Мулло Олим охунд айдиларки, “Ҳайрон менга. Менга айдиларким, “Сени маънинг яхшидур”. Бас мулло Вали охунд айдилар: “Сизлардан сўнг мен ҳам ҳазрат мавлоно хузурларида бўлдум. Мавлоно айдиларки, “Икки маъни бор эди. Бирини Мақсудхўжа олган ва бирини Мулло Олим олган. Мир Мақсуд келди. Анга айдимки, “Маъни

сеники”. Мулло Олим келди. Анга айдим, “Маъни сеники”. Сен бориб бу сўзни ҳар иккиларига айтиб қўй, дедилар” деб айтдилар. Мир Мақсудхўжа эшон шу ердан жўнаб тўғри Бухорога бордилар. Бухорода Мулло Муҳаммадийга мулоқот бўлдилар”.⁶⁴

Искандар халифа (қ.с.) ҳам худди Мир Мақсудхўжа, Ислом Шайх Каррухий сингари Нақшбандия-мужаддия силсиласининг йирик намоёндаси сифатида ўз сулукида “Маснавийхон” ликка катта эътибор қаратган эди.

Искандар халифа (қ.с.) ва унинг шогирдлари қаерга бормасинлар, ўша ерда маснавийхонлик кечаларини ташкил этиб, одамларга ва уларнинг ҳис-туйғулари учун фойдали бўладиган ҳикоятларни шарҳ этдилар ва уларга “Маснавий” орқали ўзларини кашф этишни ўргатдилар. Натижада Искандар халифанинг Мулла Ражаб охунд, Абдуҳаким қори, Булбул қори, Мулла Ҳикмат Дамқўлий, Мулла Абдулазиз қори, Акрамхонтўра Маргилоний, Иброҳим халифа, Мулла Абдулла, Мавлавий Шайх Фозил Кўҳистоний, Мулла Теша Дамқўлий, Абдуллоҳ Хўқандий, Абдулазиз Учқўрғоний, Шайх Закариё Дамқўлий, Абдукарим Учқўрғоний, Мулла Ҳай домла, Амоний Аробоний, Мулла Турсунмуҳаммад Учқўрғоний сингари шогирдлари ҳам “Маснавий” дан шарҳ қилувчи замонасининг пешқадам уламолари сифатида юртга танилдилар.

Шу ўринда савол туғилади. Нима учун Искандар халифа (қ.с.) бир умр Ҳазрати Румийни ўзига маънавий устоз деб билди?

Ушбу саволга жавобни “Маснавий” шунос олим, профессор доктор Невзат Тарханнинг қуйидаги сўзларидан жавоб топгандек бўламиз:

---

⁶⁴ Мажзуб Намангоний. Тазкират ул-авлиё. Наманган, 2000. – Б.75-80.

“Ҳаётдан нималарни ўрганганимни билишни истайсанми?” дейди Мавлоно ва шундай давом этади: - Сўнгсиз бир қоронғилик ичида туғилдим.

Ёруғликни кўрдим, қўрқдим, йиғладим. Вақти билан ойдинликда яшашни ҳам ўргандим. Зулматни кўрдим, қўрқдим. Кун келиб севганларимни қоронғилик томон йўлладим... Йиғладим...

Яшашни ўргандим. Туғилиш ўлим томон қўйилган илк қадам эканини, орадаги бўлимлар ўлимдан ўғирланган вақтлар эканини ўргандим.

Вақтни ўргандим. Мусобақалашдим у билан... Вақт билан мусобақа қилиб бўлмаслигини, вақт билан муроса қилишни вақти билан ўргандим...

Инсонни ўргандим. Сўнг инсонлар орасида яхшилар ва ёмонлар борлигини... Сўнг ҳар бир инсоннинг ичида яхшилик ва ёмонлик бўлишини ўргандим...

Севишни ўргандим. Сўнг ишонини... Кейин эса ишончининг севгидан кўра умри узоқроқ эканини, севгининг эса ишонч замирига барпо этилишини ўргандим...

Инсон танасини ўргандим. Сўнг тана остида бир руҳ борлигини... Сўнг руҳ аслида тананинг устида эканини англадим.

Борлиқни ўргандим. Сўнг борлиқни ёритиш йўллариини ўргандим. Охирида эса борлиқни ёритиш учун аввало атрофни ойдинлата олиш кераклигини тушундим.

Нонни ўргандим. Сўнг тинчлик учун нонни кўп ишлаб чиқариш кераклигини... Кейин эса нонни адолат билан тақсимлаш уни кўп ишлаб чиқариш каби муҳим эканини билдим.

Ўқишни ўргандим. Сўнг ёзишни ўргатдим ўзимга...

Ва бир муддат вақт ўтиб ёзув ўзимни ўргатди менга...

Кетишни ўргандим. Сўнг чидай олмай қайтишни...

Кейин эса ўзимга қарамай кетишни...

Дунёга қарши кураш олиб боришни ўргандим ёш вақтимда... Сўнг «оломон билан юриш керак», деган фикрга бордим. Кейин эса асл юриш оломонга қарши юриш эканига ишондим.

Тафаккурни ўргандим. Сўнг қолиплар ичида фикр юритишни ўргандим. Кейин эса соғлом тафаккур қолипларни ёриб чиқувчи тафаккур эканини англадим.

Номуснинг аҳамиятини ўргандим уйда... Сўнг маҳрум кишидан номус кутишнинг номуссизлик эканини ўргандим. Ҳақиқий номус гуноҳ билан юзма-юз экан- сан, гуноҳга қўл теккизмаслик эканини билдим...

Ҳақиқатни ўргандим бир кун... Ва ҳақиқатнинг аччиқ эканини... Сўнг маромида бўлган ҳақиқатнинг егулик каби ҳаётга лаззат қўшишини ҳис қилдим.

Ҳар бир жонзотнинг ўлим лаззатини тотишини ўргандим, аммо баъзиларнинг фақат ҳаёт лаззатини тотишларини ўргандим.

Дўстларим! Мен дўстларимни на қалбим ва на ақлим билан севдим... Юрак тўхтади-ку!

Ақл эса унутади...

Мен эса дўстларимни руҳим билан севдим-ки, У на тўхтади ва на унутади..."⁶⁵.

Мавлоно Жалолиддин Румийни асрлар давомида ҳар бир давр ва ҳар замоннинг ўқувчиси янгитдан, қайтадан кашф қилиб келишига асосий сабаб у, асарларида инсоннинг асл фитратини очиб беришидир. Ўзликни англашга қаратилган фалсафий асарлари инсониятни ўзига маҳлиё қилишда давом этмоқда.

---

⁶⁵ Невзат Тархан. Маснавий терапия/. Таржимон: Г.Мирзаева. - Т: "Янги аср авлоди", 2022. - Б.218-219.

Чунки турмушнинг турли кўчаларида ўзлигини йўқотган инсоният уни излаб қайта топишга талпинар экан, Жалолиддин Румийнинг “Маснавий” асари бу йўлда ҳамроҳлик қила олади.

Шубҳасиз Жалолиддин Румий ижодининг энг ёрқин дурдонаси унинг олти дафтардан иборат “Маснавийи маънавий” асаридир. “Маснавийи шариф”, “Маънавият денгизи”, “Тасаввуф қомуси”, деб донг таратган бу асарни чин маънода “Дунёнинг китоби” дейиш мумкин. Абдурахмон Жомий таъбири билан айтганда:

Ман чу гўям васфи он олийжаноб,
Нест пайғамбар, вале дорад китоб.

Мазмуни: *Мен ул олийжаноб васфида нима ҳам дердим,
Пайғамбар эмасу, аммо китоби бор.*

Мухтасар қилиб айтадиган бўлсак, у Комил Инсон йўриқномасидир.

Адабиётшунос олим Иброҳим Ҳаққул бу ҳақда шундай ёзган эди:

“Дунё адабиётида шундай китоблар яратилганки, тили, маданияти, ижодий салоҳияти юксалган деярли ҳар бир халқ, ҳар бир миллат уларни алоҳида иштиёқ, ва завқ билан ўқиб, ўрганган. Вақт ўтган, замон ўзгарган, асрлар ортидан асрлар алмашган, бироқ бундай шох, асарларга қизиқиш асло пасаймаган. Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Маснавийи маънавий” си ана шу фикрнинг ёрқин мисolidир.

Мавлононинг “Маснавий” си дунёга келгунича бўлган Шарқ, шеърияти билан ундан кейинги Шарқ шеърияти айна бир ҳодиса эмас. Чунки Мавлоно шеърияти, айнақса, унинг бетимсол “Маснавий” си инсон моҳиятини ёритишда ҳам, илоҳий куч-қудратнинг одамда зухурланиш сир-асрорини

ёритиб, шахсда ўз-ўзига ишончни юксалтиришда ҳам кашфиёт бўлган эди. Румий инсон нигоҳини унинг ботинига, қалби ва руҳига қаратди. Алишер Навоий таъкидлаганидек, “Ўз вужудингга тафаккур айлагил, ҳар не истарсен, ўзингдин истагил”, деган ҳақиқатга кўпчилиқни тўла-тўқис ишонтира билди.

Тарихдан маълумки, Жалолиддин Румий яшаб, ижод қилган давр — ер юзининг катта қисмини аёвсиз мўғул тўфони қуршаб олган, кўп халқларнинг онг ва идрокида қўрқув, таҳлика кучайган бир давр эди. Румийшунос олим Ҳасан ан-Надавийнинг ёзишича, Мавлоно инсоннинг инсонлигини рад қилган ва бу оламдаги кадр-қийматини таҳқирлаган замон фарзанди ўлароқ майдонга чиқди. Ва бу буюк санъаткор ўзининг қудратли шеърияти билан умидсиз адабиёт харобалари ичида қолган, таназулга юз тутган шеър ила кўмилган инсон руҳониятини илҳомлантира олганди. “Румий порлоқ ва бетакрор тил билан, иймон ва балоғат ёғдуси билан инсоннинг куч-қудратини, одамийлик фазилат ва шарафини улуғлади. Ниҳоят, жамиятда жонланиш бошланди. Инсон ўзининг шарафи ва кадр-қийматини чуқур англаш йўлига тушди. Ана шу жозибали қувват ва улуғворлик ислом адабиётининг тараққиётига улкан таъсир ўтказди”. Мана шу учун ҳам Мавлоно шахси ва ижодиётининг мақоми ниҳоятда олий ҳамда ибратли. “Маснавий” том бир ҳаётий завқ, ишқ ва ирфон ила чулғанган кўнгил саховатидан яратилгани боис ундаги суфиёна маъно-мазмунлар ҳам кишини дунёдан йироқлашишга ундамайди, дунё муаммоларини шу дунёда яшаб, ҳеч қанақа қийинчилик, зулм ва зўравонлик азоб-уқубатларидан енгилмай худди шу дунёда ҳал қилишга чорлайди, башарий иродага ҳақ иродасини уйғунлаштиришга ўргатади.

Сояи ҳақ бар сари банда бувад.

Оқибат жўянда ёбанда бувад.

Яъни ҳақ соясини инсон ўзида мушоҳада айлайди ва оқибатда ахтарувчи топгувчи бўлади.

“Маснавий”да турли-турли ранг ва оҳангларда, бири-биридан кўркам ривоят ва ҳикоятлар воситасида талкин этилган асосий моҳият мана шу. Зеро, инсон Аллоҳни таний олсагина ўзини танийди. Ўзни билишнинг дахлсиз “устурлоби”, бу — ишқ ва ирфон. Ишқдан, чексиз-чегарасиз ирфон завқидан туғилган янги маънавий шахсият эса ҳеч ким ва ҳеч нимага ўхшамайдиган парчаланмас бирлик тимсолидир. Буни Румий рубоийларидаи бирида ифодалаб дейди:

*Мен биргина жонмену юз мингта таним,
Аммо не қилайким, мен очолмам даҳаним.*

*Кўрдим не туман халқки, ул мен эрдим,
Иўқ, эрди улардин бири монанди маним...*

(Жамол Камол таржимаси)

Шу боисдан бўлса керак, наинки шахсиятида, Румийнинг шеърлятида ҳам ўзгача бир сеҳр ва илоҳий жозиба бор. Бу шеърлят — назмбозлик, такрорийлик, шуур ва мушоҳада ночорлигидан буткул фориғ, шоирга, шеърга ишончни кўкка кўтарадиган шеърлят. Бу шеърлят — Одам қавмини ҳар турли ахлоқий хасталик, нафсоний иллат ва телбаликлардан асраб-авайлайдиган, риза учун эмас, жон саломатлиги, руҳ фароғати учун Аллоҳга боғланиш йўллари кўрсатадиган шеърлят:

*Он гадо гўяд Худо аз баҳри нон,
Мутаққий гўяд Худо аз айни жон*

“Агар одам бузилса, — дейди ғарблик мутафаккирлардан бири, — унинг дили ҳам, тили ҳам бузилади. Қачонки, энг олий туйғулар эмас, бойликка ҳавас, ҳузур-ҳаловат, моддий куч-қувват, шон-шуҳрат ҳокимлик қилса, бу — инсонни табиийлик ва мустақилликдан маҳрум айлайди. Қачонки,

оддийлик ва ҳақиқат иккиюзламачилик ва ёлғонга ўрин бўшатса, самовий эркинлик имтиёзлари ўз-ўзидан чекланиб боради. Янги тимсоллар яратилмайди, қадимий сўзларнинг мазмуни бузилади...”

Румий ижодиётини ўрганган Ғарб тадқиқотчиларининг мақола ва китоблари билан танишган киши бундай бузилиш ва хасталиклардан қутулишда “Маснавий” бир шифо китоби — инсонийлик, меҳр-шафқат, иймон-эътиқод қомуси бўлишига улар умид билан қараганликларини осон пайқайди. Дарҳақиқат, 25730 байтдан иборат ва олти мустақил дафтардан таркиб топган “Маснавийи маънавий” башариятнинг фикр ҳаётини поклайдиган, ирқ, миллат, эътиқод, сиёсат тўсиқлари ва зиддиятларидан қутулиб, ўзаро ҳамжиҳатликда яшашнинг нақадар зарурлигини санъат тили билан исботлаган Нажот китоби. Мавлоно унинг биринчи дафтари муқаддимасида бежиз мана бу сўзларни ёзмаган:

“Маснавий — Ҳақ таолога восил бўлиш сирларини кашф этишда ва илму-л-яқин ҳосил қилишда диёнат асосларининг усулидир. Аллоҳнинг энг буюк фикҳи, Аллоҳнинг энг ойдин йўли, Аллоҳнинг рад этилмас бурҳонидир”.

Эронлик олим Муҳаммад Истеъломий “Маснавий”га муқаддима” номли тадқиқотида қуйидагилар баён этган:

“Маснавий” энг йирик форсий манзумалардан бири бўлиб, Мавлоно даври ва ундан сал кейинроқ даврда кўчирилган саҳиҳ ва мўътабар нусхаларга биноан, 25.685 байтдан иборатдир. Тартиб билан, биринчи дафтар 4018 байтдан, иккинчи дафтар 3826 байтдан, учинчи дафтар 4813 байтдан, тўртинчи дафтар 3856 байтдан, бешинчи дафтар 4241 байтдан ва олтинчи дафтар эса 4931 байтдан таркиб топган. Мавлоно “Маснавий”нинг ҳар бир дафтарида қисқача муқаддимадан сўнг ҳикоятлар асосида тарбиявий ва иршодий баҳслар юритади ва уларни баён этиш жараёнида бирон сабаб

билан қиссадан четга чиқиб, ўзининг қарашлари, таълимоти ва панду насиҳатларини баён этишга ўтади. Шундан сўнг яна ўша қиссани давом эттиради.

Бу ақидаю иршодлар баёни ва ҳатто қиссалар жараёнида, албатта Қуръоний маънолар, оят ва ҳадислар, дин улуғлари айтган сўзларни шарҳлаб ўтади. Гоҳида бирон муносабат билан бошқа ривоят ва ҳикоятларни эслаб, уларни ҳам қиссага киритади. Қисса ичида қисса чунонам уланиб кетадики, беихтиёр “Минг бир кеча”га ўхшаган китобларни эслатади.

Аммо Мавлоно сўзларидаги бундай услуб “Минг бир кеча”дан олинмаган. Балки сўз санъатининг бу усулидан диний илмлар соҳасидаги воизлар ва мударрислар ўз мажлисларида кенг фойдаланганлар. Бундай ваъзларда ўрни келганда, мавзудан узоқлашиш, керакли ҳошиялар, фойдали қўшимчаларни илова қилиш анъана тусини олган эди.

Мавлоно барчани ҳайратга солган буюк бир Мавлоно бўлгунига қадар воиз, фақиҳ ва мударрис бўлганини эсдан чиқармаслик лозим. Шунинг учун ҳам у “Маснавий”да минбарларда ишлатиладиган ўша санъатдан бирон-бир минбардан туриб айтилмайдиган ва ҳеч қайси бир мадрасада ўқитилмайдиган юксак маъноларни ифодалаш учун фойдаланган.

Ишқ сўзини гўзалроқ ва самою ошиқона шавқу завқ ва ҳолни таъсирчанроқ тарзда етказиб бериш учун насрни назмга айлантирган. Мавлоно бирон қиссани поёнига етказмай туриб, ўзининг тарбиявий баҳсларига киришар экан, ҳамиша қиссанинг давомига қайтажагини эсда тутиб туради ва шунга ишора қилади: “Бозгард, эй хожа, роҳи мо кужост? (Қайтгил эй хожа, қайда қолди йўлимиз?). Чунки ўзидан сўнг кўпгина муридлари ва маснавийхонлар мана шу қиссаларга кўнгил қуйишларини ва агар уларда бир оз қобилият бўлса,

қиссалардан ҳисса ва маъно чиқаришларини яхши биларди. Шундай ҳолатлар ҳам бўладики, Мавлоно қиссага қайтишни хоҳлайди, аммо қайтолмайди. Зеро, фикрнинг маънавий хулосалари қудратли тўлқиндай кўтарилиб, уни ўз оқимига суздириб, қиссани давом эттиришга имкон бермайди². Аммо шундай ҳолатда ҳам Мавлоно ўзининг қиссадан четга чиққан деб ҳисобламайди. Чунки “қиссанинг жони” ўша маъно ва хулосаларда сингиб кетади. Унинг учун “қисса” “маъно ғалласи”ни элаб, муштарий—харидорга етказадиган “ғалвир” дир.

Ақлли одам эса “қиссалар ғалвири” дан “маъно дон” ини ажратиб олиб, “ғалвир”ни қолдиради.

Мавлоно қиссани ўзининг маъно ва иршодларидан ташқари, ўзи ва бошқаларнинг қиссаси деб билади: “Дарҳақиқат, нақди холи мост ин” (Ҳақиқатдан ҳам, бу бизнинг ҳолимиз баёнидир). “Маснавий” да кундалик ҳаётда, ҳақиқатда учрамайдиган, аммо фақат иймон ва эътиқод билан қабул қилиш ва ишонил мумкин бўлган қиссалар ва воқеалар ҳам учрайди. Дақуқий ва унинг кароматлари ҳақидаги учинчи дафтардаги қисса шундай қиссалардан биридир. Унда сабаб ва оқибат орасидаги робиталар ва чегарали замону макон шартлари воқеаларни яратолмайди, шунингдек, уларнинг ўзгаришига ҳам сабаб бўлолмайди⁵.

Гоҳида Мавлоно болаларга аталган қиссалар ва халқ масалларидан фойдаланади ва бундай воқеийликдан узоқ масаллар орқали бу фоний моддий дунёнинг бебақолигини кўрсатади...

Мавлоно хаёлидаги ҳикоят ривоятлар туркуми ва улардан чиқадиган хулосалар, гоҳида у кўзда тутган маъноларни англаб етишни мушкуллаштиради. Гоҳида “Маснавий” да учрамайдиган қиссага ишора қилиб ўтади. Бу қиссадан унинг муридлари хабардор бўлишлари мумкин,

аммо бундан хабардор бўлмаган бир маснавийхон бир қанча китобларни варақлаб чиққандан сўнггина Мавлоно нимага шама қилаётганини фаҳмлаши мумкин.

Гоҳида “Маснавий”да мавжуд бўлган ҳикоятга ишора қилиб ўтади, аммо шундай бир ишора қиладики, уни фақат “Маснавий”ни бошдан-оёқ ўқиб чиққандан сўнг тушуниб етиш мумкин.

Гоҳида Мавлоно қиссалари ҳазил билан боғланиб кетади.

Бундай қиссаларда эса “сўз иффати” тарафдорларига хуш келмайдиган сўзлар ишлатилади. Мавлоно ҳам уларнинг назарида бундай қабих сўзлар ва шаръий-ношаръий жинсий мавзулардаги гаплар бу китобнинг маънавий даражасига тўғри келмаслигини ҳам яхши билади. Аммо у бундай сўзлар ва бу мазмундаги гаплардан лаззат оладиган ва шундан сўнг Мавлононинг ахлоқий ва иршодий маъноларини англайдиган ўқувчи ва тингловчиларни назарда тутди. Ҳолбуки, ахлоқ тарафдорлари ва нафс тарбиячиларининг мақсади ҳам шундан, яъни маънавий сўзлар тагига тушуниб етишдан иборат. Шунинг учун ҳам Мавлоно “Ҳазл таълим аст, онро жидд шунав!” (ҳазил ҳам таълимдир, уни жиддий қабул қил!) дейди.

Бу ўринда Мавлоно Санойи Ғазнавийнинг “Ҳадиқат-ул-ҳақиқа”даги “Ҳазли ман ҳазл нест, таълим аст” (Менинг ҳазилим ҳазил эмас, балки таълимдир) деган сўзига амал қилган. Бошқа ривоятлар ҳам Мавлоно ўзининг ижтимоий ҳаётида риёкорона ахлоқ ва зоҳирий ҳақпарастликни ёқтирмаганини, тўғрилиқ йўлида, инсониятнинг маънавий камолоти йўлида, самимий қадам ташламаган кишиларга қарши чиқиб, керак бўлганда уларни қабих сўзлар билан дашном берганини тасдиқлайдилар.

Баҳоваладнинг “Маъориф”и ва “Мақолоти Шамс”да ҳам бунақа сўзларни учратиш мумкин. Маълумки, у уларнинг

мактабида ёлғономиз мулоҳазаларга йўл қўймаган ва бунақа сўзларни ўз ўрнида ишлатишни жоиз деб билмаган.

“Маснавий” да қанчалик китобнинг охирига яқинлашсак, ҳазиломиз сўзлар ва маъноларга шунчалик кўпроқ дуч келамиз.

Хусусан, бешинчи дафтарда ҳазиломиз ҳикоятлар сони ва уларда ҳазиломиз сўзлар миқдори ҳам кўпроқ. “Маснавий” вазну қофия қоидалари ва балоғат илмидаги баъзи бир эътиборсизликларни ҳисобга олмасак, адабий танқид ва шеър санъати нуқтаи назаридан юксак даражадаги сўз санъати намунасидир. “Маснавий”нинг тили ҳижрий тўртинчи-бешинчи асрдаги Хуросон шоиру ёзувчиларининг тилидир. Унда мавзу-мундарижа тақозоси билан баъзи бир маъноларни чигаллаштирадиган фикҳ, калом ва тасаввуфга оид бир қанча истилоҳлар учрайди. “Маснавий”ни мутолаа қилаётган киши зиёдат, боби масъала, масъалаи давр, хулъ, муборо... каби истилоҳларга дуч келганда бирор манба ё муаллимга мурожаат қилиб ўз саволига жавоб излашга мажбур бўлади. Яна битта муаммо шундан иборатки, Мавлоно гоҳида ояту аҳодис ва араб адабиётидан мисоллар келтиради ва “Маснавий” қолипида тадбиқ этиш учун уларни қисмларга бўлиб юбориб, тазмин бўлган ибораларни бири-биридан ажратган ҳолда ишлатади, ё баъзиларини келтирмайди. Фақат маъно, ишоралар ва муносабатлар орқалигина қайси оят, қайси ҳадис, қайси масал ё араб шеъри назарда тутилганлигини илғаб олиш мумкин”.⁶⁶

Румий ҳазратларининг муҳташам “Девони Кабир”и, “Фийҳи мо фийҳи” (“Ичиндаги ичиндадир”), “Мактубот” каби асарлари инсониятнинг маънавий-ахлоқий камолоти ва

---

⁶⁶ Муҳаммад Истеъломий. Мавлоно Жалолиддин Муҳаммад Балхий. Форс тилидан Жаъфар Муҳаммад таржимаси. Техрон, 2001. – Б.60-63.

истиқболига хизмат қиладиган кўнгул тухфаси, тафаккур маҳзанидир.

Жаҳон адабиётида вақт, замон, давр чегараларини тан олмайдиган умри боқий китоблар кўп. Аммо улар орасида ўқилиш таърихи изчиллик ила махсус текширишга яроқдилари қанча? Маснавийхонлик — Шарқ халқлари маданий, адабий ҳаётидаги ўзига хос ҳодиса.

Нақл қилинишича, машҳур турк шоири ва мутафаккири Яҳё Камолдан: “Қадим аждодларимизнинг турмуши қандай бўлган? Қанақа яшашган улар?” деб сўралганда, у: “Жуда оддий: палов еб, “Маснавий”ни ўқиб кун ўтказишган”, деб жавоб берган экан. Палов вужудни кучлантиргани сингари, “Маснавий” ҳам юракка қувват, тафаккурга ҳеч кутилмаган ҳаракат бағишлайди. Уни шавқланиб ўқиган китобхон руҳоний сайри сулук лаззатига етишиши аниқ, албатта.

“Маснавий”га битилган шарҳ ва изоҳлар бир жойга жамланса, росмана бир китобхона пайдо бўлади. Эҳтимолки, уни илмий тадқиқ ва талқин қилган олимларнинг қайси юрт, қайси миллатга мансублигии белгилаш мумкин дир. Лекин унга бағишлаб ёзилган мақола, рисола ва алоҳида мажмуаларнинг сон-саногини аниқлаш мушкул. “Маснавий” таржималари- чи? Бу энди янада муҳим ва қизиқарли мавзу. Афсусланарли томони шундаки, шўро давлати ҳукм сурган даврларда “Маснавий”ни ўзбекчада ўқиш нари турсин, аслиятда уни ўқиб фикр билдириш ҳам тақиқланганди. Ҳолбуки, Абдулла Хароботий сўзлари билан айтганда:

*“Маснавий” ҳам жон, ҳам жонон эрур,
“Маснавий” ҳам дард, ҳам дармон эрур” .⁶⁷*

---

⁶⁷ Иброҳим Ҳаққул. Башарият шоири ва унинг “Маснавийи маънавий” асари. // Мавлоно Жалолиддин Румий. Маснавийи маънавий/Форсийдан Жамол Камол таржимаси. – Т.: “MERIYUS”, 2010. – Б.3-4.

2007 йил ЮНЕСКО қарори билан Мавлоно Жалолоддин Румий йили деб аталди ва дунё мамлакатларида буюк аллома таваллудининг 800 йиллиги байрам қилинди. Бирлашган Миллат Ташкилотининг махсус мажлиси ана шу санага бағишланди.

Профессор доктор Невзат Тархан бу ҳақда шундай ёзади: “Сўнги вақтларда Мавлонога қизиқиш тобора ортиб бормоқда ва бу ҳолат Ғарб дунёсида ҳам яққол кўзга ташланади. Модернизмда ва илм-фанда ҳам Мавлоно таълимотининг изларини кўриш мумкин. Бу излар модернизм ва илм-фанни тўлдириб туради. Яна бир тарафи эса инсоният Мавлонони қайтадан кашф қилмоқда.

Мавлоно ўз даврининг доно кашшофи эди. Унинг ўз даври инсонларининг маданиятига кўрсатган таъсири ҳали ҳамон тирикдир. Ҳар доим барҳаёт бўлган бу таъсир кучи инсонларни фикрий ва ҳиссий ҳолатларини ўзгартира оладиган қувватга эгадир.

Мавлоно таълимотидаги ўрнаклар, бугунги кунда ҳам содир бўлаётган воқеликларга нисбатан қайтадан талқин қилиниши керак. Чунки у ўз даврининг саволларига замон руҳига муносиб равишда жавоблар бера олди. Ҳозирги яшаб турган муҳитимиз учун ҳам Мавлононинг таълимотларига кўра жавоб бериш керак бўлади. Мавлонони шу давр нигоҳи билан ўқиб, моҳиятини асраб-авайлаган ҳолда, замонамиз инсонларига тақдим қилишимиз лозим. Мавлонога роман қаҳрамони деб эмас, балки кундалик ҳаётимизда бизга йўл кўрсатувчи инсон сифатида қарашимиз керак бўлади. Инсоният доимий ўзгаришда бўлгани учун бугунги кунда уларнинг сабабини ўрганиш жуда муҳим саналади. Шундай бир даврда яшаб турибмизки, эндиги дунёнинг рамзи интернетдир. Бутун сайёраларни қамраб олган ижтимоий тармоқлар билан ўралганмиз. Бундай муҳитда эса

Мавлононинг кичик суҳбатлари бутун дунёга фойда келтирадиган кучга эга бўлиши мумкин”.⁶⁸

Тарихдан маълумки, мустамлака даври диний адабиёти асарларида XIX асрнинг ярми – XX аср бошларида мусулмон жамиятида содир бўлган жиддий ўзгаришлар жараёнлари ўз аксини топган. Зеро, уларнинг ижодкорлари – мусулмон олимлари (уламолар) Чоризм мустамлакаси даврида юз берган воқеаларнинг бевосита гувоҳи, ҳатто иштирокчилари бўлган. Давлатчилик ва мустақил ҳокимият ғоялари кучли бўлган собиқ пойтахтда анъанавий жамият ва маданият каттароқ тазйиқ ва вайронагарчиликка дучор бўлди.

Қўқонга нисбатан Марғилон каби иккиламчи шаҳарларда маънавият соҳасидаги бузғунчи жараёнлар бошқачароқ, “юмшатишган” шаклда кечди. Анъанавий маданият ана шу синовлардан ўтиб, сақланиб қолди, аммо мустақиллик давригача жуда ўзгарган шаклда етиб келди, мустамлакачилик даврида мусулмон жамияти маданий ҳаётида содир бўлган ўзгартириш ва ўзгаришларнинг ўзига хос шаклларини ўрганиш жаҳон фанида долзарблигича қолиб келмоқда.

Тарихшуносликка оид илмий, илмий-оммабоп адабиётларда ҳукмдорлар, саркардалар, йирик амалдорнинг тарихий миссиялари таҳлил қилингани ўрганиб чиқилган. Айниқса, мавжуд тарихий даврда ҳукмдорга боғлаб асарлар ёзилган. Унинг бошқарув услуби, ўраб турган ижтимоий-тарихий муҳит, сиёсий кучларнинг интилишларига ҳамоҳанг бўлгани хулоса қилинган. Ана шундай вазиятда уламолар ва тариқат намояндларининг фаолияти ва улар ёзиб қолдирган асарларининг жамият тараққиётига қўшган ҳиссасини талқин қилиш нафақат исломшунослик, тарихшунослик, балки

---

⁶⁸ Невзат Тархан. Маснавий терапия/. Таржимон: Г.Мирзаева. - Т: “Янги аср авлоди”, 2022. –Б.6.

бошқа ижтимоий фанларнинг ҳам тадқиқ объектига айланишига зарурият борлиги очиб берилган.

Собиқ советлар даврида архив ҳужжатларидан етарли даражада фойдаланмаганлиги, шахсга сиғиниш таъсирининг кучаюви, дала тадқиқотларнинг олиб борилмаганлиги натижасида Фарғона водийси халқлари диний-маърифий ҳаётидаги ўзгаришлар тўлақонли талқин этилмаган.

Мазкур тадқиқотда кўпроқ дала тадқиқотлари ва архив материалларига, хусусан Марғилон беклигининг Арсиф қишлоғида ҳаёт кечирган пиру муршид Искандар халифа (қ.с.) нинг фаолиятига эътибор қаратилди. Бу эса илмий ишни холис бўлишлиги учун объектив асос яратилишида муҳим омил бўлиб хизмат қилди. Авваллари у ёки бу тарихий муаммони тадқиқ этишда рус буржуа тарихчиларининг “инқилоб” га қадар яратган асарларидан намуна сифатида фойдаланилар эди. Ҳолбуки, бу манбаларда ҳодисалар онгли равишда бузиб кўрсатилган, чор ҳукуматининг босқинчилик сиёсати оқлаб кўрсатилган ва туб аҳоли ҳаракатлари камситилиб тасвирланган эди. Бу даврга келиб эса, тарихий асарларда архив материаллари, қўлёзма манбаларга кўпроқ муурожаат этилгани боисидан тадқиқотлар холисроқ ёзилувига эришилди.⁶⁹

Мавзу доирасида Фарғона водийсидаги агиографик ва тарихий оғзаки ва ёзма маълумотлар тўпланди. Бунда халқ орасида сақланиб қолинган ижод намуналари ва сақланиб қолинган тарихий материаллар, мавжуд ёзма намуналар тарихий ҳужжатлар билан солиштирилиб ўрганилди.

XX асрдан бошлаб Ғарб тарихчилари тарихга оид ҳукмни беришга интилишдан воз кечишди. Чунки, муаллиф томонидан айтиладиган тарихий ҳукм масалага ёндашувда

---

⁶⁹ Аҳмаджонов Ғ.А. Россия империяси Марказий Осиёда. – Т.: М.Ч. “Таълим манбаи жамияти”, 2003. -Б.117.

нейтраллик ва холисликка даъво қилишни шубҳа остига қўяди. Мазкур китобда тариқат намояндаси, умри давомида “Маснавий” хонлиқни тарғиб этиб келган Искандар халифа(қ.с.) Арсифийнинг ҳаёти ва фаолиятига баҳо беришдаги нейтраллик ва холислиқни таъминлашга ҳаракат қилинди.

Мутахассисларнинг фикрича Чор ҳукумати ва унинг намояндалари 1898 йилги Дукчи Эшон кўзғолонидан ваҳимага тушган. Шу боис у Туркистон ҳудудида яшовчи барча эшонлар ва уламоларни тазйиққа олиш режасини амалга оширди. Уларни империянинг асосий энг хавфли душмани деб билди. Шу сабабли қўл остидаги барча мутахассисларни тўплаб, эшон ва уламоларнинг фаолиятини таъқиб этиш, чеклаш, халқдан ажратиб ташлаш ва уларни ўз миллатдошлари кўзига ёмон кўрсатиш, ёмон отлик қилишнинг истиқболли сиёсатини ишлаб чиқди.

Кейинчалик коммунистлар фирқаси ва шўро ҳукумати бу сиёсатдан унумли фойдаланди⁷⁰. Собиқ СССР давридаги мафкуравий тарғиботлар, кундалик маданий ва маориф ишлар халқнинг тасавури онгида руҳонийлар ҳақида шундай тасаввур ҳосил этган эдики, унга кўра бу сўзнинг ўзи жоҳиллик, зулм ва шафқатсизликнинг синоними сифатида ишлатилди, Тариқат пирлари бўлмиш эшонлар ҳақидаги фикрлар, тасаввурлар ҳам айнан шундай эди. Шу сабабдан ўтган асрнинг 20-30-йилларнинг бошларидаёқ исломнинг сиёсий ёки ҳуқуқий мавқеи ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас эди. Диний унсур сифатида кўпсонли мусулмон олимлар отиб ташландилар, Сибирь ёки собиқ Иттифоқнинг бошқа минтақаларига сургун қилиндилар. Тирик қолганлари

---

⁷⁰ Сирожиддин Аҳмад. Икки империя асоратида. I жилд. - Т.: Info Capital Group, 2018. – Б.31.

доимий таъқиб остига олинди ва улар ҳақида мунтазам равишда тегишли органларга маълумотлар бериб турилган.⁷¹

Собиқ Совет ҳукумати томонидан амалга оширилган қонли сиёсатнинг натижаси ўлароқ етмиш йил давомида тарихчилар томонидан ёзилган асарларда холислик пиринцига амал қилинмай тарихга бир томонлама ёндашув устунлик қилиб келинди. ССРСРнинг парчаланиши туфайли эришилган ютуқлар энг аввало ўтмишга бўлган муносабатда ўз аксини топди. Мафкуравий тўсиқлар барҳам топгач тадқиқотчилар нафақат ўз мамлакатада балки дунёнинг бошқа давлатлари архивлари ва кутубхоналарида ўз мавзуларига доир маълумотларни олиш имкониятига эга бўлдилар. Шу сабабдан сўнгги ўн йилликлар ичида ХХ асрнинг биринчи ярмида Туркистон заминида юз берган ижтимоий-сиёсий воқеалар тарихига доир кўплаб фундаментал тадқиқотлар амалга оширилди. Бу даврга билан боғлиқ кенг фактик материаллар тўпланди.⁷²

Ўтмишда яшаб ўтган улуғ донишмандлардан бири “Ишнинг энг қийини уни бошлаб олишдир” деб айтган эди. Дарҳақиқат кўп ҳолларда бир ишни бошлашга журъат қилмай турли баҳоналарни сабаб қилиб кўрсатишдан нарига ўтмаймиз. Натижада кўп нарсани, айниқса вақтни бой бериб қўйганлигимиздан пушаймон бўлиб юраверамиз. Искандар халифа (қ.с.) ҳаёти ва фаолиятини ўрганиш борасида ҳам худди шундай бўлди. Аввалига китобни қандай ва қайси йўналишда ёзиш борасида кўп ўйландик. Ваниҳоят ўй-фикр суришдан кўра, Искандар халифа (қ.с.) тўғрисида шу кунга қадар аҳоли ораси сақланиб қолинган хотираларни тўплаш,

---

⁷¹ Абдулаҳатов Н. Советлар даврида ислом (“Коммуна” газетаси материаллари асосида) // Ўзбекистонда Исломшунослик ютуқ ва истиқболлари 2019 йил июнь Тошкентда бўлиб ўтган халқаро семинар мақолалари тўплами. Истанбул. 2020.–Б.161.

⁷² Абдулаҳатов Н. Марғилон олимларининг илмий-маърифий мероси (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари). 1-китоб. Фарғона: “Classic” нашриёти, 2021.- Б.371.

ёзилажак китоб сари биринчи қадам эканлигини тушундик. Имкон қадар йиғилган маълумотлар асосида Искандар халифа (қ.с.)нинг ҳаёти ҳақида қисман бўлса-да, китобхонларни таништиришга ҳаракат қилдик.

Маълумки, ҳар бир ёзилган китоб иккинчи бир китобнинг ёзилишига сабаб бўлади. Шу аснода дастлабки китобларда йўл қўйилган камчилик ва хатолар кейинги китобда кўзга ташланмайди. Ўйлаймизки Искандар халифа (қ.с.) тўғрисида айрим лавҳаларни ҳикоя қилувчи мазкур китобни ўқиган китобхон ўзи яшаб турган ҳудудда ҳам биз билмаган ва эшитмаган маълумотлар мавжуд эканлигини англаб, янги китоб ёзишга жазм қилар. Ҳеч бўлмаганда, бу ҳақда бизни хабардор қилар, деган умиддамиз. Агар иш шу тарзда давом этса, келгусида Искандар халифа (қ.с.) тўғрисида кенгроқ маълумотларни қамраб олган китоб тайёрланиши шубҳасиз. Нима бўлганда ҳам бошланган хайрли ишнинг ниҳояси ҳам хайрли бўлиши муқаррар.

ИСКАНДАР ХАЛИФАНИНГ ОИЛАСИ

Фарғона вилоятининг Қувасой шаҳридаги Арсиф қишлоғи тарихини XIX асрнинг биринчи ярми ва XX аср бошларига оид тарихи юзасидан қишлоқ кексалари билан суҳбатлашганимизда улар қуйидагиларни сўзлаб бердилар.

Арсифлик Солижон Сиддиқовнинг айтишича, Арсиф қишлоғини обод бўлишида Ёрмуҳаммад Ёркандийнинг хизматлари катта бўлган. Ул зот XIXнинг ўрталарида Арсиф қишлоғига Ёрканддан келиб яшай бошлаган ва тез орада унинг доврўғи теварак атрофга ёйилган. Нақшбандия

тариқатининг ўша даврдаги пирларидан бўлган Ёрмуҳаммад Ёркандийни зиёрат қилгани ва у билан суҳбат қургани чор атрофдан одамлар кела бошлаганлар. Айниқса, бефарзанд оилалар Ёрмуҳаммад Ёркандий ҳузурига келиб арз-ҳолларини баён қилганларида у шундай насиҳат қилган. *“Ҳар бирингиз Арсиф ҳудудига ўн икки донадан дарахт экинглари, қачонки сизнинг дарахтингиз кўкарса, фарзандли бўласиз ва фарзандингиз умри шу дарахт умридек узоқ бўлади”*. Ҳазратнинг ушбу ўғитларига амал қилган оилаларнинг барчаси чиндан ҳам фарзанд кўрганлар. Шу заминда Арсиф қишлоғида қалин дарахтзор пайдо бўлган экан. Қизиғи шундаки шу мазмундаки сўзларини Чингизхон билан боғлашади. Эмишки Чингизхон вафотидан олдин ўз авлодларига *“Ким дарахт экса, узоқ умр кўради”* дея васият қилган экан.

Маълум бўлишича, Ёрмуҳаммад Ёркандий тасаввуфнинг Нақшбандия тариқатининг вакилларида бири бўлган. Ҳўш шу ўринда савол туғилади. Тасаввуф нима? Бу ҳақда Имом Ғазолий шундай дейди: *“Тасаввуф икки ишдир. Бири - Аллоҳ буюргандек тўғри юрмоқ. Тўғри турмоқ (яъни Аллоҳ фарз қилган барча амалларга риоя этмоқ). Иккинчиси - ношароий ишларда бошқалардан ажралмоқ. Кимки Аллоҳ буюрганини тўлиқ адо этса, юриш-туриши, хулқи, одамлар билан муомаласи юмшоқ ва чиройли бўлса, ўша зотни ҳақиқий сўфий дейиш мумкин”*. Ёрмуҳаммад Ёркандий умри бўйи ҳалол меҳнати билан яшаб ўтган. Бинобарин Нақшбандийлик таълимоти бировлар ҳисобига яшашни рад этарди. Улар фақат пешона тери билан, ўз кўли билан меҳнат қилиб топилган неоматларнигина ҳалол деб ҳисоблашарди. Нақшбандийлар ҳар қандай тарки дунёчиликка ва мулкдорларнинг ғариб, қашшоқларни эзишига қарши чиққанлар. Улар ўрта ҳол яшаш тарафдори бўлиб, хунармандчилик, савдогарчилик, деҳқончилик, адабиёт,

муסיқа, олимлик, файласуфлик, меъморлик, хаттотлик, мусаввирлик билан шуғулланиб ҳалол яшашни тарғиб қилган эдилар. Шу боис ҳам Ёрмуҳаммад Ёркандий ҳазрат Баҳоуддин Нақшбанд асос солган Нақшбандия тариқатининг соликларидан бирига айланган эди.

Маълумки, Ислом фалсафасининг гултожи тасаввуфдир, унда инсон руҳият оламини тарбиялаш хусусияти бор. Умуман, тасаввуф бутун инсоният оламида яратилган барча фалсафий қарашларнинг энг улуғи ва мукаммали бўла олади.⁷³

Бу борада тасаввуфшунос олим Н.Комиловнинг баъзи маълумотларини келтириб ўтамиз.

“Тасаввуф нафси тарбия қилиб, инсон руҳини камолга етказишга хизмат қилувчи улуғ таълимотдир. Шунга кўра у исломнинг асл моҳияти ва мазмунидир. Исломнинг ер юзида жорий қилинишидан кўзланган асосий мақсад ҳам бу инсон маънавий камолотидир.

Унинг ислом оламида расмий шакланиши VIII асрнинг ўрталарига тўғри келади. Чунки ислом тарихида Пайғамбаримиз Муҳаммад (а.с.)дан кейин мусулмонлар жамоаси ичида бўлиниш юз беради, айниқса халифа Усмон (р.а.) даврида молу дунёга ружу қўйиш бир оз кучаяди.

Уммавийлар даврига келиб эса, сарой ҳашамлари, дабдабали безаклар, олтин-кумушга берилиш, хазина тўплаш авж олади. Ўз-ўзидан кишилар қалбини тоат-ибодат ўрнини дунёвий ишлар, дунё молига муҳаббат эгаллай бошлайди. Бу эса, ибодатни ҳар қандай дунёвий ишлар, бойликлардан устун қўйган эътиқодли кишиларнинг норозилигига сабаб бўлади.

---

⁷³[https://www.facebook.com/profile.php?id=100033973746527&_cft__\[0\]=AZXVTzo5sP6ltPzIP79wBqgRMPiPjftFcvnE4Qr5HQpRdkFn7_P8zsvfnOYuOGtC9hADbUv46iL3exDXhzQWb9T1M_uE3Sz9lf0a6F7yOryPe0-6JO4rMSH-qRDOHGKla-](https://www.facebook.com/profile.php?id=100033973746527&_cft__[0]=AZXVTzo5sP6ltPzIP79wBqgRMPiPjftFcvnE4Qr5HQpRdkFn7_P8zsvfnOYuOGtC9hADbUv46iL3exDXhzQWb9T1M_uE3Sz9lf0a6F7yOryPe0-6JO4rMSH-qRDOHGKla-)

kLhB76tQ63OA6JoxoP0MLAxWPectOEWovaPyN1n5Fvw&__tn__=-UC%2CP-R

Бу жамоа орасида ҳадис тўплаб юрган муҳаддислар, илгаридан йўқчиликда келган, камбағал саҳобалар ва уларнинг авлодлари бор эди. Уларнинг бир қисми динни ҳимоя қилиб, очиқ курашга чиққан бўлсалар, иккинчи қисми эса, қаноат, зуҳд (дунёга меҳр қўймаслик ва ундан юз ўгириш)ни асосий мақсад қилиб, узлуксиз тоат-ибодат билан шуғулланган эдилар. Уларнинг дастлабки вакиллари Куфа, Бағдод, Басра каби шаҳарларда кўзга ташланган. Айтиш керакки, уларнинг обрў-эътибори ҳам халқ орасида катта бўлган.

Аввалига улар фақат дунёдан юз ўгириш, узлат ва тақвони олға сурган бўлсалар, секин аста уларнинг кейинги авлодлари орасидан, бу икки иш устига ишқ ва ирфон, орифлик ва ошиқлик, фалсафий мушоҳадакорликни олға сурадиган кишилар ҳам пайдо бўла бошлади.

Улар шариат илмини пухта эгаллаган, тоату ибодатда мустаҳкам, лекин оддий кишилардан фарқланадиган ажойиб хислатли кишилар эдиларки, уларни аҳлуллоҳ, авлиё, аҳли ҳол, аҳли ботин, арбоби тариқат, фақир каби номлар билан тилга олар эдилар. Кўпинча бу тоифага нисбатан “сўфий” сўзи қўлланилган, чунки ушбу сўзнинг маъноси анча кенг бўлиб, бошқа маъноларни ҳам ўз ичига сиғдирган.

Бир нарсани таъкидлаш жоизки, бу таълимот исломда бутунлай янги таълимот сифатида пайдо бўлиб қолмаган, балки унинг асосини Қуръони карим оятлари, пайғамбаримиз (а.с.) нинг муборак сурат ва сийратлари, саҳобаларнинг тутган йўллари ташкил қилган. Яъни, бу хислатлар мазкур тоифанинг ўзи учун хос янгилик бўлмай, пайғамбаримиз (а.с.) ва саҳобалар бошлаб берган ва уларнинг сўзи ва ишларидан илҳомланиш самараси ўлароқ юзага келган. Акс ҳолда бу тоифани саҳобалардан устун қўйиш келиб чиқадики, бу мутлақо мумкин эмас.

Шуни таъкидлаш керакки, чин сўфий ўзликдан ва фоний дунёдан воз кечган ва Ҳақ бақосида ўзлигини қайта топган зот бўлиб, суратда бандаю, маънида озод кишидир. Дунёнинг пасту баланди, сиёсату раёсатнинг ўзгариши, сўфийларнинг эътиқоди, хулқига таъсир ўтказмайди.

Сўфий майда манфаатлар, одамларнинг кундалик ташвишларигина эмас, умуман фоний дунёнинг ғаму муаммоларидан устун турадиган, тафаккурининг сатҳи фалаклар қадар қамровли, қалбида маънолар булоғи қайнаб турадиган комил инсон ҳисобланган. Бу зотлар атрофидагилар онги шуурига қаттиқ таъсир ўтказганлар ва маънавият султонлари бўлиб майдонга чиққанлар. Уларнинг сўзи ва ҳаракати, хислат ва ахлоқи ҳаммага ибрат қилиб кўрсатилган. Жаҳоннинг бутунлиги, ободонлик ва осойишталик кўп жиҳатдан Парвардигор файзини етказувчи шу табаррук зотларнинг дуоси, хайрли ишларига вобаста деб қаралган”.⁷⁴

Ҳазрат Ёрмуҳаммад Ёркандий мазори билан боғлиқ ғаройиб воқеаларни гувоҳи бўлган инсонларни шоҳидлик беришича қайси бир одамнинг бошига мушкул иш тушиб у агар Ҳазрат Ёрмуҳаммад Ёркандийнинг мазорини зиёрат қилиб Аллоҳ таолодан мушкулларини осон, ҳожатларини равон қилишини сўраса, тез орада мушкуллардан халос бўлар экан.

Айтишларича, арсифлик бир деҳқон қишнинг изгиринли кунларининг бирида аравага ортилган дон билан тегирмонга қараб йўл олади. Бахтга қарши тизза бўйи лойни кечиб кета туриб араваси билан лойга ботади. Деҳқон ҳарчанд уринмасин аравани ботқоқдан олиб чиқа олмайди. Бу орада тун алламаҳал бўлиб қолган бўлиб, бирон бир кимсани ёрдамга келиши амри маҳол бўлган. Мана шундай оғир дамда йўл яқинида жойлашган Ҳазрат

---

⁷⁴ Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. –Т.: "Ёзувчи" нашриёт, 1996. –Б.14.

Ёрмухаммад Ёркандий мазорига қараб “Ё ҳазрат Ёркандий ўзингиз мадад қилинг” деб дуога қўл очади. Шу вақт кўз ўнгида Унинг лойга ботиб қолган аравасини худди биров кўтариб олгандек ўз-ўзидан лойдан чиқиб қолади.

Ҳазрат Ёрмухаммад Ёркандий (қ.с.) умрининг охирида ўзига ўринбосар этиб Искандар халифа (қ.с.) ни танлайди.

Бу ривоятлар Арсиф қишлоғининг кексаларидан ёзиб олинган оғзаки маълумотлар асосида тайёрланди. Бироқ Искандар халифанинг авлоди ва унинг шогирдлари хонадонларида ўтказилган суҳбатлар чоғида Ёрмухаммад Ёркандийни Искандар халифа (қ.с.)га устоз бўлганлиги тўғрисидаги қайдларга дуч келмадик. Ёрмухаммад Ёркандий Искандар халифага қадар яшаб ўтган деган тахминлар ҳам бор.

Искандар халифа 1845 йилда Арсиф қишлоғида таваллуд топган. Уни отаси мулла Қаландар исмли киши бўлган. Халифа Искандар кўпроқ Қўқонда туриб азизларга хизмат қилган.⁷⁵ Бир пирларини набираси Абдуллахон эшон бўлиб оталарини ўрнида байъат олган.⁷⁶

Изланишлар давомида Искандар халифанинг оиласи тўғрисида қуйидагилар аниқланди. Искандар халифанинг отаси Мулла Қаландар Тожикистондан келган. Искандар халифанинг акаси Қўқон хони Худоёрхон саройида хизмат қилган. Унинг тақдири номаълум.

Искандар халифа (қ.с.) ҳаёти давомида бир неча марта уйланган. Искандар халифа Иштирхон⁷⁷ қишлоғига борган вақтида унга яқин инсонлардан бири “Олтин берсам ҳам, от берсам олмайсиз. Шундай экан қизимни никоҳингизга олсангиз. Сизга қизимни назр қилдим”, дейди. Искандар халифа (қ.с.) шу тарзда иштирхонлик Саодатхонни никоҳига

⁷⁵ Баъзи маълумотларга кўра Мулла Қаландарни уни акаси ҳам дейилади.

⁷⁶ Абдуллахон Хўқандий Искандар халифага қўл берган шогирд сифаотида қайд этилган.

⁷⁷ Фарғона вилояти, Ёзёвон туманида жойлашган қишлоқ номи.

олган. Саодатхон 1938 йилда 33 ёшида вафот этган. Васиётига кўра Қизилқия⁷⁸ қишлоғини Қора қўзи маҳалласидаги тепаликка дафн этилган.

*Искандар халифанинг аёли Саодатхонинг қабри.
2024 йилда олинган сурат.*

Искандар халифа (қ.с.)нинг арсифлик биринчи аёлидан фарзандлари:

1. Абдулҳаким. Искандар халифанинг тўнғич ўғли.

Абдуҳаким қори 1877 йилда Арсиф қишлоғида таваллуд топган. 1973 йилнинг 4 март куни Тожикистоннинг Рудаки туманида (собиқ Ленин районида) вафот этган. Турмуш ўртоғи Орзихон (Орзухон) 1893 йилда туғилган. 1968 йилнинг 2 март куни Тожикистоннинг Рудаки туманида (собиқ Ленин районида) вафот этган. Абдуҳаким қори умри давомида Қуръон тиловати, фикҳ илми ва тасаввуф сирларини ўрганиш билан машғул бўлган. Отаси Искандар халифа (қ.с.) сингари боғдорчилик билан шуғулланган.

---

⁷⁸ Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти, Қадамжой районидаги қишлоқ номи.

Абдуҳаким қори Абдуваҳоб махсум исмли бир ўғил ва Марямхон исмли бир қиз фарзанд кўрган.

Қизи Марямхон 1926 йилда Арсиф қишлоғида туғилган. 2006 йилнинг 13 декабр куни Тожикистоннинг Рудаки туманида (собиқ Ленин районида) вафот этган.

Марямхоннинг фарзандлари: Муҳаммадсоли, Маъмурахон, Умарали, Раҳматжон, Раҳимжон, Моҳирахон, Муҳаммадсиддиқ.

Ўғли Абдуваҳоб махсум 1932 йилда Арсиф қишлоғида туғилган, 2002 йилнинг 6 декабр куни Тожикистоннинг Рудаки туманида (собиқ Ленин районида) вафот этган.

Абдуваҳоб махсумнинг фарзандлари:

Абдулложон, Абдулазиз, Раҷабхон, Лобархон, Ҳамидахон, Обидахон, Ўғулой, Дилбархон, Собирахон, Абдурашид, Абдумалик, Абдужалил.

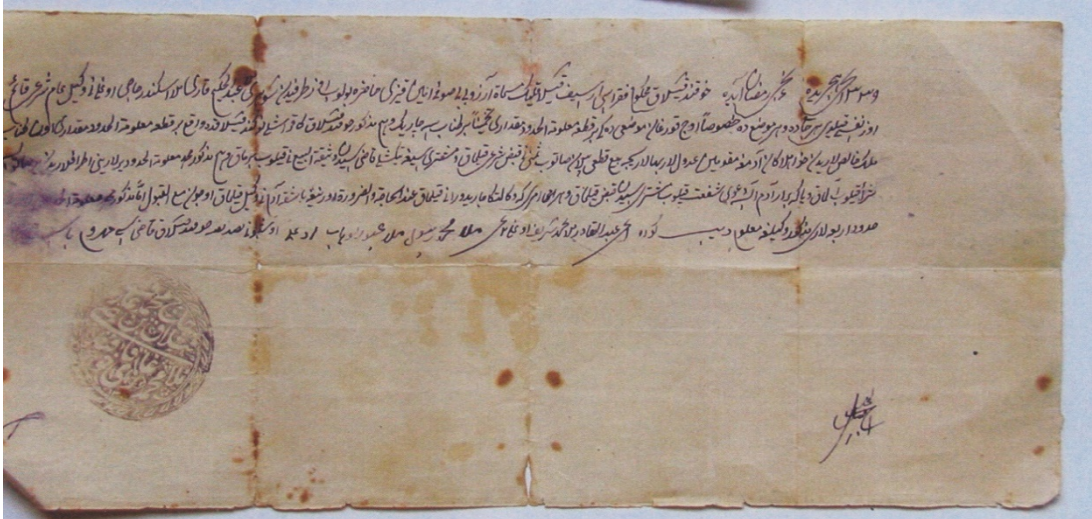
Изданишлар давомида Фарғона вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг архив фондида сақланаётган васиқалар орасида Искандар халифа (қ.с.) оиласига оид васиқа мавжудлиги аниқланди.

Юқорида айтиб ўтилганидек, XIX аср охири XX аср бошларида Арсиф қишлоғи Марғилон уездининг Қува вўлўсти Қўқон қишлоқ жамоаси таркибига кирган бўлиб, бу ҳақда ер-сув мулкларига доир васиқа ҳужжатларида қайд этилган. Шундай васиқалардан бири арсифлик Орзу биби Сўфи амин қизи номи билан боғлиқдир. Орзу биби Искандар халифанинг тўнғич ўғли Абдулҳакимнинг турмуш ўртоғи эканлиги мазкур васиқада қайд этилган:

1339 нчи ҳижрий йилда тўртинчи рамазон оғи (1920/21 йилнинг 12 май)да Хўқанд қишлоқ маҳкамасига тобеъ Арсиф қишлоқлик Орзу биби Сўфи амин қизи ҳозир бўлуб, ўз тарафидан шавҳари (эри) Абдулҳаким қори Искандар ҳожи ўғлини шаърий вакил қилди. Ҳар жойда ҳар мавзеда, хусусан

Учқўрғон мавзедаги бир қитъа маълум бир ҳудуд миқдори тахминан бир таноб, се чорак ва ҳам мазкур Хўқанд қишлоққа қарашли мазкур қишлоқ (Арсиф)да воқеъ бир қитъа маълум бир ҳудуд миқдори тахминан ўн таноб мулки холисларидан хоҳлаган одамга сотушни қозидин васиқани қилиб... ваколат жорий қилди.. Гувохлар: 1 нчи Абдулқордир Мулла Шариф ўғли; 2 нчи Мулла Муҳаммадрасул Мулла Абдулваҳоб ўғли.

Арсиф қишлоқлик Орзу биби Сўфи амин қизи номи билан боғлиқ васиқа. 1920 йил.

Ушбуни тасдиқи хусусида Қўқон қишлоқ қозиси муҳрум бостим. Қози Хўқанд қишлоқ Муҳаммад Ғози ибн ҳожи Муҳаммад Ориф.⁷⁹

Васиқадан келтирилган маълумотлардан маълум бўладики, Искандар халифа (қ.с.) тўнғич ўғлига Арсиф қишлоқнинг амалдорларидан бири Сўфи аминнинг Орзу биби исмли қизини никоҳлаб берган. Орзу бибига отасидан Арсиф қишлоғи ва Учқўрғон қишлоқларидан ер мерос қолган. Орзубиби ушбу мулкларини сотиш ваколатини турмуш ўртоғи Абдулҳакимга топширган. Васиқада яна бир муҳим маълумот мавжуд. Яъни расмий ҳужжатларда Искандар халифа номи Искандар ҳожи номи билан қайд этилган.

⁷⁹ Фарғона вилоят тарихи ва маданияти давлат музейининг Қўлёзма ҳужжатлар архив фонди. КП10325/ПД 6724.

Демак, Искандар халифа бунга қадар ҳаж зиёратига бориб келган.

2. Раънохон (1880-1966) Искандар халифанинг биринчи аёлидан туғилган фарзандидир. Арсифлик Исмоилжон Усмонжон ўғлига турмушга чиққан. Меҳринсо (1915-1987) исми қиз ва Сафарали (1917-1943) исми ўғил фарзанд кўрган. Сафарали иккинчи жаҳон урушида ҳалок бўлган. Меҳринсо арсифлик Мулла Исмоилжон Иброҳимжон ўғлига турмушга чиққан. Улар Маҳбубахон ва Қаноатхон исми икки қиз фарзанд кўришган. Меҳринсонинг турмуш ўртоғи Исмоилжон қатағон йиллари даврида Арсифдан Тожикистонга кетишган мажбур бўлган. Меҳринсо шундан сўнг иккинчи бор Қуванинг Муродқўса қишлоғида истиқомат қилган Шерали Абдураимовга турмушга чиққан ва Инобатхон, Ҳамрали, Иноятхон, Зубайдахон, Аҳмадали исми фарзандлар кўрган.

3. Эшонжон (1884-1966). Искандар халифанинг иккинчи ўғли Эшонжон Арсифда деҳқончилик билан машғул бўлган.

Эшонжоннинг фарзандлари.

1. Абдурахмон (1926-1995).

2. Хайринисо (1937-2005).

Ҳозирда Арсифда Эшонжонинг авлодлари ҳаёт кечирмоқдалар.

Абдурахмон Эшонжон ўғли Султон қорининг Муҳтарамхон (1930-1996) исми қизига уйланган. Улар ўн нафар фарзанд кўришган.

Абдурахмон Эшонжон ўғли

Абдурахмон Эшонжон ўғлининг фарзандлари:

1. Мақсадхон 1950 йилда туғилган.
2. Абдураим (1953 - 2001).
3. Махфиратхон 1958 йилда туғилган.
4. Солижон 1960 йилда туғилган.
5. Ёқубжон 1962 йилда туғилган.
6. Шафоатхон 1964 йилда туғилган.
7. Муаззамхон 1967 йилда туғилган.
8. Муқаддамхон (1970-2001).
9. Мухлисахон 1972 йилда туғилган.
10. Ёрмухаммад 1978 йилда туғилган.

4. Салимахон. Искандар халифанинг биринчи аёлидан туғилган фарзандидир. Арсифлик Бадриддинбойга турмушга чиққан. Ойшахон исми қииз фарзанд кўрган.

Арсиф қишлоғидаги қадимги қабристон ўрнида сақланиб қолган қабр, 2009 йилда олинган сурат.

Салимахон ҳаётдан эрта кўз юмган. Айтишларича, Арсифнинг ҳозирги дам олиш пансионатидаги ғиштли қабр Салимахоннинг қабридир.

5. Ҳожалхон. Искандар халифанинг биринчи аёлидан туғилган фарзандидир. Искандар халифа Ҳожалхоннинг Қува тумани Қўшкечик қишлоғидан бўлган Исохон исмли кишига турмушга берган. Бу никоҳдан Ҳидоятхон исмли қиз дунёга келган. Ҳидоятхон вояга етгач Мамарасул исмли йигит билан турмуш қурган ва уч нафар фарзанд кўрган: Ҳабибулло, Убайдулло, Турсуной.

Ҳидоятхон 1974 йилда 63 ёшида вафот этган.

6. Ўлмасхон. Искандар халифанинг иккинчи аёлидан туғилган фарзандидир. Искандар халифа Ўлмасхонни Валик қишлоқлик⁸⁰ Сўфибек Хўжабек ўғлига (1900-1957) исмли

⁸⁰ Фарғона вилояти Қувасой шаҳридаги қишлоқ номи.

турмушга беришган. Сўфибекнинг отаси Хўжабек билан Искандар халифа дўст бўлишган.

Искандар халифа иккинчи қизи Ўлмасхонни қабри. 2024 йилда олинган сурат.

Сўфибек дастлабки таълимни Искандар халифа (қ.с.) ҳузурида сўнгра Бухородаги мадрасаларнинг бирида сабоқ олган. 27 пора Қуръонни ёд олиб таътилга келган вақтида кетма-кет дастлаб онаси, сўнгра отаси вафот этади. Сўфибекни ўз фарзандидан яхши кўрган Искандар халифа (қ.с.) уни ўкситиб қўймаслик учун ўзига куёв қилади. Сўфибекка қизи Ўлмасхонни турмушга беради. Аммо Ўлмасхон тўлғоқ чоғида вафот этган. Уни Валик қишлоғининг қадимий қабристонига катта қайрағоч дарахтини остига дафн этишган. Сўфибек Ўлмасхонни қабри учун Қувадан бир метрдан зиёд узунчоқ тошни олиб келиб қўйган. Ҳозирда қабрда шу тош сақланиб қолинган.

7. Искандар халифанинг иккинчи аёли Садоатхондан фарзанди Кароматхон дунёга келган.

Айтишларича Искандар халифа қизи Ўлмасхоннинг ўлимидан сўнг иккинчи қизи Кароматхонни ҳам Сўфибекка турмушга берган. Ўлмасхоннинг вафотидан сўнг Искандар халифа “Куёвим ноумид бўлиб қолмасин. Сабр қилса уч йилдан сўнг Кароматхон қизим балоғатга етади ва уни турмушга бераман” дейди. Шу тарзда Кароматхон Сўфибекка турмушга чиққан. Кароматхон 1911 йилда туғилганлигини ҳисобга олсак, демак Ўлмасхон 1922 йилда вафот этган.

Сўфибек ва Кароматхонларнинг турмушидан тўрт фарзанд кўришган:

1. Зарофатхон (1935-2014).
2. Шарофатхон (1937-2019).
3. Муҳаммаджон (1938-2018).
4. Аҳмаджон. 1940 йилда туғилган.

Сўфибек 1941 йилда фронтга кетган. 1943 йилда фронтдан қайтиб келган. 1944 йилда аёли Кароматхон 33 ёшида вафот этган. Бу ҳақда фарзанди Аҳмаджон Хўжабеков шундай хотиралайди: “Кунларнинг бирида отам деҳқончиликларни йиғиштириб олсак, ўғилларимизни тўйини қиламиз”, деб онамга айтган экан. Шунда онам тўйини тез кунларда қилсангиз, отамни кўрдим. Мени олиб кетгани келибди” дейди. Шунинг учун тўйини баҳорда қилишган. Чиндан ҳам онам тўйдан кўп ўтмай вафот этди”.⁸¹

Сўфибек шундан бошқа бир аёлга уйланган. Сўфибек 1957 йилда вафот этган. Бу ҳақда фарзанди Аҳмаджон Хўжабеков шундай хотиралайди: “Бир куни отам мени ёнига чақирди-да, ўғлим бу йил мактабга бормасдан, менга ёрдам берсанг. Уйни битказиб шу уйга акангни уйласак”, деди. Мен ҳайрон бўлиб “Акам эндигина 20 ёшга кирди. Нега бунча шошиласиз уйлашга”, десам “Ўғлим, мен туш кўрдим. Тушимда аён

---

⁸¹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Аҳмаджон Хўжабековдан (1940 йилда туғилган) ёзиб олинди.

бўлдики, шу йилда дунёда ўтар эканман. Агар акангни уйлаб қўйсақ, сен ўгай онани эмас, акангни қўлида қолар эдинг. Шунда қабрда тинч ётардим” , деди. Чиндан ҳам акамнинг тўйидан сўнг икки ой ўтиб отам дунёдан кўз юмди”.

Искандар халифани Валик қишлоғида тез-тез ташириф буюрган манзилнинг сақланиб қолган ҳолати. 2024 йилда олинган сурат.

Искандар халифа (қ.с.) яшаган давр Туркистон халқлари тарихининг энг қора кунларига тўғри келган. Чор Россиясини Марказий Осиёни босиб олиши ва мустамлакачиларга қарши маҳаллий халқларнинг исёнлар, жумладан, Пўлатхон, Олой маликаси Қурбонжон Додхох, Дарвешхон, Дукчи Эшон кўзғолонларининг барчаси Искандар халифа (қ.с.) кўз ўнгида содир бўлган эди. Халқнинг мустамлакачилик ва маҳаллий ҳукмдорларнинг икки ёқлама зулмидан азоб чекиши, мамлакатда бузғунчилик кучайиб, мусулмончилик асосларига путур етиб, одамларда иймон эътиқодни кетиши Искандар халифада (қ.с.) ҳам бу ўткинчи дунёга нисбатан бошқача қарашни шаклланишига олиб келди. У Аллоҳга бўлган эътиқодини йўқотмай иймонини бут сақлаган ҳолда яшаш учун ўзига нажот йўлини қидиради ва бу йўлни у пири муршиди бўлмиш Ёрмуҳаммад Ёркандий паноҳидан топади.

Искандар халифа (қ.с.) умрининг охиригача Арсифда қола олмаган. Ўша даврга келиб ота - бобоси шайх ўтган кишиларнинг барча фарзандлари ўзларини эшон ҳисоблай бошлаган эдилар. Эшонлик тарбия билан эмас, ворисий асосда авлоддан-авлодга ўтди ва ўша ота - боболаридан биридан муридлари бўлмиш кишиларнинг фарзандлари ворисий асосда буларга ҳам мурид саналаверди. Ҳолбуки, чинакам тасаввуфда ҳар бир солиқ пир кўмагида ўзини тараққий эттириш орқалигина шайх даражасига етиши лозим эди. Бироқ ҳеч қандай пир кўмагисиз ўзининг руҳий поклигини тарбия қилмасдан туриб ўзини пир деб ҳисоблаган кишилар кўпайган эди. Бундан ташқари ХХ асрнинг бошларида юртда юз берган алғов далғовлар туфайли у бу ерни тарк этган. У ўз шоғирдларига “Бундай нотинч замонда биз ё кўҳи баландга ё шаҳри азимга кетишимиз даркор” деб Арсифни тарк этган.

Авлиёларнинг тоққа кетиб ҳаёт кечирганликлари хусусида профессор Невзат Тархан шундай ёзади:

“Шайбони Роий деган бир авлиё бор эди. Ҳар куни қўйларини олдига солиб, тоққа чиқиб кетар ва ўша ерда ўтлатарди. Жума кунлари қўйларининг атрофига доира чизар сўнг хотиржам жамоат намозига кетарди. Шайбони Роий кетгандан сўнг ташқаридан бирор нарса доирадан ўтиб, қўйларга зарар бермас, қўйлар ҳам доирадан ташқарига чиқмасди.

Бу ерда ғайриоддий инсон ҳақида гап кетмоқда.

Бу зотга авлиёлиги сабаб моли ва қўлида борини шу тарзда ҳимоя қилиш каромати Аллоҳ томонидан эҳсон қилинган. Чўпон ота деган ҳикоя ҳам бор. У зот ҳам тоғда қўйларини боқадиган валий зотлардан биридир. Тоғда инсонлардан узоқда яшаб, Аллоҳга қуллик қилишни танлайди. Кунларнинг бирида авлиёнинг йўли шаҳарга

тушади ва рўмолга солинган сутни ушлаб олган бўлади. Шаҳарлик бир аёлга кўзи тушган авлиёнинг рўмолдаги сути чак-чак тома бошлайди.

Ният бузилиши билан каромат ҳам ниҳоясига етади. Бу ҳикояда “Тоғда инсонлардан узоқда яшаб, гуноҳ қилмаслик ва Аллоҳга қуллик қилиб авлиё бўлиш осон, бироқ шаҳарда турли хил инсонлар орасида яшаб қулликни асраб қолиш мушкул”, деган хулоса келиб чиқади. Ҳикоядаги авлиё эса намоз учун тоғдан узоқлашганда ҳам қуллик вазифасини давом эттира олганки, каромат кесилмаган. Ҳаттоки, бўрилар ҳам сурувга зиён еткизолмаган.

Ҳар қандай вазиятда ҳам авлиёликни сақлаб қолиш учун тўғри йўлдан адашмаслик муҳимдир. Шайбони Роий исмли авлиё ҳар қандай шартда ҳам ўз йўлидан адашмаганини кўришимиз мумкин. Тўғри йўлдан тоймагани учун ҳам кўринмас ёрдамчилар унинг мол-мулкини ҳимоя қилган.

Шайбони Роий ҳам “Қўйларни ёлғиз қолдириб кетсам, бўрилар ейиши мумкин. Мен жума намозига бормай қўяқолай”, дейиши мумкин эди. Лекин ундай демайди. “Молни Аллоҳ беради, Ўзи берган ризқнинг ҳимоясини Унинг ўзига ҳавола қилдим”, деб қуллик вазифасини адо этиш учун кетади. Яъни бу дунё ташвишларини деб нариги дунёдан воз кечмайди.

Юқоридаги ҳикоядан олишимиз керак бўлган ибрат шуки, авлиё “Қўйларимдан бошқа ҳеч воқоим йўқ”, дейиши мумкин бўлган жойда, уларни Аллоҳга чин ихлос билан топшириб, жума намозини тарк этмаётганидир. Бундаги маънони англаш ва шундай яшаш барчамиз учун аҳамиятли. Ҳикоядаги авлиё қуллик сабоғини мана шу тарзда бермоқда. Бундан ташқари, қўйлар авлиёга итоат қилган ҳолда унинг

чизган чизигидан ташқарига чиқмаяпти ва итоатларининг натижаси ўлароқ уларнинг ҳаётлари ҳам ҳимояланяпти”.⁸²

Искандар халифа (қ.с.) билан юз берган ушбу воқеа ўша даврнинг бошқа уламолари ва зиёлиларининг ҳаётида содир бўлганлиги тўғрисида кўплаб мисоллар мавжуд. Айниқса, ҳукумат топшириғи билан атайин турли ифвогарона саволлар уюштириб, уламоларни орган ходимларига тутиб бериш усули кенг тарқалган эди. Бу ҳақда Абзам Ҳошимий “Алвидо Ватан” асарида шундай ёзган эди:

“Коммунистик партиянинг ташвиқот идоралари ҳар бир маҳаллада очилиб, диннинг хилофига фасод сўзларни тарқатишар, динни масхаралаб, уни йўқотиш йўлларини ўргатишар эди. Улар: "Одамларнинг бирор иш қилишлари учун ҳукумат тарафидан ижозатнома олишлари зарур", дея янги қарор чиқардилар. Ижозатномасиз деҳқончилик, косиблик, хунармандлик ва савдогарлик, ҳаттоки мардикорликка ҳам рухсат йўқ эди. Диний, миллий ҳамда қавмий анъаналарни ҳурмат қилувчи кишилар учун бундай ижозатнома олиш тобора қийин бўла бошлади. Уни олиш учун эса дину иймондан юз ўгириш лозим эди. Аввал салла, сўнгра дўппи, соқол, паранжи, кейинроқ эса иффат, ҳаё ҳамда ор-номусни тортиб олиш, энг охирида иймонга тажовуз қилиш коммунистларнинг муддаоси эди.

Бир томондан қотиллик, зўравонлик, босқинчилик авжига чиқди. Диндор, намозу рўзага мустақим кишиларга ошкора ҳужумлар бошланди. Лекин шундай "адолатли" ҳукумат томонидан бирор қотил ушланиб, жазо берилмас эди. Мусулмонларнинг эса қилган ишларидан қийиқ ахтариб аёвсиз жазолар эдилар. Шу тариқа минглаб мусулмонлар қатл этилдилар. 1927 йилдан кейин бу қотиллик ва хунрезликлар

---

⁸² Невзат Тархан. Маснавий терапия/. Таржимон: Г.Мирзаева. - Т: “Янги аср авлоди”, 2022. - Б.163-164.

мусулмонларга нисбатан душманчилик тарзида янада авжига чиқди. Коммунистлар Исломга қарши бўхтонлар уюштиришар, Қуръон ва ҳадисни, дин пешволарини масхаралаб суратлар чизишар, бу суратларни йўл бўйига, масжид деворларига ёпиштиришар эди. Набий соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг номи муборақларига лой чаплашар, театр ва киноларда масхараомуз драмалар ижро этишар эди. Бу таҳқирлардан юз ўгириш, назарни сақлаш "жиноят" ҳисобланар эди. Коммунистларнинг зулму ситами ва ҳақоратлари шу даражага етдики, улар Пайғамбар алайҳиссаломнинг фаразий ҳайкаллари ясаб, чорраҳаларга ўрнатиб қўяр ва ўтган-кетган йўловчиларни ушлашиб, мажбуран унга қаратишар эди.

Бундай зулмлар инсонларга юртдан бош олиб кетишдан бошқа йўл қолдирмас эди. Мисол учун бир воқеани айтиб бераман: Кунларнинг бирида қишлоғимизнинг жоме масжидида коммунистларнинг мажлиси ташкил қилинди. Барча қишлоқ аҳли йиғилишга қатнашиши кераклиги, иштирок этмаганларга жазо берилиши эълон қилинди. Одамлар мажбуран тўпланишди. Масжид лиммо-лим тўлгандан кейин мажлис бошланди. Мажлис раисининг биринчи эълони: "Руҳонийлар мажлисдан чиқиб кетсин", деган сўзи бўлди. Туркистонда динга эътиқодли кишиларни "руҳонийлар" деб аташар эди. Бу эълондан сўнг кўпчилик туриб, чиқиб кетди. Масжидда фақат заиф мусулмонлар, баъзи фосиқ-фожирлар ва ёш болалар қолди. Чиқиб кетганларнинг номлари ёзиб олинди. Масжид бир муддат сукунатга чўмди. Сўнгра баланд товушда қўнғироқ чала бошладилар. Ҳа, ҳа... Масжиднинг ичида шундай қилдилар. Таҳқирлаш ва камситиш шу даражага етган эди.

Қўнғироқ чалингандан кейин мажлис янада жонланди. Бир киши минбарга яқинлашди, уни "ислом файласуфи" деб

таништирдилар. У шахс Исломнинг зиддига тинмай оғзидан кўпик сочиб, ноўрин, бўлмағур сўзларни айтди. Унинг бундай қабих, ҳақоратомуз сўзларини ёзишга кимнинг ҳам тоқати етарди?! Қисқача шундай эди: "Исломнинг мақсади авомнинг дилига Худонинг тасаввурини киритиб, уларни ўзларига бўйсундириш. Бу тасаввурни киритиш сармоядорлар ва муллоларнинг ўз манфаатлари учун кўзлаб чиқарилган ихтироларидир. Аллоҳ, Расул, жаннат, дўзах, Қиёмат, Ҳашр, фаришта ва бошқа барча эътиқодлар уйдирмаю хурофотлардир (Аллоҳ сақласин!). Коммунистлар партияси бу тасаввуротларни яксон қилиб, авому меҳнаткашларни "руҳоний" ларнинг макр-ҳийла тузоқларидан халос қилишга қатъий қарор қилди".⁸³

Искандар халифа (қ.с.) ўтган асрнинг 20-йилларида Учқўрғон⁸⁴ қишлоғида ҳаёт кечирган.

Искандар халифа (қ.с.) умрининг охирида Арсиф қишлоғидан тахминан 60 чақирим узоқликда жойлашган ҳозирги Қирғизистон Республикаси Ўш вилояти Новқат районининг Беш Бурхон (Пиширқан ҳам дейилади – Н.А.) мавзесидаги Тахтак (Тоғтаги – Н.А.) қишлоғида яшаган. Унинг бу ерга келиш сабаби албатта ўша даврда нотинчликлар эди. Бу ҳақда муҳожир ватандошимиз Абдулҳамид Кўчар ўзининг "Қулликдан хурликкача" номли хотираларида қуйидагиларни ёзган эди:

"Туркистонда коммунистик режимнинг халққа қилган зулми айниқса 1918 - 1939 йилларда ниҳоятда кучайиб кетди. 1920 йилдан эътиборан Туркистонни батамом ишғол қилган Коммунистик Русия ҳамма жойда қатли ом ва қирғинбарот бошлади. Туркистон халқининг қўлидаги уй-жойи, томорқаси ва бутун мулки мусодара қилиниб, колхозларга

⁸³ Аъзам Ҳошимий. Алвидо, Ватан! – Т.: "Azon kitoblari" нашриёти. –Б. 2020. 13-17.

⁸⁴ Учқўрғон – Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони да жойлашган.

бириктирилди. Ленин Октябрь Тўнтариши чоғи қилган муурожаатида: “Барча халқларнинг тақдири ўзлари томонидан белгиланади ва ҳамма тенг яшаш ҳуқуқига эга бўлади”, деб ваъда берган бўлса-да, Туркистон халқининг бутун мулкига, эркига, бир сўз билан айтганда, жамики ҳуқуқларига тажовуз қилди.

Халқимиз истилочи русларга қарши қуроли кураш бошлаган бўлса-да, ҳарбий жиҳатдан ўта қудратли ёвуз босқинчиларга сезиларли даражада қаршилиқ кўрсатишга ожизлик қилади. Бундай вазиятда курашни ташқарида давом эттириш учун ватанимизни тарк этишдан бошқа чорамиз қолмайди. Шу сабабли Туркистон халқи 1920 йилдан кейин бутун мол-мулкани ташлаб, қариндошларидан айро ҳолда ўзга юртларга чиқиб кетишга мажбур бўлди.

Коммунистик режим бутун ўлка бўйича ғалла экишни тақиқлади. Бундан кўзланган мақсад - халқни оч қолдириб миллий иродани букиш эди. Тақиққа қарамасдан ўз рўзғори учун буғдой эккан қишлоқ аҳли оғир жазоларга тортилди. Мамлакат бўйлаб ғалла экилган майдонларни аниқлаган Абдулла Набиевга ўхшаган комсомол фаоллари экинзорларга ўт қўйди, ўзбошимча деҳқонларни эса аёвсиз жазолади.

Коммунистик режим ўрнатилгунга қадар ўлкада озиқ-овқат маҳсулотлари ниҳоятда мўл эди. Мустабид режим ҳукмронлиги бошлангач, бутун мамлакатда бўлгани каби биз яшаган Марғилон депарасида ҳам танглик, тақчиллик бошланди. Шу кунгача маҳсулотга тўла омборлар бўшаб қолди. Шаҳардаги хусусий дўконларнинг кўпчилиги катта солиқлар туфайли ёпилди. Дўкон эгалари бутун мол-мулкани, қўлларидаги бор нарсасини давлатга топширса-да, барибир босимдан қутулолмади.

Коммунистик режимга кўра, хусусий иш юритиш ниҳоятда оғир жинойт ҳисобланарди. Шу боис тадбиркорлар

ўз ишларини тўхтатишга мажбур бўлди. Кўпчилиги Сибир ёки Украинага сургун қилинди. Имкони борлар чет элларга кўчишга жазм этади. Марғилон вилоятининг маркази бўлган Фарғона шаҳридаги қамоқхоналар айбсиз инсонлар билан тўлиб кетган эди. Бу беайб одамларнинг ортида қолган оила аъзолари оталари, эрлари ва ўғилларининг тақдирини ўйлаб кўзёш тўкарди.

Колхоз ва совхоз мутасаддилари халқни “ўлмас овқат” учун ишлатар эди. Уйда оч-наҳор кутиб ўтирган болаларига бир парча нон олиб бориш умидида қон йиғлаган инсонларнинг қор-ёмғирли совуқ ҳаволарда “2 кг. кепакли қора ун” олиш учун кунлаб узун навбатда турганини кўрардим. Озиқ-овқат тарқатишга масъул бўлган коммунистларнинг, агар хушлари келмаса, “эртага кел!” деб озор беришлари, дабдурустдан озиқ-овқат тарқатишни тўхтатишларига нисбатан ҳеч нарса деёлмасдан, бўм-бўш қўллари билан уйларига қайтаётган чорасиз одамларни кўрган сайин ақлдан озмаслик мумкин эмасди. Мазкур зулмларни ўз кўзи билан кўрган, шу муҳитда яшаган одам сифатида ҳали-ҳануз коммунистик режимни ҳимоя қилувчи кимсалардан сўрагим келади:

“Шуми тенглик деганлари?!”

“Халқнинг ҳақ-хуқуқларини кўзлаш, ҳимоя қилиш деганлари шуми?!”

Мен кўп адолатсизлик, азоб кўрдим. Аммо бошимга тушган иккита аламли воқеани ҳеч қачон унутолмайман. Бу ҳодисалар мени жуда довдиратди, оғриғи ҳалиям юрагимда турибди.

13 ёшимданоқ колхоз даласида ишлардим. Уйда очликдан силласи қуриган бувим ва опам менинг қўлимга қараб қолган эди. Ҳаётимиз колхоз берадиган озиқ-овқатга боғлиқ эди. Руслар томонидан ишлаганимиз эвазига бериладиган

“Меҳнат дафтарчаси”ни олиб, дала четидаги маҳсулот тарқатиш пунктида ул-бул егулик олиш учун навбатга кирдим. Узун саф сўнгида ўз ҳаққимни олиш учун навбат кутардим. Таъминот мутасаддиси ўрта ёшлардаги бир рус бўлиб, қошлари чимирилган, қовоғи солиқ кимса эди. Маҳсулот олаётгэн ҳэр бир кишига захрини сочарди. Энди менинг галим келгачидэ, “Бугунча етарли, қолганлар эртага келсин”, деб маҳсулот тарқатишни тўхтатди. Озгина озиқ-овқат кутиб ўтирган юзлаб одам ҳеч нарса демасдан тарқалди. Мен суянчиғи бўлмаган бир бола эдим. Ҳеч нарса деёлмасдан у ердан узоқлашдим. Лекин ичимда шундай алам бор эдики, таърифлаш мушкул...Уйда оч ўтирган бувим ва опамни ўйлаган сайин йиғлар эдим.Бир лаҳзада кўзларим қорайди. Шунчалик ғазабландимки, поездга миниб узоқ- узоқларга қочиб кетгим келди. Орадан ярим асрдан ортиқ вақт ўтганига қармай, ўша воқеа эсимга тушиб қолса, ҳали-ҳамон ичим эзилади ва аламли изтироб туяман.

Мени ниҳоятда ранжитган иккинчи воқеа ҳам болалигимда рўй берган. Кунлардан бир куни бувим уйимизнинг ёнига ташлаб кетилган уч яшар қизалоқни топиволди. Қизча ҳушсиз, эти суягига ёпишар даражада озғин эди. У касал бўлиб, танасида яра-чақа излари бор эди. Дарров уни уйимизга олиб келдик. Бувим қизча билан алоҳида шуғуллана бошлади.Уйда айтарли егулик бўлмаса-да, ул-бул топиб унга едирди.Ўлим остонасида ётган қизалоқ бувимнинг шарофати билан яна ҳаётга қайтди. Орадан бир неча йил ўтди. Қизча бошига тушган воқеалардан беҳабар бўлгани учун ўзини оиламизнинг ҳақиқий аъзоси деб биларди. Бир куни уйимизга ўрта ёшлардаги бир аёл келди. Бувим билан гаплашган хотин ўзини ҳалиги қизалоқнинг онаси деб таништирди. Аёл бетўхтов йиғларди. Айтишига қараганда, ўша кунлари аёлнинг аҳволи жуда ёмон бўлган

экан. Қашшоқлик туфайли “қизим очликдан ўлиб қолади”, деб кўрққан, “балки кимдир қизимни топииволиб ғамхўрлик қилади, уни даволайди”, деб ўйлаган ва қизини бизнинг уйимиз атрофига ташлаб кетган экан. Бувим гап нимада эканини билгач, қизчани ёнига чақириб, вазиятни тушунтирди. Қизалоқ аёлнинг ўз онаси эканини эшитиб, бувимнинг пинжига кириб йиғлай бошлади. бироқ кейин совуқ-совуқ қаради. Бир неча соат уйимизда ўтирган аёл қизини ўзига оғдиришга уринди. Ниҳоят, ораларида илиқлик пайдо бўлди. Кечга яқин аёл қизини олиб кетди. Синглимдай ўрганиб қолганим қизалоқ кетганидан сўнг уйимиз хувиллаб қолди. Мен анчагача бу воқеа таъсиридан чиқолмай юрдим.

Қишлоқдаги ҳаётга энди чидаб бўлмас эди. Колхозда ишлаган ишчиларга “Сборная книжка” бериларди. Мен ҳам мажбуран Охунбобоев номидаги колхозда ишчи бўлиб иш бошлагандим. Шу тарзда оиламизни таъминлашга ҳаракат қилардим.

Коммунистлар бор-будимизни талаб олган эди. Ҳатто бойлар ҳам ейишга бирор лукма тополмасди. Кўпчилик очликдан ўларди. Зотан, коммунистларнинг мақсади ҳам шу эди.

Очлик ва зулмдан ҳалок бўлмай туриб узоқ жойларга қочиш ҳақида ўйладик ва қариндошларимиз билан маслаҳатлашдик...

...Марғилонда ҳаво жуда совуқ эди. Қайга боришимни билмай бекат яқинидаги "Қизил чойхона"га қараб кетдим. Чойхонада мотам нафаси кезарди, одамларнинг қовоғи солиқ, бир- бирлари билан паст товушда гаплашишарди. Ҳайрон бўлиб ичкарига кирдим.

Бурчакдаги столда ёлғиз ўтирган бир киши менга қўли билан ишора қилиб ёнига чақирди.

Уни танимадим. Чой олиб, ёнига бордим. Яқинлашгач таниб қолдим, у бизнинг маҳалладан қочган мулла Ҳасан экан.

Мулла Ҳасан оҳиста бош тебратиб, ўтиришга ишорат қилди.

Салом бериб ёнига ўтирдим. Мулла атрофга хавотир билан нигоҳ ташлади, сўнг: "Қалайсан? Қаердан келиб, қаерга кетяпсан?" деб сўради.

Тошкентдан ҳозиргина келганимни, оиламдан, маҳалла-кўйдан хабарим йўқлигини айтдим.

Мулла Ҳасан қайғу билан бошига тушган мусибатни менга ҳикоя қилди:

"Абдулҳамид укам, балки сен ҳам эшитгандирсан, мени "қулоқ- муштумзўр" га чиқаришди. Мана, нима қилишимни билмай қочиб юрибман. Сибирга сургун қилинадиганлар рўйхатига бугун-эрта менинг ҳам отим қўшилади. Бу ердан жуда кўп одамни бадарға қилишди. Бу золимларнинг дастидан маҳалламиздаги хотин, бола-чақанинг фарёди тинмаяпти; ҳар куни жаноза бор. Советлар Марғилонимизни азахонага айлантирди. Жуда кўрқинчли ишлар бўляпти, укам. Бу ҳақда сен нима дейсан?"

Мулла Ҳасан айтган гаплар мен учун тамоман янгилик эди. Бегона жойларда яшаганим сабабли юртимиздаги гаплардан хабарим йўқ эди. Бунинг устига, уч кундан бери ухламэй толиққандим. У кишига: "Ҳасан ака, мендан кўра ўзингиз яхши биласиз" деб жавоб бердим. Кетишга изн сўрадим. "Уйга борайчи, нима гап бўлса биларман", деб чойхонадан чиқиб кетдим.

1927 йилнинг қиши эди. Совуқдан қақшаб ярим кечаси Бўстондаги уйимизга қараб кетдим. Уйга етганимда уфқ оқара бошлаганди. Ташқари ҳовли эшигини очиб ичкарига кирдим...

Уйда момом билан (кичкиналигимда етим қолиб момомнинг қўлида улғайдим. Шунинг учун у кишини буви, яъни она дердим) опам (аслида аммам, лекин болалигимдан у кишини опа деб чақираман) намоз ўқиб ўтирган экан. Намозлари тугаган заҳоти бир-биримизни қучоқлаб кўришдик.

Ҳеч бир сўз айтмай бир-биримизга қараб сассиз йиғлай бошладик.

Жимликни момомнинг: “Ўғлим, йўқлигинг бир умрдай туюлди. Аҳволинг қалай?” деган сўзи бузди.

Мен: “Буви, мен яхшиман, алҳамдулиллоҳ. Ўзларинг қалайсизлар?” дедим.

Бироз кўнгил бўшатганидан сўнг момом бошларига тушган мусибатлардан сўзлай бошлади:

“Болам, етишмовчилик, очлик кундан кунга авж оляпти. Қанийди, сен ҳам колхозга аъзо бўлсайдинг. Балки ўшанда бошимизга бу кўргиликлар тушмасмиди? Меҳмонхонамизни мактабга айлантиришди. Бизни ўз уйимиздан қувишяпти. “Бошқа ерга кўчинглар!” деб қисташяпти”.

Опам дамлаган чой билан қуруқ нон еб нонушта қилдик. Шу пайтда дарвозани кимдир қаттиқ тақиллатди.

Мен: “Ким у?” деб дарвозани очдим.

Рўпарамда колхоз масъулларидан бири турарди. Менга: “Қани тез бўл, пахта теримига кетасан!” деб буюрди.

Мен: “Ака, ҳозиргина узоқ йўлдан келдим. Бугун рухсат беринг, дам олиб олай. Ишга эртага чиқай”, деб илтимос қилдим.

Колхоз вакили: “Йўқ, умуман рухсат йўқ! Ишлашга мажбурсан!” деб қўлимга бир қоп тутқазди.

Ноилож, вакилнинг ортидан эргашдим.

Кўчада яна ўн киши бор эди. Бизни уч-тўрттадан бўлиб, бошқа бир жойга олиб боришди. Қор эриб, йўллар лой-ботқоққа айланганди. Лой йўлдан юра-юра пайкалга чиқдик.

Майдон қор билан қопланганди. Очилмай қолган кўсакларни тердик. Кечга яқин уйга қайтдим.

Кўп кундан буён уйқусиз, оч ва ҳорғин бўлганим учун пахта теришга уч кун чидадим ва оғир шаклда касалландим. Ишга чиқолмаганим учун колхоз вакили бизга берилаётган кунлик озиқ пулини (паёк) ҳам бермай қўйди. Оч қолдик.

Икки кундан сўнг вакил уйимизга ғазаб билан келди: “Агар ишга чиқмасанг, жазога тортиласан!!” деб дўқ уриб кетди.

Касал бўлишимга қарамай, этагимни олиб иложсиз далага отландим. Лекин йўлда касалим зўрайди, мадорим қолмади. Уйга қайтишга мажбур бўлдим.

Уйда бувим ва опам билан: “Бу азобдан қандай қутуламиз”, деб дардлашиб ўтирган пайтимиз оиламизнинг дўсти, қишлоқ оқсоқоли Абдуқаҳҳор ака келиб қолди. У кишини севинч-ла қаршилаб, дастурхон ёздик.

Абдуқаҳҳор ака менинг ўқишим ва оиламиз аҳволи ҳақида сўради.

“Тошкентдаги Қишлоқ хўжалиги билим юрти юртида маза қилиб ўқидим, - дедим. - Лекин Марғилонга қайтгач кўп азоб чекдим. Бригадир мени мажбуран пахта теримига жўнатяпти. Шу совуқда яна далага кетаётгандим, йўлда аҳволим ёмонлашди” дедим.

Гапларимни эшитиб Абдуқаҳҳор ака чуқур хўрсинди ва: “Ўзим қишлоқ оқсоқолиман, колхоз катталари билан ҳам муносабатим яхши. Лекин барибир мени қачон Сибир қилишар экан деб хавотирда яшаяпман”, деди. Сўнг нима қилишимиз кераклигини тушунтирди: “Сизларга бир маслаҳат. Колхозга бориб, боғимизнинг учдан иккисини колхозга топширамиз, денглар. Шундай қилсаларинг, хурсанд бўлишади. Сизлар ҳам колхознинг ҳурматли аъзоларига айланасиз. Тузукроқ иш ҳам беришади. Акс ҳолда бошингизга бунданам оғир мусибатларни солишади”.

Шу гапдан сўнг Абдуқаҳҳор ака хайрлашиб чиқиб кетди.

1928 йили Туркистоннинг ҳамма бурчагида очлик ва қашшоқлик ҳукм сурадди. Халқнинг аҳволи оғир, қимматчилик бошланиб кетган эди. Айниқса, озиқ-овқатнинг нархи осмонда эди. Олдинлари омборларда юзлаб-икки юзлаб қопларда ун ва гуруч турарди, энди эса омборлар бўм-бўш ғорга айланиб қолганди. Бир томондан очлик, бошқа томондан Сибир сургунлари одамларнинг руҳини бутунлай чўктириб юборганди. Оилалар бошқа жойларга тезроқ кўчиш йўлини қидирар, қочиб кетаётганларнинг сони кундан кунга ортиб борарди.

Мен қорин тўйдириш учунгина колхозда ишлаётгандим. Колхоз бошқармасининг котиби Назиржон менинг эски оғайним эди. Менга кўп яхшилиги текканди. Бир сафар бир кило шакар билан ярим кило чой совға қилганди. Колхоздаги ишларга шу йигит масъул эди. Ҳам мадрасада, ҳам билим юртида ўқиганим учун менга осонроқ ишларни топширарди.

Бир куни эрталаб амакимнинг хотини Тожиниса янгам бизникига йиғлаб келди.

Буни кўрган момом шошиб ўрnidан туриб янгамни бағрига олди ва нима гаплигини сўради.

Тожиниса янгам: “Бугун бизни сургунга жўнатишади” деди.

Бувим: “Эй Худо, бу гапни эшитгандан кўра ўлганим яхшимасмиди!” деб дод солиб йиғлашга тушди.

Бувим билан янгам бир-бирларини қучоқлаб йиғладилар. Бу аччиқ фарёдга тошлар ҳам чидолмасди.

Амакимларнинг сургун этилишидан икки кун олдин хабар топгандим. Аммо қайғуга ботмасин деб уйдагиларга ҳеч нарса демагандим. Маҳмудали амаким ва ўғли Шарифжон акам билан икки кун олдин хайр-маъзур қилгандик. Маҳмудали амаким: “Сургунга кетадиган кунимизгача уйдагиларга

индама. Ҳеч бўлмаса, ўша кунгача дард чекишмасин”, деб уқтирганди.

Қариндошларимизнинг бадарға қилиниши бувимга қаттиқ таъсир қилди ва узоқ вақт унинг изтиробидан қутула олмади. Бу воқеадан бир ҳафта ўтгач, дадамнинг жияни Тўхтаназарбойнинг исми ҳам колхоз идораси олдидаги “муштумзўр”лар (коммунистик режимга қарши бўлган, асосан бойлар ва зиёлилар шундай ном билан қораланган) тахтасига ёзиб қўйилди. Буни билганимдан кейин ҳам бувимга ҳеч нарса айтмадим. Лекин у киши бошқалардан бу хабарни эшитибди. Уйимизда мотам руҳи кези юрар, ҳеч тишининг оқини кўрсатмасди.

Энди ўзимиз ҳам: “Бизни қачон олиб кетишар экан?” деган ҳадик билан яшардик. Бир куни колхоздан қайтганимда уйдан ҳеч кимни топилмади. Ташқари ҳовлида турган Муҳаммаджон акадан кўрқув ва хавотирда бувим қаерда эканини сўрадим. У паст бир товущда билмаслигини айтди.

Кейин рўпарадаги қўшнимиз Ғани Ҳофизнинг онаси Холиниса холанинг уйига югурдим. Холиниса хола ҳам бувимнинг қаерга кетганини билмас экан. Фақат: “Қариндошларингиз Аминжон келди, уйларингдаги нарсаларни бир аравага юклаб, бувинг билан бирга кетди. Бизга ҳеч нарса айтишмади”, деди.

Кўнглимга ғулғула тушди, тоғамникига йўл олдим. У ерда холам ва аммамлар бор эди. Бувимнинг қаердалигини сўрасам, Ҳамзахон аммам: “Ўғлим, биз энди Бўстонга сиғмай қолдик”, деб йиғлаб бўйнимга осиди ва анча пайтгача ўпкасини боса олмади.

Аммам уйимизга бугун колхоз катталари келганини, бувимга: “Уйларинг колхоз ҳисобига ўтди, энди бу ерда туришга ҳаққингиз йўқ. Уйни кечгача бўшатиб қўйинглар”, деб талаб қўйганини айтди. Бу гапдан хабар топган Аминжон

акам бувимларни Бешбола қишлоғига олиб кетган ва мен ҳам ишдан келганим заҳоти ўша ерга боришимни қўшниларимизга тайинлаган экан”.⁸⁵

Абдулҳамид Кўчарнинг хотираларида баён этилган воқеалар айнан Фарғона вилоятида Арсиф қишлоғидан унча узоқ бўлмаган ҳудудларда юз берган. Албатта мана шундай воқеалар Искандар халифа (қ.с.)ни Тахтакка кўчиб боришига, ўғли Абдулҳаким қорини Тожикистон томонга бош олиб кетишига мажбур қилган эди.

Айтишларича, Тахтак қишлоғидаги одамлар Искандар халифани жуда ҳурмат қилган. Улар ҳам диний, ҳам дунёвий ишлар маслаҳатини Искандар халифадан сўрашган одатлатган эдилар. Натижада теварақдаги юзлаб кишилар Искандар халифага муриди хос бўлганлар. Булар орасида қирғизлар, тожиклар, ўзбеклар, уйғурлар ҳам бор эди. Искандар халифа (қ.с.) уларга “Қирғизим”, “Тожигим”, “Ўзбегим”, “Уйғурим” деб мурожаат қилган.

Искандар халифани суҳбатига ҳар куни Тахтак қишлоғига узоқ-яқиндан келгувчиларнинг кети узилмаган. Искандар халифанинг мубороқ қадамлари туфайли Тахтак шу қадар файзли тароватли бўлганки, ўша вақтларда “Тахтакнинг ҳатто итлари ҳам бошқача вовуллайди” деган ибора машҳур бўлган.

Бу ерда Соли девона, Анорбой девона, Мамазоҳид девона, Тошмат девона, Абдумажид девона сингари муридлари доимо Искандар халифанинг хизматларида бўлганлар.

---

⁸⁵ Абдулҳамид Кучар. Қулликдан ҳурликкача. – Т.: “Мухаррир” нашриёти, 2019. – Б.11-23.

Искандар авлиё чиллахонасидаги битик

Улар пирларига юксак эҳтиромлари сифатида катта ер майдонини ажратиб берганлар. Искандар халифа(қ.с.) бу ерда масжид, чиллахона ва хонақоҳ бунёд этган.⁸⁶

Искандар халифа (қ.с.) тоғ этагида жойлашган Беш Бурхон қишлоғида иккита масжид бунёд қилган.⁸⁷

Айтишларича, Искандар халифа (қ.с.) ёз ойларида ўзи қурдирган масжид саҳнидаги уч юз ёшлик ўрик дарахти остида суҳбат қуришни яхши кўрган.

Искандар авлиёнинг ҳозирга қадар сақланиб қолган чиллахонасига киришда деворга қирғиз тилида ёзув туширилган битик илиб қўйилган. Қуйида ушбу битик ўзбек тилида ҳавола этилмоқда:

“Бу ҳужрада Искандар авлиё ота 19-20 асрларда яшаб ўтган. Исломи маҳкам тутган теран ақллик ва ҳурмати чексиз инсон бўлган. Фақатгина ерлик халқ орасида эмас, балки бошқалар ичида

⁸⁶ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Новқат райони Беш Бурхон қишлоғида истиқомат қилувчи Усмон ҳожи Атабековдан (1946 йилда туғилган) ёзиб олинди.

⁸⁷ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Новқат райони Беш Бурхон қишлоғида истиқомат қилувчи Усмон ҳожи Атабековдан (1946 йилда туғилган) ёзиб олинди.

ҳам насиҳатчи инсон қатори машҳур. У ўткир ақли ва оқ кўнгиллиги билан эл ичра ҳурматли яхши бўлган. Унинг номига қурилган масжидга келганлар доимо унинг ҳаққига дуолар ўқишади. Қўшни мамлакатларда ҳам уни яхши билишади ва келиб зиёрат этишади”.

Ўзбекистонлик таниқли диний уламо Ёрқинжон қори Фозилов (1978-2021) умрининг сўнгги кунида, яъни 2021 йилнинг 16 июн куни Искандар халифанинг қабрини зиёрат қилган. Айтишларича, Ёрқинжон қори зиёратдан қайтаётиб то ҳалокатга учрагунга бўлган вақтгача кўзидан ёш тўхтамаган. Муҳаммад Обид Намангоний айтганидек:

Ҳеч адо бўлмас десам ётган азизлар сони йўқ,
Қай бирин изҳор этай, соф айламак имкони йўқ,
Чашми ботинди тирик, зоҳир назарда жони йўқ,
Баъзиси нақшин иморат хонайи вайрони йўқ,
Баъзи ётган тахтинову гумбазу айвону йўқ,
Ким тавоф этса аларни кўнглида армони йўқ,
Кўр бўлсун ким аларга дийдаи гирёни йўқ,
Хайру эҳсон айламас ул қавмга иймони йўқ,
Тавф этиб кўз ёшимизни қилсак эҳсон иккимиз.⁸⁸

Аллома Мансур Бухорий бу ҳақда изтироб билан шундай сўзларни ёзган эди:

“Ҳижрий 1442 йил 6 зулқаъда чоршанба куни кечқурун аянчли ҳодиса сабабли шайх ва етук даъватчини йўқотган Туркистон, хусусан, Ўзбекистон халқига, Қўқон аҳолисига таъзия билдираман. Аллоҳ у кишини раҳматига олсин.

Халқ ва юртидаги ёшлар орасида таниқли бўлган Ёрқин ибн Убайд Фозил Ҳўқандий даъват қилиш, динни етказиш,

⁸⁸ Муҳаммад Обид Намангоний. Тухфат ул-обиддин ва анас ул-ошиқин. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2019. Б.93.

одамларни яхшилик узра тўплаш бўйича тенгдошлари орасида ажойиб намуна эди.

Ёрқин домла ҳаётини ёшларга таълим бериш, уларни мўътадил, тўғри, холис Аллоҳ таолонинг розилигига олиб борадиган йўлга қайтаришга бағишлаган Ислом умматининг ёш олимлари ичида ноёб, дурдона шахс эди.

Ёрқинжон қори Фозилов

Ёрқин домла аввалги пайтданок деярли намунали исломий шахс бўлиб, кичиклардан олдин тўғридан-тўғри катталарнинг қалбларига кириб борди. Аллоҳ унга тил ширинлиги, иборадаги ёқимли хислатни, солиҳ амалларга тарғиб этиш, одобга чорлашда енгил услубни берган. Илм мажлисида малолланиш йўқ, гаплари ширин, ҳикоялари шавққа тўла, суҳбатида илм ва одоб кўзга ташланиб туради.

Ёрқин домла ўзини талаби илм ва сафар билан машғул қилар, Марказий Осиё, Ҳиндистон, Татаристон, Туркия, Миср қаерда бўлмасин, вақтидан унумли фойдаланар, уни беҳуда нарсаларга совурмасди, кимгадир фойдаси тегар, ўзи ҳам фойда олар, бошқаларга манфаати тегиб, ўзи ҳам улардан фойдаланарди. Кўплаб фанларни ўзлаштирган, тилларни пухта ўрганган бўлиб, нотиқлик, қавмга таъсир ўтказиш борасида Аллоҳ унга ато этган малака сабабли сўзласа, қалбларни эгаллаб, асир қилиб олар, одамларнинг эътиборини ўзига қаратарди.

Унинг мавъизалари фойдаларга тўла эди. У бир ояти каримани зикр қилиб, уни тафсир китобларда келган маълумотлар билан тафсир қиларди, унга набавий ҳадисдан далил келтириб, шаръий мақсадни англатарди, мўътамаат (яъни, ишончли, далилли) фикҳий ҳукмни айтиб, сўнгра салафи солиҳларнинг хабарларини келтирар, сўнггидан ҳозирги замон уламоларининг аҳволлари, уларнинг илмий хулосаларини зикр қилиб, ақлларни ҳаракатга келтирадиган бирор қизиқ сўзни айтарди ва уни ажойиб осон услуб билан етказиб гапини тугатарди.

Мен у билан 2018 йилнинг август ойида Фарғона водийсида учрашдим. Танамиздан аввал руҳимиз учрашди. Гўё кўп йиллардан бери бир-биримизни яхши танийдигандек. У киши нақадар солиҳ ҳамроҳ эди. Ўзбекистоннинг бир қанча жойларига боришимда менга ҳамроҳ бўлди. Сўнг Қоҳирага кетди. У билан 2019 йилнинг январида кўришдим, кейинги учрашувимиз ҳам 2020 йилнинг январида Қоҳирада бўлди. Шайхларнинг илм мажлисларида, дарсларда, китоблар излашда, авлиё ва солиҳларни зиёрат қилишда, толиби илмлар билан танишишда, турли илм борасидаги ўзаро музокара, дарс асносида, баъзи мавзуларни чуқурроқ ўрганишда, айрим саҳифаларни таржима қилишда, тўла

англанмаган масалаларни очадиган калит (маълумот)ларни қидиришда бирга юрган дамларимиз ёқимли онлар бўлган эди.

Вафот этадиган куни мен билан ижтимоий тармоқ орқали боғланиб, бирга излаган шайхимизнинг қабрини топганини хушхабар тарзида айтиб қолди. (Биз излаган шайх) Шайх Муҳаммад Закариё Бухорий Маданий раҳимахуллоҳнинг устози шайх Искандар Халифа эди. Ёрқин домла Қирғизистоннинг Бешбурҳон қишлоғидаги шу (Искандар Халифа)нинг қабрини зиёрат қилишга бориб, бир неча соатдан сўнг қайтаётганда йўлда юз берган автоҳалокат оқибатида Аллоҳ таолонинг қазои-қадари билан вафот этди. Аллоҳ уни раҳматига олсин.

Албатта, Ёрқин домланинг вафоти катта йўқотиш, таъсирли фалокат ва аср мусибатларидан биридир. Йўқ, биз ноёб истеъдодли шайх ва даъватчини йўқотганимиз учунгина бундай демаяғимиз, балки бундай таъсир доираси кенг Ислом шахсларининг Ислом уммати ичидан топилиши осонликча бўлмайди. Мавлойим азза ва жалладан у кишининг ўрнига яна яхшисини беришини сўрайман.

Иннаа лиллааҳи ва иннаа илайҳи рожиъуун.
*Аллоҳ (сабрингизга яраша) ажрингизни кўпайтириб берсин!*⁸⁹

Бу зоти шариф 1932 йилда 87 ёшда вафот этган. Кўплаб кароматлар соҳиби авлиё зот эдилар.

Авлиё. Арабча “валий” (дўст, ёрдамчи) сўзининг кўплиги, Худога яқин одам - тасаввуфда Аллоҳнинг зоти ва сифатларини яхши билган, унинг буюрганларини бажариб, гуноҳ ишлардан ўзини сақловчи, дунё лаззати ва шахвоний ишлардан юз ўгирувчи ориф - маърифатли зот. Авлиё пайғамбарлар даражасидан кейин туради. Авлиёнинг

---

⁸⁹ <https://islom.uz/> Ёрқинжон домланинг вафоти аср мусибатларидан биридир (ҳижрий 1398-1442)

мозорларини зиёрат қилиб, ибрат олиш савобли амаллардан ҳисобланади”⁹⁰

Валийлик юксак мартабадир. “Валий” сўзи луғатда “дўст” маъносида келади. Валийликнинг энг кичик даражаси – “валояти суғро” мақомидир. Бунинг ишорати шудир: бу даражадаги валий қанча ҳаракат қилмасин, ўз қалбига Аллоҳдан бошқа бир тушунча кирита олмайди. Валийларнинг бу мақомига “фанои қалб” дейилади⁹¹. Валийликнинг кейинги мақомлари “валояти кубро”, “валояти нубувват”, “валояти рисолат”, “валояти улул-азм” дир.

Ибн Мулаққиннинг (ваф. 804 ҳ.) “Табақот ул-авлиё” рисоласи II ҳижрий асрдан VIII ҳижрий асргача ўтган валийлар ҳаёти ва фаолиятига бағишланган бўлиб, унда Аҳмад Ибн Абул Варднинг валий ҳақидаги сўзлари келтирилган: “Аллоҳ агар валий бандада учта нарсани зиёда қилса, унда яна уч нарса зиёда бўлади: мартабасини зиёда қилса, тавозесини, молини зиёда қилса, саховатини, умрини зиёда қилса, риёзат ва мужоҳадасини зиёда қилади”.

Ер юзида қиёматга қадар Аллоҳнинг валий бандалари бўлиши ва улардан турли кароматлар содир бўлиши ҳақ ва ростдир⁹². Бу ҳақда “Сабот ул-ожизин” да кенг баён қилинган:

Эрур барҳақ каромат авлиёдин,
Иноятдур валийларга Худодин.
Каромат хориқи одат эрур исм,
Бўлубдур хориқи одат неча қисм.
Набидин хориқи одат не таъйин,
Дедилар мўъжиза, эй толиби дин.
Нубувватдин бурунни дерлар ирҳас,

⁹⁰Ислом энциклопедия. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2017. - Б.36..

⁹¹Маънавий даражаси бу мақомга келмаган кишига "валий" ёки "авлиё" дейиш жоиз эмас. Яна бу мақомга келмаган биттасининг валийликни ид- дао қилиши хатодир.

⁹² Абу Бакр Аҳмад ибн Али ар-Розий ал-ҳанафий. (ваф.370 ҳ) «Шарҳ бадҳ ул-амолий», Макка-2001. - Б.278.

Муни билсанг керакдур: “Аййуханнас!”.
Агар солих кишидин бўлса ҳар гоҳ,
Каромат деб бўлур бешаку ишбоҳ.
Кўрунса бир авом мўъмин кишидин,
Маунатдир ўшал айғон кишидин.
Агар кўрсатса мундоғ кофир инсон,
Ул истидрож эрур монанди шайтон.
Вале ул орифи биллаҳ бўлса,
Ёмон ишдин қўли кўтоҳ бўлса.
Авомирни ҳамиша қилса ул қул,
Тақи қилма деганни қилмаса ул.
Яратғон Тангрини кўрқинчидин низ,
Каю шубҳа дегандин қилса парҳиз.
Тақи лаззат билан шаҳватга, эй ёр,
Фуру ҳам кетмаса ул яхши кирдор.
Бу таърифлар кишига бўлса содиқ,
Валийдур ул ақоидга мувофиқ.⁹³

Уламолар каромат ҳақлигига Қуръони карим ва ҳадиси набавиядан ҳужжат келтиришган. Жумладан, Жалолиддин Суютий “Ал-хабаруд доллу аҳла вужуд ил-қутби вал автоди ван нужабаи вал-абдол”, имом Муновий “Файз ул-қодир”, Абдулваҳҳоб Шаҳроний “Ал-явоқит вал-жавоҳир”, Хожа Муҳаммад Форсо “Фасл ул-хитоб” асарларида қимматли маълумотлар келтиришган.⁹⁴

Аҳли суннат вал жамоат ақидасининг муҳим бобидан бири, бу валийлар мавжудлиги ва улардан содир бўладиган хориқи одатлар, турли мукошафалар ва баъзи таҳсирларни тасдиқламоқ. Аввалги ўтган умматларда бўлгани каби ҳозир ҳам уммат орасида мавжуд ва қиёматга қадар давом этади.

⁹³ Сўфи Оллоёр. Саботул ожизийн. - Тошкент: "Чўлпон", 1991. - Б.21 - 22.

⁹⁴ Жалолиддин Суютий. Жомеъ ал-кабир. 1-жилд, 113-б; Абдуррауф ал-Муновий. Файз ул-қодир. Миср. Ал-мактабат ал-тижорият ал-кубро. 1356/1937; Шарху ақидат ал-воситийя. 1-ж, - Б. 349.

Китоб ва суннатдан бўлган қатъий далиллар ўз пайғамбари йўлига мустаҳкам эргашган авлиёнинг каромати ҳақлигига далолат қилади. Каромат хориқи одат бўлиб, уни Аллоҳ дўстларидан бўлган бир валийнинг қўли орқали жорий қилади. Бу унга диний ва дунёвий ёрдам бўлиши мумкин. Мазкур кароматлар бир неча ҳикматларни ўз ичига олади. Биринчидан, у ҳам мўъжиза каби Аллоҳнинг буюклиги ва қудрати, истак-хоҳишининг ижросига далолат қилади, чунки У хоҳлаган ишни қилгувчидир. Ғор эгалари бўлган (асҳоби Каҳф номи билан машҳур, бу борада Қуръони каримнинг “Каҳф” сурасида батафсил ҳикоя қилинган) йигитларнинг узоқ муддат бир ерда ухлаши ва бу муддат ичида баданининг чиримаслиги, ёки Исонинг (а.с.) онаси Марямга (р.а.) қишда ёзнинг, ёзда эса қишнинг меваларини пайдо бўлиши, ҳатто бундан Закариёдек (а.с.) пайғамбарнинг ажабланиб, сўрашлари каби ишлар, албатта, Аллоҳ қудратининг улуғлигидандир.

*Искандар халифанинг қабри.
2023 йилда олинган сурат.*

Иккинчидан, каромат пайғамбарнинг мўъжизаси жумласидан, чунки валийларда содир бўлган каромат, шубҳасиз, ўз пайғамбарига эргашиши туфайли содир бўлган.

Учинчидан, каромат валийларга бу дунёда берилган хушхабар бўлиб, оқибатдаги яхшиликлар аломатидир. Аммо айрим фирқа ва оқимлар кароматни инкор қиладилар. Бу ботил даъводир. Чунки айтилганидек, каромат соҳибда ҳеч қачон пайғамбарлик даъвоси бўлмайди.⁹⁵

Аксарият валийлар ўзи билан Аллоҳ ўртасидаги сирларни муҳофаза қилиб, кароматни яширганлар, риё мақсадида кўрсатмаганлар. Баҳоуддин Нақшбанддан каромат талаб қилганларида: “Барча кароматлар калимаи тавҳид билан йўқ бўлгувчидир. Каромат соҳибларининг барчаси парда остида - ҳижобдадирлар, орифлар эса кўздан узоқдадирлар. Бизнинг кароматимиз зоҳирдур. Бовужуди бу навъ гунаҳ юки Ер юзида юра олурбиз. Бизга халқнинг кўнглидаги фикрларидан, ишларидан ва аҳволларидан нимаики зоҳир бўлса, биз ўртада бўлмаймиз. Ё бизга илҳом орқали билдирадилар ёки бирор белги орқали етказиб турадилар”.⁹⁶ Ўзгаларнинг кўнглидагини билиб олиш кўзи очиқлик ва англаб олиш фаросат нури орқали бўлиб, ҳадиси шарифда айтилганидек, “Фа иннаҳу янзуру би нуриллаҳи”, яъни валий Аллоҳ нури орқали боқади.⁹⁷

Муҳаммад Шафъ Усманий “Мажолиси ҳакимул умма” китобида шундай ёзган эди:

“Авлиёulloҳдан каромат содир бўлишининг ҳақ эканига уммат иттифоқ қилган. Лекин авом халқ кароматни жуда катта нарса деб ўйлайди, авлиёларнинг аслий камолотларини эса эътибордан четда қолдиради.

---

⁹⁵ Шарху ақидат ал-Воситийя. 1-ж, - Б.349.

⁹⁶ Муҳаммад Боқир. Баҳоуддин Балогардон. - Б.93.

⁹⁷ Ўша асар. - Б.93.

Ҳазрат Ашраф Али Таҳонавий айтадилар: Муҳаққиқларнинг наздида кароматнинг даражаси қалб ҳозир бўлмасдан, фақат тилнинг ўзи билан айтиладиган зикрдан ҳам пастдир. Бунинг сабаби шуки, Аллоҳ таолонинг зикри қалб ҳозирлиги билан бўлмаган тақдирда ҳам, унга озми- кўпми, ажру савоб берилади. Ажру савоб берилгач, Аллоҳ таолога яқинлашиш насиб бўлади. Каромат эса ундай эмас.

У қандайдир воқеанинг зоҳир бўлиши, холос. Бунинг учун ажру савоб ҳам берилмайди, у билан банданинг даражасига бирор нарса ҳам қўшилмайди”.⁹⁸

Айтишларича, Ёрмуҳаммад Ёркандий Арсифда масжид қуришни васият қилиб оламдан ўтган. Унинг мозори халқ орасида “Арсиф ота” мозори деб атаб келинган. Айрим кишилар Ёрмуҳаммад Ёркандий Арсифда қолмай, балки Ёркандга қайтиб кетган деган фикрни ҳам айтадилар.

*Искандар халифанинг Тахтак қишлоғидаги чиллахонаси.
2023 йилда олинган сурат.*

---

⁹⁸ Муҳаммад Шафъ Усманий. Мажолиси ҳакимул умма. / Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Ёрқинжон Фозилов – Т.: “Hilol - Nashr”, 2023. – Б.202.

Ўтган асрнинг 40-50 йилларида ҳам Арсиф ота мазори яқинида август ва сентябр ойларида халқ сайллари бўлган. Шундай сайилларда кимки мазорга нисбатан беодобчилик қилиб қўйса, тез орада бир иллатга дучор бўлаверган.

Бинобарин, азиз-авлиёлар сокин топган зиёратгоҳларда беодоблик қилишнинг аянчли оқибатлари хусусида ёзма манбаларда ҳам қатор маълумотлар келтирилган. Масалан, “Ҳазрати Башир маноқибини” асарида жумладан шундай дейилади: *“Эй толиби содиқ билмоқ керакким, авлиёуллоҳларга беодоблик қилиб бўлмас, чунки улар Аллоҳнинг энг яқин дўстларидирлар. Чунончи Аллоҳнинг дўстларига изо бермоқчи бўлганга бир изза минг изза бўлиб қайтадир”*⁹⁹.

Айтишларича, қўшни Қалъача қишлоғидаги бригадирни ўғли Мозорбува олдида ёзилгани учун оғриб қолиб вафот этган экан. Ўша вақтда сайл кунлар 10-20 та қўй сўйилган. Мозордаги қуриган дарахтларни фақат Нуртожи хўжа исмли киши кесган холос. Қолганларга “дарахтни кесишга Мозорбува рухсат бермаган” дейишади. У ерда шохли илон бўлган ҳам дейдилар.¹⁰⁰

Мулло Муҳаммад Ёрқандий мазори ўрнида 1964-1968 йиллар пионер лагери фаолият кўрсатган. 1968 йили бу ерга Ўзбекистон МК биринчи котиби Ш.Рашидов келиб Республика Дам олиш уйи ташкил қилиш кераклигини айтади ва шу тарзда Арсиф дам олиш уйи ташкил этилган.¹⁰¹

Айтиш жоизки, Арсифдаги ушбу Мозорбува деб атаб келинган қадимий қабристоннинг тарихи борасидаги изланишларимиздан қуйидагилар маълум бўлди:

---

⁹⁹Чориев А. Ҳазрати Султон тарихи ва Ҳазрати Башир маноқибини...—Б. 283.

¹⁰⁰ Дала тадқиқотлари. 2009 йил. Фарғона вилояти Қувасой шаҳар Арсиф қишлоғида истиқомат қилувчи Турсунали Юсуповдан (1939 йили туғилган) ёзиб олинган.

¹⁰¹ Дала тадқиқотлари. 2009 йил. Фарғона вилояти Қувасой шаҳар Арсиф қишлоғида истиқомат қилувчи Саидмусо Холмирзаевдан (1948 йили туғилган) ёзиб олинди.

- Арсифнинг мазкур қабристони тарихи ўрта асрлар ҳам мавжуд бўлган. Чунки қишлоқ ўрта асрларда ҳам фаолият кўрсатган ва ўша даврлардаги аҳолининг қабристони айнан ўтган асрнинг 60-йилларида бузиб “Мозорбува” қабристони бўлса керак.

ИСКАНДАР ХАЛИФА ТЎҒРИСИДАГИ РИВОЯТЛАР

Буюк шахслар ҳақида халқ орасида доимо тарихий фактлар билан бир қаторда турли ривоятлар, қарашлар ва афсоналар кенг тарқалади. Бундай маълумотларнинг қанчалик кенг миқёсли ва кўп бўлиши мазкур кишининг шунчалик машҳурлигидан дарак беради. Аммо инсон ақлини ҳайратга солувчи бу каби ривоятлар остида ўзига хос тарихий ҳақиқат ҳам ётади.

Искандар халифа (қ.с.) пароканда бир даврда яшашига қарамай бутун умрини халқ маънавияти ва маърифатига, муқаддас динимиз хизматига бағишлаган алломанинг ҳаёт ва фаолияти кишилар учун ибратдир. Илм-маърифат йўлида бошига келган турли оғир синовлар, таъқиб ва тазйиқлар олдида сабр ва матонат билан туриб, бу йўлда юксак мартабаларга эриша олган мазкур зотнинг ҳаёт лавҳалари ҳар қандай кишига завқ бериши табиий. Шу сабабдан Искандар халифанинг ҳаёти турли-туман афсоналар, миш-мишлар билан маҳкам ўраб-чирмаб ташланган.

Аҳоли орасида Искандар халифанинг кароматлари билан боғлиқ кўплаб ривоятлар шу кунга қадар сақланиб қолинган. Ушбу ривоятлар шуни кўрсатдики, Искандар халифа (қ.с.) ҳам худди ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд каби табассум

қоидаларига таяниб, киши чехрасини, зоҳирий жисмидаги белги ва рамзларини “ўқий” билган ва маълум даражада уларнинг тақдир қисматини аниқлаш қобилиятига эга бўлган сўфий бўлганлар.

Тасаввуфшунос олим Нажмиддин Комилов айтганидек: “Бундай кароматли инсонларни халқ азиз-авлиё, қудсий нафасли кишилар сифатида алоҳида эъзозлаган. Бу зотлар атрофдагилар онги ва шуурига қаттиқ таъсир ўтказганлар ва маънавият султонлари бўлиб майдонга чиққанлар... Шу аснода авлиё-анбиёнинг меросхўри — давомчиси деган ақида шаклланган. Яъни, гарчи Пайғамбари охирзамон Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламдан кейин пайғамбар келмасада, аммо қутби киром валийлар ҳар замонда пайдо бўлиб, халқни ислом ҳақиқатларига ҳидоят этадилар, тўғри йўлга бошлайдилар Чунончи, улуғ шоир Хусрав Деҳлавий ўз пири Низомиддин Авлиёни шундай кишилардан деб таъриф этади ва “Матлаъ ул-анвор” достонида бундай ёзади:

Нури жаҳон аз қадами авлиёст,
Жони назар дар жасади тўтиёст.

(Кўзнинг равшанлиги тўтиё вужудида бўлганидай,
жаҳоннинг нури авлиё қадамидандир).

Демак, авлиё — жаҳоннинг нури, инсонлар кўзининг гавҳари.

Авлиё Мустафонинг изидан борган ва унинг нафасидан баҳраманд одам:

Роҳраве, к-ў ба тариқи сафо,
Рафта қадам бар қадами Мустафо.
Сирати маймун-ш ба динпарварий -
Нусхаи дебочаи пайғамбарий

(Низомиддин Авлиё сафо йўлида юрувчи шундай бир зотки, Мустафо орқасидан қадам-бақадам боради. Унинг

бундай парвариш топган саодатли сийрати пайғамбар дебочасининг нусхасидир)”.¹⁰²

Ривоятлардан яна шу нарса маълум бўлмоқдаки, Искандар халифа (қ.с.) кучли каромат соҳиби эканликларини иложи борича яшириб, зарурият туғилгандагина ошкор қилган.

Ривоятларга кўра, Искандар халифа (қ.с.) ҳам худди ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд каби у кишига нажот истаб келган инсонларни турли касалликлардан қутқарганлар, бахтсизлик, ожизлик пайтида нажот бериб, одамларнинг ички фикри-хаёли, ниятини “ўқий олган”, табиий бахтсизликлардан озод этувчи, каромат содир этувчи улуғ сиймо бўлганлар. У зоти шарифнинг ихлосмандлари ўша даврда, Искандар халифани ҳам ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд каби фавқуллодда руҳий истеъдоди, қобилияти ва таъсир эта олиш кучига қатъий равишда ишонганлар. Бу изланишлар натижасида, Искандар халифа (қ.с.) ҳам ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд сингари ўз замонасининг ҳар томонлама юксак илмий салоҳиятга ва чуқур илмий-диний билимларга эга бўлган ва ўз ўрнида, инсонларга ҳар томонлама таъсир эта оладиган ориф шахси бўлганлар. Бундай инсонлар озчиликни ташкил этсада, уларнинг босиб ўтган йўллари кўп асрларга татигулик юксак эҳтиром ва намуна сифатида хизмат қилиши беқиёсдир.¹⁰³

Искандар халифанинг Арсифдаги масжиди

¹⁰² Комилов Н. Тасаввуф. Биринчи китоб. –Т.: "Ёзувчи" нашриёт, 1996. –Б.13-14

¹⁰³ Асророва М. Нақшбандия фалсафаси М.Н.Болтаев таҳлиларида. //“Хожагон-Нақшбандия тарикатининг ёшлар тарбиясидаги урни”. – Б. : Бухоро нашриёти, 2023. - Б.176.

Ҳазрат Искандар халифа (қ.с.) устозини васиятини бажариш учун Арсиф қишлоғида катта бир масжид қурдирмоқчи бўлади. Бироқ, масжид қурилиши керак бўлган жойда олти кишини қулочи етмайдиган чинор бўлиб, уни кўчиришга ҳеч кимнинг юраги дов бермаган.

Искандар халифа (қ.с.) масжид қурилишини қандай давом этаётганлигини билиш учун ўша жойга борса, бир неча ўн киши чинорни ағдара олмай хуноб бўлиб турганликларига кўзи тушган. Шунда у чинор атрофидаги барча одамларни узокроқ ерга бориб туришларини айтади. Унинг сўзларига тушунмаган одамлар “Искандар халифа ақлдан озибди, ўнлаб одам уддасидан чиқа олмаган ишни қандай қилиб унинг ўзи бажара олади” деб кўнгилларидан ўтказишган вақтда Искандар халифа ҳассасини оҳиста чинорга текизади ва чинор ўз-ўзидан ағдарилади. Ундан “бу ҳодиса сирини боиси не?” деб сўраганларида “Бу азим чинор бизни кўриб, бизнинг гайратимиз ила ердан қўпорилмоқчи эди. Биз уни мақсадига етиштирдик” деб жавоб берган.

Кейинчалик ҳам усталар ушбу чинордан қилинган тўсинни масжидга қўя олмаганлар ва Ҳазрат Искандар халифа (қ.с.) ўзи келиб бир дуо билан тўсинни жойига қўйган. Бундай ҳайратомуз мўъжизалар авлиёларга хос бўлиб тарихда шунга ўхшаш воқеалар ҳақида маълумотлар учрайди.

Айтишларича, ҳозирги Бағдод тумани Қоровултепа қишлоғида масжид қурилиши вақтида бир хари (тўсинлар остидан кўндалангига қўйиладиган, узун йўғон асосий ёғоч) калталиқ қилади. Шунда боши қотган катта уста Зиёвудин Ҳазиний ҳузурига келиб: “Эшон бува маслаҳат беринг. Энг узун хари ҳам калтаклик қилиб қолди. Бошқасини қаердан топишни билмаймиз” дейди. Ҳазиний тўра шунда ўша калталиқ қилаётган харига қўлини текизиб “Энди қўйинглари, ҳеч калта бўлмайди” дейди. Ҳазиний тўранинг сўзидан ҳайрон

бўлган уста ўша харини жойига қўйсалар, бу сафар ҳатто кераклисидан бир қарич узунлик ҳам қилган экан.¹⁰⁴

Шу ўринда айтиш жоизки, Марказий Осиёда, жумладан Фарғона водийсида яшаб ўтган азиз-авлиёлар ҳаётга доир ривоятларда масжид устунининг чўзилиши билан боғлиқ воқеалар мавзуси кенг ўрин олган. Масалан, Фарғона вилояти Ўзбекистон туманинг Овчи қишлоғидаги масжид, Марғилон шаҳрининг Валихон тўра хонадонини барпо этишда ёғочни авлиёнинг назари билан чўзилганлиги нақл қилинади.

Бундай ривоятлардан бири тасаввуф дунёсининг етук вакили улуғ шоир Сўфи Оллоёрга (тахм. 1650- 1723/24) нисбатан ҳам берилади. Бу ҳақда Равшан Мирзаев “Сўфи Оллоёрга замон боқажак” номли рисоласида ҳикоя қилади:

“Бир ривоятда айтилишича, Сўфи Оллоёр қурилишнинг ҳамма ишларига қарашиб юрар экан. Гоҳ девор ураркан, гоҳ ёғоч ишлари билан машғул бўларкан. Бир куни масжиднинг устини ёпадиган ёғоч устаси устунларни қўйиб келаверса, битта устун битта устун бошқаларидан бироз калта эканлигини кўриб, Сўфи Оллоёрга бу ҳақда айтади. Шунда Сўфи Оллоёр айтади:

“Йўқ уста, калта эмас, яна бир ҳаракат қилиб кўринг, баравар келиб қолар”.

Уста шундан сўнг устунни яна тикка қилиб кўрсаки, бошқа устунлари билан баравар чиқибди”¹⁰⁵.

“Ҳазрати Башир маноқиб” да ҳам шунга ўхшаш қуйидаги воқеа нақл қилинган:

“Нақлдурким, уста Омон алайҳирраҳма айтдиларки, Ҳазрати Шайхи Бузрукворга иморат қураддим, Ёғоч камлик қилди. Тоққа чиқиб, икки дона ёғоч кесдим. Бири тўрт газ эрди ва бири олти газ эрди.

¹⁰⁴ Абдулаҳатов Н., С.Масонов., И.Тўхтабоев. Ҳазиний юрти. – Т.: “Янги аср авлоди”, 2010. - Б.65.

¹⁰⁵ Мирзаев Р. Сўфи Оллоёрга замон боқажак. Т.: Фан, 2007. – Б.45.

Вақтики, бу ёғочларни олиб келмоқчи бўлдим, Ҳазрати Шайхи Бузрукворнинг ўзлари ҳам бизлар билан ёғочни тоғдан олиб келиш учун бордилар. Биринчи мартаба тўрт газли ёғочга етдик. Олти газли ёғоч тоғнинг баландроғида эрди. Иморат учун манга олти газли ёғоч керак эрди. Ҳазрати Шайхи Бузруквор айтдилар:

“Эй уста Омон, тўрт газли ёғочни ортгин”. Ман айтдим: “Эй пирим, иморат учун олти газли ёғоч керакдур”. Ҳазрати Шайхи Бузруквор айтдилар: “Эй уста, тарки одат қилмагин, буйруқни бажаргин”. Ман ночор бўлиб тўрт газли ёғочни эшакка ортдим. Вақтики, хонақога етиб келдик, назарида ёғоч узун кўринди.

Газни олиб ёғочни ўлчадим, ёғоч олти газ чиқди. Олти газ ёғоч уйга керак эрди. Ул жойга қўйдим, баробар келди.”¹⁰⁶

“Мени эмас Искандарни зиёрат қилинлар”

Айтишларича, Искандар халифа (қ.с.) бир муддат Қўқон шаҳридаги пирининг хизматидан сўнг уйга қайтади. Қайтар чоғида қаерда бева-бечорани кўрса уларга топган-тутганини тарқатиб беради. Шу тарзда Арсиф қишлоғига келади. Ўша пайтлар арсифлик Бадриддинбой ҳаж зиёратига кетган эди. Барча қишлоқ аҳли Бадриддин ҳожини кутишга тайёргарлик кўра бошлайдилар. Кўпдан буён ҳаж қилмоқни орзу қилган Искандар халифа бу ҳолатни кўриб “қани энди мен ҳам Бадриддин ҳожи билан ҳажга борган бўлсам”, деб хаёлидан ўтказади. Бир вақт одамлар “Бадриддин ҳожи келди”, дея уни зиёрат қилгани югурадилар. Тумонат одамни кўрган

---

¹⁰⁶ Чориев А. Ҳазрати Султон тарихи ва Ҳазрати Башир манокіби... - Б.266..

Бадриддинбой одамларга қарата “Эй халойиқ мени эмас, Искандарни зиёрат қилинглар. Мен уни бир гуруҳ азизлар қуршовида Каъбага кираётганлигини ўз кўзим билан кўрдим” деган экан.¹⁰⁷

Абдуллоҳ ибн Муборак икки йилда бир ҳаж қилар эди. У шундай ҳикоя қилади: “Ҳаж қиладиган йилим беш юз динор олиб, туя сотиб олиш учун Кўфадаги туя бозорига чиқдим. Бораётиб қарасам, бир аёл ўлган ўрдакнинг патини юлаётган экан. Олдига бориб:

— Бунини нима қиласиз? — дедим. Аёл:

— Ишинг бўлмасин, Аллоҳнинг бандаси, — деди. Бу гапдан бироз шубҳаланиб, ўрдакни нима қилмоқчилигини қайта-қайта сўрайвердим. Ниҳоят, аёл сабабини айтди:

— Сиримни очишга мажбур қилдингиз, Абдуллоҳ. Аллоҳ сизга раҳм қилсин. Эрим вафот этди, тўртта қизим билан қолдим. Бугун туз тотмаганимизга тўрт кун бўлади. Шунинг учун бизга ўлимтик ҳалол бўлди. Бу ўрдакни тозалаб, қизларимга олиб бормоқчиман.

Ичимда: “Эй Ибн Муборак! Шўринг қурсин, кўзинг қаёқда эди?” дедим. Аёлнинг этагига бор пулларимни тўкиб, “Уйингизга боринг, бу пулларга керакли нарсаларни олинг”, дедим. Ўша йили Аллоҳ қалбимдан ҳаж қилиш истагини олиб қўйди. Ҳожилар қайтиб келгач, улар орасидаги қўшниларим ва дўстларим билан кўришмоқчи бўлиб чиқдим. “Аллоҳ ҳажингизни қабул қилсин, амалингизга мукофот берсин” десам, улар ҳам: “Аллоҳ сизнинг ҳам ҳажингизни қабул қилсин, амалингизга мукофот берсин”, дейишар эди. Мен ҳайрон бўлиб, “Қандай ҳаж? Ахир Кўфадан чиққаним ҳам йўқ-ку!” десам, улар “Қанақасига, ахир ўзингиз Фалон жойда бизга сув улашдингиз-ку! Фалон жойда баъзи амалларни

---

¹⁰⁷ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғининг Тожик маҳалласида истиқомат қилувчи Райимжон Маруповдан (1932 йилда туғилган) ёзиб олинди.

бажаришга ёрдам ҳам бердингиз", дейишарди. Бу гапни кўпчиликдан эшитдим, аммо уларнинг келишиб олишлари мумкин эмасди. Бунинг сабабини ўйлаб ўйимга етолмай, уйқуга ётдим. Тушимда Набий соллаллоҳу алайҳи васалламни кўрибман. У зот: "Ажабланма, Абдуллоҳ. Бир ночор аёлга ёрдам берганинг учун Аллоҳдан сенинг суратингда сенинг номингдан ҳаж қиладиган бир фаришта яратишини сўраб дуо қилдим", дедилар.¹⁰⁸

“Яна қимиз борми?”

2023 йилда Бешбурхон қишлоғида яшовчи 88 ёшли Исо бобо шундай ҳикоя қилган эди: “Илгари замонларда қирғиз халқини ажойиб одатларидан бири меҳмон охир оқибат “бўлди, тўйдим” демагунча меҳмонни қимиз билан сийлар экан.

Новқатлик бир бой Искандар халифанинг доврўгини эшитиб, уни муридлари билан меҳмонга таклиф қилибди ва катта бир мешни қимиз билан тўлдириб, уларни қимиз билан сийламоқчи бўлибди. Бой одатлари бўйича Искандар халифа (қ.с.) ва унинг муридларига қимизни олиб келибди ва “Шартим шулки, мешдаги барча қимизни ҳар бир меҳмон бир косадан ичиши керак”, дебди. Искандар халифа (қ.с.) бу шартни эшитиб мийиғида кулиб қўйибди ва бойга мешдаги қимиз битта муриддини ўзига етмаслиги айтибди. Бой Искандар халифанинг бу сўзига ишонмабди. Ахир мешдаги қимиз бу меҳмонлардан ортиб қолиб яна шунча кишига етгулик эди. Шунда Искандар халифа муриди Абдужабборга қараб “Энди сиз бизга Кўлихуббон бўлиб берасиз”, деб

---

¹⁰⁸[https://www.facebook.com/groups/424105754860184/user/100035232164779/?__cft__\[0\]=AZU01nE1oYmTRlovNA5yhn4oZkMzXupmH4KnkyAjfaGJ0AUe4fH3XPZrDNEJlN8OzCi08tn1NWeGe4mriI6m5CqpbzeiPU5zppT8OHTfx5NGn6NrSgI3j59vWfbZgqIP4P-re9TZU9LiCokNkZTHad6NN9qCsDquCQBKGoH3cIqssja4suCKvsrh4yEdxTYA8MoGyu2tuz5cWKD12OM_ddegCPlo7vyVYHxrY3sSGftg2A&__tn__=%2CP-R](https://www.facebook.com/groups/424105754860184/user/100035232164779/?__cft__[0]=AZU01nE1oYmTRlovNA5yhn4oZkMzXupmH4KnkyAjfaGJ0AUe4fH3XPZrDNEJlN8OzCi08tn1NWeGe4mriI6m5CqpbzeiPU5zppT8OHTfx5NGn6NrSgI3j59vWfbZgqIP4P-re9TZU9LiCokNkZTHad6NN9qCsDquCQBKGoH3cIqssja4suCKvsrh4yEdxTYA8MoGyu2tuz5cWKD12OM_ddegCPlo7vyVYHxrY3sSGftg2A&__tn__=%2CP-R)

эркалатиб елкасига қўли билан уриб қўйибди. Буни қарангки, ўн етти коса қимизни ичган Абдужаббор “яна қимиз борми?” деб турганмиш. Бой бу ҳолатни кўриб Искандар халифанинг нақадар улуғ авлиё эканлигини англаб етибди ва ўзининг севимли отини унга ҳадя қилган экан”¹⁰⁹

“Аллоҳнинг шери экан”

Валий зотлар нодир инсонларнинг суҳбатида бўлишга жуда катта эътибор берганлар. Азизлар суҳбатининг бир соати кўп йиллик мактаб, мадраса сабоғидан афзал деб баҳоланган.¹¹⁰

Айтишларича, Искандар халифа (қ.с.) ҳар гал Лоғон қишлоғига келганлиги тўғрисидаги хабар чор атрофдаги қишлоқларга етиб борганида унинг суҳбатига орзуманд бўлган бойу камбағал мискин ва ғариблар астойдил йўлга тушиб Лоғонга етиб келардилар.

Бир гал Каптархона халқи ҳам Лоғон томон отланаётиб Каптархона масжидида яшаб юрган бир мусофир хароботийни ҳам раҳмлари келиб ўзлари бирга олиб кетадилар. Мусофир анча вақтдан буён масжидда турғун бўлса-да, унинг асли ким эканлигидан барча беҳабар бўлган. Каптархоналиклар Лоғонга етиб келишгач, Искандар халифанинг даврасига қўшиладилар. Мусофир эса ўзига давранинг қуйи қисмидан жой олиб суҳбатга аралашмай жим ўтираверади. Искандар халифанинг нигоҳи мусофирга тушади. Искандар халифа мувоқабат қилиб, ботин кўзи билан

---

¹⁰⁹ Дала тадқиқотлари. 2023 йил. Фарғона вилояти Қувасой шаҳри Арсиф қишлоғида истиқомат қилувчи Шарофиддин Аҳмадалиев (1958 йилда туғилган) ёзиб олинди.

¹¹⁰ Назруллаев Д. Оилавий-маиший маросимларнинг тарбиявий аҳамияти. // "Хожагон-Накшбандия тарикатининг ёшлар тарбиясидаги урни". – Б. : Бухоро нашриёти, 2023 – Б.141.

қараб мусофирни валий зотлардан эканлигини билиб “Дўстимизни ёнимизга олиб келинглар”, дейди.

Даврадагилар, айниқса, Каптархонадан келганлар Искандар халифанинг нотанишга кўрсатган иззат-икромидан ҳайрон бўладилар. Мусофирни Искандар халифани ёнига ўтқаздилар. Искандар халифа эса бу “нотаниш дўст”га чуқур эҳтиром билан муносабатда бўлади

Аммо маросим ниҳоясига етгунча на Искандар халифа на мусофир бир-бирига гапирмайди. Ҳолбуки бу икки улуғ зот бир-бирига қалб нигоҳи билан қарайдилар ва ҳислари, муҳокамалари ҳам шу асосда содир бўлган. Улар иккиси робитаи қалбийя, яъни тил билан сўзлашмай, қалб орқали фикран сўзлашганлар.

Бироқ бу ҳолатни иккисидан бўлак бошқа ҳеч англамаган.

Маросимдан сўнг Искандар халифа (қ.с.) ўша мусофирга навозиш кўрсатади. Нотаниш дўсти учун пул, ноз-неъматлар солинган алоҳида тугун қилишларини буюради. Каптархонага қайтаётиб ҳамроҳлардан бири “Сиз кимсизки, Искандар халифадек эшон бува сизга бу қадар эҳтиром кўрсатди. Бундан барчамиз ҳайрон қолдик. Шу кунгача сиз кўрган валийлар билан Искандар халифа орасида фарқ борми? ”, деб сўрайди. Шунда мусофир “Кўп азизлар суҳбатида бўлдим. Бироқ Искандар халифани кўрганимда қалбим таскин топди. У кишининг даражаларини кўриб, кўнглим шод бўлди. У Аллоҳнинг шери экан”, деб жавоб беради.

Мусофирнинг Искандар халифага берган таърифи Мажзуб Намангонийнинг (1856 йилда вафот этган) “Тазкират ул-авлиё” асаридаги қуйидаги воқеани эслатади.

“Хожам Подшоҳим Кошгардин Хўқандга келдилар. Ҳамроҳларига айдиларки, “Хўқандда кўп туруб бўлмас. Икки кун базўр туруб бўлур”, дедилар. Хўқандга кириб, йигирма икки кун

туруб қолдилар. Абдулкаримбек ва Раҳимбеклар икки қўй олиб зиёрат қилдилар. Алар келиб зиёрат қилиб кетгунларича бурниларини бекитиб ўлтурдилар. Рафиқлар алар кетгандан сўнги бурниларини бекитганлигини сўрадилар. Айдиларки, “Бурнум бекитганимни сабаби шулким, алардин хунбагир халқни бўйи кўп келди”, дедилар. Хўқанддан жўнаб кетдилар. Хўқандни қораси ўчгунча, қарадилар. Хамроҳлар айдиларки, “Икки кун турамиз деб, йигирма икки кун туруб қолдилар. Яна Хўқанддан кўзларини олмай келурлар”. Айдиларки, “Хўқанд яхши жойдур. Бухородин яна Хўқандга қойтамиз”, дедилар. Девона Машираб ажмал сулукни ҳазрат Офоқ Хожамдан тофканлар ва халифа Охунд буданд. Тўрт йил Қаршида турдилар...сулуклари батафсил еткан бўлса керак. Хожам Подшоҳимни суҳбатларида бир кун Хожам Подшоҳимдан сўрадиларки, “Сўфи Оллоҳёрни илми зиёдами, ёки Девона Маширабни илми? Хожам Подшоҳим айдиларки, “Сўфи Оллоҳёрни илми мадрасада ҳамма муллалар ўқуйдиргон илмдур. Машираб илми сир-асрорга, гоҳ-гоҳ авлиёларга муяссар бўлур... Бир киши айдики, девонани Ҳиндустонда филни тағизга ташлаган эканлар. Филни бир шафати урса чунон қочибдурки, ҳаргиз орқасига қарамаган. Хожам Подшоҳим айдиларки, “Фил бир итдур. Машираб шердур. Шерни олдида итни нима қуввати бордур”. Бир киши Хўжандда туш кўрди. Тушида дарёдин бир шер ўтуб келди. Эрта билан ўрнидан туруб дарёни лабига бориб ўлтурди. Дарёдин кемада Машираб ўтуб келдилар”¹¹¹.

Айтишларича Нажмиддин Кубро пир излаб шаҳарма-шаҳар кезиб юриб, Дизфул шаҳрига келади. У ерда бетоб бўлиб қолади. Аммо аҳволдан хабар оладиган одам йўқ эди. Қўниб ҳорлиқ оладиган манзил ҳам тополмасдан қийналади. Бир одамдан: “Бу шаҳарда ғариб ва бетоб кишига раҳм қилиб жой берадиган бирор мусулмон бормикан”, — деб сўрайди. У одам: “Шу яқинда бир хонақоҳ бор, шайхи ҳам яхши одам,

¹¹¹Мажзуб Намангоний. Тазкират ул-авлиё. Наманган, 2000. -Б.12-123.

ўша ерга борсанг, хизматингни қиладилар”, — деб жавоб беради. “Шайхнинг отини билмайсанми?”, — деб сўрайди Нажмиддин. “Шайхнинг оти Исмоил Қасрий”, — деб айтади ҳалиги йўловчи.

Нажмиддин Кубро хонақоҳга борганда, унга дарвешлар супаси рўпарасидаги супадан жой берадилар. Унинг касали анчага чўзилади.

Хонақоҳда ҳар кеча рақсу самоъ мажлислари уюштирилди. Нажмиддиннинг самоъга хуши йўқ эди, шунинг учун бу шовқин- суронли рақслар, қичқириқлар ва рақс ҳаракатлари унга ёқмасди.

Бироқ бир кеча навбатдаги самоъ авжида Шайх Исмоил хушҳол бир суратда Нажмиддиннинг олдига келиб, қўлидан ушлаб, ўрнидан турғизади ва мажлис ўртасига олиб бориб, рақс оҳангида айлантиради, кейин олиб бориб деворга суяб қуяди. Нажмиддин аввалида беҳолликдан йиқилиб кетгудай бўлади, аммо бирдан ўзига келиб, худди ҳеч бир дард кўрмагандай ўзини тетик ва саломат ҳис этади. Шайхга нисбатан муҳаббати ортиб, унинг иродатини қабул қилади Эртаси кун Шайх Исмоил хизматига бориб, унинг иродат қўлини олади.¹¹²

Меҳмонлар келмоқда!

Тасаввуфда кўрмасдан туриб содир бўладиган ишни олдиндан айтиб бериш, руҳан ғойибона сезиш фиросат дейилади. Зеро, фиросат – валийликдан нишонадир. Соҳибкаромат Искандар халифа (қ.с.) ҳам ўз даврининг валийлик даражасига эришган зотларидан бири бўлган. Бу

---

¹¹²Комилов Н. Тасаввув. – Т.: “Мовароуннахр” нашриёти – “Ўзбекистон”, нашриёти, 2009. - Б.408-409

ҳақда Искандар халифанинг шогирди Мулла Абдулкарим қуйидаги воқеани ҳикоя қилиб берган экан:

Искандар халифа Бешбурхон-Тахтақдаги эканлигида суҳбатни тўхтатиб, бир муддат сукутга чўмади ва шогирдларига “Тез фурсат ичида меҳмонлар келади. Уларни кутиб олинглар”, дейди. Унинг бу сўздан сўнг барча даврадагилар ҳайрон бўладилар. Улар бир-бирига ҳайронлик билан боқадилар. Чунки чор-атрофда ҳеч ким кўринмас эди. Бироқ чиндан тез фурсатда ҳарбий кийимдаги отлиқлар пайдо бўлади. Булар ОГПУ¹¹³ ходимлари, яъни Шўро ҳукуматининг жазо отряди эди. Барча саросима ичида қолади. Чунки бу келаётган қуроолланган кимсаларни нияти бузуқлигини бир қарашда билса бўларди. Ҳарбийлар Искандар халифани керак бўлса банди қилиб олиб кетиш учун келаётгандилар. Искандар халифа (қ.с.) муридларига ҳаммаси яхшилик билан тугагини айтади. Шу вақт унинг олдига ҳарбийлар бошлиғи, татар миллатига мансуб киши кириб келади. Искандар халифа бу нотаниш меҳмон билан ёлғиз суҳбатлашади. Уларнинг суҳбати узоқ давом этади. Бир вақт меҳмон хонадан хушқайфиятда чиқиб, қўл остидагиларга орқа қайтишга буйруқ беради.

---

¹¹³ ГПУ (Государственное политическое управление) – Давлат сиёсий бошқармаси. Шўро ҳокматининг махфий хизмат муассасаси. Даглаб ЧК (Чрезвычайная комиссия) – фавкулода комиссия) деб аталган. Сўнг ГПУ 30 –йиллар бошига келиб эса ОГПУ (Объединенное государственное политическое управление) – Бирлашган давлат сиёсий бошқармасига айланган.

*Искандар халифанинг набираси
Аҳмаджон Хўжабеков билан суҳбат. 2024 йил.*

Маълум бўлишича Искандар халифа татар зобитдан аждодлари ким эканлигини сўрайди. Зобит йигит бобоси тўғрисида сўз очган вақт Искандар халифа “ Сизни бобонгиз менинг дўстим бўлади. У билан биз бирга фалон йили ҳаж амалларини бажарган эдик”, деб бобоси ҳақида батафсил сўзлаб берган экан. Аслида Искандар халифани қамоққа олиш ниятида келган зобит бобосининг дўстини учратганидан хурсанд бўлиб ортга қайтган экан.

Ушбу воқеанинг яна икки талқин мавжуд. Булардан бирини Искандар халифанинг набираси Аҳмаджон Хўжабековдан 2024 йилнинг 2 июн куни Валик қишлоғида ёзиб олинди.

Айтишларича, Қизилқияда қизил аскарларнинг гарнизони келиб ўрнашган вақтда гарнизон қўмондонидан олдига икки киши келиб Искандар халифа устидан арз

қиладилар: “Биз юртимиздан диндорларни ҳайдаб, динга қарши курашиб турган вақтимизда Искандар халифа деган кимса Бешбурхон деган жойда мусулмончилиқни тарғиб этмоқда. Зудлик билан уни қўлга олиб жазолашингиз керак”, дейдилар.

Шундан сўнг рус қўмондон юз нафар аскарни олиб Бешбурхонга йўл олади. У Бешбурхонга келгач Искандар халифанинг хонақосини ўраб олишга буйруқ беради. Ўзи эса Искандар халифанинг хужрасига кириб кетади ва орадан икки соат ўтибгина хужрадан чиқиб келади. Аскарлар тўпланишга буйруқ беради. Қўмондон шу билан бошқа сўз айтмай ортга қайтиб кетган экан. Айтишларича Искандар халифа рус қўмондон бемалол рус тилида мулоқот қилган эмиш. Искандар халифанинг устидан ғийбат қилиб келганлар эса кейинчалик бедаво касалга учраб ўликлар қўчада қолиб кетган экан.¹¹⁴

Искандар халифанинг авлодларидан бири Валик қишлоқлик Икромжон Тўхтаев ушбу ҳикояни хусусида қуйидагиларни сўзлаб берди: Қўмондон Искандар халифа билан қилган суҳбатнинг сўнггида “Қўлимиз қонга ботди. Қанчадан қанча уламолар ва эшонларни ўлдирдик. Бу қилмишларимизнинг ҳисоб-китоби қандай бўлади?” дея Искандар халифадан сўрайди. Шунда Искандар халифа: “Вақти келиб бошингга мусибат тушади. Сабр қиласан!” деб жавоб беради. Вақти келиб ўша қўмондон юртига қайтиб боради ва узоқ йиллар хизмат қилиб нафақага чиқади. Кунларнинг бирида уйига яқин жойдаги қамоқхонадан қочаётган бир нечта маҳбуслар йўлда унинг ўн саккизга кирган набирасига дуч келдилар ва тасодифан уни отиб ўлдирадилар. Набирасини жонидан ортиқ қўрган бобоси бу

---

¹¹⁴ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Аҳмаджон Хўжабековдан (1940 йилда туғилган) ёзиб олинди.

фожиадан қаттиқ қайғуга ботади ва Искандар халифанинг сўзларини ёдга олади. Маълум бўлишича, бу маҳбусларнинг ҳам бегуноҳ оталарини қачонлардир Совет ҳукуматининг қонхўр жаллодлари томонидан ўлдириб юборилган экан.¹¹⁵

Искандар халифанинг чевараси Ёқубжон Эшонжоновнинг ҳикоя қилишича, Искандар халифани ҳукуматга қарши тарғибот қилганликда айблашиб қамоққа оладилар. Искандар халифа (қ.с.) қамоқда эканлигида қамоқхона атрофида юзлаб муридлари йиғилиб уни озод қилишларини талаб қиладилар. Бақир-чақир бошланади. Қамоқхона бошлиғи бу тўполонни сабаби нима деб сўраганда соқчилар Искандар халифанинг муридлари тўполон қилишаётганликларини айтадилар. Қамоқхона бошлиғи “у маҳбусни зудлик билан отиб ташланглар” деб буйруқ беради. Бироқ соқчилар “бу одамни ота олмаймиз, халқ бош кўтаради”, деган жавобни берадилар. Бундан ғазабга келган бошлиқ “ундай бўлса, ўзим отиб ташлайман”, деб Искандар халифа турган хонага бостириб киради. Аммо Искандар халифани кўрган заҳоти ўзини йўқотиб қўяди. Қўлидаги қуроли ерга тушиб кетади. Соқчилар бошлиқни ҳолатини кўриб ҳайрон бўладилар. Кейинчалик ундан нега Искандар халифани отиб ташламаганлигини сўрашган вақтда у “Мен Искандар халифани отмоқчи бўлиб кирган чоғимда кўз олдимда оила аъзоларимни олов ичида ёниб турган ҳолати намоён бўлди. Шундан қўрқиб кетдим” деб жавоб берган экан.¹¹⁶

Ушбу ҳикояларда шу нарса маълум бўладики, Искандар халифанинг фаолияти Шўролар ҳукумати хавфсизлик кучларининг доимий назоратида бўлган. Акс ҳолда Искандар

---

¹¹⁵ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Икромжон Тўхтаевдан (1975 йилда туғилган) ёзиб олинди.

¹¹⁶ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Арсиф қишлоғида истиқомат қилувчи Ёқубжон Эшонжоновдан (1962 йилда туғилган) ёзиб олинди.

халифа билан боғлиқ бу мазмундаги ривоятлар ўз-ўзидан пайдо бўлмас эди. Чунки ўша даврларда айнан тариқат пирларига нисбатан кескин кураш бошланган эди.

Бу ҳақда тарихчи олим Сирожиддин Аҳмад қуйидагиларни келтиради:

“Чор Россиясининг мусулмонларга нисбатан қадимги нафрат ва душманлиги 1898 йил қўзғолонидан сўнг янги кўриниш олган бўлса, совет ҳукумати даврида мутлақо бир янги шакл ва сифатда авж олди: эшон ва руҳонийларга умуман дин вакилларига нисбатан бошлаган тажовуз ва кўпорувчилик сиёсати давом эттирилиб, халқнинг энг консерватив - қадимчи, сиёсий душман вакили сифатида қаралди ва шу йўсинда тарғиб қилинди. Улар ҳақида курак қабул қилмас ҳақорат латифалар, ҳикоялар, мақол-маталлар тўқилди, камситилди, афсона сўзлар тарқатилди. Ҳатто кўплари қамалиб отилди ҳам.

Ўзбекистон КП(б) Марказқўмининг VI пленумида "Диндорлар ва мактаб ҳақида" асосий докладчи бўлган А.Икромов диндорларни уч тоифага бўлди: эшонлар, консерваторлар ва тараққийпарвар диндорлар. Докладчи: "Улардан энг хавфлиси тараққийпарвар диндорлардир, чунки улар янги тузумга мослашишга интиладилар" деган. Шу боис Масков кўрсатмасини бажонидил бажараётганлар партиянинг юқори ва қуйи йиғилиш ва мажлисларида уларга нисбатан ҳужумни кучайтирдилар. Давлат ва партиёга қарши бирон қаршилиқ қилмаган диндорлар ҳам тазйиқ остига олинди. Айрим дин арбобларидан турли мазмунда тилхатлар олинди. Масалан, 30-йилларнинг бошида шўро ҳукуматининг тазйиқи туфайли Афғонистонга кетишга мажбур бўлган уругтлик машҳур эшон Муҳиддинхон Валихоновдан 1927 йил 16 апрелда ўзи ва болалари эшонлик қилишдан воз

кечганликлари ҳақида қуйидаги мазмундаги ариза мажбуран ёздириб олинган.

"1927 йил 16 апрел куни, мен, қуйида имзо чекувчи Ургут туман, Сўфиён маҳалласида яшагучи Муҳиддин Валихонов, ушбу қоғоз билан маълум қиламанки, менинг отам, бобом ва бобокалонларим эшонлик бўлишган, шу боис мен шахсан отам ва боболарим йўлини тутиб эшонлик қилдим.

Шўро ҳукумати даврида эшонлик билан шуғулланиш, ўзгалар меҳнатидан фойдаланиш салбий ҳодиса ҳисобланади, бинобарин ҳозирги даврда янги мактабларда ўқиш ва билим олиш, шунинг бирлан ҳар бир одам ўз иши, ўз меҳнатининг самарасидан фойдаланиш учун деҳқончилик билан шуғулланмоғи даркор.

Мен ҳам ўз хоҳишимга кўра ушбу йил рамазон ойида биродарларимга (муридларга) меним томонимдан даҳа ибодати ўтказишдан воз кечганимни ва менинг ҳузуримга келмасликларини хат-хабар орқали билдирдим. Биродарлар келишмади ва даҳа менинг томонимдан ўтказилмади.

Яна шуни маълум қиламанки, куни кеча 15 апрелда жума куни жума намозидан сўнг мен биродарларимизни чақириб, барчага эшиттириб шундай дедим: "Биродарлар, шуни яхши билингки, мен бу кундан бошлаб эшонликдан воз кечдим ва кечаман. Худди мен каби фарзандларим ҳам бундан кейин эшонлик билан мутлақо шуғулланмаймиз. Эндиликда мен боғим ва еримда ишлайман ва ўз меҳнатим билан яшайман.

Учинчидан, мен эшонликдан воз кечиб бундан буён деҳқончилик қилиб, ўз меҳнатим билан кун кечираман, барча одамлар хабардор бўлмаклари учун матбуот орқали маълум қилсалар, зеро буни менинг барча муридларим билиб, ҳузуримга келишмасин ва мени эшон деб билишмасин.

Ушбу аризани ўз хоҳишим билан ёзганимни имзо билан тасдиқлайман. Муҳиддинхон эшон Валихонов".¹¹⁷

Биз шу ўринда Усмон Турарни валийлар хусусида келтирган фикрларига эътиборимизни қаратсак. Зеро, Искандар халифа тўғрисидаги фикрларимизни ойдинлаштиришда ушбу маълумотлар яқиндан ёрдам беради: “Дўст” маъносини билдирувчи валий (кўплиги авлиё), Қуръони каримда икки хил маънода келган: 1. “Ишларини Аллоҳ таоло кўриб турадиган ва уни нафси билан танҳо ташлаб қўймайдиган киши» сифатида: “У солиҳ бандаларга ёр бўлур” (Аъроф -7:196) ояти шу маънода. 2. “Аллоҳга ибодат ва тоатини ўрнига қўйган киши» маъносида. Бу маънода доимий ибодат қилиб, ўртага исён уруғи кирмаган киши дея тушунмоқ керак. Бир кишининг валий бўлиши учун мазкур икки сифатдаги фазилатларга эга бўлмоғи керак. Бу фазилатларга эга бўлган бир валий, бандалик вазифаларини энг мукамал тарзда бажарадиган, Аллоҳдан қўрқувчи, шу тариқа унга дўст бўлган, Аллоҳ ҳам бу фазилатлари туфайли уни омон-эсончиликда ва мушкул пайтларида ўз ҳифзи-ҳимоясида сақлайдиган зот демакдир. Набийлар “маъсум”, валийлар эса “маҳфуз” дирлар. Яъни илоҳий муҳофаза остидадирлар”.¹¹⁸

Шуни айтиб ўтиш керакки, Искандар халифа (қ.с.)дек Аллоҳнинг валий бандаларида қўрқув (хавф) ҳам, умид (ражо) ҳам ғамгинлик (хузун) ҳам бўлмаган. Зеро, қўрқув келажакда бошга тушадиган ёмон ҳолатдан келиб чиқади. Ҳолбуки, валийни истиқбол қизиқтирмайди, у яшаб турган вақтининг

¹¹⁷ Сирожддин Аҳмад. Икки империя асоратида. I жилд. - Т.: Info Capital Group, 2018. – Б.201-202.

¹¹⁸ Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. -Т.: “Истиқлол”, 1999. – Б.131.

қадрига етиш билан шуғулланади. Шу боис, “валий ибнуд вақт” деганлар. Умид эса келажакда рўй берадиган ижобий ҳодиса билан даф этиладиган хунук ҳолатни ўйлашдан келиб чиқадиган туйғудир. Валий бунга ҳам қизиқмайди. Ҳузун эса кўнгил сиқилишидан келиб чиқади. Ҳақ розилигига ноил бўлган бир валийда бу муҳим масала қаторига кирмайди. Шунинг учун Қуръони Каримда: *“Огоҳ бўлингизким, албатта Аллоҳнинг дўстларига бирон хавф-хатар йўқдир ва улар ғамгин бўлмайдилар”* (Юнус-10:62) дейилган¹¹⁹.

Искандар халифа билан боғлиқ бу воқеаларни уйдирма деб қарайдиганлар ҳам бўлиши мумкин. Бироқ изланишларимиз давомида шунга ўхшаш воқеаларга кўп бора дуч келган эдик.

Масалан, Искандар халифани татар миллатига мансуб ҳарбий билан суҳбатига ўхшаш воқеа унинг замондоши Хонақоҳий Ҳазрат билан содир бўлган.

Маълумки, Чор Россияси Ўрта Осиё халқларини босиб олгач, бутун Туркистон мулки босқинчилар мустамлакасига айланган. Уларнинг қадами юртимизга етиши билан турфа ноҳуш ҳолатлар пайдо бўлган. Ушбу манзараларни улуғ шайх Муҳаммад Али халифа – Дукчи эшоннинг қуйидаги сўзларидан билсак бўлади. У зот муридларига куйинчаклик билан қилган ваъзларининг бирида шундай деган эдилар:

“Эй биродарлар! Ҳаммамизга маълумки, юртимиз мусулмон юрти, эл мусулмон, халқ мусулмон, шариъатнинг ҳукми жорий, амри нофиз эди. Ҳукуматга Аллоҳ ўзи биладир, бу босқинчиларни мусаллат қилди. Юртимизга ўрис келди... У аввал Ватанимизни, сўнгра тилимизни истило қилди. Секин-аста динимизга истило қилмоққа бошлади. Кўряписизларки, мусулмоннинг ахлоқи бузулди. Ўруснинг келганига ўттиз йил тўймай улар рибо (судхўрлик)ка одатланди. Ҳалол-ҳаромни фарқ қилмас бўлдилар. Хулоса шулки,

---

¹¹⁹Усмон Турар. Тасаввуф тарихи... – Б.131 .

шариъатимиз хор, мусулмончилик гариб бўлди, ҳурриятимиз зоиб бўлди. Ўзимиз ўтмас, сўзимиз кесмас бўлди..”¹²⁰.

Айтишларича, шу пайтда шунча хўрликлар етмаганидек, Оқ Пошшо жаноблари – Николай ўзининг номини жума хутбасига қўшиб ўқишга фармон чиқаради. Шунга кўра Туркистон генерал губернатори Барон Веровский бу ҳақда Туркистон вилоятидаги барча жомеъ масжидларида айём кунлари ва бошқа подшоҳлик байрамларида шу каби хутбани ўқимоқни буюради.¹²¹

Бу ҳақда Қўқон мухторияти раиси Мустафо Чўқай шундай дейди: “Туркистон Ўлкаси учун қўйилган миссионер Остроумовнинг таклифига кўра, Туркистон мусулмонларига жума намози хутбаларида Оқ Пошшо номини қўшиб ўқишликка кўрсатма берилди. Мустамлака мусулмонлари таҳқирланиб, рус амалдорларига таъзим бажо этишга мажбурланар эдилар..”¹²²

Ёки, давлат ва жамоат арбоби Турор Рисқуловнинг қуйидаги гапларини тинглаб кўрайлик. “Приставларнинг ҳокимлик суришлари шу даражага етдики, улар, ҳатто масжидларга кўнғироқ осмоқчи бўлдилар. Ўзларининг тўраликларини ва ҳукмдорликларини кўрсатмоқ учун намоз вақтида масжидга итлар билан кириб келдилар..”¹²³

Бу ўша даврнинг, “Эй воҳ-ҳ, Оқ Пошшонинг номидан янги фармон келибди, Николайни, яъни, бир ўрисни номини хутбада ўқиймизми?! Бу қандай гап?!” дея ғазабланган, эътиқоди мустаҳкам пок қалбли кишиларни ранжитгани каби Ҳазрат Домланинг нафратларига сабаб бўлади. У зот буни очиқ инкор қиладилар ва фармонни бажармайдилар.

¹²⁰ А.Эгамназаров. Сиз билган Дукчми Эшон. Тошкент.1994.- Б.34.

¹²¹ Ўз МДА. И-1009, йиғма жидд, 1-иш, 34 варақ. Александр III (1881-1894) номига хутба.

¹²² М. Ҳасаний. Юрт бўйнидаги қилич ёки истило. Тошкент. 1997. – Б.92.

¹²³ Ўша асар. –Б. 83.

Аммо бу Туркистон Генерал-губернаторига етиб боради. У бу ҳақда Фарғона губернаторига топшириқ беради. Бу ишни ҳал қилиш ўлка приставга юкланади. Ўша давр рус амалдорларига хос кийинган пристав ёнида бир тилмочи билан Марғилонга – Хонақоҳга келади ва Ҳазрат билан ёлғиз гаплашмоқчи эканини тилмочи орқали тушунтиради. Ҳазрат рози бўладилар.

Тилмочни ташқарида қолдирган приставни тўғри Ҳазрат ҳузурига олиб кирадилар. Бу ерда у Ҳазрат билан соф ўзбек тилида сўзлашади.

Пристав нима учун фармонга қарши чиққанлари сабабини сўрайди. Ҳазрат, бу каби ишлар шарифатга зид экани, буни қилган киши Аллоҳ олдида қаттиқ гуноҳкор бўлишини айтадилар. Шунда пристав: «Сиз қаерда ўқигансиз?» деб сўрайди. Ҳазрат Бухорода ўқиганларини айтадилар. “Мадрасада Татаристондан келиб ўқийдиган фалон исмли талабани ҳам билармидингиз?” – дейди. “Ҳа”, – дейдилар. “Кўрсангиз уни танийсизми?”, – дейди. “Танийман, бошида аломати – ортиғи ҳам бор эди”, – дейдилар. Шунда у бошидаги қалпоғини олиб, ўша аломатни кўрсатади...

Маълум бўлишича, мазкур тилмоч бирга таълим олган ўша татар шериклари бўлиб, Чор ҳукумати уни махсус ўқитган экан.

Сухбат охирида у Ҳазратга раҳмат айтиб, ҳали ҳам талабалик пайтларидаги каби тақвода турганларига таҳсин айтади ва хутбани бемалол ўзлари билгандек ўқийверишларини ва у ёғини эса ўзи тўғрилаб қўйишини айтиб, чиқиб кетади.¹²⁴

Яна бир воқеа.

---

¹²⁴ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Муҳаммад Юсуф Ҳазин (Хонақоҳий Ҳазрат Марғиноний). – Т.: “Sharq”, 2013.- Б.183-185.

XIX аср охири ва XX аср биринчи ярмида Марғилонда яшаб ўтган аллома, фақиҳ ва шоир Фозилжон маҳдум Марғилоний 1927 йилда биринчи марта ноҳақ айблар билан қамалади. Андижон турмасида тўрт нафар уламо – Абдулмажид қози домла, Мулла Қобул охунд ва яна бир уламо бирга бўлади. Турмада Мулла Қобул охунд ўғиллари Қамариддин маҳдумга васият ёзиб қолдирмоқчи бўлиб қалам қоғоз бўлмагани учун бирор нарса топиб келиш учун ташқарига чиқади. У зот келгунича Фозилжон маҳдум косов билан деворга бир форсий иборани ёзиб қўядилар.

Мулла Қобул охунд келиб ёзувни ўқийди ва васиятидан воз кечади. Унда сиз Аллоҳ таолонинг раҳматидан ноумид бўлиб, ўзингизни ўлимни лабига олиб келдингиз, киши ҳеч қачон Худодан ноумид бўлмаслиги керак. Бу ҳам аслида раҳмат ва яхшилик, ҳали бу ердан саломат чиқиб хайрли ишларни қиламиз, деган мазмун бор эди.

*Илоҳий биз каби ношодларга шодлик еткур,
Дили вайронбиз икки жаҳон ободлик еткур,
Эрурмиз тўдайи бевунёдлар бунёдлик еткур,
Асири банди ғамдурмиз, Ўзинг озодлик еткур,
Мукофоти амал эрмас, бериш Санга карамдандур.*

1931 йилда вазият қалтис тус олган бўлишига қарамай Андижонга бориб, марказий масжидлардан бирида хизмат қила бошлайди. Лекин кўп ўтмай иккинчи марта қамалиб, “жазо”ни ўташ учун Қўқонга олиб кетилади. “1933 йил 16 мартда ОГПУнинг Ўрта Осиёдаги доимий вакиллиги ҳузуридаги учликнинг аъзолари Райский, Амелин, Загвоздин, Вальтел, Арандлар иштирокидаги йиғилиш бўлиб ўтган ва унинг тафсилотлари 26-сон баённомада акс эттирилган.75 -

рақамли иш кўрилган, улар орасида Фарғона округидан бўлган маҳбуслар ҳақида ҳам ҳукм чиқарилган.

435/539-сонли иш бўйича 4 киши отувга, 2 киши 10 йил МТЛ га ҳукм этилган. Бу 6 нафар маҳбус Қўқон меҳнат тузатув Бошқармасида ҳибсда сақлаб турилган. Улардан қуйидагилар отувга ҳукм этилган:

1. Абдуқодир Махсум Оқ эшон Мадумаров - 52 ёшда, қирғиз, Қирғизистон АССР Урозбекобод райони Учтепа қишлоғидан, эшон.

2. Авлиёхонтўра Абдуллаев - 47 ёшда, ўзбек, Авлиёта шахридан, эшон.

3. Ҳасанхўжа Исахонов - 45 ёшда, ўзбек, Марғилон районида, эшон.

4. Фозилжон Махсум Сулаймон Хўжаев - 64 ёшда, ўзбек, Марғилон шахридан, имом".¹²⁵

Ушбу ҳукмдан кўринадики, Фозилжон маҳдум иккинчи бор қамоққа олинганида отувга ҳукм қилинган. Бироқ айрим сабаблар билан у омон қолган.

Фозилжон маҳдум Қўқон турмасида турганида бўлиб ўтган бир воқеа ҳақида шогирдларидан Юсуфжон ҳожи ота шундай дейди: "Фозилжон маҳдум турмада турганларида ҳам гарчи шу иш сабабли қамалган бўлишларига қарамай намозни тарк қилмаган эканлар. Энг қизиғи, бундай шароитда имо-ишора билан ўқиш мумкин бўлгани ҳолда маҳбусларни ҳам жамоат бўлиб ўқишга чақирар эканлар. Унчалик хушламасалар-да, ноилоҳ қўшилар эканлар. Бир кун у зот имомлигида намоз бошлабдилар. Бир маҳал турма эшиги очила бошлабди. Орқада турганлар намозни бузиб жойларига борибдилар. Аммо Фозилжон маҳдум намозни давом эттираверибдилар. Қирган турма бошлиғи экан. Қира

---

¹²⁵ Шамсутдинов Р. Деҳқонларни "қулоқлаштириш" ва қатағон қилиш тарихига доир (Фарғона вилояти мисолида) // Тарихнинг номаълум саҳифалари. Илмий ахборот ва мақолалар, ҳужжат ва материаллар, хотиралар. Олтинчи китоб - Т.: UNLIMITED PRINT, 2017. – Б.40.

солиб домлани намозда турганини кўриб ғазаб билан орқаларидан тепиб юборибди. Домла мувозанатни сақлай олмай қулаб кетибдилар ва яна туриб давом эта бошлабдилар. Бу унинг нафратини янада қўзғабди. "Шошмай тур, ҳали сени турмада чиритаман, бу ердан ўлигинг чиқади" дея ҳақорат қилиб, бошқа маҳбусларни ҳам огоҳлантириб шитоб чиқиб кетибди. Намоздан кейин шериклари домлага, яхши бўлмади, ахир, кейин ҳам ўқиб олиш мумкин эдику, шунча гап бўлмас эди!?, дея хафа бўлибдилар. Домла уларга, намозни ўз вақтида ўқиш фарзлигини наҳотки сизлар билмасангизлар, дебдилар.

Эртасига турма бошлиғи домлани чақирибди ва мени кечиринг, мен сизни билмабман, деб узр айтибди. Сизни бир ҳафтага қолмай чиқариб юбораман, деб ваъда берибди. Орадан бир ҳафта ўтгач, озод қилиб, бир ходимига бу кишини уйига олиб бориб қўясан, келиб бу ҳақда менга ҳисобот берасан, деб тайинлаб жўнатган экан".¹²⁶

Мазкур ҳодисадан кейин қандай воқеа рўй бергани бизга қоронғу. Бироқ, уни бундай қилишига мажбур қилган бирор жиддий воқеа бўлгани аниқ.

Қамоқдан чиққач Фозилжон маҳдум оила аъзоларини олиб Тожикистоннинг Хўжанд вилояти Ўратепа қишлоғига кўчиб кетади ва 1955 милодий 17 апрел шанба куни 78 ёшда вафот этадилар. Қабрлари Хўжа Порсо қабристонида бино қилинади.¹²⁷

Мирзо Кенжабекнинг "Ёшларга дил сўзларим" китобида қизиқ бир воқеа ҳикоя қилинади. Ушбу ҳикояда собиқ советлар замонидаги прокурорнинг ислом динига бўлган муносабати ҳақида сўз юритилади:

"Устоз Эркин Воҳидов бир воқеани гапириб берган эдилар. У кишининг тоғалари Сахибоев деган киши,

¹²⁶ Р.Файзуллаев. Дала тадқиқотлари. Марғилон – Ёвқочар. 2016.

¹²⁷ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Фозилжон Маҳдум Марғилоний. IV. – Т.: "NOSHIR", 2017. – Б38-41.

адашмасам, прокурор бўлиб хизмат қилган. Ҳазрати Шайх Алихонтўра Соғуний суҳбатларини бот-бот ташкил қилиб турган. Устоз тоғалари туфайли ҳазрати Соғунийнинг суҳбатларига эришиб, назарларини топишга муваффақ бўлганлар.

“Қуёш маскани” деган достонида тоғалари ҳақида мана бундай меҳрли эътироф сатрлари бор:

Жигар бўлиб боқди неча мушфиқ кўз,

Неча дўст-ёр топдим, неча биродар,

Эсим таниб, менга

“Тоға” деган сўз

“Ота” деган сўзга бўлди баробар.

Демак, тоғалари ота ўрнида у кишини парвариш қилган.

Устоз ҳикоя қиладилар:

– Бир кун тоғам айтдилар: “Ўғлим Эркинжон! Мен сени ўстириб-улғайтирдим. Мана, университетда ўқитдим. Энди сен таниқли шоир бўла бошладинг. Агар икки дунёда тоғам мендан рози бўлсин десанг, муқаддас динимизга қарши бирор нарса ёзмагин!”

Устоз айтадилар:

– Шу гапдан кейин бирор мажбурият бўлиб қолганда ҳам, ёки, ҳеч қандай зарурат бўлмай, шунчаки, жамиятга ёқиш учун бўлса ҳам, ҳеч қачон муқаддас ислом динига қарши бирор нарса ёзмадим...

Бу сўз ёшу қари барча қалам аҳлига тегишли ибратдир. Ҳали вақту соати келадикки, жаҳон адабиётининг баъзи машҳур намуналари ҳам иймон нуқтаи назаридан қайта баҳоланади.

XX асрнинг энг муҳташам алломаларидан бўлган ҳазрати Шайх Мавлавий-Ҳиндистоний эндигина “Ёшлик девони”ни нашр эттирган шоир ҳақида: “Тошкентда Эркин Воҳид деган шоир чиқибди, унинг шеърларида маъно бор” деган эканлар.

Бундай азиз зотларнинг назари ва эътирофига эришиш ҳар кимга ҳам насиб бўлавермайди”.¹²⁸

“Азизларнинг қарғиши – ўқ! У охирада эмас, шу дунёнинг ўзида нишонга тегади”, деган иборани кўп эшитганмиз. Шу сабабдан оқил кишилар нафақат авлиёлар балки оддий инсонларнинг қарғишидан ҳам ўзини сақлаганлар.

Психология фанлари доктори, профессор Зарифбой Ибодуллаев ўзининг “Асаб ва руҳият” номли китобида қарғиш ҳақида қуйидагиларни келтиради:

“Тиббиёт академияси талабаларига асаб ва руҳият бузилишларидан маърузалар ўқисам ҳар доим айтаман: агарда бемор бир нечта докторлар ва клиникаларда даволаниб шифо топмаган бўлса, демак у оғир тузалмас дардга мубтало бўлган ёки психосоматик касаллиги бор. Дард бергувчи ҳам, шифо бергувчи ҳам Оллоҳ. Биз шифокорлар эса сабабчи холос. Психосоматик бузилишларни албатта даволаса бўлади. Бироқ шундай беморлар бўлади-ки, ҳар қанча уринсанг ҳам уларни даволаб бўлмайди. Нега шундай?

Ўзим гувоҳи бўлган бир воқеани сўзлаб бераман. Милицияда ишлаб нафақага чиққан эллик ёшлардан ошган бир киши менга мурожаат қилди: *“Кўп йиллардан бери қўрқув, хавотир, ваҳима безовта қилади, кечалари қўрқиб уйғониб кетаман, ёмон тушлар кўраман, юрак ўйноқи бўлиб қолганман, қон босим ҳадебошаверади, қалбимга чироқ ёнса ёнмайди. Таниқли доктор, табиб ва психологларга борганман, бироқ натижа йўқ. Невроз ва депрессияга қарши турли хил дориларни ойлаб, йиллаб ичаман, бефойда. Яшаш шароитим жуда яхши, уйим, дала ҳовлим,*

---

¹²⁸[https://www.facebook.com/profile.php?id=100080811175336&__cft__\[0\]=AZU1TCbJisSUNtHYotvuglHbPmzpAoyQDXHBrZ_r9qTZ3zjCoViCNJ6Lpi6O567CoD2AztVnnJ_FBmAnfqO3Zh3f4N7cRKat2mRARDY_Kb08VURT9H_s5eNFn2gl6cMB8j6i-Ar62NQZWE1gaDVLHjpgC5AdVKwtnf6SZeppBR_xokdhOm_cUN0BUfKnBEy19Zs&__tn__=UC%2CP-y-R](https://www.facebook.com/profile.php?id=100080811175336&__cft__[0]=AZU1TCbJisSUNtHYotvuglHbPmzpAoyQDXHBrZ_r9qTZ3zjCoViCNJ6Lpi6O567CoD2AztVnnJ_FBmAnfqO3Zh3f4N7cRKat2mRARDY_Kb08VURT9H_s5eNFn2gl6cMB8j6i-Ar62NQZWE1gaDVLHjpgC5AdVKwtnf6SZeppBR_xokdhOm_cUN0BUfKnBEy19Zs&__tn__=UC%2CP-y-R)

2 та машинам бор. Бироқ булар менга таскин бермайди. Соғлиққа тенг келадигани йўқ экан. Ҳеч нарсага қизиқиш йўқ. Мана Сизга ҳам бир неча ойдан буён қатнаяман, бироқ натижа сезмаяман” Ҳурматли ўқувчи! Тиббиётда шундай тартиб бор, бу тартибни талабаларга ҳам ўргатамиз. Беморнинг ҳаёт анамнези (туғилгандан то ҳозирги кунгача бўлган даврини ўрганиш) ва касаллик анамнези (касаллиги ҳақида маълумотлар йиғиш) ҳақида маълумотлар тўплаш тиббий диагностиканинг олтин қонунидир! Мен талабаларга, яъни бўлажак шифокорларга ҳар доим уқтираман: Сизга мурожаат қилган беморнинг албатта руҳиятини ҳам ўрганинг! Чунки ҳар қандай касалликда руҳият ҳам азият чекади! Мен ўзим ёзган дарсликларимга “Психологик анамнез” деган мавзу киритганман ва ўзим ҳам бунга амал қиламан. Айниқса, психосоматик тиббиётда беморнинг психологик анамнезини ўрганмасдан туриб, беморга ташхис қўйиб ҳам, даволаб ҳам бўлмайди.

Ана энди юқорида мен тилга олган бемор ҳақида яна суҳбатлашамиз. Уни яна тинглаймиз. Чунки мен ҳам турли тиббий- психологик услубларни қўллаб уни даволай олмадим. “Менга қарғиш теккан, деб ўйлайман. Сизни “Асаб ва руҳият” китобингиз билан яхши танишман. У ердаги афоризмларни ўқиб таскин топаман, мана Сизда ҳам даволанаяман. Бироқ қани натижа? Чунки менга қарғиш теккан, энди мен тузалмайман. Мени ҳеч ким тузата олмайди. “Ўзи тузалишига ишонмаган бемор, доктор тузатишига ҳам ишонмайди” деб ёзгансиз битта афоризмда. Бироқ мен ўзимга ишонишга шунча ҳаракат қиламан, қани натижа?! Болалигимдан характерим жуда оғир бўлган. Очиқ айтаман, ота-онамни қон-қақшатиб катта бўлганман, онам мен туфайли кунда-кунора рўй бераётган уйдаги жанажалларга дош бера олмай 47 ёшида инфаркт бўлиб оламдан ўтди. Отамни қаттиқ ҳақорат қилиб ҳатто қўл

кўтарганман. Ўша пайт отам илоҳим фарзанд доғида ўтгин, деб йиғлаб юборган. Ўқишни тугатиб, ички ишлар тизимига ишга кирдим. Участка нозири бўлиб ишлай бошладим. Тан оламан, менинг характеримга ҳеч ким дош бера олмайди. Иш жойимда ҳам бировга нафим тегмаган, милицияга ёрдам сўраб кимки келса ёки кимнидир олиб келишса, “У айбдор! У жазога лойиқ” деган фикр миямга ўрнашиб қолганлиги боис, ўша инсонларга кўп азоб берардим. Нимаики қилсам, пулга қилардим, ҳақорат қилиб қайтариб юборардим. Айбсиз йиғитлар ва ҳатто аёлларни 15 суткага тиқардим. Йиғлаб ёлворишарди, уларга заррача раҳмим келмасди, ҳатто уларнинг оҳ-воҳидан роҳатланардим. Билмадим нега шундайман, ичимга шайтон кирганми? Нон-туз деб Тошкентга ишга келган вилоятликларни автобусга босиб олиб кетган пайтларим, майор, полковник ва бошқа раҳбарлар ҳовлисига олиб бориб ишлатган пайтларим кўп бўлган. Ҳақимни беринг, деб тил чиқарган мардикорни дубинка билан урардим. Битта мардикор аёлни ишлатиб, сўнгра уни зўрлаб номусига текканман. Менга тегманг, иккита болам бор, эрим ногирон деб Худони зорини қилган. У ҳам мени: “Илоҳим қизларингдан топ” деб қарзаган.

Турмушга чиққан иккита қизим ҳам ажралиб қайтиб келди, катта қизимни фарзанд кўрмагани учун ҳайдаб юборишди. Бу қизим мусичага ҳам озор бермайдиган юввош эди. Ўша қизим депрессия билан Сизда даволанган. Кичик қизим битта боласи билан ажралиб уйга қайтиб келди. Бу қизимни характери менга ўхшайди, жуда ёмон, оғзидан шоду чиқиб, боди киради. Куёвни олдига борсам, уни хиёнатда айблади, аудиоёзувларни қўйиб эшиттирди, ушлаб олганини айтди.

Бу қизим икки маротаба иккинчи хотин бўлиб эрга тегиб олди ва яна ҳайдаб юборишди. Унга Анаконда деб лақаб қўйишган экан. Мен бирор маротаба қизларимни олдимга олиб ўтириб насиҳат бермаганман, пул берардим, бироқ насиҳат бермасдим.

Ажралиб келган иккала қизим битта уйда уруш-жанжалдан боши чиқмади, уйимиз уруш майдонига айланди. Кичик қизим катта қизимга кун бермайди. Бир кун қаттиқ жанжалдан кейин катта қизим ўзини осмоқчи бўлган. Бу воқеадан сўнг хотиним инфаркт бўлиб, реанимацияга тушди. Тузалиб чиққач “Қизларингизни мен бошқара олмайман, ўзингиз тарбияланг” деб катта опасининг уйига чўри бўлиб кетди. Улар жуда бой яшашади. Ўзим ҳам қарзга ботиб қолганман, милицияда ишлаб юрган пайтларим роса пул топардим. Ҳаммаси ҳаром экан. Мана ҳозир бурнимдан чиқаяпти.

Ўша пайтлари биттасини қамалишдан сақлаб қоламан деб, жиноятини яширганман, ўзим қамалиб кетишимга сал қолди.

Дала ҳовлимни сотиб қутулиб қолдим. Қарзим ҳам бор. Ушбу ҳаёт зарбаларига дош бера олмай, бошим касалликдан чиқмайди.

Отамнинг “Худоё фарзандларингдан қайтсин” деган қарғиши, номуси топталган аёлнинг “Қизларингдан топ” деган қарғиши кўз олдимда айланаверади. Дардимга даво йўқ. Менга қарғиш теккан, энди докторларга қатнамайман. Чунки мени ҳеч ким тузата олмайди....

Шу ерда бу аянчили воқеани тўхтатаман. Хулоса чиқаришни Сизларга қолдираман”.¹²⁹

Искандар халифа тарихига доир Қўқон шаҳрида олиб борган тадқиқотларимиз чоғида муҳим бир маълумотни аниқладик. Қўқон шаҳрида истиқомат қилган Эҳсонхўжа Муҳаммадиев (1902-1972) ЎзССР Юстиция вазири Усмонов томонидан 12.09.1946 йилда берилган №3/649 рақамли маълумотномага кўра 1928-1932 йиллар давомида халқ судьяси, 1932 йилдан 1933 йилгача ЎзССР Олий Судининг аъзоси, 1933 йилдан 1936 йилгача Наманган шаҳар катта судьяси, 1937 йилдан 1939 йилгача Сурхондарё округи

---

¹²⁹ Ибодуллаев З.Асаб ва руҳият . – Т.: “Zamin Nashr”, 2023- Б. 410-412.

судьясининг ўринбосари, 1939 йилдан 1943 йилгача Бухоро вилояти судьяси вазифасида фаолият юритган. Эҳсонхўжа Муҳаммадиев иш фаолияти давомида “халқ душмани” сифатида айбланиб қамоққа ҳукм қилинган уламоларга енгил жазолар беришга ҳаракат қилган. Набираси Раҳматиллох Муҳаммадиев бу ҳақда шундай ҳикоя қилади: “Айтишларича бобом вафот этган вақтда бир неча кун давомида таъзияга кўплаб уламолар ташриф буюрганлар. Бухоро Мир Араб мадрасасида мударрислик қилган улуғ зотлар ҳам ҳафта давомида фотиҳада туриб одамларни кузатган эканлар”.¹³⁰

Эҳсонхўжа Муҳаммадиев

---

¹³⁰ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қўқон шаҳри Қўшариқ кўчасида истиқомат қилувчи Раҳматилло Муҳаммадиевдан (1979 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Бу ҳақда Эҳсонхўжа Муҳаммадиевнинг синглиси Саидова Ҳабибахон Муҳаммадхон қизининг (1905-1998) фарзанди Саидзода Йўлдошхон Кибриёхўжа ўғли шундай ҳикоя қилади:

“Тоғам ҳаётлик даврларида Бухоро, Ғиждувон ва бошқа туманлардан кўплаб меҳмонлар келиб кетардилар. Шунингдек, Мир Араб мадрасасининг мударрислари ҳам тоғам билан борди-келди қилиб турганликлари ҳали ҳамон эсимда. Авезов фамилияли ва Фазлиддин исмли шасхлар оила аъзолари билан кўп марта хатто тоғам вафотидан сўнг ҳам билан келиб-кешиб турганлар. Тоғам камсухан, инсонпарвар эдилар. Форс ва рус тиллини яхши билган. Арабий илмга ҳам эга эдилар. Шаҳарда ва маҳаллада унга “Домла” деб мурожаат қилганлар. 1972 йилда тоғам вафот этган куни ҳам умр йўлдоши Муҳаммадиева Жўрахон Шодмонхўжа қизи Бухорода кадрдонларининг хонадонида меҳмонда бўлган. Гарчанд у вақтларда телефон алоқаси яхши тараққий этмаган бир ҳолатда бўлса ҳам Қўқон шаҳар ИИБ ходимлари Бухоро ИИБга алоқага чиқиб юз берган мусибатдан аёлини хабардор қилганлар. Шу сабабдан бир кечада жанозага Бухородан кўплашиб Қўқонга етиб келганлар.

Маълум бўлишича, тоғам Бухорода судьялик қилган вақтида Мир Араб мадрасасини мударрисларини ҳам қамоқдан сақлаб қолиб уларга суд вақтида енгил жазо беришга ҳукм қилган экан. Шунингдек тоғам вафот этганлиги тўғрисида хабарни эшитган Наманган ва Сурхондарёдан ҳам уламолар таъзияга келганлар. Бунча кўп уламоларни кўриб биз кўп таажжубга тушган эдик”.¹³¹

Шу ўринда ўтган асрнинг ўттизинчи йилларида уламоларга нисбат Совет ҳукумати қатағонлик сиёсатини

---

¹³¹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Учкўприк тумани Бахшитол қишлоғида истиқомат қилувчи Саидзода Йўлдошхон Кибриёхўжа ўғлидан (1946 йилда туғилган) ёзиб олинди.

олиб бораётган бир вақтда, ҳукуматнинг сиёсатларига қарши ҳаракат қилган Эҳсонхўжа Муҳаммадиевга бу қадар журъатни ким берди.

Маълум бўлишича, Эҳсонхўжанинг отаси Муҳаммадхўжа Хусайний саййидларидан эди (шажараси авлодлари қўлида сақланади). Шунингдек у Туркистон тарихида худди ҳазрати Баҳоуддин Нақшбанд, Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор каби Фарғона халқларининг балогардони сифатида машҳур бўлган, XIX асрда яшаб ўтган, ўз замонасининг муршиди, соҳибкаромат авлиё, улуғ тарбиячи ҳазрат Ҳаким халифа (қ.с.)нинг шогирдларидан бири бўлган. Муҳаммадхўжа Ҳаким халифадан иршод олган эди. Бироқ қисқа умр кечирган. Унинг вафотидан сўнг Эҳсонхўжани Муҳаммадхўжанинг шогирди ўзи тарбиялаб вояга етказган.¹³² Эҳсонхўжа гарчанд советлар даврида юридика техникумида таълим олган бўлса-да, бироқ ислоний тарбия кўрган эди. Шу сабабдан у судьялик фаолияти давомида имкониятидан келиб чиққан ҳолда ноҳақлик қурбонига айланган уламо ва эшонларни ҳаётини сақлаб қолишга ҳаракат қилган. Афсуски, Эҳсонхўжа каби адолатли қонун ҳимоячилари собиқ Совет ҳукумати даврида кўп бўлмаган.

Марғилонлик тадбиркор Абдубаннобхон Маҳмудов бобоси билан хотираларини ёдга олар экан қуйидагиларни ҳикоя қилиб берган эди:

“Бобомиз Маҳмудхоннинг кўп дўстлари бўлган. Шулардан бири Абдуллахон тўрам бўлиб, у киши турмуш ўртоғим Анисахонни оналари Мақсудахонни опоқилари бўлади. Аниқроғи оналарининг дадаларидир. Абдуллахон тўрамни ота-боболари Қўқон хони Худоёрхон билан жуда аҳил бўлишган экан. Худоёрхон томонидан уюштирилган катта-катта зиёфат-

---

¹³² Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Учкўприк тумани Бахшитола қишлоғида истиқомат қилувчи Йўлдошхон Кибриёзода ўғлидан (1946 йилда туғилган) ёзиб олинди.

ларда ҳам қатнашиб келганлар. Ҳатто хоннинг шахсий ошпазларидан бирини ўзлари учун ошпазликка сўраб, Марғилонга олиб келган эканлар. Абдуллахон ҳам Петроград (ҳозирги Санкт-Петербург)да таълим олганлар.

Ўтган асрнинг 30-йилларида ўзбек зиёлилари Сталин тарафидан қатағон қилинган чоғда Абдуллахон ҳам ўлимга ҳукм қилинган. Лекин, бу ва бошқа яна тўрт нафар кишини отувга олиб чиққан маҳалда бахтли тасодиф туфайлигина у киши ўлимдан қутилиб қолган эканлар. Шериклари отиб ташлангач, уларни отувга олиб чиққан ҳарбийларнинг каттаси бу кишига ўзини чуқурга ташлаб, худди ўликдек ётишини сўраган. Сабаби ўша ҳарбий киши Абдуллахон тўрамнинг уйларида ошпазлик қилган Қўқон хони Худоёрхоннинг собиқ ошпазининг авлоди бўлиб, эски қадрдонини шу тарзда жонини сақлаб қолган экан. У Абдуллахонни таниб қолиб, фалокатдан қутқаради ва ўликлар билан кўшиб олиб чиқиб, сўнг Андижон тарафига қочириб юборган экан”.¹³³

Ошпаз билан боғлиқ ушбу ҳикоя бизга Шеркон Қодирийнинг “Ажр” ҳикоясини эслатади.

“Эски шаҳар маҳалласида жойлашган Тўхтабой жоме масжидини қурдирган (1907-1908 йиллар) Тўхтажон бойни шўролар даврида ҳибс этган эканлар. Ўша вақтда маҳбусларни кўчаларда ишлатишар экан. Бир куни аскарбоши Тўхтажон бойга шундай деган экан:

– Сиз бугундан бошлаб ишламайсиз. Менинг ёнимда ўтирасиз. Нима есам ейсиз.

– Нега? – дебдилар Тўхтажон бой.

– Эсингиздами, ёш бола пайтимда, отам қазо қилганларида масжидингизга ёрдам сўраб борган эдим. Сиз отамни кўмишга ёрдам берган эдингиз. Ҳатто биз укаларим билан вояга еткунимизча, одамларингиз ҳафта сайин биздан хабар олиб,

---

¹³³ Абдулаҳатов Н. Хожа Марғилоний. – Т.: “ABU MATBUOT-KONSALT”, 2017. – Б.175-176.

моддий ёрдам бериб туришган эди. Мен сизни танидим, – деган экан.

Шунда атрофдаги маҳбуслардан бири:

– Бой, сиз қилган эҳсонингизнинг ажрини бу дунёда олаяпсиз. Хали у дунёда ҳам кўрасиз, иншооллоҳ! Дуо қилинг, бизнинг ҳам мушкуллимиз осон бўлсин! – деб сўраган экан.

Айтишларича, Тўхтажон бой ҳақиқатан ўзлари қурдирган масжидларида ҳар жума:

– Ким қийналган бўлса келсин, ёрдам берамиз! – деб эълон қилдиран эканлар”¹³⁴.

Дарҳақиқат шундай қатағон даврларда ҳам масъуллар орасида умуминсоний сифатларни қадрлаган кишилар бўлган. Бу ҳақда Маҳдум Восилий (1898-1979) қуйидаги мисраларни битган эди:

Ўқугон илмим мани жонимга ханжар бўлди-ку,
Бу ғариб бошимни ханжар бирла янчар бўлди-ку.
Неча йиллар Андижон бирла Бухоро таҳсили,
Жонга оро ўрнига чирмовчи аждар бўлди-ку.
Марҳамат ичра маҳаллам аҳлининг нодонлари,
Заррача қилмай тараҳхум қалби мармар бўлди-ку.
Ушбу руҳоний Шўролар душмани деб тинмайин,
Хат ёзиб, иғво билан жонимни тирнар бўлди-ку.
Қани урфу одатим, қани бир эркин замон,
Уйларим зиндон бўлиб, умримни ямлар бўлди-ку.
Яхшиямки, бир неча яхши киши раҳбар экан,
Ушбу мажруҳ қалбима кибрити аҳмар¹³⁵ бўлди-ку.
Чекма фарёд, Восилий, Аллоҳ мадакоринг эрур,
Раҳм қилса бир ўзи оламни асрар бўлди-ку.¹³⁶

¹³⁴ Шеркон Қодирий. Йўловчи. – Т.: «DAVR PRESS»НМУ, 2014.- Б. 58.

¹³⁵ Кибрити аҳмар - "фалсафа тоши", қадимги кимёгарларнинг фикрича, мўъжазавий қувватга эга бўлган модда номи.

¹³⁶ Ал - Маҳдум Ал-Восилий Ал-Марҳаматий. Файзосор Марҳаматдур.-Т; “Наврўз”, 2015. – Б.47.

Мубашшир Аҳмад шундай ёзади: “Амаким устоз Абдулҳамид Муҳаммад Турсун ҳикоя қиладилар: “Бобомиз мулла Турсунбой (менинг опоқдадамнинг дадалари, фамилиямиз шу кишига нисбат берилган. 104 га кириб вафот этганлар- Мубашшир Аҳмад) ҳунарманд косиб бўлиш билан бирга, собиқ иттифоқ даврида уйларида ёш болаларга Қуръондан таълим берганлар. Ўтган асрнинг етмишинчи йиллари уйдаги қироатхона фош этилиб, Турсунбой опоқдадани Ички ишлар бўлимига олиб кетишади. У кишини тергов қилган начальник: “Бобой, болаларга нима ўргатасиз?” дея сўрайди. У киши: “Уларга ўғирлик қилма, ароқ ичма, зино қилма, порахўр бўлма, ҳаром ема, одобли бўл, бошқаларга яхшилик қил!” деб ўргатаман”, дейдилар.

Шунда начальник индамай ёнидаги кўнғироқни босади ва кирган ёрдамчига: “Бобойни тез уйларига олиб бориб қўй”, деб терговни тезда тугатади”.¹³⁷

Худди шунга ўхшаш воқеани Фазлиддин Андижоний ҳам баён этган: “Менинг устозим Хусайн қори дада роҳимахуллоҳ. У киши умрининг охиригача Қуръон таълими билан ўтди.

Собиқ Иттифоқ даврида талабалар кечаси дарсга келар экан. Қишда, қорли кунларда ҳар бир уйнинг эшигига қадам босиб, из қилиб келишаркан. Чунки битта уйга босилган қадам йўл кўрсаткичдек бўлиб қоларкан.

Ўша пайтда устозимнинг устидан ариза тушиб, шаҳар ИИБдан одам келибди. Шу даврда кажавали мотоциклда келиб, устозимнинг қўлига кишан тақиб, маҳалладан олиб кетибди.

---

¹³⁷[https://www.facebook.com/mubashshir.ahmad.52?_cft__\[0\]=AZUODduRn6ew7U4uZhigDaal4DQ0dZ4xdEdVLnrQHfRuH2FGZ26xxlD07Wsm2G9LJVhiX_7CIsuRpAEGScaprKwdR3jS83rD2yhnrqUh1bh7Jtl8RSh8edmB9_pPXIjsZI8klCVu0nEAqjvpZbpHCEMQ-7UrSSYIHjFqDXtzm_X6A-qcO_Cb--btH3cL1L5UlkBWCb9t21117jg6Dtg3Ml3paujriGh9pCeZRkQbmR8IN7Q9EvyHtM-wdmkP8rYCbn4&__tn__=UC%2CP-y-R](https://www.facebook.com/mubashshir.ahmad.52?_cft__[0]=AZUODduRn6ew7U4uZhigDaal4DQ0dZ4xdEdVLnrQHfRuH2FGZ26xxlD07Wsm2G9LJVhiX_7CIsuRpAEGScaprKwdR3jS83rD2yhnrqUh1bh7Jtl8RSh8edmB9_pPXIjsZI8klCVu0nEAqjvpZbpHCEMQ-7UrSSYIHjFqDXtzm_X6A-qcO_Cb--btH3cL1L5UlkBWCb9t21117jg6Dtg3Ml3paujriGh9pCeZRkQbmR8IN7Q9EvyHtM-wdmkP8rYCbn4&__tn__=UC%2CP-y-R)

ИИБ идорасига боргач, устозимни олиб борган ходим бир хонага киритиб, олдига чой, нон қўйибди-да: "Қори ака, биламан, сиз қорисиз, Қуръон ўргатасиз. Устингиздан ёзиб беришган. Ёзганлар қўшниларингиз. Мен ошкора сизни кишанлаб олиб келмасам, қўшнингиз юқорироққа ёзади. Иш кўпаяди. Шунга сизни шу тарзда олиб келдим.

Энди кечқурунгача шу хона сизга. Бемалол Қуръонингизни ўқиб ўтираверинг. Тушлик ва кечки таом мендан. Келинингизга айтганман: уйдан, қассоб гўштида тайёрлаб келади. Кечки пайт қўйиб юбораман. Ўзим обориб қўяй, десам, маҳаллангизда қулоқлар бор. Мен чора кўрган бўламан. Сиз кечгача мелисахонада қолган бўласиз.

Қори ака, фақат ўқитишни тўхтатиб қўйманг. Бу кунлар ўтар-кетар. Аммо жамиятда қорилар тугаб кетмаслиги керак", деган экан.

Ҳар бир даврнинг ўз Абу Лаҳаби бўлганидек, ўз Умарлари, Абу Бакрлари ҳам бўлади.

Аллоҳ шу кунгача дин ва Қуръонни етиб келишида хизмат қилган олимлар, қорилар қаторида парда ортида худбин сиёсатга чап бериб, худосизлик шарт бўлган даврда қориларни ҳимоя қила олган зотларни раҳмати билан сийлаб, Қуръон шафоатини насиб этсин".¹³⁸

"Аҳволидан хабар олинг!"

Айтишларича, Искандар халифа (қ.с.) футувват¹³⁹ аҳлига хос фазилатлари билан эл орасида машҳур бўлган. У қаерга

¹³⁸[https://www.facebook.com/hashtag/%D1%9E%D1%82%D0%BC%D0%B8%D1%88_%D2%B3%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%8F%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B8?__eep__=6&__cft__\[0\]=AZWLIW-Kr9O_WtqYNfKfY7yFhBiiS-4sYezb9f8hCUSGmo9ORjaAMIXoN2FN2f1JWtBnHQsF--etY-OxUQXTShg-Fp_ekyrQgVX5zkfy20_Zg8IJ3ZWOFWELHCA-b0duh8Ta0uhXZSqlJNjLQIbg-I6Ej0onDwsNjZFkebQ9rw8-9Q&__tn__=*NK-R](https://www.facebook.com/hashtag/%D1%9E%D1%82%D0%BC%D0%B8%D1%88_%D2%B3%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D1%8F%D0%BB%D0%B0%D1%80%D0%B8?__eep__=6&__cft__[0]=AZWLIW-Kr9O_WtqYNfKfY7yFhBiiS-4sYezb9f8hCUSGmo9ORjaAMIXoN2FN2f1JWtBnHQsF--etY-OxUQXTShg-Fp_ekyrQgVX5zkfy20_Zg8IJ3ZWOFWELHCA-b0duh8Ta0uhXZSqlJNjLQIbg-I6Ej0onDwsNjZFkebQ9rw8-9Q&__tn__=*NK-R)

¹³⁹ Футувват (араб. – йигитлик, мардлик) – тасаввуфдаги мардонаворлик яъни, бошқаларни ўзидан устун кўриш, фақат яхшилик қилиш, эзгу хулқ-атворга эга бўлиш, пиру устозлар, дўст-

бормасин мусийбатзадаларга кўмак берар, мискинларга таом улашарди. Айниқса ўтган асрнинг 20-йилларида юртда содир бўлган очарлик вақтида Искандар халифа қанчадан қанча очларнинг жонига оро кирган эди.

Тарихдан маълумки, ўтган асрнинг йигирманчи йилларида юз берган очарчилик Россиянинг Волгабўйи районларида бошланган. У ерларда одамлар, ит, мушук сингари ҳайвонларни ейишга мажбур бўлган. Айниқса, нон топиб бера олмаган ота-оналар болаларини кўчага ҳайдаб юбориш ҳодисаси оммавий тус олган¹⁴⁰. Шу тарзда оч одамлар оломони Ўрта Осиёга нон излаб йўлга чиқади. Уларнинг кўпчилиги Қозоғистоннинг сўнгсиз чўлларида ўлиб кетган. Аммо манзилга етиб келганларга ҳам осон бўлмаган.

1919 йили Туркистонда нон тақчиллиги қарийб 100 миллион пудни ташкил қилди. Туркистон буғдойзорларининг шиддат билан қисқариши ҳамда Россиядан пахта эвазига келадиган дон ҳажмининг камайиб кетиши бунинг сабаби эди. 1916 йили Россия ички губернияларидан Туркистон пахтаси эвазига 22 миллион пуд дон етказилган бўлса, 1917 йили бу кўрсаткич 1,9 миллионни ташкил этди, 1919 йилда эса ҳеч нарса олиб келинмади. Туркистоннинг ўзида ўша йили фақат 5,3 миллион пуд нон тайёрлаб қўйилган эди. Йил ҳисобида бир кишига бир неча килограмм нон тўғри келарди, холос. Натижада Туркистонни мисли кўрилмаган очарчилик қамраб олди, 1,2 миллион киши унинг қурбони бўлди.¹⁴¹

Бу ҳақда Мулло Йўлдош Хилватий “Нон” радифли ғазалида шундай сатрларни битмиш:

биродарлар шарафини ҳимоя қилишга ўзини бағишлаш, олижаноб одоб ва хислатларни ўзида камол топтириш.

¹⁴⁰ Расулов А. Саховат саҳифалари // “Тафаккур”, 1994. № 4. –Б. 88.

¹⁴¹ Саламов Ш. Ғоялар жанги XIX-XX аср Туркистон ва Жанубий Кавказ.. – Т.: “Истиқлол нури”, 2017.- Б.97.

Ғалла кам бўлди, жаҳонга бўлди пур ғавғои нон,
Кимни кўрсанг, излашурлар ҳар тараф маъвои нон.
Аксари мардум матоу рўзгорин сотдилар,
Қўлга келтирмоқ учун нақдинан савдои нон.
Пахта жамъин ип эшиб сайёдлар тўр этдилар,
То илинтиргайлар айлаб ҳийлалар анқои нон.
Илгари ҳар тоза нонлардин ададсиз бор эди,
Эмди ҳеч ерда кўрунмас кўзга қотқон қора нон.
Эй, Карими корсоз, эткил карамким, тутмасун
Ошёни тухми анқо ичра бора-бора нон.

XX асрнинг биринчи чорагида миллий озодлик, миллий истиқлол учун курашган сиймолардан бири Заҳириддин аълам Қосимов ўша очарчилик йилларини “Тарихда қора саҳифа” деб атаган ва очарчиликнинг кўркунчли манзарасини тасвирлаб шундай ёзган эди: “Сўнг чоқларда Фарғонадаги очлик тўғрисида унча-мунча ёзилмоққа бошласа-да, локин очликнинг даҳшати ва аҳволнинг оғирлиғи олдида ул ёзилғонлар ҳеч каби кўрунодир... Кўчкунчиларнинг кўпи Андижон орқали ўтганларидан Андижон шаҳри ва айниқса, қочоқларнинг манзиллари бўлгон “Муҳаммадия” жомеъи бир қиёмат ҳолиға айланар экан. Қочоқлар жомеъдан кўчиб кетар экан, ёш болалариға нон бериб, алдаб, ўзлари чиқиб кетаётқонда эслик болалари эргашиб йиғлар ва мунда жуда қизғонч бир кўриниш ҳосил бўлур экан. 25 июлда Андижон истансасида бир оқсоқол чол йиғлаб нон сўраб юрган. Юриб-юриб тополмоғоч, осмонға қараб: “Эй Худо мундан ҳам ортиқ қийнамоқдан нима қасдинг бор?” деган ҳолда йиқилиб, жон берган. Бу воқеани кўрган менинг дўстимдир”¹⁴².

---

¹⁴² Сирожиддин Аҳмад. Икки империя асоратида. II жилд. - Т.: Info Capital Group, 2018. –Б. 79-80.

Айтишларича ўша очарлик вақтида ўз даврида саховатпешалиги билан ном чиқарган Искандар халифанинг муриди Қизилқиялик Масажур амин (эҳтимол Масобир бўлса керак – Н.А.) оиласи ҳам жуда оғир аҳволда қолади. Уйида егани ҳеч вақо қолмаган, болаларини очликдан азо чекаётганлиги кўрган Масажур амин йиғлаб Худога нола қилганича, пири Искандар халифага таважжух¹⁴³ қилиб беҳол ерга йиқилади. Бир вақт уни кимдир чақираётганини эшитади. Зўр-базўр ўрнидан туриб ташқарига чиқса, хуржуни егуликка тўла одамни кўради. Маълум бўлишича, Искандар халифа Тахтақда зикр вақтда бир оз жимиб қолади. Сўнгра муридларини бирини ёнига чақириб зудлик билан Масажур амин хонадонига егулик олиб боришини тайинлайди. Чунки ўша дамда Масажурнинг аҳволдан Искандар халифа хабар топган. Буни қарангки, Масажур амин шу тарзда оила очлик балосидан қутилган экан.

“Ҳазрати Башир маноқибӣ”да шунга ўхшаш қуйидаги воқеа нақл қилинган:

“Нақл қилибдурларким, бир куни Ҳазрати Шайхи Бузрукворнинг ранглари оқарди. Ушал куни ҳаво бағоят иссиқ эрди. Ҳазрати Шайхи Бузруквор бетоқат булдилар, охируламр, узларидан бсхабар бўлиб йиқилдилар. Дарвешлар футаларини совуқ сувга тоблаб баданларига сурур эрдилар, ҳсч таъсир қилмасди.

Бу ҳол ила намози аср бўлди. Ҳазрати Шайхи Бузруквор узларига келдилар. Дарвешлар йиғлаб айтдиларки,

“Эй устоз, сизга нима бўлдиким, сизда бу ҳолни ҳеч вақт кўрмаган эрдик?” Шайхи Бузруквор айтдилар:

---

¹⁴³ Таважжух – бутун ўй-хаёл ва диққат-эътиборни муршидга қаратиш, робита – муршидга кўнгили боғлаш орқали у билан руҳий алоқа ўрнатиш.

“Эй сўфилар, билингларким, биёбонда, яъни саҳрода бир жавони бор эрди. Ҳаво бағоят иссиқ бўлди, бу жавон ҳолдан кетиб йиқилиб қолди. Бу ҳолатда таважжухни риждолул ғайбларга қилди. Ман шу аснода огоҳ эрдим. Бу одамнинг ҳалок бўлмаслиги учун ҳаракат қилдим, ман учун ниҳоятда қийин бўлди. Чунки бу одамда манинг этагимни ушлаб юришга ҳам мажол қолмади. Ман унга ёрдам қилиб саҳродан қутултирдим. Шунинг учун бу ҳолатга тушдим!”.

...Каромати авлиё ҳақдур, кишиларким, Аллоҳ учун кечаю кундуз ибодат қиладилар, ҳалол еб, ҳалол ичадилар, ҳалол киядилар, ваъдаларига вафо қиладилар, беваю бсчораларга ёрдам қиладилар. Одамларни тўғрилиқка чақирадилар. Қўллари дунё ишида бўлса, диллари Аллоҳда бўлади. Бундай зотларга Аллоҳ ҳақ субҳонаҳу ва таоло валояти туфайли булар ўзларидан неча-неча чақирим узоқдаги инсонларнинг аҳволини биладилар ва уларга ўз ўринларида турган ҳолатларида ёрдам беришга ҳаракат қиладилар. Инсонларнинг оғир ишларига ёрдам қиладилар. Ғарқ бўлишдан, оловда куйишдан, бевақт ўлимдан сақлашга ҳаракат қиладилар. Аллоҳ Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг иродаси билан ёрдам қилурлар. Мана шундай зоти шарифларни авлиёлуллоҳ дерлар, булар қиёмат кунда ҳам одамлардан кўра Аллоҳнинг наздида ҳурматли бўладилар. Аллоҳнинг ҳукми билан инсонларга ҳам ёрдам қиладилар”.¹⁴⁴

Абдурахмон Жомий “Субҳат ул - аброр” достонида футувватга таъриф бериб, бу аввало паст хислатларни тарк этиб, олижанобликни касб этиш, дея таъкидлайди. Футувватнинг биринчи шарти — мискинлар дардига даво бўлиш:

Чанд рўе зи мустақимон бош,
Дар пайи ҳожати мискинон бош.

¹⁴⁴ Чориев А. Ҳазрати Султон тарихи ва Ҳазрати Башир манокіби...- Б.247-248.

Шамъ шав, шамъ, ки худро сўзи,
То ба он базми касон афрўзи!

(Бир неча кун дину диёнати мустаҳкамлар сафида бўл, мискин, ғарибларнинг ҳожатини чиқаришни ўйла. Шамъ бўлгин, шамъ, токи ўзинг ёниб, ўзгалар базмини ёрита олсанг!) ¹⁴⁵

“Бу одамдан ҳушёр бўлинглар!”

Искандар халифанинг марғилонлик шогирди Акрамхон тўранинг ҳикояси:

“Бир кун бир киши биродарларига “Бу ер (Марғилон)да эшонлар кўп экан, ҳазрат Домла, Ҳожи Каримжон домла ва бошқалар экан. Буларни пеши Ҳазрат Домла эканлар. Мен энди уларни атрофлардан тўплайман, уларни бир меҳмон қиламан, сўнгра байъат қиламан”, дебдилар. Кўп жамоа йиғилди. Меҳмонхона тўла бўлди. Арсифдаги Искандар халифани ҳам олиб келишган экан. Хон бува Мукаррамхон тўра у зотга одам жўнатиб турар эканлар. У зот илмсизларни ҳам қабул қилаверар эканлар. Нос чекканларни ҳам қабул қилар эканлар, лекин шуни баъзилар гапириб туришар экан. У зот кичик бир саллани боғлаб келибдилар. Келиб пастроқдан жой олибдилар. Анжуман пайти Хон бувалари уйни ўртасига катта хони қўйиб Искандар халифани тақсир, бу ерга келинг, деб таклиф қилибдилар.

Искандар халифани Абдуҳаким исмли ўғли ҳам Ҳазрат домлада ўқиган.

У зот қабул қилмабдилар, лекин учинчи бор айтганларида ўша ерга бориб ўтирганлар. Кейин Хон бува йиғилганлар қараб “Эй азизлар мана бу одамдан ҳушёр бўлинглар” деган эканлар.

---

¹⁴⁵ Комилов Н. Тасаввув... – Б.112.

Кейин ичкарида жуда қаттиқ йиғин бўлиб кетди. Чиқишганида “Мен шу тожик домла (Искандар халифа)ни меҳмон қилсам”, дебдилар Акрамхон тўрам. Уйга олиб келдим. Келаётсам бир одам бир сават нон олиб кетаётган экан, “Уни менга сот эртага меҳмон кузатаман”, дедим. Онамга “шундай бўлди, эртага келишади, таклиф қилдим”, десам, “Ҳай Худо жонимни олсин, у бузрукларни нима билан меҳмон қиласан”, дедилар. “Нон олиб келдим” дедим. “Ҳа нон билан бўладими”, дедилар. “Ташвиш қилманг, бўлади”, дедим. Бомдод бўлди. Бир қўшним бор эдим кириб бир қўй оладиган бўлдим. 15-16 та қўйи бор экан. Эртасига улар келишди анжуман тугаб кетаётган вақт икковларини олиб бориб қўйларни кўрсатдим “Хон бувам ҳазратларига 24-25 қўй келибди, булар сизга келибди”, дедим. “Булар менга келибдими, ҳаммасини сенга бердим”, дедилар. Шуларни қадами сабаб мен бадавлат бўлиб кетдим, кейин у зотга байъат қилдим”.

Шу ўринда Акрамхон тўра ҳикоясидаги Мукаррамхон тўра ва уни Искандар халифа тўғрисида “Эй азизлар мана бу одамдан хушёр бўлинглар” деган сўзларига изох бериб ўтсак.

Дарҳақиқат Искандар халифанинг замондошлари силсиласида саййид Мукаррамхон тўра Хон бува (қ.с.) номларини ҳам келтириш ўринли. Зеро, Мукаррамхон тўра, яъни Хон дада қаерда бўлса, албатта Искандар халифани ҳам шу даврга таклиф қилган ва бошқаларга доим Искандар халифанинг кимё назаридан бебаҳра қолмасликка даъват қилган. Чунки Искандар халифа фавқулодда кимё назар соҳиби бўлиб, назарлари кимга тушса албатта у камолот топар эди.

Мукаррамхон тўра ёзма маълумотларда “ифтихори аҳли олам – олам аҳлининг ифтихори”, “саййиди ғовсул варо – қутблар саййиди”, “олий насаб қутби замон”, “маърифат

бобида якто”, “вужуди кимё”, “фарди замон – замон ягонаси”, “илми иърфон олими”, “соҳиби фаҳми фаросат – фаҳму фиромат соҳиби”, “зубдаи шайхул машойих – барча машойихлар шайхи”, “қудвайи барча халойиқ – барча инсонлар йўлбошчиси”, “моҳийи бидъат – бидъатларни ўчирувчи”, “далилу инсу жон – инсону жинларга йўл кўрсатувчи”, “анису лутфи Ҳақ – Ҳақ лутфининг маҳрами”, “ошиқи маҳбуб”, “зоҳиду аллома”, “гавҳари шоҳ валоят – авлиёлар гавҳари”, “манбаъи иззу шараф – шараф ва азизлик боиси”¹⁴⁶ каби сифатлар билан таърифланган.

Хон бува 1959 йил декабр ойининг охирида Марғилонда 100 ёшда вафот этган. Бу ҳақда замондошларидан Муфаззал маҳдум у зот вафотига ёзган марсияси олдидан шундай дейди: “Марғилон шаҳрининг ифтихори жаноб саййид Мукаррамхон тўрамнинг шайхи фонийликда эъзоз жаҳон бўлиб, хусусан, Ўрта Осиё бўйича ҳар бир тўғрида илғорлик сифати ила шуҳрат топиб, имтиҳонлар билан давримизнинг олий насаб қутби замонликда бир “азизул вужуд” (“вужуди азиз”) эканликлари маълум эди. Бу зот 1960 мелодий, 1379 ҳижрий йиллари ичида вафот этдилар. Ҳар бир сифат билан марсия ва тарих қилиш мумкин ҳолда ҳар бир шоир ва қаламкашлар қилдилар.

Камина илмим етарли бўлмай ва абёт қофияларга ожиз бўлсам-да, камоли шавқу муҳаббат ва самимий эътиқод лаззатида ва жаноб муфтий ҳазратни дафн ораси етиб келиб, нутқи томма дурдоналарини халқи оламга сочиб, мақоми пири муғон янглиғ ҳаммани бошқа хил кайфиятга солиб, гунгу дол қилмиш завқи, тубандаги марсияни илҳомга

---

¹⁴⁶ Муфаззал маҳдум, «Хон Бува вафотига марсия»; Бекий, «Хон Бува вафотига тарих»; Жалолоддин Марғиновий. «Хон Бува тарифида» Р.Файзуллаев кутубхонаси. № 2-йиғма жилд.

шуғуллангирди. Қофия ва мазмуни мафҳумларидаги нуқсонларга ожизона узрлар талаби билан истеззорлар”.¹⁴⁷

*Оқ салладаги таббарук зот
Мукаррамхон тўра Хон бува . 1959 йил.*

Шу ўринда Марғилонлик Эргашбой ота Муллажон ўғлининг ушбу ёдномаларини ҳам келтириб ўтишни маъқул кўрдик:

“Улуғ Хонбува ҳазратлари узоқ машаққатли риёзатли умр кўрган зот эдилар. Ўз ҳаётларида нафақат шаҳри Марғилон, балки бутун Моворауннаҳр мусулмон оламида, одамларни даҳрийлик бало-офатидан сақланиб қолишлари учун, одамларнинг қалblлари ўлиб, беэиё бўлиб қолмасликлари учун қаттиқ риёзат чекиб, валийёна ҳаёт кечирганлар.

Хонбува ўз фаолиятларида мусулмон авлоднинг ёш, иқтидорли вакиллари бўлмиш зиё аҳлига бошчилик қилиш, уларнинг маънавий тарбиятини олиб боришдек улуғ муқаддас вазифани уддалаб яшаган табаррук зот бўлганлар.

¹⁴⁷ Муфаззал маҳдум. Мукаррамхон тўра вафотига тарих. Р.Файзуллаев кутубхонаси. № 2-йиғма жилд.

Шаҳримиз зиё аҳлининг кўпдан-кўп вакилларининг таъруфотича Хонбува хуш хулқ, иқтидорли катта илм соҳиби, хотамона сахий, кароматлари зоҳир валий зот бўлганлар.

Мукаррамхон тўра Хон бува Хонақоҳ масжиди минорасига гишт қўйиш маросимида. 1959 йил.

Ўз илмларидан шаҳар зиёлиларига фикҳдан, тасаввуфдан таълимотлар, тафсири Қуръон, ҳадиси набавиядан билимлар берганликларини эсланиб келинмоқда. Жуда кўп шаҳримиз уламолари Хонбувадан сабоқ олиб, илм ўрганишган ва ул зот кўрсатган йўлдан юриб зиёли бўлиб зиё тарқатиб яшашган. Бунинг натижасида ўтган даҳрийлик тузумда шаҳримизда ибодатли, илми-маърифатли одамлар буюк ислом динини сақланиб, ривожланиб қолишига сабаб ва муваффақ бўлишган. Бундай муваффақият Хонбува ҳазратларининг самарали фаолиятлари натижаси десак ҳаққоний тўғри бўлади”.

Айтишларича, собиқ муфтий Зиёвуддин хон Эшон Бобохон ҳазратлари ҳам Хон бува зиёратларига келиб турганлар.

Сўнги марта вафотлари олдидан келган Зиёвуддинхонга Хон Бува ўз чакмонларини бериб: “Бизнинг ҳам сафаримиз яқин бўлиб қолди”, – дейдилар. Жаноза куни ўша йўл-йўл тўнни қўлтиқларига қистирган кўйи кириб келган муфтий ҳазрат йиғилганларга қараб: “Биродарлар, бу ерда биздан ҳам кўра илми, тақволи кишилар бор. Лекин Хон бува бир ҳафта олдин менга мана бу тўнни бериб, бу хизматни менга топширмаганларида, бу ишга журъат қилмаган бўлур эдим”, – дея, одоб билан нутқ қиладилар.

Хон бува вафотига замондошларидан кўплаб кишилар марсиялар ёзишган. Биздан улардан бир нечтаси сақланади. Қуйида улардан Бекий қаламига мансуб марсияни насрий таржимаси билан келтирамиз.

Мукаррамхон тўра вафотига Бекий марсияси

Камина Бекийни жаноб олий мартаба ҳазрат Мукаррамхон тўраи Марғиноний вафотларида қилган марсия ва тарихидур. Махфий қолмасунким, камина тарих ёзгандан сўнг, жаноб мавлоно Румийни маснавийларини очсам ушбу байт чиқди.

*Ки мувофиқ ҳаст бо иқрор ту,
То мунофиқвор набувад кори ту.*

Марсия

Иннамад-дуня мамарру инсу жон,

Аъша ман фиҳа ажулан сума фон.

*Кулли шайин ҳаликун илла важҳуҳ,
Даври даврон ўтказиб йўқдур жаҳон.*

*Иннамал-мавту камиштин фил-аъқос,
Бефутур ўлмас бу мўда ул замон.*

*Қайси жондур бу жаҳонда жовидон,
Бонги реҳлат бу нафасдандир аён.*

*Қилғил омода сафарни зоди деб,
Бул-ҳавас умрига айлар эътимод,*

*Айрилур шерозадин гулдур ҳазон.
Лаззати дунё эрур банг нашаъси,*

*Кўз юмиб очқунча сен элдин ниҳон.
Зубдаи шайхул- машойих наъйи дин,*

*Сийнаси ким қонга тўлмас қайси жон.
Қудвайи барча халойиқ ул эди,*

*Моҳийи бидъат, далилу инсу жон.
Хол ирфонда мунаввар дил эди,*

*Сийнаси маънида нури бе духон.
Муҳйис-суннат, анису лутфи ҳақ,*

*Ошиқи маҳбуб фи куллил жинон.
Маржеъи куллул мафохир фазлидин,*

Солик мамдуҳи фи куллил лисон.
Ал-муҳалло ан шурури инсийях,

Ал-муҳалло би ахлоқи ҳисон.
Байзайи фўлод тешган фикр эди,

Зоҳиду аллома эрди бегумон.
Илмидин жаҳл ўлган эрди музмаҳал,
Эл ароси нутқиким гавҳар фишон.
Илм нуридин чаман сийна эрди,

Ал-муғаллақ кал-муҳаққақ фил баён.
Ал-муҳаққиқ вад-даққиқ фил фунун,

Сақфи шаръини имоди бегумон.
Гавҳари шоҳи валоят ҳам росул,

Гунжи миллат борасида посбон.
Манбаъи иззу шарафдур ҳурмати,

Соя солгондур ҳумога ҳар замон.
Ким маваддат бирла қурбо ҳурмати,

Ужраи пайгамбари келди нишон.
Бил ҳасабда ҳам насабда бе иштибоҳ,

Ашраф ўлдию мукаррам ҳар жаҳон.
Ким ани мадҳида то маддохдур,

Ул ҳаёт олдидадур ротбул-лисон.
Ҳар нифоқ аҳлин дегум бихубби ол,

*Охиратга хўкдек бўлгай равон.
Мингни уширидин ўтубон умриким,*

*Кетти дунёдан йўқ учун ҳам қарон.
Кимки тарихи вафотин сўрса дер,*

*“Қолбу нолин хойру арбобил ҳисон”.
Ким яна такрор этар Бекий дейур,
“Адда аҳлун ҳалла фий ровзил жинон” .1379
Ҳар нафасда бу садо икки баён.*

Насрий таржимаси.

Дунёга келган барча инсу жон ўтмасдан иложи йўқ. Бунда яшаган барча тезда вафот этади. Чунки оятларда, ҳар бир нарса ҳалок бўлади, фақат Аллоҳнинг ўзигина қолади дейилган.

Ўлим кишининг орқасидан туриб уни сочини тараётган кимса каби уларни доимо пойлаб туради ва бу йўлда ҳаргиз ҳам хато қилмайди. Ахир бу дунёда абадий яшаб қолган бирон кимса борми. Олинаётган ҳар бир нафас бизга ўлимдан хабар бермоқда. Ҳар бир нафаснинг кириши ва чиқиши бизга ўлимни ҳозирлигини кўр дея огоҳлик бермоқда.

Аммо орзу ҳавасларга берилган кимса дунёга муҳаббат қилади, аммо хар қандай гул ҳам бир кун гулзоридан ажрайди. Дунёнинг лаззати гўё кўкнорининг бир-икки дақиқалик лаззати кабидирки, кўз очиб юмгунча фонийдир.

Афсуски, шайхул-машойих бўлган зот ҳам дунёдан кеттилар. Начора, ахир бу дунёда кимни кўкраги аламдан қонга тўлмаган. Ул зот барча халойиқнинг йўлбошчиси, бидаътларни ўчирувчи, инсу жинга йўл кўрсатувчи эдилар.

Маърифатда қалби мунаввар, кўкси эса маънолар нуридан мунаввар эди. Суннатларни тиргизувчи, ҳақ лутфининг улфати ва

суюкли маҳбуби. Барча фазилатларни ўзида жамлагани учун барча ерда мақтовларга сазовор эдилар. Барча инсоний нуқсонлардан холий ва гўзал хислатлар билан зийнатланган. Фикрлари тиниқ ва шу билан бирга зоҳид ва аллома.

Илмилари баракотидан жаҳолат чекинган ва эл ичида нутқлари кенг ёйилган эди. Илм нурлари сабаб кўнгилар нурли эдики, ҳар бир чигал масалаларни баён қилиб берар эдилар. Фанларнинг муҳаққиқ олими ва шарихат томининг мустаҳкам устунни. Бутун юртнинг гавҳари ва миллат хазинасининг посбони.

У зотга кўрсатилган эҳтиром азизликнинг боиси. Чунки, у зот ҳатто ҳумо қушига ҳам соя солган эдилар. Кимки у зотга муҳаббат қилса, албатта азиз бўлади. Ҳасабда ҳам насабда ҳам улуг эдилар, шу боис ҳар ерда мўътабар бўлдилар.

У зотни таърифламоқчи бўлган кимсанинг албатта ожизликдан тили қурийдди. Пайгамбар авлодига душман бўлган ҳар бир кимсани охиратга эшакдек боради деб ўйлайман. Умрлари юздан ўтган эди, барибир дунёнинг вафоси йўқ учун кетдилар.

Кимки у зот вафоти тарихини сўраса, у, “буюкларнинг яхшиси кетди”, сўзлари йиғиндисидан чиқади, яъни 1379 ҳижрий. Бекий яна, “у жаннатул ризвонга кетди”, деб ҳам айтади.¹⁴⁸

Авлиёлар гавҳари деб ном олган Мукаррамхон тўрани Искандар халифага бу қадар юксак эҳтиром кўрсатишининг боиси не. Нима учун “Бу инсондан ҳушёр бўлинглар” деб айтган.

Ҳазрат Алишер Навоий авлиёларни “Ҳидоят оламининг раҳнамойлари”, яъни тўғрилиқ оламининг сарбонлари деб таърифлаган.

Тасаввуф тариқатининг улуг намоёндаларидан бири ҳазрат Маҳдуми Аъзам (1463/64 – 1542) ўзининг “Рисолаи вужудия” асарида валийлар хусусида қуйидаги таърифни келтиради:

---

¹⁴⁸ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Муҳаммад Юсуф Ҳазин (Хонақоҳий Ҳазрат Марғиноний). – Т.: “Sharq”, 2013. - Б.436-440.

“Валийнинг уч белгиси бор, аввалгиси у бамаъни, унинг юзини кўрсанг, юрагингни тортади. Иккинчиси, мажлисда у маънили сўзлаганида, ўз борлиги ва сўзлари билан ҳаммани ўзига тортади. Учунчиси шуки, бамаънилиқда у оламнинг энг хосидир. Унинг бирор узвидан ёмон ҳаракат юзага чиқмайди”¹⁴⁹.

Нақшбандия силсиласининг Маҳдуми Аъзамдан кейинги йирик вакили Мавлоно Лутфуллоҳ Чустий (тахм. 1485–1571) тўғрисида маълумотлар берувчи “Мавлоно Лутфуллоҳ маноқиби” асарида авлиёлар хусусида ушбу маълумотлар келтирилган: “Ҳазрати Мавлоно Лутфуллоҳ айтдилар: “Марди Худолар (яъни авлиёлар) билан беллашмоқ ва ўзида сезган баъзи ҳолатлар билан мағрурланмоқ лозим эмасдир. Истиғно ва истикбордан шумроқ нарса ва куфр йўқки, охири ҳоли ва оқибати қийинчилик бўлмай. Аллоҳдан тавфиқ ва кўмак тилаш керакким, то иршод аҳлининг иноятини топсинлар ва Ҳақ таоло тавфиқини азизларнинг инояти ва муҳаббатидан деб билсинлар”¹⁵⁰.

Мардларнинг (авлиёларнинг) иноятсиз ҳеч инсон хатарлардан, хатоликлардан омонликда бўлмайди. Зубдату-л-орифин Ҳазрати Чалабий буюрибдурларки, иноятсиз фойда бермагай. Агар авлиёуллоҳларнинг инояти камолидан ҳар иккисига эга бўлсалар, нур устига нур бўлғусидир”.

Азиз авлиёларнинг фазилатлари хусусида XVIII асрда яшаб ўтган Шайх Одина-Муҳаммад Хоразмий ўзининг “Мифтоҳ ул асрор” (“Сирлар калити”) номли асарида жумладан шундай ёзади:

“Анбиёларнинг, уларга саломлар бўлсин, фозиллари ва комиллари ва авлиёлар, уларнинг барчасига Аллоҳ таолонинг розилиги бўлсин, бир ойна кабидурларки, Худованди таъоло

---

¹⁴⁹ Зоиров Э.Х. Маҳдуми Аъзамнинг “Рисолаи вужудия” асари хусусида // Академик Убайдулла Каримов номидаги Ёш шарқшунослар илмий конференцияси тезислари. Т., 2006. – Б. 68.

¹⁵⁰ Муҳаммад Муфти Оҳангароний. Мавлоно Лутфуллоҳ маноқиби. Т., 2002. – Б. 121.

ўзининг ҳукмлари ва сирларини бу ойнада зуҳур қилдиради, уларнинг вужуди ва тилидан бу ҳукм ва сирларни инон ва ихтиёрсиз содир қилади. Тўтига ўхшаган муридлар ва таълим олувчилар ўзларининг суврати ва жисмига ўхшаиш бу зотлардан маъориф ва ҳақойиқларни тинглайдилар, ахлоқ ва одоб ўрганадилар. Уларнинг сўзлари ва ҳаракатларини уларнинг ўзларидан деб ўйлайдилар, уларга тобелик ва пайравлик қиладилар, Бу нарсалар бошқа жойда эканини билмайдилар”¹⁵¹.

Бу ҳақда атоқли шоир, мутафаккир ва мутасаввиф олим ҳазрати шайх Фаридуддин Аттор (тахм. 1229 йилда вафот этган) шундай дейди:

“Яна бир боиси бор: авлиёulloҳлар турлича бўлади. Баъзиси маърифат аҳли, баъзиси мақомот аҳли ва баъзиси муҳаббат аҳли ва баъзиси тавҳид аҳли ва баъзиси бу мазкур бўлганларнинг барчасини қамраб олган. Ва баъзиси сифати билан, баъзиси сифатсиз бўладилар.

Шайх Абу Али Даққоқдан сўрадилар:

– Эй Шайх, бу азизларнинг сўзларини эшитишдан бизга манфаат фойда борми?

Шайх деди:

– Ҳа унда икки фойда бор. Биринчи фойда шуки, агар толиб бўлса, ҳиммати кучли бўлгай, талаби ортгай!

Иккинчи фойда шуки, бошида такаббур бўлса, сингай ва дардманд, шикастаҳол бўлгай. Ва ёмон даъволар бошидан чиқади, яхши ва ёмоннинг фарқига боради. Агар кўр бўлса, ўзи мушоҳада қилгай!

Имом Юсуф Ҳамадонийдан сўрадилар:

– Кунлар ўтиши билан бу тоифанинг сўзлари тупроқ остига киради, унда биз нима қиламиз?

Имом деди:

---

¹⁵¹ Шайх Одина-Мухаммад Хоразмий. Мифтоҳ ул-асрор. – Т.: Ўзбекистон давлат консерваторясининг “Муסיқа” нашриёти, 2006. –Б.84.

– Ҳар кунда саккиз варақ бу тоифанинг сўзларидан ўқишни вазифа қилиш керак. Ғафлат аҳлига айн фарз шу!”

Келтирилган маълумотлардан кўринадикки, Искандар халифа ҳам замонасининг марди Худоларидан бири, Алишер Навоий айтганидек “Ҳидоят оламининг раҳнамойлари”, яъни тўғрилиқ оламининг сарбонларидан эди. Шу сабабдан бундай табаррук зотларнинг дуосини олган кишилар ҳаётда сира кам бўлмаганлар.

Сабр қил, яхшилик кўрасан

Искандар халифанинг Султон қори исмли шогирдларини бир аёл яхши кўриб қолиб тез-тез хузурига келиб, агар имкон бўлса унга тегинмоқчи бўлиб, уринар экан. Бир куни келганида уйда у Султон қорини ёлғиз топади ва келиб йигитни қучоғига ўзини отади. Шунда йигит ҳам бу ишдан бир оз ўзни йўқотади, лекин барибир йигит ёш бўлгани учун кўнглида бир оз рағбат пайдо бўлиб, энди ушламоқчи бўлади. Шунда қучоғига Искандар халифанинг “Ҳа-ай-й, қори-и!” деган овозини эшитиб қолади. Бу овоз шундай баланд эшитиладикки, аёл ҳам эшитади. Йигит ҳам ўзини йўқотиб, аёл ҳам орқага қарамай қочиб қолади. Шу воқеадан кейин Султон қори у Искандар халифадан хижолат бўлиб, олти ойгача кўринмай қочиб юради. Охири бундай қилиб юриш бефойда эканини англаб, бир гал у зотнинг бир мажлисда иштирок этаётганларини кўриб, “ҳар ҳолда бировнинг мажлисида менга индамасалар керак”, деган умид билан кириб боради. Унга пойгақдан жой беришади. Искандар халифа узоқдан қорини кўриб қолиб, юқорига таклиф қилиб, ёнларидан жой берадилар. У зот Султон қорини ноқулайликдан чиқариш учун “фалон оят қайси сурада эди”, деб ундан сўрайдилар. У айтиб беради. Бундан

хурсанд бўлиб, “хай-хай, бизга шундай пишиқ қори жуда керакда, доим ёнимда турса жуда хурсанд бўлар эдик”, дейдилар. Шу билан йигит мажлисга қўшилади. Орадан бир оз ўтгач, қулоғига оҳиста, “Маили қори ўзингни эҳтиёт қил, сабр қил, яхшилик кўрасан”, дейдилар.

Дарҳақиқат сабр билан безанмоқ буюк инсонларнинг сифатларидандир. Улар кўнгилсиз ишларни бағрикенглик, мустаҳкам ирода ва матонат билан қабул қила олади- лар.

Ахир сабрдан бошқа яна нима қилишимиз мум- кин?

Бизнинг олдимизда сабрдан бўлак ечим борми ўзи?

Аввалги ўтган улуғлар гўё мусибатлар, кулфатлар мусобақа қиладиган майдон каби эдилар, бир кулфатдан қутулсалар, иккинчиси келар эди, уларнинг қалқони сабр, совутлари эса Аллоҳга бўлган ишончлари эди.

Улуғлар шундай қилишади, мусибатларни енгиб, офат-балоларни ерпарчин қила оладилар.

Касал бўлган Абу Бакрнинг олдида келган кишилар сўрашди: - Табиб айтдирайликми? Абу Бакр: - Табиб мени кўрди, - деди. Улар: - Табиб нима деди? - дейиш- ди. У зот: - У, албатта, **Мен истаган нарсамни амалга оширгувчиман, деди, - деб жавоб бердилар.**

Сабр-тоқат қил! Ёлғиз Аллоҳ (ёрдами) билангина сабр қила олурсан. Ёруғ кунларга, гўзал оқибатга ишонгувчи, ажр истаб, гуноҳларини ўчирилишига рағбат қилгувчи инсон каби сабр қилгин. Йўлингни сўқмоқлар зулматда қолдириб, мусибатлар бостириб келса ҳам, сабр қилгин. Чунки ғалаба сабр биландир, шодлик қайғу биландир ва албатта, қийинчилик билан енгилик бордир.¹⁵²

Оёқлари оғриқмай қўйган

¹⁵² Шайх Оиз Қарний. Маҳзун бўлма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. -Б.37.

Айтишларича Искандар халифа бир гал шогирди Мавлавий Шайх Фозил Кўхистонийнинг таклифи билан Тахтақдан Марҳаматга сафар қилади. Унга сафарда ҳамроҳ бўлган шогирдлари пиёда бир неча чақирим йўл босадилар. Манзилга яқин қолганларида айримларнинг жумладан Мулла Камолиддиннинг ҳам товонлари шилинганидан қон оқиб қадам боса олмай қолади. Искандар халифа бу ҳолни кўриб дуо ўқиб уларни оёқларини силаб қўяди. Сал олдин оғриқдан азоб чекаётганлар тамоман оғриқдан халос бўладилар.¹⁵³

Таъкид жоизки Искандар халифа билан бир замонда яшаган Фарғона валийларининг бундай фазилатлари тўғрисида турли ривоятлар мавжуд.

Айтишларича, Марғилоннинг пешқадам уламоларидан Абдулкарим Калон ҳазратнинг (XIX асрда яшаб ўтган) аввалги ҳолларида ўнг қўл бош бармоғи устига жароҳат чиқиб, ҳадеган-да тузалавермайди. Номдор табибларга кўрсатилиб, муолажа қилинса-да, натижа бўлмайди. Оғриқ эса, кундан-кунга кучайиб бораверади.

Ўша вақтларда Марғилонда одамлар назаридан беэътибор бўлиб юрадиган, “Рўзи девона” деб аталадиган, девона одам бўлар экан. У ҳам гоҳо уйида беморларга муолажа қилиб, дам солар, баъзилар унинг муолажасидан шифо топар эканлар. Калон ҳазратнинг бармоқлари тузалавермагач, баъзилар, «Ҳазрат ҳам девонага учрасалар бўларди», дейишади-ю, лекин ботиниб айта олмайдилар.

---

¹⁵³ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғида истиқомат қилувчи Тойиржон Турсумат ўғлидан(1960 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Охири яқин кишилардан бири бу ҳақда оғиз очади. Ҳазрат қабул қиладилар ва икки киши ҳамроҳлигида девонанинг уйига борадилар.

Кириб келишганда у бир неча беморларга дам солиб ўтирган экан. Меҳмонларни кўргач, «Ўша ерда ўтириб туринглар», дея, уларга пойгақдан жой кўрсатади ва ўзи ишида давом этади.¹⁵⁴

Беморларидан бўшагач, “Энди бу ёққа келинг”, – деб, Ҳазратни чақиради. У зотдан қаерлари оғриётганини сўраб билгач, кўзини юмиб, ичида бир нималарни ўқийди ва оғриётган бармоққа қараб, “Суф-ф» деб, дам уради. Шунда не кўз билан кўрилсин-ки, оғриётган бармоқ ўша тобда оғриқдан тўхтайдди.

Ҳазрат бундан таажжубланиб, “Менга қара, сен нималарни ўқиб, дам урдинг-ки, шунчалик тез таъсир қилса?!” – деб, сўрайдилар. Девона бир зум Ҳазратга тикилиб: “Тақсир, сиз сўзини дейсиз-у, биз ўзини деймиз”, дея, жавоб беради. Ҳазрат пешоналарига бир уриб: “Биз камол топдик деб, юраверган эканмиз-у, лекин, ҳали бир девоначалик ҳам бўлмабмиз”, дея, таслим бўлган эканлар.¹⁵⁵

*Вайрон кўнгиллар Ҳақ мазҳаридур,
Ганж ўлди пинҳон вайроналарга.*

Кўриниб турибдики, девона гарчи зоҳирдан кўринмаса-да, ботини ҳақ зикридан огоҳ бўлган. Ўтмишда Марғилонда шундай кишилар кўп бўлган.

---

¹⁵⁴ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Муҳаммад Юсуф Ҳазин (Хонақоҳий Ҳазрат Марғиноний). – Т.: “Sharq”, 2013.- - Б.74-75.

¹⁵⁵ Р.Файзуллаев. Маноқиб материаллари. Марғилон–1997.

Худди шунга ўхшаш воқеани Ўзбекистонда хизмат кўрсатган врач, тиббиёт фанлари номзоди Бухоро амири Олимхоннинг хос табиби “Ҳаким” тахаллуси билан ижод қилган Мўминжон Алиев (1894-1973) ўзининг хотираларида келтириб ўтган:

“Марғилонда Тақачиликда Муҳаммад Али ҳожи деган катта таққачи бор эди. Дўконда бир неча шогирдлари таққа ясаб, отларга таққа қоқар эдилар. Доим ўлтурур эди. Охирида касал отлар бўлуб уларни даволар эди. Тўғриси айтганда у киши ўз вақтини ветерениари [Ветеринар рус. – хайвонларни даволовчи шифокор] эди Халқ айтишича, от касалликларини яхши шифокори эди. Кейин ҳеч кимдан пул олмас эди. Катта иззат-ҳурмат билан халқ “Ҳожи дада” дер эди. Ул кишини Варзак¹⁵⁶ қишлоғида ва ҳам Шаҳартепасида¹⁵⁷, Пиёзчилик¹⁵⁸ деган жойларда ерлари ва қўрғонлари бор эди. Дадам пиёзчилик еридаги чоракори бўлиб экар эди. Мени доим кўрганда “Ўзим ўғул қилиб оламан”, – дер эди. Ул кишини ўғли йўқ, тўрт қизи бўлиб, катта қизини Варзакдаги деҳқонни муллавача ўғлига берган эди. Узоқ вақт мен у кишини кўрганим йўқ эди. Бир кун нимадандир Ҳожи бобони дўконига бориб қолдим.

---

¹⁵⁶ Ҳозирда Фарғона вилояти Тошлоқ туманидаги қишлоқ номи. Айтишларича, дастлаб қишлоқ ҳудудига қадам ранжида қилган йўловчилар қишлоқ ўрнида катта-кичик ер майдонлари, уларнинг ўрта қисмларидан зах сувни чиқиб бир-бири билан қўлишилиб оқиб ётганини кўрадилар ва таажжубда “Во зах” деб хитоб қиладилар. Шундай қилиб бу ҳудудни “Во зах” деб атаиб бошлайдилар. Кейинчалик бу ўлкани Вовах, яъни ҳозирги Варзак номи билан юритадилар. Варзакнинг ўрта исмидан, яъни ариқ бўйлаб шимолга томон Марғилон-Бесаранг, Хонобод ва Ёзёвон йўлини ўтиши, яъни икки йўлни устида бўлиши Варзак қишлоғини шаклланиб боришига туртки бўлди. Натижада турли ўлкалар ва шаҳарлардан чорвадор ва деҳқонлар аста-секин қишлоқнинг турли қисмларига келиб қўним топадилар. Варзакликлар орасида жой номини келиб чиқиши хусусида яна бир тахмин мавжуд бўлиб, унга кўра “вар” сўзи “таг, ости” маъносини, яъни “таги зах” деган тушунчани англатар экан. Аслида Варзак номининг келиб чиқиши Варзак “Экинзор” атамаси билан боғлиқ бўлса керак.

¹⁵⁷ Ҳозирда Фарғона вилояти Қўштепа туманидаги қишлоқ номи.

¹⁵⁸ Ҳозирда Фарғона вилояти Тошлоқ туманидаги қишлоқ номи.

Касал отлар қатор бўлиб навбатда турибдирларда, олдиди чойнакда чой бор экан. Бир пиёла чой узатди. Мен чойни чап қўлимда олдим. Ўнг қўлимга бериб ичмак учун бошимни наст қилиб оғзимни панжамга олиб бориб ичдим. Бу ҳолни кўрган Ҳожи бобо: “Нимага бундай деди?”, – Мен “Ҳожи бобо қўлим чиққан эди. Ёзилмайди ва юқорига кўтарилмайди”, – дедим. Бирдан у киши қаттиқ газабланди-да “Сени даданг аҳмоқ эшак, сени бир дона тирногинга зор одамлар бор. Сен бу ҳолда қандоқ намоз ўқийсан ва хат ёзасан”, – дедида, дарҳол ўрнидан туриб, қозикда илинган салла ва тўнни кийди ва одамларга “Мен бир соатдан кейин келурман”, – деди. “Юр ўғлум” деб ўтун бозори Исҳоқбой ҳожи маҳалласига олиб келиб, Исҳоқбой ҳожи уйи билан Кўкмозор ўртасида бир калта тор кўчага келдик.

Эшикни аста-секин одоб билан черти. Ичидан саккиз ёшлар бир қиз бола чиқдида, ундан “Отам бормилар?”, – деб сўради. “Ҳа, киринглар”, – деди. Ҳожи бобо ўзи 70 ёшларда. Ичкарига кирсак, бир қари чол бўз кўйлак, бўз иштонда бир кичик устулчада ўлтуриб қадимий қорилар киядирган сахтиёндан (эчки терисидан) кафши тикадир. Кўзига учта кўз ойнакни бир-бирига устма-уст қўйиб, бир-бирига ипда боғлангандир. Ҳожи бобо одоб билан саломдан кейин қўлини ўпдида, саломатлигини сўрагандан кейин: “Отажон! Бу болам мени ўғлум. Кўп яхши ўқийдур. Отаси аҳмоқ. Бу болани шундай қилиб қўйибди. Табаррук қўлингиз тегиб қолса, деб хизматингизга олиб келдим”, – деди.

Қўлимни кўрди. Ҳалиги қизчага “Пахта олиб чиқ”, – деди. Қизча уйдан бир юмалоқ эски пахтани олиб чиқди. Қўлимни силаб, қўлтуғимга эски пахтани юмалоқ қилиб қўйди. Дарҳақиқат табаррукми ёки мўъжизами?! Ўшал кундан бошлаб кундан кун қўлим ёзилиб бирон ойда қўлим дуруст бўлиб қолди”.¹⁵⁹

---

¹⁵⁹ ЎзМДА. Фонд И – 2632.Рақам №1. Йиғма жилд 53. “М.А.Алиевнинг Афтобиографик очерки” – Б.19-20.

Таъкид жоизки, дуо билан беморларни даволанган зотлар ҳақида кўплаб мисолар мавжуд. Аввало дуо психологияси тўғрисида тўхталиб ўтсак. Бу ҳақда психология фанлари доктори, профессор Зарифбой Ибодуллаев ўзининг “Асаб ва руҳият” номли китобида шундай ёзади:

“Дуони олимлар ўрганишмаяпти. Чунки у илмий эмас. Дуо – илоҳий. Бироқ ҳар қандай етук олимни шу даражага етишига сабабчи бўлган, унинг устози эмас, балки болалигида ота-онасидан олган дуоси эмасмикан? Дуонинг кучини ҳар қандай оддий одам билиб- кўриб туради, бироқ уни олимларимиз тадқиқ қилмаяпти. Нима учун? Дуони илмий томондан асослаб бериш қийинлиги ёки унинг кучи шундоқ ҳам маълум бўлганлиги учунми? Дуо қандай кучга эга эканлигини ҳаёт кўрсатиб турибди ва уни олимлар кўрсатиб бериши шартми деб ўйлаяпсизми? Дуо илмий эмас ва шунинг учун ҳам уни тадқиқ қилиш шарт эмас деб ҳисоблашмаяптими олимлар? Ахир ҳар қандай тилсимнинг сир-асрорини очиб ташлаш олимларнинг вазифаси эмасми?

Дуо – объектив эмас, балким у субъективдир. Илмда субъектив ҳодисаларни ўрганишдан кўра, объектларни ўрганиш осонроқ.

Чунки уларни қўл билан ушлаб кўрса бўлади. Қизиқ! Кимгадир ёки нимагадир дуо кетса, уни қайтаришга энг кучли олимнинг ҳам кучи етмайди. Дуо субъектив бўлса-да, у бизнинг объектив ҳаётимизни кескин ўзгартириб юборади. Демак, илмдан кўра илоҳият кучли!

Унда нима учун муқаддас китобимиз бўлмиш Қуръонда илмга бағоят катта урғу берилган? Ахир ҳар қандай илм Оллоҳни англаш учун яратилмаганми?

Дуо қандай кучга эга эканлигини ҳаёт ҳар куни бизга кўрсатиб ва англантиб турибди. Вақти келиб дуо нега бундай қудратга эга эканлигини олимлар ўрганишга бел боғлар. Бироқ биз вақтни бой бермасдан, ота-онамиз ва яхши инсонлар дуосини олиб яшайлик!

Ҳадисда “Бешиқдан – то қабргача илм ол” деган ўғитлар бор. Келинг, шу жумлаларга монанд бўлмиш “Бешиқдан қабргача дуо ол” деган ўғитни ҳам ўзимизга ҳамроҳ қилайлик, фарзандларимизга, неvara ва эвараларимизни яхши ниятлар билан дуо қилайлик...”¹⁶⁰

Али ибн Аби Ҳарора айтади:

"Онам йигирма йил бўлибдики, юра олмас, шол эдилар. Бир куни менга дедилар:

- Аҳмад ибн Ҳанбалнинг хузурига бор. Ундан мен учун дуо қилишини сўра. У муборак инсон!

Мен Аҳмад ибн Ҳанбалнинг уйига бордим. Эшигини тақиллатдим. Очмади. Ичкаридан туриб сўради:

- Ким у?

- Бағдодлик бир киши. Онамнинг оёқлари йигирма йилдан буён ишламайди. Сиздан дуо қилишингизни сўраб мени юбордилар!

Ичкаридан ғазабнок овоз келди:

-Онангдан кўра биз дуога муҳтожроқмиз!

Нима қилишимни билмай бироз туриб қолдим. Шу пайт эшиқдан бир кампир чиқди ва менга деди:

- Аҳмаддан сен дуо сўрадингми?

- Ҳа!

- Кетавер, мен унинг онангни дуо қилаётганини эшитдим!

---

¹⁶⁰ Ибодуллаев З.Асаб ва руҳият . – Т.: “Zamin Nashr”, 2023. – Б. 355-356-б.

Уйга қайтдим ва эшикни тақиллатдим. Эшикни онам юриб келиб очдилар ва менга дедилар:

- Айтгандимку уни муборак инсон деб!¹⁶¹

Арсиф яқинидаги Бўзахўр қишлоқлик Мулло Иброҳим ҳаётида ҳам айнан шундай воқеа содир бўлган.

Айтишларича, XIX асрнинг ўрталарида Марғилон беклигининг ҳозирги Фарғона вилояти Қува тумани Бўзахўр қишлоғидан Иброҳим исмли киши ҳаж зиёратига боради. У Макка шаҳрида узоқ вақтга қадар қолиб кетади. Иброҳим ҳожи Маккадаги такяхоналардан бирида ибодат билан машғул кезлари, кунларнинг бирида уни бир араб амирининг саройига олиб келадилар. Амирнинг ягона қизи оғир бетоб бўлганлиги учун бирон бир ҳаким унинг дардига даво топа олмайди. Бу эса Маккадаги барча порсо кишиларни саройга чорлаб маликанинг шифо топиши учун дуо ўқишларига чорлашга сабаб бўлди. Бироқ бу ҳам ёрдам бермаган. Ноумидлик денгизига ғарқ бўлган амирни яна бир бор Имом Бухорий юртидан келган мусофир ҳожилардан ёрдам сўраб кўришни атрофдаги аёнлари маслаҳат беришади. “Маснавий” да айтилганидек:

Ул Бухоро гулшани ирфон эрур,
Ким бухорийдир, азиз инсон эрур.

Шу маслаҳатдан сўнг фарғоналик Иброҳим ҳожини ҳам саройга таклиф қилишган. Буни қарангки, Аллоҳнинг каромати билан Иброҳим ҳожининг ўқиган тасбиҳ ва дуолари оғир бетоб ётган маликага таъсир этиб, тез кунларда ўзига келади. “Маснавий” да айтилганидек:

Айтса тасбиҳ Тангрига, қучгай нажот,
Айтмаса, ем бўлгай ул, топгай мамот.

---

¹⁶¹ https://t.me/Abdulqodir_Polvonov/3041

Нури дийдасини соғ-саломат кўрган амир беҳад қувонганидан Иброҳим ҳожига Пайғамбаримиз (с.а.в.)нинг муборак соч толасидан икки донасини ҳадя этади. Иброҳим ҳожи муборак мўйни Арабистондан эмас, балки Туркиядан, Султон қизини даволаганлиги учун олиб келган дейишади.

Иброҳим ҳожининг Мўйи муборакни олиб келиши ўша вақтда бутун қишлоқда катта тантана билан кутиб олинади. Шундан сўнг Мўйи муборакка атаб Бўзахўр қишлоғининг шарқий томонидан сўлим бир ерга масжид билан хонақоҳ барпо этганлар. Мўйи Муборак масжидда сақланган ва унинг зиёратига бутун водийдан одамлар оқиб кела бошлаган. Мўйи муборакнинг саловат айтиш вақтида ҳаракатга келиши ҳаммани ҳайратда қолдирган. Афсуски, мазкур зиёратгоҳ шўролар ҳукуматининг илк ҳукмронлик давридаёқ бузиб юборилган ва Мўйи Муборак изсиз ғойиб бўлган.

Бўзахўр қишлоғига Мўйи Муборакни олиб келиши билан боғлиқ воқеаларни дастлаб Янгичек қишлоғида яшаб ўтган опоқимиз меҳнат ва уруш фахрийси Акбарали Зокировдан (1922–2004) эшитган эдик. Акбарали офоқимиз улуғ билан боғлиқ кўплаб қиссаларни ёддан билар эди. Айниқса Иброҳимҳожининг ҳаж зиёрати борар чоғида йўлда кечирган азоб-уқубатлари ва бошидан кечирган риёзатларини шундай жонли тарзда таъсирчан ҳикоя қилиб берар эдики, гўё Иброҳим ҳожининг аҳволи тингловчининг худди кўз олдида намоён бўлганидек туюлар эди.

Қачонки, “Мўйи Муборак” рисоласи чоп этилгач, Иброҳим ҳожининг набираси Бўзахўр қишлоғида истиқомат қилувчи Ғуломжон Айюбхон ўғли (1944-2016) бобоси ҳақидаги маълумотлардан воқиф бўлгач уйимизга келди ва узоқ вақтгача отасидан эшитганларини сўзлаб берди. Ғуломжон ака алғов-далғов замонларда бу ҳақда бировга бир сўз ҳам айтмаган. Чунки отаси Айюбхон Иброҳимҳожи ўғли

фарзандига бу борада ҳеч кимга айтмаслиги кераклигини шарт қилган экан. Афсуски, Ғуломжон ака билан суҳбатимизни қоғозга туширишга улгурмадик. Фурсатимиз бўлмай бошқа ишларга овора бўлган чоғимизда Ғуломжон ака тўсатдан оғриб қолиб қазо қилдилар. “Шоҳнома” да айтилганидек:

Қарими, ёшгами етгани маҳал,
Барин битта билгай аёвсиз ажал.

Имон бўлса кўксинг гар арзандаси,
Надомат недур, эй Худо бандаси?

Бу олам тақозо қилур ишни бил,
Неки лозим эрса, сен ўшани қил.

Дарвоқеъ “Инаротул масобих лил қориул жомеъус соҳиҳ” китобида Иброҳим ҳожи билан боғлиқ худди шунга ўхшаш воқеа ҳикоя қилинган:

Муҳаддис, фазилатли шайх Муҳаммад Воил Ҳанбалий ҳафизахуллоҳ дейди:

“Буни менга Дамашқдаги баъзи шайхлар айтиб беришганди. Султон Абдулҳамидхон II-нинг қизи касал бўлиб қолибди. Султонликдаги табиблар унинг дардига бирон муолажа, даво топа олишмабди. Шунда ҳукмдорга: “Дамашқда Бадриддин Ҳасаний номли бир шайх бор. Илм ва салоҳиятда машҳурдир. Набавий ҳадиси шарифларнинг кўп ёд олган ҳофизлардан. Ўша зотни чорласангиз, шоядки қизингизга шаръий руқя ўқиб, дам солса”, дейишди. Шунда Абдулҳамидхон шайхга элчи юборибди. Шайх бўлсалар, бормасликка узр айтган эканлар. Шомлик машойихларнинг шайх Бадриддинга талаб, қистовларидан сўнггина, шогирдларидан бирини Истанбулга дам солишга

юборибдилар. Шогирд бориб султонни қизига руқя ўқигач, у шифо топиб, тузалибди.

Бу воқеадан сўнг Султон шайх Бадриддинга бирон ҳадя юборишни истабди. Яқинлари шайхнинг китобларга муҳаббатлари кучли эканига ишора қилишибди. Шунда ҳукмдор “Султонийя нусха” деб ном олган “Саҳиҳул Бухорий”ни ҳадя тариқасида юборган экан”.

Шайх Муҳаммад Воил давом этиб айтадилар: “Аллоҳ таоло менга икром қилиб ўша нусхани кўриш насиб бўлди”.¹⁶²

Шу ўринда дуо билан дам солиб императорнинг қизининг даволаган Халил Соҳибзода ҳазрат тўғрисидаги маълумотларга эътиборимизни қаратсак.

Тарихдан маълумки, Раббоний фарзандларидан бири Миён Муҳаммад Халил Соҳибзода ҳазрат Россия ва Қўқон хонлиги ўртасида 1831 йилдан тўхтаб қолган муносабатларни ўн йилдан сўнг қайтадан тиклашга муваффақ бўлган. Қўқон хонлигининг Халил Соҳибзода ҳазрат бошчилигида мўътабар зотлардан тузилган вакиллар гуруҳи 1841 йилнинг кузида Омскка, бу ерда бирмунча фурсат тургач, 1842 йилнинг бошида Петербургда расмий ташриф билан боради. Соҳибзодага берилган ҳужжатларда у олим, хоннинг ишончли вакили, авваллари ҳам Россияда бўлган, ҳатто, Қозонда маҳаллий мусулмонлар билан илоҳиёт илми юзасидан ўтказилган баҳсда қатнашган эшон сифатида таърифланади.

Бу ҳақда Раҳматилла Иноғомов “Муҳаммад пайғамбарнинг туркий авлодлари” номли китобида шундай ёзади: “Соҳибзода ҳазрат Николай I саройи ва хонадониди

---

¹⁶²[https://www.facebook.com/anvar.ahmad.98?__cft__\[0\]=AZUbKRRor9TTmApLeXUSwAZWpayeWOB1zdsVJ6iPe06WbomStlsiZ30w8fnm9SuxzKZkdUnKDC_KqpzuQ9spLO3iWnlu9oB3SvdFqhksYCRbDyoePVoyB-fpbxd_7vXsgks51E2c4ryylbAfOH3CfS1GWdKF3cNI8FDyS-55-7sPGODjrR846DDvYI1XNtiT390&__tn__=UC%2CP-y-R](https://www.facebook.com/anvar.ahmad.98?__cft__[0]=AZUbKRRor9TTmApLeXUSwAZWpayeWOB1zdsVJ6iPe06WbomStlsiZ30w8fnm9SuxzKZkdUnKDC_KqpzuQ9spLO3iWnlu9oB3SvdFqhksYCRbDyoePVoyB-fpbxd_7vXsgks51E2c4ryylbAfOH3CfS1GWdKF3cNI8FDyS-55-7sPGODjrR846DDvYI1XNtiT390&__tn__=UC%2CP-y-R)

обрў-эътибор қозонишининг расмий элчилар бошлиғи бўлишидан ташқари шахсий томонлари ҳам бор эди. Гап шундаки, Соҳибзода Петербургга ташриф буюрган пайтда Николай I нинг суюкли қизи оғир рухий хасталикка учраган эди. Кўплаб табибларнинг зўр бериб қилган муолажалари фойда бермайди. Хасталик кучайгандан кучайиб борди. Подшо саройида хизмат қилувчи татарлар Николай I га: "Қизингизнинг касалини фақат Соҳибзода ҳазрат тузата олиши мумкин" — деб маслаҳат беришади. Николай I нинг шахсан илтимосига биноан илоҳиёт ва табиблик илмларининг ўткир билимдони Соҳибзода беморни тузатишга киришади. Асосан, дуо ўқиш йўли билан қилинган муолажанинг самараси кўп ўтмай сезила бошлайди. Қиз кун сайин соғайиб, бироз муддат ўтгач, касалдан бутунлай фориғ бўлади. Ҳазратга қойил қолиб унга муҳаббати ошган Николай I: "Соҳибзода жаноблари, сиз ўзига тўқ одамсиз, шунинг учун пул, мол-мулк билан сизни хурсанд қилолмайман. Нима иш ҳилсам рози бўласиз?" — дейди. Баайни шу сабабдан ҳам унча-мунча подшолару элчилар яқинлаштирилмайдиган қурол-яроғ омборхоналарию зарбхоналарнинг эшиклари Соҳибзодага ланғиллаб очилади"¹⁶³.

Айтиш жоизки, валий зотлар боғлиқ бундай ҳодисалар ёзма манбаларда ҳам ўз ифодасини топган¹⁶⁴. Масалан Марғилоннинг машҳур уламози, шайхул ислом Сайид Валихон тўрага (1812-1889) бағишлаб ёзилган *روضة الأنساب* "Равзат ул-ансоб" маноқибиди¹⁶⁵ Валихон тўранинг отаси Сайид Подшоҳон тўра (1771-1853) билан боғлиқ ҳикоятларда худди шундай воқеа баён этилган: "Баногоҳ

---

¹⁶³ Иноғомов Р. Муҳаммад пайғамбарнинг туркий авлодлари. –Т.: "Камалак" - "Ҳазина", 1995. - Б.43.

¹⁶⁴ Абдулаҳатов Н. Файзи зоҳир хонақоҳ. – Т.: "Тамaddon", 2015.-Б.18.

¹⁶⁵ Ҳозирда қўлёзма Марғилон шаҳри, Жўрахон Султонов кўчасида яшовчи Ахрорхон Қиличхонов (1944 йилда туғилган) хонадонидида сақланмоқда

дарвозадин бир жамоа халқ бир шални занбилга солиб олиб кирдилар ва бул нечанд вақт ва нечанд муддатдин бери қўл ва оёғини тутмас бўлуб ётқон эрди. Бу шалга Подшоҳон тўрани муборак назарлари тушди. Эrsa буюрдиларким: “Бери олиб келинглр” деб. Яқинроқ олиб келдилар. Занбил билан бирга ерга қўйдилар. Андин сўнг Худоҳа мутаважжух бўлуб, ғайратлари жўш қилиб, илтифот қилиб айдиларким: “Тур ўрнингдин”, деб подшоҳлик қилдилар. Филҳол ҳаракат қилиб роси ўрнидин турди ва “занбилдин тушгин”, деб подшоҳлик қилдилар. Занбилдин тушди. “Уйингга бор” деб меҳрибончилик қилдилар. Асил қадамдек соғлом бўлуб юруб уйига борди...

Эrsa, сифат валийликлари хуш қилиб, бениҳоят хушвақтликдин муборак юзлари гул каби очилди. Филҳол икки рақкат намози шукурона бадаргоҳ бениёз адо қилдилар. Андин сўнг мулозимига нечанд қўй ва сўқум тайин қилдиларким: “Дадамни мазор шарифларида оби оташ қилиб ва яна нечанд қориларини олиб бориб хатм қилдурғил” деб буйурдилар. Мулозим айтганидек, хизматни бажо келтурди ва нечанд қорилар онда хатм Қуръон қилиб, савобини Убайдуллахон тўрани руҳи поклариға бахшиш қилдилар”¹⁶⁶.

Шу каби воқеа тўғрисида “Туркистон вилояти газети”нинг 1907 йилнинг 15 июлида чоп этилган № 52-сонида “Балиқчилик эшон” номли мақола чоп этилган.

“Таажублик воқеа бўлгон ҳодиса бўлса ҳам кўрмаган одам инонмайдур. Чунончи яқин фурсатларда Фарғона вилоятиға тобеъ Балиқчи қишлоқлик бир эшон Тошканд шаҳриға келиб, ҳазрат Шайхованд Тахур навра марқада мазор шарифларини

---

¹⁶⁶ Абдулаҳатов Н. “Равзат ул ансоб” манокіби – муҳим тарихий манба // Ёш олимлар илмий тўплами. Тошкент: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2019. – Б.62-69.

ёнидаги нақшлик масжидни айвони ёнига яна бир айвон таъмир айлаб, бир неча кун туруб ул эшонни масжид таъмир қилгонларини атроф жавонибдаги одамлар эшитиб келиб зиёрат қилиб, дуо фотиҳа ва тумор олим кетар эканлар. Хусусан ушбу кунлардин икки уч ҳафта муқаддам мазкур эшон баъзи чўлоқ ва шол ва фалаж ва гунгларга шифо берди деган шуҳрат тамоми шаҳрга шойе бўлуб, ҳар кун ўшал эшоннинг суҳбатларига ҳазрат Шайхованд Тахурга эрта билан субҳдин то хуфтонгача беш юздин то мингга яқин эркак ва заифа жам бўлуб дуо олмоқ ва тумор олмоқ ва дам солдурмоқ ва чибиқ урдирмоқ учун мунтазир бўлуб турар эканлар. Ул борган бетобларнинг аксари сиҳат топиб хусусан, беш йил, ўн йилфалаж касалға мубтало бўлуб ўрнидан тура олмай ётган одамларға дам солиб, чибиқ уруб дарҳол ўрнидин турғазуб ва юрғузуб юборадур деган хабарлар мардум оралариға шойе бўлди. Камина муҳаррир эшитиб агарчи ул дуогўй эшон хусусида шак-шубҳа қилмасам ҳам ул хорик одат тўғрисида мақом ҳайратда эдим.

Иттифоқа ушбу июлни 7 нчи кунда Хўқандин бизга меҳмон бўлуб келган Юсуфхон Мирзони ҳамроҳ айлаб ул эшонни зиёратлариға бордук. Дарҳақиқат, ҳазрат Шайхованд Тахур жаворларидаги олтунлик масжидни сахни ва айвони ва кўчалари ва томонлариға эркак, заифа ва ёш бола тўлуб, ҳаттоки, одамни кўблигидан кўчадин ўтмоқға имкон йўқ. Ул жамиятни кўруб камина ҳайратда қолиб, бир одамдин сўрадим: “Ҳазрат Эшонни зиёрат қилмоққа мумкин бўладурми?” деб. Ул одам жавоб берди: “Кўрдингизму бу жамиятни? Эшон илан суҳбат қилишмоқ ва сўзлашмоқ ҳеч бир мумкин эмас. Ҳар кун намоз жамоатдин бошқа вақт эртадин кечгача одамларга дам солмоқ ва чибиқ урмоқ ва тумор бермоқ илан машғулдурлар. Бирор дақиқа сўзлашиб ўлтурмоққа фурсатлари бўлмайдур” деб.

Бул сўзни эшитиб камина ҳайрон бўлуб туруб эдим. Бир мударрис домла бизни ўшал мазор ёнидаги меҳмонхоналарига таклиф қилдилар. Зиёратга келган уч-тўрт одамлар илан меҳмонхонага кириб ўлтурдук. Бир оз фурсат ўтгондин сўнг бир одам келиб хабар берди: “Ҳазрат Эшон шул меҳмонхонага келадурлар”, деб. Оз фурсат ўтмай эшон келдилар. Ҳаммамиз туруб зиёрат қилиб ўлтурушдук.

Ҳазрат Эшон ўзларини саргузаштлари ва ҳазрат Шайхованд Таҳурга масжид солганларини баён айлаб, одамларни хужум қилғониға шикоятнамо қилиб айтдилар: “Бул жамият бизга обрў эмас ва бул одамларни хужум қилғониға ман хурсанд эмасман ва фахр ҳам қилмайман. Замона нозиклигин Худодин ҳам кўрқаман: “Сенга шул ҳожатбарорлик хосиятини ато қилсам. Сен бахиллик айлаб келган муҳтож, кўр, шолларни ҳожатини чиқармадинг” деган итобга қолурман” деб ноилож аларни иложига машғул бўламан”, деган иборатларини айтдилар.

Шул аснодаҳам илтимос дуо қилган одамлар бир сўм, икки сўм мундин кўб ҳадя келтуриб дуо олиб турдилар. Берган ҳадияни эшон масжлисдагиларга улашиб ва каминаға ҳам бердилар. Шул вақт Ҳазрат эшон бизларга қараб айдиларким: “Ижозат берасизларму. Ташқарида маътал ва мунтазир турган мафлужларга дам солиб келсам” деб ўрунларидин туруб меҳмонхона сахнида ётган, уйидан занбилга тушиб келган, бир ўн икки, ўн уч яшар фалажни олдиға чиқдилар ва бизлар ҳам кўрмоқ учун биргалашиб чиқдук.

Ҳазрат эшон ул фалаж болани тепасиға келиб бирор дуо ўқуб, дам солиб қўлидаги толни барглик майда чибиқи илан болани бошиға, орқасига уруб: “Қўлунгни кўтар ва бошингға еткуртил”, деб чибиқ илан уруб турдилар. Бир оз фурсатдабола фалаж қўлини кўтариб, бошиға еткурди. Андин кейин чибиқни оёғиға уруб: “Оёғингни торт” деганда неча

йилдин буён оёғини жони бўлмай узотилиб қолгон оёғ ҳаракат қилиб олдиға тортиб олди. Шул вақтда ҳам эшон “Тур-тур” деб чибиқ илан уруб турган ҳолда фалаж бола турмоқға ҳаракат қилиб туролмай турган эди , ёнида турган қариндошлари болани қўлтиғидин кўтармоқ бўлганда эшон болага: “Тегма. Ўзи турсун” деб яна чибиқ илан урганда бола ўзи ўрнидан туруб беш-олти қадам босиб юргунча эшон орқасидин “Юргил” деб чибиқ илан уруб юргизиб юбордилар.

Шунга ўхшаш тўрт-беш бутун фалажларни чибиқ уруб юргузуб юборганларини ўз кўзимиз илан кўруб, таажжубда қолдук. Яна эшонни суҳбатида турган тошкандлик машҳур ва маълум инобатлик одамларни айтгонига қараганда ҳам эшон фалажни сихат қилгондин бошқа кўрни кўзини очиб ва гунгни сўзлатган эмиш.

Камина муҳаррир ҳамсуҳбатлари тошкандлик баъзи уламолардин эшонни аҳволотларини савол қилганимда айдиларким: “Ҳазрат эшонни ўзларини айтганларича ўзлари балиқчилик. Аслари ўзбек бағиш тоифасидин. Ҳазрат Шайхованд Тахур жаворларидаги Қарлуғочбий лақаблик Қўкамбий деган катта гунбазда ётган бузрукворға авлод эканлар. Ўзи уламо ва ҳам адияларни хўб шарт ва шароит ва қавоидлари илан таълим ва такрор қилгон эканлар. Инобат қилганларни аҳволиға қараб хоҳ нақшбандия ва хоҳ қодирия сулукиға тақвиз қилар эканлар ва саёҳатни кўб қилган саёҳ эканлар. Хусусан беш йил, ўн йил фалаж бўлуб ётганларни ўқуб уруб турғузуб юборганлариға ҳеч кимни ақли етмайду.

Чунки” авлиёи муқаддинларимизда ҳам мундай ишлар кам вуқуъга келган эди. Билакс ул зотлар ҳар қанча авлиёи баҳақ расида бўлсалар ҳам мундай ишларни аҳёна изҳор қилар эдилар. Ҳаттоки мурдага жон бермоққа қодир бўлган авлиёлардин ҳам мунча иш зоҳир бўлгани маълум эмас. Бо

вужул мазкур эшон айтар эмишларким: “Бул фалажларни яхши қилмоқ ва шифо бермоқ ҳеч бир иш эмас. Ҳаттоки ўшал ётган фалаж одамларга бирор ит даъфатан ҳайбат қилса ва ё ногаҳондин ўшал фалаж ўлтургон жойиға ўт тушуб яқинлашган вақтда ул фалаж ва ҳам ва хуф илан ўрнидин туруб юруб кетадур. Бизни ишимиз ҳам шунга ўхшашдур”, деб қилғонлариға фахр қилмас эмишлар.

Камина мулоқот қилган куни кечқурун Тошканд шаҳрини полициямистри мени чақирибдурлар деган. Айдилар: “Ул эшонни чақириб, мундай йиғин ва жамият бўлмасун” деган экан. Лекин ул эшон одамларни келмаслигини иложини тополмай ўшал кечаси Тошканддин ўз вилоятлариға қараб жўнаб кетибдурлар”¹⁶⁷.

“Ўтир” дегач тирик қолдим...

Маълумки, зиёратнинг бош мезонларидан бири бу ихлос деб қаралган. Кимки Аллоҳ учун ихлос билан мазорга келса, нияти ижобат бўлади деб ўйлаганлар. Бинобарин “ихлос-халос” тушунчаси остида зиёратгоҳларни сидқидилдан зиёрат қилганлар мушкуллардан халос бўлишиға ишонч асрлар давомида халқимизнинг турмуш тарзида ва диний қарашларида муҳим аҳамият касб этган. Тарихда буюк шахсларнинг азиз-авлиёлар мазорини зиёрат қилишлари туфайли мусибатлардан халос бўлганликлари ҳақида кўплаб мисоллар келтирилган. Масалан, Соҳибқирон Амир Темур ҳаётини олайлик. Абу Ҳафс Насафий бу ҳақда шундай ёзади:

---

¹⁶⁷ Туркистон вилояти газети. 1907 йил 15 июл № 52

“Нақлдирки, Самарқанд подшоҳлигига тааллуқ топгач, Амир Темури Кўрагон аҳли қулуб ва қубурга мулозамат кўргизиб зиёрат қилди. Улардан мадад ва ионат талаб қилди. Ҳазрати Шайхзода Абу Саъид ибн Шайх Бурҳониддин Соғаржийдан дуо ва мадад талаб қилганлар. Ҳазрати Шайхзода айтганларки, падари бузрукворимиз алайҳирраҳма вар-ризвон ҳазрати қутбул-ақтоб Шайх Нуриддин Басир раҳматуллоҳу алайҳа ниёзмандлар ва толибларнинг ҳожат ва талаблару мақсадларини чиқаришда тенглари йўқдир, деганлар. Биз сизнинг ҳазрати бузруквор қаддаса сирраҳу руҳларига кўп ҳавола қилганмиз. Шунга биноан амири кабир Амир Темури Кўрагон ҳамиша ҳазрати бузрукворнинг пуранвор мазорларига мадад ва ионат сўраганлар. Ул жанобдан ионат, имдод ва фатҳлар топиб, соҳибқирон ва даврон нодири бўлганлар”¹⁶⁸.

Ўтган асрнинг охирларида Валик қишлоғидан Сўфибекнинг ўғли Муҳаммаджон бобоси Искандар халифанинг қабрини зиёрат қилиш учун бир автобусда қариндош-уруғларини Тахтакка олиб боради. Зиёратчилар зиёрат қилиш давомида тоққа чиқиб чор-атрофни томоша қилдилар. Шу вақтда тўсатдан олти ёшли Раҳматжон тоғдан пастликка қараб югуриб кетади. Буни пастликда кузатиб турганлар тошдек қотиб қоладилар. Чунки Раҳматжон тўғри жарлик томон ўқдек учиб кетмоқда эди. Ушбу воқеани шоҳиди бўлганлар “Бола нобуд бўлди” деб ўйлаганлар. Аммо Раҳматжон зиён-заҳмат кўрмай омон қолган. Кейинчалик унинг ўзи бу ҳолатни шундай ҳикоя қилган: “Ёш бола эдим. Мен жарлик борлигини билмай пастга қараб югуриб кетибман. Жарликка яқин қолганимда туйқусдан “ўтир, ўтир” деган овозни эшитдим. Шу ўтиришим билан жарлик олдида тўхтаб қолганман. Ўшанда мени кўрган онам “боламдан

---

¹⁶⁸Абу Ҳафс Насафий. Қандия. Т.: “Минҳож”, 2005. – Б. 78.

айрилиб қолдим” деб ўйлаган экан. Йиллар ўтиб шуни англаб етдимки, бобом Искандар халифанинг руҳлари менга “ўтир” деб ўлимдан асраб қолган экан.¹⁶⁹

Айтишларича шу воқеадан сўнг Муҳаммадjon ака тушида бобоси Искандар халифани кўради. Искандар халифа унга шундай дейди: “Мени бундай тўполон қилиб безовта қилманглар”. Шундан сўнг Искандар халифани қабрини зиёратига якка-якка борадиган бўлганлар.¹⁷⁰

Икки бўри ҳамласи

Ўтган асрнинг 20-30 йилларида одамларни даҳшатли бир кўрқув ҳисси қамраб олади. Бу нафақат собиқ совет ҳукуматининг қатағонлик сиёсати бўлиб, қолмай балки бўриларни қишлоқлар оралаши эди. Айтишларича, бўрилар кириб хонадонлардан болаларни олиб қоча бошлаган. Неча оналар шу тарзда гўдакларидан ажралиб қолган эканлар. Шундан сўнг одамлар бир қанча вақтга қадар уйларининг томларида яшашга мажбур бўлганлар. Бўриларнинг бу ҳаракатлари ҳақида ўша пайтларда одамлар орасида “Масжидларни хор қилиб, китобларни йўқ қилганликлари учун одамларга юборилган худонинг жазосидир”, деган миш-мишлар ҳам тарқалган экан.

Ўша вақтларда Учқўрғон билан Тахтак ўртасидаги йўлда ҳам бўрилар тўдалаб юришган ва ёлғиз одамга ҳужум қилиб уларни ҳаётини таҳликада қолдирган.

Айтишларича, шогирди Турсунмуҳаммад Искандар халифанинг ҳузурига ҳар куни Учқўрғондан Тахтакка пиёда

---

¹⁶⁹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрида истиқомат қилувчи Раҳматжон Ибрагимовдан (1982 йилда туғилган) ёзиб олинди.

¹⁷⁰ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Икромжон Тўхтаевдан (1975 йилда туғилган) ёзиб олинди.

бориб келган. Кунларнинг бирида Турсунмуҳаммад пирининг хузурига йўл олган вақтида изидан бўрилар тушганлигини билиб қолади. Иккита оч бўри борган сари унга яқинлашиб келаверади. Турсунмуҳаммад Аллоҳга таваккал қилиб, пирига таважжух этиб йўлида давом этади. Бир неча марта бўрилар унга ташланмоқчи бўладилар. Лекин Турсунмуҳаммад уларни ҳайдаб ўзига яқин йўлатмайди. Шу тарзда бир амаллаб Тахтакка етиб боради. Қора терга ботган Турсунмуҳаммад йўлда бўрилар билан содир бўлган воқеани Искандар халифага сўзлаб, бермоқчи бўлиб оғиз жуфтлаган дамда Искандар халифа унга қараб “Иккита бўрини нима қилганилигини сўзламоқчимисан. Мен уларни бу ерга келгунингга қадар сенга ҳамла қилишларидан қайтариб турдим”, деб айтган экан. Маълум бўлишича, Искандар халифа таважжух билан Турсунмуҳаммадни ҳолидан воқиф бўлган экан.¹⁷¹

Изланишлар давомида шу нарса маълум бўлдики, бўрилар билан боғлиқ воқеа Назруллоҳхон Эшон – Ғарибийнинг (1908-1986)¹⁷² ҳаётига оид хотираларда ҳам ўз ифодасини топган.

“Эсон ака Нуралиев Соғишмон қишлоғилик. Бундан бир неча йил муқаддам уйда қиблагоҳимиз ҳақларида гап кетганда шундай воқеани айтиб берди. Бу воқеа 50-йиллар атрофида бўлган. Эсон ака дейди: “Мен 20 ёшларда эдим, кечқурун ҳамқишлоғимиз Марди ака билан мени отам (Нурали бобо) чақириб, икки эшакка буғдой ортиб, Назруллоҳхон Эшон бобоникига олиб бориб беринглар, деди. Биз тунда буғдойни ол иб жўнадик. Урушдан кейинги йиллар. Қийинчилик. У вақтларда кундузи буғдой билан юриб бўлмас

---

¹⁷¹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Икромжон Тўхтаевдан (1975 йилда туғилган) ёзиб олинди.

¹⁷² Назруллоҳхон Эшон Самарқанднинг Хатирчи туманида туғилиб, Фориш туманининг Нарвон қишлоғида яшаб ўтган.

эди. Эшон бобо бизни кутиб олдилар, буғдойни топширдик. Дастурхон ёзилди. Бир пиёла чой ичиб дарҳол уйга қайтмоқчи бўлдик. Лекин Эшон бобо жуда кўп зўрладилар: “Ош бўляпти, ўтиринглар, меҳмон бўласизлар. Кетманглар, тунда йўл хатарли, эрталаб тонг вақти кетасизлар”, - деди. Биз эса шеригим билан у кишининг гапига қулоқ солмасдан тун ярмида уйга жўнадик. Не кўз билан кўрайликки, йўлда “Кўк тўнли” деган сойда бизга икки бўри дучор бўлиб йўлимизни тўсди. Ундан кўрқиб, биз йўлимизни уйга (Соғишмонга) эмас, яқин Эшбўлди қишлоққа солдик. У ердан эрталаб жўнаб чошгоҳларда, тахминан 8-9 ларда (6-7 км. йўл юриб) қишлоққа Марди аканикига тушдик. Бизнинг келганимизни кўриб, отам укамни бизга юборипти. Уйга келсак бизникида Назруллоҳхон Эшон бобо бир киши билан ўтирипти. У ҳамсоялари Вали бобо экан. Эшон бобо: “Бўрига йўлиқдинглар, зарар етказмадими?” - деб биздан сўраяптилар. Кейин “Сизлардан хавотир олиб, хабар олгани орқаларингдан келдик”, - деди.

Бу воқеа ҳали-ҳали мени ажаблантиради. Эшон бобо ана шундай улуғ одам эди”.¹⁷³

Таъкид жоизки, авлиёлар билан боғлиқ маноқибларда шунга ўхшаш воқеалар нақл қилинади. Масалан, Увайсий авлиё, Яссавия тариқатининг буюк намояндаси Саййид Аҳмад Башир – Ҳазрати Шайхи Бузруквор (1368-1464) тўғрисидаги маноқибни олайлик:

“Нақл қилибдурларким, бир куни Арслоншоҳ шикор қилмоқ учун руба саҳро қилди. Вақтики, тоққа яқин етди, катта тошларнинг орасидан бир баҳайбат арслон бошини чиқариб ҳамла қилди. Арслоншоҳ даст ба камон қилди, бир ўқ билан арслон ҳалок бўлди. Иккинчи кун яна шикорга

---

¹⁷³ Ўроқхон (Раъфиддинхон) ҳожи Назруллахон (Ғарибий) ўғли. Самарқанд: “Имом Бухорий халқаро илмий-тадқиқот маркази”, нашриёти, 2019.- Б.63-64.

чиқди, яна ўшал мавзедин шери баҳайбат бошини чиқариб ҳамла қилди. Арслоншоҳ ани ҳам бир ўқ бирла ҳалок қилди.

Териларини арчиб уйига келтириб қўйди. Бир куни Арслоншоҳ Ҳазрати Шайхи Бузрукворнинг зиёратига келди. Ҳазрати Шайхи Бузруквори неккирдор айтдилар: “эй Арслоншоҳ, шикорга танҳо чиқмагайсиз. Чунким, вақтики мани таважжухим бошқа жойда бўлса, ҳайвонлар сизни нобуд қилиши эҳтимоли бордир”.

Сунгра Арслоншоҳ воқеа давомини деди: вақтики уйга қайтдим, Ҳазрати Шайхи Бузруквори пуранвор соҳиби кашфу кароматнинг гаплари эсимга тушиб, кўзим юмилди. Воқеада кўрдимким, осмондан бир нур пайдо бўлиб, манга қараб келур эрди. Назаримда Ҳазрати Шайхи Бузруквор пайдо бўлдилар. Ҳай-ҳай, қайтгин, деб овоз қилдилар. Келган нур бошқа томонга қараб кетди. Кўзим очилиб кетди. Бу воқеани Ҳазрати Шайхи Бузрукворга айтдим. Ҳазрати Шайх айтдиларки: “эй Арслоншоҳ, ул келган нур пари эдиким, сани ҳалок қилиш учун қасд қилиб келган эди. Ман ани сиёсат қилиб қайтардим”.¹⁷⁴

Искандар халифанинг танаси қабрда чиримаган

Китобларда ёзиладики, ўн тоифа одамнинг жасади ерда чиримас.

Аввал – пайғамбарларнинг жасадлари.

Иккинчи – шаҳидларнинг жасадлари.

Учинчи – уламоларнинг жасадлари.

Тўртинчи – ғозийларнинг жасадлари.

Бешинчи – ҳофизи калломуллоҳларнинг жасадлари.

---

¹⁷⁴ Чориев А. Ҳазрати Султон тарихи ва Ҳазрати Башир манокіби. – Т. “Шарқ”, 1996. -Б. 282.

Олтинчи – муаззинларнинг жасадлари.

Еттинчи - одил подшоҳ ва одил қозиларнинг жасадлари.

Саккизинчи - нифосдан ҳануз пок бўлмаётган хотинларнинг жасадлари.

Тўққизинчи – зулм билан ўлдирилган кишиларнинг жасадлари.

Ўнинчи – жума куни ё жума кечаси ўлган мўминларнинг жасадлари”.

Бу иқтибос “Хужжат ул -ислом” унвонининг соҳиби Имом Абу Ҳомид Муҳаммад Ғаззолийнинг “Дақойиқ ул-ахбор” асаридан олинди. Дарҳақиқат, Оллоҳ таол азиз қилган бандалар вафотларидан сўнг ҳам Парвардигорнинг иноятидан баҳраманд бўлаверадилар. Қуръони каримнинг “Бақара” сураси 154-оятда бу ҳақда шундай марҳамат қилинади: “Оллоҳ йўлида ҳалок бўлган шаҳидлар ҳақида “Булар ўликлар” демангиз! Йўқ, улар тирикдурлар, лекин сизлар сезмайсизлар”.

Айтишларича, Искандар Халифа (қ.с.) вафотидан йигирма йилларча вақт ўтгач қишлоқни сел олиш хавфи туғилади. Шунда қишлоқнинг улуғлари Искандар Халифанинг хоки сув остида қолмасин деб, уни бошқа жойга кўчирмоқчи бўлганлар. Улар шу мақсадда қабрни очсалар, не кўз билан кўрсинлар-ки, Искандар Халифанинг жасади кечагина дафн этилгандек турганмиш. Шундан сўнг улар ҳазратнинг руҳларини безовта қилмаслик учун унинг муборак жасадига қўл теккизмаган эканлар.¹⁷⁵

Бу ҳақда Асқарали Қурбонов шундай ҳикоя қилади: “Болалигимизда Тахтакка борган эдик. Шу пайт жилғада жойлашган Искандар халифани қабрини кўчиришаётганини эшитдик. Борсак мазор олдида қишлоқ аҳли катта бир

---

¹⁷⁵ Дала тадқиқотлари. 2009 йил. Фарғона вилояти, Қувасой шаҳри Арсиф қишлоғида яшаган Иброҳимжон Мамазияевдан (1929 йили туғилган) ёзиб олинган. Иброҳимжон Мамазияев 44 йил Арсифда гўрковлик ва ошпазлик қилган.

новвосни сўйдилар ва қабрни очдилар. Не кўз билан кўрсаларки, Искандар халифани жасади чиримаган экан. Соқоллари ўсиб кетган ҳолда ётибди экан. Кафанни айрим жойлари сарғайган холос. Шундан сўнг уни жасадини юқорига олиб бориб дафн этдилар”.¹⁷⁶

Ушбу воқеанинг батафсилроқ талқинини Искандар халифанинг набираси Аҳмаджон Хўжабеков қуйидаги ҳикоя қилиб берди:

“Искандар халифанинг қизи бўлмиш Кароматхон онамиз 1943 йилда уч кунда давомида отасини безовта ҳолда кўрган экан. Шундан сўнг у Валиқдан Учқўрғонга борган. У ердан қариндошлари билан Тахтакка келганлар. Тахтакда кўрган тушини айтиб берган. Шунда қишлоқ улуғлари “Бежиз отангиз безовта бўлмаган” деб қуйидаги воқеани айтиб берган эканлар. Кунлардан бир куни Искандар халифанинг боғини суғораётган боғбон сув қабрга кираётганлигини кўриб кўрқиб кетади ва бу ҳолатдан қишлоқ аҳлини хабардор қилади. Тез орада Искандар халифани қабри билан боғлиқ бу хабар унинг барча шогирдларига етиб боради. Барча тўпланиб қабрни очишга ва марҳумни устихонларини янги қабрга кўмишга қарор қиладилар. Қачонки қабрни очсалар, Искандар халифанинг жасади гарчанд ўн бир йил ўтган бўлса-да, худди кеча дафн қилинган ҳолда турган экан. Шундан сўнг қайта сувга оладилар ва бошқатдан янги кафан билан дафн қиладилар.¹⁷⁷

Искандар халифанинг яқинларидан бўлмиш Хонақоҳий Ҳазрат Домла номи билан машҳур бўлган тариқат пири, мутасаввиф шоир ва мударрис Муҳаммад Юсуфхон Ҳазин

---

¹⁷⁶ Дала тадқиқотлари. 2009 йил. Асқарали Қурбонов. 1928 йили Арсифда туғилган. 1938 йили Тожикистонга оиласи билан кўчиб кетганлар. Тожикистон Республикаси, Қўрғонтепа вилояти Вахш тумани Киров колхозида яшаган.

¹⁷⁷ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Аҳмаджон Хўжабековдан (1940 йилда туғилган) ёзиб олинди.

(1848-1918) тўғрисида ҳам худди шундай маълумотлар мавжуд:

“Ҳазрат Домланинг кароматларига қабрларини кўчирилиш воқеаси ҳам мисол бўлади. Маълумки 1928 йилда шаҳарнинг ҳозирги ипакчилар шаҳарчасида фаолият кўрсатаётган кичик пиллакашлик цехи ипак комбинатига айлантирилади. Шаҳар марказидан унга олиб борадиган йўл қурилиш лойиҳаси режалаштирилади. Режа бўйича йўл Ҳазрат Домла ва бошқа кўплаб улуғлар дафн қилинган қабристон устидан кесиб ўтиши керак эди.

Бундан хабар топган шаҳар алломалари ташвишга тушадилар. Чунки бу ерда нафақат Ҳазрат Домла балки, икки буюк зот Абдул Карим ҳазрат ва Мавлоно Калон қабрлари ҳам бор эди. Уларни безовта қилишнинг оқибати ёмон бўлиши мумкин эди. Маслаҳат билан қабрларни кўчирмоқчи бўладилар. Бунга Ҳожи Каримжон домла бош бўладилар.

Мазкур жараёнда бевосита иштирок этган ҳожи домланинг набиралари Рашидхон ота шундай хотирлайдилар: “Ўшанда Ҳазрат Домла билан бирга бу ердаги икки улуғ зот ҳам кўчириладиган бўлди. Вақт нозик бўлгани учун ҳеч кимга билдирилмади. Бу ишни кечаси қилинадиган бўлди. Бобом суюкларни солиш учун бувимга айтиб, учта бўз халта тиктирдилар.

Кечанинг ярмига борганда бобом, Зайнобиддин маҳдум почча,¹⁷⁸ Охунжон қори ва Миряхё қори тўртовлари қабристонга чиқишди. Асакалик Жума қори ҳам ҳозир эди. Ёз кечаси бўлгани учун осмон очиқ, юлдузлар кўп эди. Маслаҳатлашиб, аввал Катта ҳазрат қабрини очдилар. Бу ерда дахма бўлиб, унда Ҳазрат домланинг устозлари Халфа бува (Катта ҳазрат)нинг қабри жойлашган эди. Ҳозирги банк биноси ёнидаги мажнунтолнинг ўрни.

---

¹⁷⁸ Ҳазрат Домланинг шогирдларидан. 1944-йилда вафот этганлар.

Сўнгаларни олиб, оҳисталик билан халтага жойладилар. Сўнгра Катта ҳазрат қабри очилиб, халтага жойланди. Навбат Ҳазрат Домлага келди. Қабр очилди. Не кўз билан кўрилсинки, Ҳазратнинг таналари қандай қўйилган бўлса ўшандай, чиримаган ҳолда эди. Фақат кафанлар чириган эди. Барчалари ҳайратдан йиғлаб юбордилар. Сўнг вақтни ўтказмай у зотни оҳисталик билан чиқариб олдилар. Алоҳида кафан бичиб ўрадилар.

Ўшанда бизнинг от-аравамиз бўларди. Дарҳол битта кўрпа олиб чиқиб, аравага икки қават қилиб солинди. Ҳазратни аравага узунасига ётқизилди. Икки буюк зот эса, бош томонларига қўйилди. Арава олдида бобом ўтирдилар.

Икки киши ёнига ўтириб, Сармозор қабристонига олиб кетдилар. Бу ерга етиб келгач, янги қабр қавлаб, Ҳазрат Домлани Сармозор ҳазратнинг ёнига дафн қилдилар. Икки зотнинг қабрлари ҳам шу ерга бино қилинди”.

Ўшанда Ҳазрат Домла вафотларига 14 йил, Катта ҳазратга 35 йил, Халфа бувага эса, 70 йил бўлган экан. Ҳазрат Домла 1918, Катта ҳазрат 1883, Халфа бува эса, 1857 йилда вафот этганлар. Ҳазрат Домла жасадларини чиримаслиги бу у зотдан содир бўлган каромат ва Аллоҳнинг у зотга марҳамати эди”.¹⁷⁹

Маълумотларга кўра, Қўқон хонлиги даврида вазирлик мартабасида фаолият кўрсатган Каримқул Зинбардор баҳодир жангчи, азиз-авлиёлар ҳамда уламою фузалоларга ихлосманд, илм аҳлига ҳомий маърифатпарвар инсон бўлганлиги боис, узоқ вақт Қўқон хонлиги саройида юқори мансабларни эгаллаб келган. Бироқ умрининг сўнги йилларини айнан Катта кенасда¹⁸⁰ ўтказиб, шу ерда дафн этилишини истаганлиги Каримқул Зинбардор учун Катта

---

¹⁷⁹ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Муҳаммад Юсуф Ҳазин (Хонақоҳий Ҳазрат Марғинович). – Т.: “Sharq”, 2013. -Б.262-263.

¹⁸⁰ Фарғона вилояти Учкўприк туманидаги қишлоқ номи.

кенагас қишлоғи нақадар қадрли бўлганлигидан далолат беради.

Катта кенагаслик саййидзода Исмоилхон Маҳмудов шундай ҳикоя қилади: “2010 йил эди. Олдимга қабристонимиз гўркови Аширали Деҳқонов (1965 йилда туғилган) келди ва менга “Зимбардор бува қабрини сағанаси ёмғирдан очилиб қолибди”, деди. Мен унга: “Уста Баҳтиёржон Ҳакимов (1965 йилда туғилган) билан қабрни қайта суваб кўйинглар”, дедим. Бир оз вақт ўтгач Аширали ғалати бир ҳолатда чопиб келди-да: “Сағана ғиштларини тераётиб Зимбардор буванинг жасадини кўрдик. Чиримаган ҳолатда экан. Кафан сарғайган холос”, деди зўр ҳаяжон билан. Бу ҳолат бизга Зимбардор бувани чиндан ҳам улуғ зот бўлганлигига яна бир рад этиб бўлмас далил бўлди”.¹⁸¹

Валий зотлар билан боғлиқ бундай ҳайротомуз воқеалар тўғрисида халқимиз орасида қадимдан турли ривоятлар сақланиб қолган. Биз фақат бундай ҳолатлар ҳақида эшитган бўлсак-да, лекин кимлардир ўз кўзи билан кўриб, унинг шоҳиди бўлганлар.

Бу ҳақда адабиётшунос олим Нурбой Абдулҳаким куйидагиларни келтиради:

“Бундан бир неча йилча муқаддам мен айрича ҳурмат қиладиган адабиётшунос олим Сайфиддин Рафиддин “Фурқат ижоди билан шуғулланиб юрасиз, унинг валийуллоҳ бўлганлигидан хабардормисиз?” - дея сўраб қолди. Мен шоир ижодида шунга далолат қиладиган жиҳатлар мавжуд эканлигини айтдим. Сайфиддин ака кўп йиллар Шарқий Туркистонда яшаган Абдулазиз қори исми мўътабар киши унга 1957 йилда Фурқатнинг қабри очилганлиги, шоирнинг жасади шунча муддат давомида қаро ер бағрида ётган

---

¹⁸¹ Дала тадқиқотлари. 2023 йил. Фарғона вилояти Учкўприк тумани Катта кенагас қишлоғида яшовчи Исмоилхон Маҳмудовдан (1967 йилда туғилган) ёзиб олинди.

бўлишига қарамай, худди кеча қўйилганидек бутун чиққанлиги ҳақида сўзлаб берди. Қаттиқ таъсирландим. Сайфиддин акадан бу мўътабар инсон ҳузурига олиб боришини ўтиндим. У рози бўлди. Лекин, тақдир тақозоси билан бу зиёрат қарийиб бир йилдан кейингина насиб этди.

Биз Абдулазиз қори Маҳмудов хонадондамиз. Юзларидан нур ёғилиб турган 95 ёшли бу мўътабар инсон ўн беш ёшида мураббит қори бўлган. Араб ва форс тилларини мукаммал билади. Мумтоз адабиётимиз мутолаасидан кўп баҳра топган, ҳар бир сўзи ҳикмат билан йўғрилган. Бир сўз билан айтганда, чин маънодаги аллома.

-Кўп йиллар Кошғарда яшаганман, - деди ҳикоя қилади Абдулазиз қори, - 1936 йили ҳазрат устозим билан ҳаж сафарига отландик. Куз фасли эди. Ёркентнинг улуғлари “Гавҳарни тошга урган билан бўлмайди, бу лойгарчиликда йўл юриб қийналасизлар” деб қўймасдан олиб қолишди. Бир киши Ёркентда қолдик. Бизга шаҳар ўртасидаги мадрасадан жой қилиб беришди. Мадрасанинг орқа томонидаги эшиқдан мазористонга чиқилар экан. Қабристон шаҳар марказида бўлиб, тўлиб қолганлиги боис маййит қўйилмас экан. Баъзан чиқиб, қабрларни зиёрат қилиб келардим. Кунларнинг бирида эскириб, ёшитлари тушиб кетган сағанага кўзим тушди. Қабрга лавҳа ўрнатилган бўлиб, араб хатида “Мулла Зокиржон Фурқат” деб ёзилган экан. Шундан кейин ушбу қабрни тез-тез зиёрат қилиб турдим. Ўша қабристон, ўша манзара ҳозир ҳам кўз олдимда турибди.

Йиллар ўтди. 1958 йилда тақдир тақозоси билан Тошкентга келдим. Лекин ҳар доим Ёркентдаги ёру дўстлар билан хатлашиб турдик, Абдурасул қори деган жуда олим бир қадрдонимиз бўларди. Асли андижонлик, замон зиёлиларининг пешволаридан эди. Акам билан қадрдон дўст бўлишган. У 1958 йили ёзган бир мактубида Шарқий

Туркистондаги аҳвол тўғрисида маълумот бергач. “Абдулазиз қори ука, - бир ажаб воқеа бўлди. Ёркентда ўша сиз турган мадраса орқасидаги қабристондан йўл ўтадиган бўлди. Ҳар бир майитнинг эгасига халта беришиб, хокини кўчиришга рухсат берилди. Шунда бу ердаги ўзбеклар шоир Фурқатга бўлган ҳурматимиз боис унинг қабрини бош бўлиб очдик. Парвардигорнинг иноятини қарангки, вафотига қарийб эллик йил бўлган бу улуғ зот қандай кўмилган бўлса, шу ҳолда ётар, унинг муборак вужуди қаро ер бағрида чиримаган эди. Бу воқеага шоҳид бўлганлар ҳолатини сўз билан ифодалаш қийин... Уламоларнинг фатвоси билан шоирнинг жасади қайта кафанланиб, катта жомеда иккинчи жаноза ўқилиб, қайта дафн этилди”, - деб ёзди.

1962 йили, йўл очилгандан кейин Абдурасул қори Ўзбекистонга келди. Бизни уйимизда бир неча кун меҳмон бўлди. Мен унга: “Қори ака, шоир Фурқатнинг жасади қабрдан бутун чиққанлиги ҳақида ёзгандингиз. Шу воқеани сўзлаб берсангиз”, - десам у киши ўз оғизлари билан ҳам гапириб бердилар. “Мен ўзим бунга шоҳидман, шоир Фурқат ҳақиқатан Худонинг назари тушган азизлардан экан”, - деди Абдурасул қори.

Бутун вужудимиз қулоққа айланиб турган муҳтарам Абдулазиз қорининг сўзларини тинглаймиз. “Мен Ёркентда Фурқат алайҳир-рахманинг қабрини зиёрат қилганимда, - ҳикоясида давом этади у, - ўзим гувоҳ бўлганманки, бу мазористон илону чаён, қурту қумурсқаларга тўла эди. Худойи таоло ўз азиз қилган бандасининг пок вужудини асрайман деса, бу жониворларнинг ҳам кўзини кўп қилиб кўяр экан. Абдурасул қори ака бу ҳақиқатни ҳам мактублари билан, ҳам ўз оғизлари билан тасдиқладилар”.

-Кечирасиз, мабодо ўша хат сақланиб қолганми? – сўрайман умидворлик билан.

- Афсус, ўша вақтда бу мактубни сақлашга жиддий эътибор бермаган эканман, - жавоб беради оқсоқол хўрсиниб. Унинг товушларидан титроқ сезаман. Парвардигорнинг бу улуғ мўъжизаси ҳақида сўзлар экан, қалбдан йиғлаётгани сезилади. Кўзларида ёш ҳалқаланади...

1958 йил 18 августида “Гулхан” журнали таҳририятига Ёркент вилояти халқ комитетидан мактуб келади. Унда шундай ёзилган эди: Шоир (яъни Фурқат – Н.А.Ҳ.) 1909 йил куз фаслида 51 ёшида вилоятимизда томоқ оғриғи касали билан вафот этган. Уни эски шаҳардаги Донгдор деган маҳаллада бўлган Ўзбек Қардошлар қабристонига дафн қилган эканлар. Кейинчалик бу ер номувофиқ бўлиб, жасадни кўчиришга тўғри келди. Қайтадан дафн комиссияси уюштирилди. Шаҳарнинг шимол тарафида (дарвоза ташқарисида) баҳаво, яхши жойга чиройли гумбаз ясаб, жасадни кўчирдик”. (“Фурқат ва Муқимий ҳақида мақолалар”. Ўзбекистон Давлат бадиий адабиёт нашриёти. Т., 1958. 147-бет).

Мазкур мактубдан олинган ушбу кўчирма шоирнинг жасади ҳақиқатан иккинчи қайта дафн этилганига рад этиб бўлмайдиган ҳужжатдир. Таъкидлаш жоизки, 1958 йилда Шарқий Туркистонда ҳам коммунистик даҳрийлик тузуми ҳукмрон эди. Табиийки, ўша вазиятда шоирнинг жасади бутун чиққанлиги ҳақида ёзиб бўлмас, бу ҳақда сўзлаш дайрийлик сиёсатига зид эди. Эътибор беринг, хатда шоирнинг хокини эмас, жасадини кўчирганлик ҳақида сўз юритилмоқда. Шунинг ўзидаёқ унинг муборак вужуди чиримаганлигига ишора мавжуд.

Яқинда бахтли тасодиф туфайли Фурқатнинг қайта дафн этилиши санаси тўғрисида ҳам аниқ далилни қўлга киритишга муваффақ бўлдик. Шарқий Туркистонда уйғур тилида чоп этилган “Қашқар газети”нинг 1957 йил 11 сентябрь

сонида Қодир Ёқуб исмли муаллифнинг “Машхур ўзбек халқ шоири Пурқатнинг* жасади йуткап* дафн қилинди” сарлавҳали мақоласи эълон қилинади. Мақоладан шоирнинг жасади кўчирилган аниқ сана ва бу воқеанинг Ёркент халқида қолдирган таассуроти ҳақида маълумот олиш мумкин.

Жумладан мақола муаллифи шундай ёзади: “4 сентябрь куни етганда Якан* шаҳрининг ташидаги ўзбеклар зоротлиғида* уйғур халқининг жонажон дўсти, машхур ўзбек халқ шоири марҳум Зокиржон Холмуҳаммад ўғли Пурқатнинг жасади йуткап келиниб, дафн қилинди. Дафн қилиш маросимиға ноҳиялик партия, халқ кўмитетларининг масъуллари ва идора, жамият, халқ ташкилотларининг кадрлари ва диний соҳадагилардан 1000 (минг)дан ортуқ киши қатнашти. Марҳумнинг жасади қишда сув оқиб турадигон ҳар хил дови-дарахтлар ўстурулган хушманзаралик бир жойға алоҳида устунни қоший атропига гуллар ўстуруб ясатилгон кўк гумбазлик лаҳатга қўйилгондин кейин бир коло* ¹⁵чорак гуруч сепиб назриму берилди”....

Эътибор берилса, мақола муаллифи Қодир Ёқуб ҳам Фурқатнинг хоки эмас, жасади дафн этилганлигини таъкидламоқда...

Нақл қилишларича, аҳли ҳақлар тирик пайтларида қиндаги қилич бўлсалар, вафотларидан сўнг қинидан чиққан қилич кабидурлар. Шу боис вафотларидан кейин уларнинг тасарруфлари янада кенгаяди. Имом Абу Мансур Мотуридий таъбири билан айтганда, “Авлиёulloҳларнинг каромати вафотидан сўнг ҳам давом этади”. Шоир Фурқатнинг қаро ер

---

* Мақола муаллифи шоир тахаллусини “П” билан Пурқат деб ёзади.

* Йуткап -кўчириб.

* Якан – Ёркентнинг бошқача номи.

* Зоротлиқ - қабристон

* Коло – новвос.

бағридаги пок вужуди чиримаганлиги бунинг ёрқин далили”¹⁸².

Шайх Фаридиддин Атторнинг шу тўғрисидаги қуйидаги ҳикояти мавжуд: “Шайх Абу Туроб Нахшабий, қоддасаллоҳу руҳаҳул азиз, валоят бодиясининг (даштининг) саёҳи, замон дарёсининг маллоҳи (қайиқчиси) эди. Хуросон тупроғидаги шайхларнинг улуғларидандир. Ҳар қачон муридларида ёмон иш кўрса, муридига бир нарса демас, ўзи тавба қилиб, истиғфор айтар эди. Айтар эдики, “Ул бечора бу балога мен туфайли йўлиқди”. Дарҳол Ҳақ таоло ўша муридга салоҳ (яхшилик) ато этар, мурид пушаймон бўлиб, тавба қилиб, истиғфор этар эди.

Ҳазрати шайхнинг ушбу сўзи нақл этилган: “Бир кун Ҳижоз даштида ёлғиз борар эдим. Бир қора юзли одамни кўрдимки, бўйи минорадан ҳам узун эди. Кўнглим ундан ҳайиқди.

– Девмисан, паримисан? – деб сўрадим. У эса менга:

– Сен мусулмонмисан, кофирмисан? – деди. Агар мусулмон бўлсанг, Аллоҳдан бошқасидан кўркма! – деди-да ғойиб бўлди”.

Шайхнинг ўлими Басра тупроғида содир бўлди. Вафот этган пайтида ёнида ҳеч ким йўқ эди. Бир қанча йилдан кейин кўрдиларки, Абу Туроб шундоқ юзини қиблага қаратган, асосига суянган ҳолда жон берган эди. Бир қўлида косаси ҳам турган экан. Жониворлар унга сира тегмаган эди. Топган жойларида уни дафн қилдилар. Ҳадиси шарифда марҳамат этиб айтилганки, “Валиларнинг жасади чиримас, жониворлар ундан қочгайлар, улар ўлмагайлар, бир уйдан бошқа уйга кўчгайлар”¹⁸³.

---

¹⁸² Нурбой Абдулҳаким. Фурқат нега Фурқат? // Ёшлик. 2001. № 5. – Б.40-42.

¹⁸³ Фаридиддин Аттор. Тазиқрат-ул авлиё. - Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 1997. – Б.76.

“Ҳаёт сабоқлари” каналининг саҳифасида ҳам айнан шу мавзуга доир “Вафот этиб, жасади чиримаган қори...” номли мақола кўпчиликнинг эътиборини тортган эди. Ушбу мақолани келтиришимизнинг боиси юқорида келтирилган улуг зотлар тўғрисидаги ҳикояларга кимдир оддий ривоят сифатида қараши ҳам мумкин. Бироқ бундай воқеалар чиндан ҳам яқин вақтларда сиз билан биз яшаётган замонда ҳам содир бўлгандир:

“Биз зиёрат сафари билан Душанбе шаҳрига бордик. Борган уйимиз эгаси илм аҳлидан бўлгани учун суҳбатимиз ҳам диний мавзуларда кўпроқ бўлди. Шуларнинг ичида ҳаммамизни ҳайрон қолдириб Аллоҳнинг бандаларига жуда меҳрибон эканини бизга яна бир бор ҳис эттирган мана бу воқеа бўлди. Буни сиз азизларга ҳам илиндик, шояд ҳар бир муслмон ибрат олиб иймони зиёда бўлса.

Мезбонимиз шундай ҳикоя қилади: “Кўшнимнинг ўғли бундан беш-олти йил муқаддам Тожикистондаги нотинч аҳволда йўқолиб қолди. Ўзи Қуръон ёдлагани узоқ қишлоқдаги муаллимнинг хузурига бориб, ўша ёқда Қуръонни тўлиқ ёд олиб, мураттаб қори бўлди. Жуда тақводор ва ҳалим йигит эди. 90-йиллардаги тўс-тўполонлар у қишлоққа ҳам таъсир қилди ва ким-кимни душман тутганини билолмай қолди. Бу орада қори йигит ҳам дараксиз йўқолди. Ота-онаси бу талофатлардан сўнг уни суриштирмай ҳам қўйди.

Орадан беш-олти йил ўтди. Бир куни кўшнимиз бизникига шошиб келди ва: “Домла, ўғлим топилибди, аммо...” йиғлаб юборди. Вазиятни тушунтиргач машинага ўтирдиг-у, йўлга чиқдик. Узоқ йўл юриб у қишлоққа етдик. Қишлоқ аҳли ҳайрон... биз ҳам йигитни кўриб ҳайрон бўлдик. Ўқ еган, ярадор, қон оққан, аммо қотиб қолган. Кийимлар чириган, аммо жасадга ҳеч нарса қилмаган. Айтишларича,

атрофдаги сойларнинг бирида қўй боқиб юрган чўпон қум тагидан чиқиб қолган бир қўлни кўриб қолибди ва уни тортса қумнинг тагидан жасад ҳам чиқибди. Шунда уни чиқариб олиб, атрофдаги қишлоқ аҳлидан сўрабди. Қишлоқ аҳли жасадни кўргандан таниб, уни фалончи қори аканинг шогирди эканини билибди. Аммо у йўқолганига анча йиллар бўлган эди. Шунда унинг ота-онасини топиб хабар беришган.

Қори йигит бундан анча йил олдин ўлдирилган бўлиб, жасади чиримаган эди. Биз отаси билан бордик ва уни олиб қайтдик. Йўлимиз узоқ, бошқа вилоятда бўлгани учун бир нечта назорат постларидан ўтишимизга тўғри келди. Йигитни оддий кийинтириб, ёнимизга ўтирғизиб олиб келдик. Йўлда кўрган пост ходимлари ҳам йигитни ухлаётган деб ўйлашди ва уни безовта қилмай қўя қолайлик дейишиб ўтказиб юборишди. Уни уйига олиб келдик ва одамлар кўриб ибрат олсин, дея бир неча кун дафн қилмай турдик.

У ҳаётлигида ҳақиқатда мураттаб қори, Аллоҳнинг каломини қалбига жойлаган тирик Қуръон эди. Ҳаётида Аллоҳнинг китобига муҳаббат қўйиб, уни эъзозлагани учун, ўлимидан кейин у Каломнинг Эгаси бўлмиш Аллоҳ таоло бу йигитнинг жасадини ер ва қурт-қумурсқаларга ем қилиб қўймади. Бу Аллоҳ таолонинг биз бандаларига кўрсатган икромии эмасмикан”¹⁸⁴.

Искандар халифанинг таоми

Айтишларича Искандар халифанинг хонақоҳида ҳар куни 4-5 та қўй сўйилиб қозонларда таом тайёрланиб халққа эҳсон қилинган. Бироқ Искандар халифа (қ.с.) бу таомлардан танаввул қилмаган. У ҳар доим ўғли Эшонжонни ҳузурига

¹⁸⁴ https://t.me/hayotiy_saboqlaar/9222

чорлаб: “Эшонжон таомимни олиб келинг” деган кезлар Эшонжон бир коса сув ва бир бўлак қотган нонни кўтариб Искандар халифанинг хузурига кириб келган. Шу косадаги сув ва қотган бир бўлак нон Искандар халифанинг кундалик таоми бўлган. У шу тарзда умринг сўнгига қадар нафсни жиловлаб келди.

Сўфийлар эран, мард деганда, ўзликдан воз кечиш, шайтоний нафсни буткул маҳв этишни назарда тутадилар. Нафс кетидан борган одам тубанлашиб кетаверади, бошқаларга зулм ва ситам ўтказибгина қолмай, ўзига ҳам зулм қилади, зеро, нафс кишини инсонлик сифатларидан маҳрум этади. Инсон шунинг учун ҳам инсонки, у ҳамиша юксакка интилноғи, ҳамиша ўзини поклаб бормоғи лозим. Нафсни енгмоқ — манманлик, ҳирсу ҳавасни, тор манфаатпарастликни енгмоқдир.¹⁸⁵

Бинобарин, Сулаймон ибн Довудга кўра “Кишининг нафсига қарши кўрсатган шижоати ёлғиз ўзи бир шаҳарни фатҳ қилишга сарфлаган шижоатидан ортиқдир”.

Бу борада Абдуллажон маҳдум Марғилон шундай деган эди: “Банда ўз оти билан банда. Банда дегани, қул дегани, қулда ҳеч қачон кибр ва ман-манлик бўлмайди. Ўзидан кетмасликни бирдан-бир йўли – инсон ўзини қаердан келганини ўйлашидир. У икки марта таҳорат йўлидан чиқиб келган. Шунинг билан одам ҳеч қачон ўзидан кетмайди. Ҳамиша ўзини паст ва камтар тутайди. Унинг келиши шу бўлса, борадиган жойи-чи? У қаро тупроқдир. Ҳар иккиси ҳам фахрга аризиғулик эмас. Келган жойи ҳам борадиган ери ҳам аниқ бўлган кимса қандай ман-манлик қилсин?! Мавлоно Румий шундай дейдилар:

Замин шуди чи шудий,

---

¹⁸⁵ Комилов Н. Тасаввуф. – Т.: “Мовароуннаҳр” – “Ўзбекистон”, 2009. - Б.111.

Осмон шуди чи шудий?

Яъни, эй инсон, ер бўлганинда нима бўлдинг-у, осмон бўлганинда нима? Одамлардан пастда бўлган чоғингда ҳам борар жойинг ер, ҳаммадан юқори юрганинда ҳам борар манзилинг ердир. Келган ва борадиган жойи аниқ бўлган кимсага лозим шуки, доим ўзини камтар ва хокисор тутсин! Баҳоуддин Нақшбандий ҳазратлари шундай деганлар: “Бу йўлда юрувчи ўз нафсини Фиръавннинг нафсидан юз марта баттар деб билмаса, бу йўлда эмас. Зотан, ушбу йўл нафсини синдирганлар йўлидир. Менлик билан ҳеч ким мақсадга етган эмас”.

Ваҳб ибн Мунаббих айтадилар: "Банданинг нафсини тергаб ўтказган бир соати олтмиш йиллик ибодатдан яхшидир", деганлар. Чунки, бунда ожизликни тан олиш бор. Ожизлик эса бандани Аллоҳга олиб борадиган энг яқин йўлдир".

Бу ҳақда Ғолиб Марғиноний асарларининг бирида шундай деган эди: “Маълум бўлсинки, уламо бўлиш ҳам осон, эшон бўлиш ҳам осон, аммо одам бўлиш қийин. Ўн, ўн беш йил илм ўқиса, диққат қилса, олим бўлади. Яна шунча йил риёзат чекса, пир хизматини қилса, иршод тегади, эшон бўлади. Аммо одам бўлиш учун ҳам олимнинг илмини ўқиш керак, ҳам эшоннинг тақвосини тутишлик керак. Яна бундан ташқари, доимо ўз нафси билан жанг қилиши ва кўп нарсалардан воз кечиши керак бўлади.

Тараққиёт – олим илмига амал қилса, вориси анбиё бўлади. Эшон халқни ҳидоятга бошласа, халифайи расулуллоҳ ва жунудуллоҳдан бўлади. Одамга одамлик муяссар бўлса, Аллоҳ таолонинг ердаги халифаси бўлади. Демак, одам бўлишлик барча мартабалардан олий экан.

Таназул – олим агар илмига амал қилмаса, нафсини домига илинади ва бора-бора нафс учун ҳийлаи шаръий

йўлига ўтади. Мавжуд масалаларнинг моҳиятига эмас, ҳарфига қарайдиган бўлади. Доимо шунга мувоважат қилса, Аллоҳ таоло уни маънавий жиҳатдан ит суратига киргизади. “Дунё нажас, унинг толиблари эса, итдир”, мазмунидаги ҳадиси шариф шунга далолат қилади.

Эшон агар зоҳидликни эҳтиётини қилмаса, дили қорайиб, маърифати хиралашади, зикри фикрини тамаъ хаёли босади. Ёинки, хотиржамлик, яъни, охиратдан беғамлик келади. Бу эса, юзаки ор ва қалбаки номус келтиради. Шу даражада пастлагани учун Шайтон бўлади.

Аммо одам одам даражасига кўтарилдими, энди унинг яна қайтиб тубанлашиши жуда қийин, балки, мумкин эмас. Чунки, у шу одамлик даражасига ўзидаги барча қабоҳатларни енгиб, барча пасткашликлардан нафратланиб етган ва нафсининг қабиҳликлари унга яланғоч бўлиб кўринган. Шунинг учун у таназулга учрамайди, аммо хатога кетиши мумкин.

Хулоса. Аллоҳ таоло йўлдан оздирмайди, магар фосиқларни оздиради. Чунки уларнинг доимий талаби фисқ бўлади. Аллоҳ таоло уларнинг шу талабини муяссар қилиши билан оздирадир.

Маълум бўладики, Одам бўлишлик, агарчи қийин иш, аммо муяссар бўлгандан сўнг саботлик бўлади. Одам бўлдими мусулмон бўлди, мусулмон бўлмасдан одам бўлолмайди. Одам бўлмасдан мусулмон бўлолмайди”.

Саодат йўлининг энг улуғ ва энг сўнги раҳбари, пайғамбарларнинг саййиди ва охиргиси, сарвари коинот, Оллоҳ таолонинг энг севгили қули ва элчиси ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаёти давомида бирон марта нонни тўймаганлиги, умрининг сўнги кунларида ҳатто арпадан бошқа ейдиган таоми бўлмаганлигидан воқиф бўлганимизда ноннинг қадри

нақадар улуғ эканлигига яна бир бор амин бўлдик. Бу ҳақда Марғилон шаҳрида яшаб ўтган уламо, шариат ва тариқат илмлари билимдони, нуқтадон воиз Абдуллоҳ маҳдум Марғилоний (1895-1994) мавъизаларининг бирида шундай деган эди: “Ёшимиз юзга борибди, лекин нима амал қилдик. Гарчи қочиб юрган бўлсак-да, Жаноб ҳазрат каби арпа нонини емадик”¹⁸⁶.

“Ал-жомий ас-саҳиҳ” да шундай ривоят қилинади: “Қатода ривоят қиладилар: “Биз Анаснинг уйида бўлдик, унинг ҳузурда нонвойи ҳам ўлтирган эрди. Шунда Анас: “Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва саллам Оллоҳ таолога рўпара бўлгунларига қадар ҳам на юмшоқ нон ва на қайнатилган қўй гўшти емаганлар!” — деди”. Анас разияллоҳу анҳу ривоят қиладилар: “Мен Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг на тақсимчада овқатланганларини ва на нонлари юмшоқ бўлганини ва на хонтахтада овқатланганларини сира ҳам билмайман!”¹⁸⁷.

Орифлар султони шайх Хожа Аҳмад Яссавий ҳазратлари “Девони ҳикмат” да айтганидек:

Ўн саккиз минг оламга сарвар бўлган Муҳаммад,
Ўттуз уч минг асҳобға раҳбар бўлгон Муҳаммад,
Ялонғочу очлиққа қаноатлиғ Муҳаммад,
Осий, жофий умматга шафоатлиғ Муҳаммад.

Алихонтўра Соғуний “Тарихи Муҳаммадий” китобида бу ҳақда шундай ёзган эди: “Оиша онамиз:

– Расулуллоҳ вафот бўлгунларича уч кун бирдек сурункасига буғдой нонга тўйганимизни билмаймиз. Тилло

---

¹⁸⁶ Раҳматуллоҳ Файзуллаевнинг “Меҳробдан таралган садолар”. 214-бет. Китобининг қўлёзма нусхасидан фойдаланилди. Бунинг учун муаллифга ўз миннатдорчилигимизни билдирамыз

¹⁸⁷ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Учинчи жилд. Ал-жомий ас-саҳиҳ (ишонарли тўплам), Тошкент., Қомуслар бош таҳририяти, 1997. –Б.334. www.ziyouz.com kutubxonasi.

танга, жонлик-жонсиз ҳеч бир нарса бизга мерос бўлиб қолгани йўқ. Расулulloҳ меним уйимда ўз қучоғимда туриб жонлари узилди. Шу куни бир озгина арпадан бошқа ейдиган ҳеч нарса йўқ эди, – дедилар.

Расулulloҳ:

– Макканинг қумтошларини олтин қилиб менга тенгладилар. Ё раббим, бир куни тўқ, бир куни оч бўлганим яхшидур. Оч бўлган кунларим сенга ёлворурман. Тўқ бўлдим эрса, сенга ташаккур қилурман.

Онамиз Оиша айтади:

– Бирор ойлаб уйимизда ўт ёқиб, қозон қайнамаган кунларимиз кўп бўлур эди. У вақтда нон ҳам йўқ, қуруқ хурмо бўлиб, ундан еб устидан сув ичар эдик. Расулulloҳнинг тўшак ёстиқлари эрса меш теридан ясаиб, ичига хурмо қипиғи тўлдирилмиш эди. Эланган оқ буғдой нонни, ўтлаган семиз кўй этини умр ичида кўрмадилар. Қорин тўйдириб таом емадилар, кечаси оч ётиб, яна кундузи рўза тутар эдилар. Қайси бир кунлари Расулulloҳга раҳмим келиб йиғлар эдим. Орқаларига ёпишган қоринларини силаб:

– Ота-онам сизга фидо, ё Расулаллоҳ, дунё ноз-неъматларидан биров фойдалансангиз нима бўлур? — дедим.

Анда ул зот:

– Эй Оиша, ўтган пайғамбар биродарларим мундан ҳам қаттиқчиликларга чидаб юриб, Парвардигор олдига бордилар. Уларга Аллоҳ кўп ҳурматлар кўрсатиб, улуғ неъматлар ато қилди. Энди мен шуларнинг аҳволини билатуриб дунёдан лаззатланишга ҳаё қилурман, — дедилар”.

Бу ҳақда “Ал-жомийъ ас-саҳиҳ” да шундай ривоят қилинади: “Анас разияллоҳу анҳу бир куни Набий саллаллоҳу алайҳи ва салламнинг уйларига арпа нон ва думба ёғи олиб борибдилар. Ўша куни Жаноб Расулulloҳ Мадинадаги бир яхудийга темир(қалқон) совутларини гаровга қуйиб, ундан

аҳли аёллари учун арпа уни олган эрканлар. Анас разияллоху анху (бир неча кун бурун) пайғамбаримизнинг: “Муҳаммад саллаллоху алайҳи ва салламнинг хонадонида бир сиқим буғдой ҳам, бир дона дон ҳам қолмади”, — деганларини эшитибдилар”¹⁸⁸.

Бу ҳақда Тимоти Ж. Уинтер (Абдулҳаким Мурод) “XXI асрда Ислом” номли асарида қуйидагиларни келтиради: “Улар Имом Ғаззолийнинг *“Иҳйа улум уд-дин”* — “Диний илмларни жонлантириш” асарининг 19-китобидан олинган парчалардир. “Аллоҳнинг расули кишиларнинг энг ҳалим табиатлиси, шунинг баробарида жасури ва адолатпарвари эди...”

Ул зот очлик туфайли белига тош боғлаб юрар эди. Ул зот келтирилган овқатни ер, ейиш мумкин бўлган бирор таомни қайтармас эди. Мабодо, хурмони нонсиз келтиришса, қайтармас, қовурилган гўшт бўлса ҳам ер эди; агар дағал арпа нон бўлса ҳам, асал ёки бошқа бирор ширин нарса бўлса ҳам ер эди; мабодо, нонсиз фақат қатик бўлса ҳам қаноат қилгувчи эди”.

“Ул зот камбағаллиги ёки зикналиги учун эмас, балки бошқаларни ўзидан устун қўйгани учун Аллоҳ билан учрашишдан олдин қаторасига уч кун, ҳатто, арпа нон ҳам емади”¹⁸⁹.

Ҳазрати Азизон (Шайх Худойдод) (1461-1532) қарилик чоғларида ҳам қаттиқ риёзатни ихтиёр қилар, арпа нон ва арпа ош билан кифояланар эдилар. Айтар эдилар, агар сафарда халқ зиёфатга таклиф қилмаса эди, мен

---

¹⁸⁸ Абу Абдуллоҳ Муҳаммад ибн Исмоил ал-Бухорий. Иккинчи жид. Ал-жомийъ ас-саҳиҳ (ишонарли тўплам), Тошкент., Қомуслар бош таҳририяти, 1997. –Б.5.www.ziyouz.com kutubxonasi.

¹⁸⁹ Тимоти Ж. Уинтер (Абдулҳаким Мурод). XXI асрда Ислом. – Т.: Шарқ нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2005. -Б.61.

пайғамбаримиз аҳволларига мувофиқ доим арпа нонни ихтиёр қилар эдим. Чунки арпа нони нафсга қаршидур¹⁹⁰.

Искандар халифанинг боғи

Мўмин учун роҳатпарастлик - ғофиллик, бўш ўтириш - кушанда, бекорчилик - танбаллик. Бекорчи ва ишёқмаслар энг кўп ғам-ташвиш чекурлар. Ҳар хил висир-висирлар, турли-туман миш-мишлар тарқатиш эса жиддий, фойдали амаллардан қуруқ қолган кимсалар нинг насибаларидир.¹⁹¹

Искандар халифа (қ.с.) умри давомида боғбончилик билан машғул бўлган. У Тахтак қишлоғида умргузаронлик қилган вақтида ҳам ўзи боғ яратган. Бу боғ ҳозирга қадар сақланиб қолинган. Искандар халифадан сўнг ҳар йили ўрик мевалари қуритилиб туршак қилинган ва бу ҳосилни Тахтакдан Арсифга Искандар халифанинг авлодларига олиб келиб топширганлар.

Ислом тарихидан ҳам маълумки, пайғамбар ва авлиёларнинг аксари бадавлат бўлсалар ҳам бирор касб билан шуғулланиб, ҳалол еб-ичиб, бола-чақа боққанлар ва шундай яшашни шараф деб билганлар. “Келтурубдурларким, Абдуллоҳ Мағрибийнинг тўрт ўғли бор эрди. Ҳар бир ўғлига бир ҳунар ўрганмак буюрди.

Сўрдиларким: — На учун ўғлонларга ҳунар ўрганмакни лойиқ кўрдингиз?

Абдуллоҳ деди:

“Ҳар бир ўғилга бир ҳунар ўргатурман, токи, мендин кейин “Фалонийнинг ўғлиман” деб элнинг жигарини

¹⁹⁰Каттаев К., Каттаева Г.Қадимий китоблар таржимаси. – Т.: Qaqnus, 2020. -Б. 238

¹⁹¹ Шайх Оиз Қарний. Маҳзун бўлма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. -Б.89..

емагайлар ва ҳожат вақтида касб-ҳунар қилиб, рўзонасига сабаб бўлмай ва элдин тамаъ бўлмағай”.¹⁹²

Юртимизда яшаб ўтган азиз-авлиёлар умри давомида ниҳол экиб, боғлар яратиб деҳқончилик билан умргузаронлик қилганлар. Бинобарин, улар яхшидан боғ қолар, деган нақлга амал қилиб яшаганлар. Масалан, буюк имом, фикҳ олими, калом илмининг мотуридийлик оқими асосчиси “Имом ал - Худо”, “Ҳидоят йўли имоми” номлари билан улуғланган Абу Мансур ал-Мотурудий (870—944) ҳазратлари боғдорчилик билан машғул бўлган лигини таъкидлаб ўтмоқчимиз. Бу ҳақда Абу Тоҳирхожа ўзининг “Самария” номли асарида қуйидаги маълумотларни келтиради:

“Шайхнинг Мотуруд қишлоғида бир боғи бор эканким, кўпинча ёғочларини ва ниҳолларини ўз қўли билан ўтқизар эмиш. “Ҳайрат ул - фуқаҳо” китобида бордирким (бир кун) шайх Абу Мансурнинг хизматчиси кетмон чопар ва шайхнинг ўзи ток ўтқазар эди. Шу чоқда муаззин азон айта қолди. Шайх ишни тўхтатиб масжидга бормоқчи бўлди, лекин ток ўтқазгани ошиқиб боролмади. Бир йилдан кейин подшоҳ бир боққа бир неча (кўза) ичкилик бидъат солиқ солди. Ҳазрат шайх “Ушбу бидъат менинг ток ўтқазишга машғул бўлиб, намоз ишини кейинга қолдириш ишимнинг шумлигидан юзага чиқди”, деб муборак салласини ерга уриб йиғлар эди. Айтадирларким, шайх бир кун боғда эди, Бағдод халифаси томонидан, шайхдан бир масалани сўрагани Самарқандга юборилган элчи келиб боғ эшигини қоқди. Шайх йиртиқ кийим кийинган ҳолда чиқди. Элчи: “Мавлоно қайдадир?” — деб сўради. Шайх: “Мавлоно тангридир”, деб жавоб берди. Тагин элчи: “Хожа қайдадир?”, деб сўради. Шайх: “Хожа Мустафодир”, деб жавоб қайтарди. Яна элчи: “ Абу Мансур

---

¹⁹² Азим Хожа Эшон. Ҳикмат. // Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Рафиддинов Сайфиддин Сайфулло ўғли;. — Т.: Ўзбекистон, 1993. – Б.10-11.

қайдадир” деб сўради. Абу Мансур: “Ушбу тиланчи кекса”, деб ўзини кўрсатди. Айтишларича, унинг ёронлари дарс таълим олиш учун (шайхнинг) боғига келар эдилар”.

Шу ўринда ҳазрат мир Алишер Навоийнинг “Маҳбуб ул - қулуб” асарида деҳқончилик тўғрисидаги қуйидаги ҳикматли сўзларини келтириб ўтсак: “Дон сочувчи деҳқон — ерни ҳайдаш билан ризқ йўлини очади. Агар у ҳалол ва ишчан бўлса, унинг ҳўкизи Солиҳ туясидек номдор бўлади. Унинг зўр, паҳлавон қўш ҳўкизи ҳар қандай оғир меҳнатга бўйинсуниб, олдида юради. Бу ҳўкизлар иш пайтида деҳқонга ҳамдам ва у билан доим ҳамқадам; деҳқон билан ер ҳайдашда гўёки одам.

Оламнинг ободлиги деҳқонлардан; меҳнат аҳли шодонлиги улардан. Деҳқон ҳар қандай экин экишга қилса ҳаракат — элга ҳам озиқ-овқат етказур, ҳам баракат. Деҳқонки, ҳалол меҳнат билан дон сочади, бир донини етти, юзга етказади. Сочган дони кўкаргунча, уни ўриб, хирмон қилиб ҳосил кўтаргунча қурт-қушлар ундан баҳраманд: дашт ваҳшийлари унинг билан хурсанд. Чумолилар уйи ундан обод; гур деган ҳайвонларнинг кўнгли ундан шод. Кабутарлар мастлигию, тўрғайларнинг шўх навоси шу донлардан. Ўроқчининг тирикчилиги шунинг орқасидан: бошоқчининг кўзи тўқлиги шунинг орқасидан. Қўшчининг ундан муроди ҳосил, сомончи ундан мақсадга восил. Гадойлар у билан тўқ; хонадон эса маъмур. Мусофирга таом шундан; мужовирга ком ундан. Новвойнинг тандири у билан иссиқ; аллоф-унфурушнинг бозори у билан қизиқ. Фуқаронинг ризқ-рўзи, ғарибларнинг куч-қуввати дон биландир. Уни еган зоҳид зуҳур билан тоат қилади; у билан тўйиб олган обид қаноатлилиги ҳақида лоф уради. Дон туфайли гадой халтаси бурда нонга тўла. Шоҳ хазинаси эса дон орқасидан инжу ва олтинга бой .

*Искандар халифанинг Тахтак қишлоғидаги ўрик боғи.
2024 йилда олинган сурат.*

Деҳқоннинг бир дон сепганида шунча ҳикмат бор, ўзга ишларини таърифлаш маҳолдир.

Унинг боғи жаннатни эслатади; полизида руҳ озиғи кўринади. Дарахтининг ҳар бири кўк осмондек улкан; у дарахтлардаги гул мевалар фалакдаги юлдуз ва юлдузчалардек. Фақирларнинг сирка ва шинниси у мевалардан; боёнларнинг газоғи ва аъло шароби шу мевалардан.

Турли-туман мевалар етилгач, боғда гўзаллик ва тартиб сезилади.

Бундай одам — яъни деҳқон, бахилликдан йироқ бўлса яна яхши; зиқналиғу ёлғон сўздан ҳазар қилса яна яхши. Шоҳ солиғини тўлашдан бош тортмаса, ўз шеригига жафо қилмаса, шунда унинг сочган донаси саодат инжусидан ҳосил беради; сепган уруғи эвазига мева эмас — юлдуз теради. Бундай деҳқон Одам Ато фарзанди, балки ундан ризқ

еганлар — шу деҳқоннинг фарзанди-ю, унинг ўзи Одам Атодир”.

Алишер Навоийнинг ушбу пурмаъно ҳикматли сўзларини ўқир эканмиз Искандар халифа яратган боғлари кўз олдимизга келади.

Искандар халифанинг замондоши Зиёвуддин Ҳазиний тўра ҳам шу тарзда ҳаёт кечирган.

“Айтишларича, Ҳазиний тўра ҳозирги Бағдод тумани худудига қарашли Қоровултепа чўлини дўст-ёр, қўни-қўшнилар билан ўзлаштириб, ер очишиб, боғ барпо этишган. Кейинчалик шу ернинг ўзида масжид ҳам бино қилиниб, унинг олдида катта ҳовуз ҳам қурилган. Ҳазиний ҳар йили баҳор, ёз фаслларини, баъзан эса куз ва қиш ойларида ҳам аксарият вақтини шу ерда ўтказар экан. Ҳовуз яқинида катта қумлик бўлиб, Ҳазиний уни “Регистон” деб атаган дейишади. Чунончи шоирнинг

Мисли ул Вайс ул-қаран чўлларида тутмишсан ватан,
Истаса ҳар ким Ҳазинийни регистондин топар.

байтидаги “Регистон” сўзи ўша қум барханига ишорадир”¹⁹³.

Зиёвуддин Ҳазинийни Қоровултепага келиб қолишларининг сабаблари хусусида Ҳазинийнинг набираси бўлмиш Учкўприк тумани Тоғлиқ қишлоғида яшовчи 1963 йилда туғилган Моҳирахон Сотиболдихон қизи шундай ҳикоя қилади:

Ҳазиний эшон бувамиз ўттиз ёшига киргунига қадар Бағдод тумани Қорувултепа қишлоғига чиқиб кетадилар. Қўлларидаги асони ўзларига ҳамроҳ билиб гиёҳ унмаган қумлоқ чўлга кириб келадилар.

---

¹⁹³ Авлиёлар султони. Туронлик валийлар (Нашрга тайёрловчи фил.ф.н. доцент И. Остонақулов). Тошкент. Янги аср авлоди. 2004. 257 б. Б. 245.

Қўлларидаги асо йўл бошидан ер чизиб боради. Чизик устидан эса йўл бошидаги ариқдан оқаётган сув йўналишини ўзгартириб оқиб бораверади. Эшон буваамиз тўхтаб асони ерга суққан чоғида келаётган сув айнан шу жойда тўхтаб қолади. Ул зот бундай ҳолатни кўриб бу қумликка келишида бир ҳикмат борлигини англаб, ўзларига ўша ерда макон қуришга аҳд қилади. Алал оқибат ўра қазиган ўрнида сув тўлиб ҳовуз пайдо бўлади. Ҳовузни тўрт томонидан ирмоқ очиб, экин экадилар. Қумликни маълум бир қисмини турли касалликлар учун шифо бўладиган жойга айлантиради. Кейинчалик бу жой аҳоли орасида “Эшонбобо қуми” номи билан машҳур бўлган.

Бу боғлар бир неча йиллар давомида сув кўрмай қақраб ётган қуруқ қумлик ерда пайдо бўлган эди. Бу ҳақда Шариф Юсуф қуйидагиларни келтиради:

“Энг эътиборга лойиқ жиҳатлардан бири шундаки, тадқиқотчиларнинг ишончли далилларига кўра донғи узоқ-узоқларга кетган бу улкан эшон ҳеч қачон қора меҳнатдан ўзларини олиб қочмай, уни сабаби тирикчиликнинг бош асоси, эл-юртга манфаат келтиришнинг асл воситаси деб билганлар. Бағдод туманининг Чопдор қишлоғида қирқ таноб чамаси қумлоқчўл ерда боғ-роғлар барпо этиш, ҳовуз қаздириш, тегирмон қурдириш, ҳатто беморларга текин хизмат кўрсатадиган шифо маскани вужудга келтириш, Қоровултепа қишлоғида эса масжиди жомеъ қад кўтаришига эришганлиги Ҳазиний тўра ҳам ҳазрат Навоий сингари умр бўйи халқ ғами билан яшаб ўтганликларини кўрсатади”¹⁹⁴.

Ҳазинийнинг Қоровултепа чўлида яратган боғи 1943 йилга қадар сақланиб турган. Ўша йиллари собиқ Совет ҳукуматининг “жонкуяр” раҳбарларидан бири “диний-мистик адабиётларни вакили ҳамда қулоқлар авлодидан

---

¹⁹⁴ Юсупов Ш.Тарих ва адаб бўстони. Т.: Маънавият, 2003. – Б. 150

бўлган Ҳазинийнинг боғини” кесиб ташлашни буюради. Буйруқни бажарилишини шоҳиди бўлган кишиларнинг ҳикоя қилишларича, боғни бузишда иштирок этган трактор ҳайдовчиси кўп ўтмасдан ногирон бўлиб қолган экан. Мазкур воқеадан сўнг ҳовуз ва унинг атрофидаги дарахтларни кесишга журъат қила олмаганлар.

Искандар халифанинг ўриги

Айтишларича, Искандар халифа (қ.с.) қурдирган Тахтадаги масжидининг олдида бир неча асрлик ўрик ўсган бўлиб, кўп ҳолларда айнан шу ўрик остида суҳбатлар қурилган. Ўрик дарахти худди курсига шаклида қад кўтарган эди. Шу сабабдан Искандар халифа (қ.с.) ўриikka суянганича бир неча соат давомида маъруза қиларди. Бундай вақтларда кекса ўрик дарахтидаги қушлар ҳам ҳам гўёки Искандар халифанинг маърузаларига қулоқ солгандек сайрашдан тиниб қоларкан. Йиллар ўтиб, одамлар бу дарахтни “Искандар халифанинг ўриги” деб атай бошланганлар.

Масжидни қайта таъмирлаш чоғида кимлардир “Масжид қурилишига халақит бермоқда” дея “Искандар халифанинг ўриги”ни кестириб юбордилар. Шу воқеанинг гувоҳи бўлганларнинг сўзларига қараганда ўша пайтда “Искандар халифанинг ўриги”дан худди қонга ўхшаш суюқлик оққан экан.

ЎСКАНДАР ХАЛИФАНИНГ СИЛСИЛАИ ШАРИФИ

Тарихдан маълумки, саҳобаи киромлардан кейин тобеъинлар, улардан кейин табаъ тобеъинлар байъати силсила тарзида давом этган. Унинг бир тармоғи нақшбандия

тариқати бўлиб, дунёда кенг тарқалган ва бугунги кунда ҳам жорийдир. Аллоҳ йўлида Муҳаммад (с.а.в.)га пайравлик қилиб яшашни билдирувчи бу тариқат дастлаб тариқати “муҳаммадия”, сўнг “сиддиқия”, “жаъфария”, “тайфурия”, “хожагон” ва “нақшбандия” деб номланган.

Силсила - тариқатнинг шариатга мувофиқлиги ва ишонарли эканини кўрсатувчи хужжат-далилдир.

Тасаввуфда занжир ҳалқаси шаклида бўлиб, узилмасдан Муҳаммад (с.а.в.)нинг силсиласидан келган шайхлар демакдир.

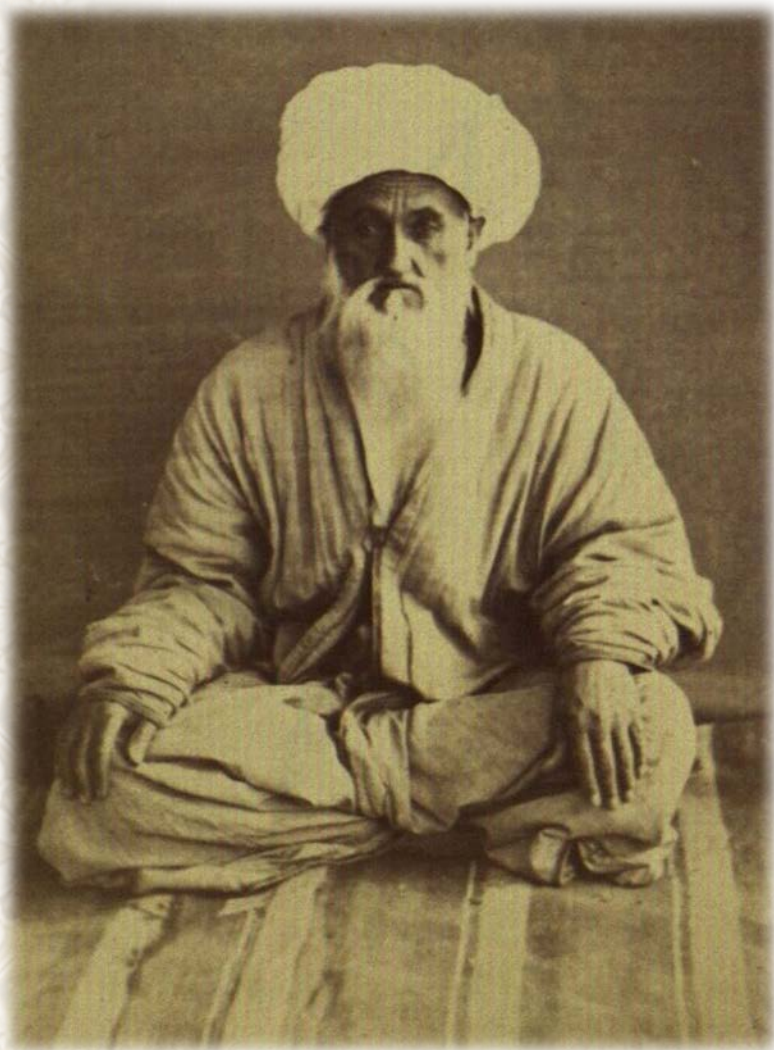
Тариқатда силсила ўта муҳим аҳамият касб этади. Муҳаммад (с.а.в.) ҳазрати Али (к.в.), ҳазрати Абу Бакр (р.а.) ва асҳобидан хос кишиларга таълим берган илоҳий ҳақиқатлар ва маънавий билимлар бу силсила воситасида интиқол этиб, ҳаётдаги шайхга қадар етиб келган. Шу сабаб шайхлар Муҳаммад (с.а.в.)нинг маънавий ворисидир.

Тариқатда пайғамбарликдан кейинги энг юқори валийлик мартабаси “сиддиқ” деб аталган. Бу мартаба биринчи бўлиб халифа Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)қа насиб бўлган. Махдуми Аъзам Косоний Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)дан сўнг сиддиқлик мартабасига эришган валий зотларни силсиласини тузган¹⁹⁵.

Тариқатда шайхлик мақомига янги ўтирган шайхга таомилга биноан ижозатнома берилиши ва силсила занжирининг узилмай давом этишига аҳамият берилади. Силсилалар, ҳазрати Али (к.в.) ёки ҳазрати Абу Бакр (р.а.) воситасида Муҳаммад (с.а.в.)га бориб тақалиши юқорида зикр этилган.

---

¹⁹⁵ Нақшбандий тарихига оид қўлёзмалар фихристи.- Т.: “Мовароуннаҳр”, 1993. 117-б.

*Тариқат пири муриди.
XIX асрда олинган сурат.*

Ҳазрати Али (к.в.) ҳақида “Мен илмнинг шаҳриман, Али унинг эшигидир”, ҳазрати Абу Бакр (р.а.) ҳақида эса “Мен илмнинг шаҳриман, Абу Бакр унинг асосидир” каби ривоят қилинган ҳадисларга суянган ҳолда, бу зотларнинг Муҳаммад (с.а.в.)дан тасаввуфий илм, яъни кашф, маърифат ва ботиний илми ўрганганликларини қайд этиш ўринли. Муҳаммад (с.а.в.) Жаброил (а.с.) воситасида Аллоҳга боғланиб, илоҳий илмдан баҳраманд бўлганлар. Демак, билим манбаи Аллоҳдир.

Тариқатда ҳазрати Али (к.в.)га ва унинг наслидан бўлганларга (сайидлар ва хожалар) нисбатан ортиқроқ

муҳаббат ва эҳтиром кўрсатилади. Чунончи, ўн икки имомдан бир ёки бир нечаси жой олган силсилага “Силсилат уз-заҳаб” (“Олтин силсила”) номи берилган.

Жўнайд Бағдодийдан давом этган силсила Ҳазрати Али – Ҳасан Басрий – Ҳабиб Ажамий – Довуд Тоий – Маъруф Кархий йўли билан ёки Ҳазрати Али – Ҳасан – Ҳусайн – (ундан кейин келган имомлар) – саккизинчи имом Али Ризо – Маъруф Кархий – Сарий Сақатий йўли орқали Жўнайд Бағдодийга бориб тақалади. Тариқатлар силсиласи Жунайд Бағдодийда бирлашиб, Муҳаммад (с.а.в.)га боради.

Кубравия силсиласи эса ҳазрати Умар орқали Муҳаммад (с.а.в.)га бориб тақалади¹⁹⁶.

Аҳли суннат вал жамоат йўлидан айрилмай, ҳар хусусда Муҳаммад (с.а.в.)нинг суннатларига амал қилувчи суфийлар йўли “Тариқати Муҳаммадийя” дейилади.

Али Айний “Тасаввуф тарихи” асарида аҳли суннат вал жамоат йўлидан ташқари ўн бир йўлни ботил йўл эканини таъкидлаган. Дарҳақиқат, тарихнинг ҳар даврида исломнинг эътиқодий ва амалий асосларига мос тариқатлар бўлганидек, баъзи тасаввуфий оқимлар исломдан узоқлашган. Буларни бир-биридан фарқлаш лозим. Бундай ботил гуруҳларнинг юзага келишида тасаввуфнинг мусомаҳакор (кенг бағрлилик) хусусиятини суъистеъмол қилган нияти бузуқ кишилар билан бир қаторда исломга бегона бўлган маҳаллий анъаналарнинг ҳам катта таъсири бўлган.

Тариқат анъанасига кўра, бир шайхга боғланиб, унга қул бермагунча солиқ ёки ҳар қандай бир мусулмон Ҳаққа восил бўла олмайди. Азимхожа эшон¹⁹⁷ айтганидек:

---

¹⁹⁶ Усмон Турар. Тасаввуф тарихи. – Т.: “Истиқлол” нашриёти, 1994. 73-б.

¹⁹⁷ Азим Хожа эшон Азимий таҳаллуси билан ижод қилган. Тазкираи Қаюмий”да у ҳақда қуйидаги маълумотлар келтирилади: “Бу киши Хўқандли бўлуб номи Азимхожадир. Мавлавий Намангоний – Малла хожа эшоннинг ўғли бўлуб Низомий Хўқандийнинг қизидан набирадур. Шоир Жалолий билан Бухорода таҳсили илм олиб бирга қайтиб Хўқанд шаҳрининг ғарбида бўлмиш Кал Дўшон деган қишлоқда шундаги катта масжидда 40 йил имом бўлиб қолмишдур.

*Эй дўстларим, тариқатни йўли улуг,
Пирсиз қадам қўйгон киши сарсон бўлур.
Ноқис шайхни тариқатда вайрон дерлар,
Ноқис шайхни тариқати вайрон дерлар.¹⁹⁸*

Боязид Бистомий дейди: “шайхсиз одамнинг шайхи шайтондир”. Бу ҳикмат тариқат аҳли ўртасида кенг тарқалган. Муршиднинг зарурлиги қуйидаги оятларга асосланади: “Қачон уларга (жангга кетган мусулмон аскарлар ҳақида) тинчлик ёки хавф-хатар (яъни галаба ёки мағлубият) хабари келса, уни ёйиб юборадилар. Агар (улар ўзларига келган хабарни ҳар кимга ёйиб юбормасдан) пайгамбарга ва ўзларидан бўлган бошлиқларгагина етказганларида эди, уни (яъни мана шу хабарнинг ҳақиқатини) билмоқчи бўлган кишилар ўшалардан билган бўлардилар” (Нисо - 4:83); “Эй мўъминлар, Аллоҳдан қўрқингизлар ва Унга яқин бўлиш учун васила излангизлар, ҳамда Унинг йўлида жиҳод қилингиз, шояд шунда нажот топурсиз!” (Моида - 5:35).

Ҳазрат Искандар халифанинг силсиласи “Нашқбандия” тариқатига мансуб бўлиб, ушбу силсилада шайхлар ўз пири (шайхи, муршиди) нинг устози, устозининг устози ва улар аждодларини бирма бир то Муҳаммад (с.а.в.)га қадар номма-ном баён қилинган.

Иршоднома – тарихий манба сифатида муайян тариқат муршиди ёки пири ўз шогирд-муридига толибларни Ҳаққ йўлига бошлаш учун берилган гувоҳ (рухсат)номадир. Ўзбекистонда бундай манбалар кўп ва уларни ўрганиш

Жалолий вафот этганда бир марсия сўзламишдур. Ниҳоят хижрий 1263 (1846-47) йилда шаҳарда (Қўқонда. А.Қ.) вафот этмишдур. Қабри Сармозор шаҳридаги қабристонда, бобоси Низомий Хўқандийнинг мозори ёнидадур. Ниҳоя оташзабон кучли шоир бўлса ҳам, ашғори навҳали бўлуб тасаввуф руҳидадур. Айрим девони бордур. Хожа Аҳмад Яссавийга эргашиб ёзган “Ҳикмати Азимхожа» китоби бордур”.

¹⁹⁸ Азим Хожа эшон. Ҳикмат / Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Рафиддинов С. С. – Т.: “Ўзбекистон”, 1993. –Б. 23.

орқали тасаввуф дунёси ва шунингдек, ислом тарихига оид янги маълумотларни тақдим этиши ҳамда тарихнинг номаълум саҳифаларини бойитишда хизмат қилади.

Иршодномалар бевосита муршиднинг шогирдига берган тариқат ижозатининг ёзма тасдиғидир. Ҳужжатда келган баъзи (масалан, силсила кетма-кетлигида узилиш ёки муршидлар ўрни алмашиб қолиши ёки тушиб қолдирилиши ёки янглиш келтирилиши каби) камчиликлар, бирор бир хаттот томонидан ёзил (кўчирил)ганини англатади. Муршид вафотидан кейин ёзилган иршодномалар ҳам учрагани, тариқатда рухсат аввало оғзаки, кейинчалик ёзма тасдиқ бўлганлигини билдиради.

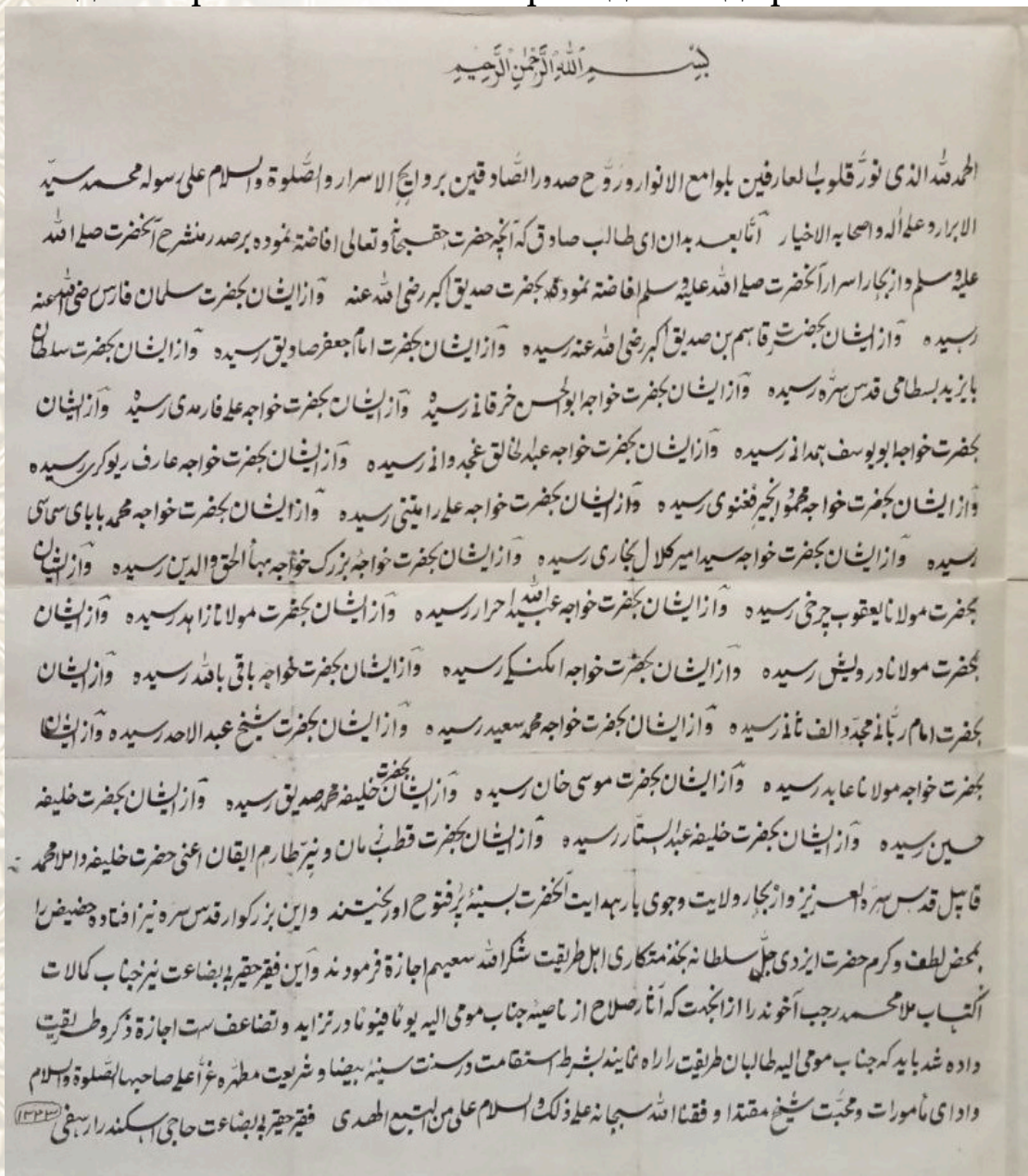
Тасаввуфда кейинги даврларда ёзма иршод хатларнинг кўпайиши – сохта тариқат фаолиятига йўл қўймаслик, устоз-шогирд, яъни пир-муридлик анъаналарини узвий давом эттиришлик, имкон қадар мумтоз тариқат асосчи (етакчи)ларининг илмий-назарий ва амалий қарашларини сақлаб қолишда муҳим ўрин тутган.

2024 йилдаги изланишларимиз давомида Искандар халифанинг Валик қишлоғидаги шогирди Мулла Ражаб охунд авлодлари хонадонида сақланаётган иршоднома билан танишдик. Мулла Ражаб охунднинг фарзанди Абдуллажон Қосимовга кўра ушбу иршоднома узоқ вақт давомида ўта сир сақланган ва ҳеч кимга кўрсатилмай келинган. Мазкур иршоднома билан танишиш биз учун катта янгилик бўлди. Чунки шу кунга қадар бу мавзу бўйича жиддий бир янгилик йўқ эди.

“Иршоднома” нинг эни 35 см., узунлиги ҳам 35 см. бўлиб, палеографик жиҳатдан XX асрга оид қоғозда ёзилган. “Иршоднома” да 1343 сана қўйилган, асосий матн 18 қатордан таркиб топган ва ўқилиши осон бўлган чиройли настаълиқ хатида ёзилган. Иршодноманинг орқа томонига форс-тожик

тилида “Ин иршод Мулла Ражаб охунд”, яъни ушбу иршод Мулла Ражаб охуники деган ёзув битилган.

2024 йилдаги изланишларимиз давомида Искандар халифанинг тўнғич фарзанди Абдуҳаким қорининг авлодлари хонадонида сақланаётган яна бир иршоднома билан танишдик. Ушбу иршодноманинг суратини Искандар халифанинг набираси, яъни Абдумалик Абдуваҳоб қори ўғли бизга тақдим этди. Бу биз аниқлаган Искандар халифа томонидан берилган иккинчи иршодномадир.

Искандар халифани Мулла Ражаб охунга берган иршодномаси

Ушбу “Иршоднома”нинг ҳажми ҳам худди Мулла Ражаб охунга берилган иршоднома ҳажмига мос келади. Эни 35 см., узунлиги ҳам 35 см. бўлиб, палеографик жиҳатдан ХХ асрга оид қоғозда ёзилган. “Иршоднома”да сана қўйилмаган, асосий матн 18 қатордан таркиб топган ва ўқилиши осон бўлган чиройли настаълиқ хатида ёзилган. Иршодноманинг орқа томонига форс-тожик тилида “Ин иршод Мулла Абдуҳаким қори”, яъни яъни ушбу иршод Мулла Абдуҳаким қориники деган ёзув битилган.

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Аллоҳга ҳамдлар бўлсинким, орифлар қалбини нур шуълалари мунаввар қилди ва содиқларнинг кўксиларини сирларининг бўйи билан хушбўйлантирди.

Аброрлар ва ахёрлар саййиди бўлмиш нубувват соҳиби Пайгамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)га салавотлар бўлсин, аммо баъд:

Билгинги, эй содиқи толиб Аллоҳ субҳонаҳу таолодан Жаноби пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўнгилларига файз қилиб туширган нарса ва Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сирлар денгизидан файз бўлиб тушди Ҳазрати Сиддиқ Абу Бакр розияллоҳу анҳу ва ундан ҳазрати Салмони Форсий розияллоҳу анҳу келди ва ундан ҳазрати Қосим ибн Муҳаммад Сиддиқ розияллоҳу анҳу келди ва ундан ҳазрати имоми Жаъфари Содиққа келди ва ундан ҳазрати Боязид Бистомий қуддиса сирруҳу келди ва ундан ҳазрати Хожа Абул Ҳасан Ҳарақонийга келди ва ундан ҳазрати Абу Али Фармадийга келди ва ундан ҳазрати хожа Юсуф Ҳамадонийга келди ва ундан ҳазрати хожа Абдулхолиқ Ғиждувонийга келди ва ундан ҳазрати хожа Ориф Ревгарийга келди ва ундан ҳазрати хожа Маҳмуд Анжир

Фағнавийга келди ва ундан ҳазрати хожа Али Рометанийга келди ва ундан ҳазрати хожа Муҳаммад Бобои Самосийга келди ва ундан ҳазрати Саййиди Амир Кулол Бухорийга келди ва ундан хожаи бузрук Хожа Баҳоул ҳақ ва ад-динга келди ва ундан ҳазрати мавлоно Яъқуб Чархийга¹⁹⁹ ва ундан ҳазрати хожа Убайдулло Аҳрорга келди ва ундан ҳазрати Мавлоно Зоҳидга келди ва ундан Мавлоно Дарвешга келди ва ундан ҳазрат Хожа Имканагийга келди ва ундан ҳазрати Хожа Боқийга келди ва ундан ҳазрати Имоми Раббоний мужаддиди алфи сонийга келди ва ундан ҳазрати Хожа Муҳаммад Саъидга келди ва ундан ҳазрати шайх Абдулаҳадга келди ва ундан ҳазрати Хожа Мавлоно Обидга келди ва ундан ҳазрат Мусахонга келди ва ундан ҳазрат халифа Муҳаммад Сиддиққа келди ва ундан ҳазрат халифа Ҳусайнга келди ва ундан ҳазрат халифа Абдусатторга келди ва ундан ҳазрати қутби замон халифа Домла Муҳаммад Қобилга келди ва ундан фақири ҳақирга (Искандар халифа)га келди ва мен каминаи камтарин томонидан Мулла Муҳаммад Ражабга зикр ва тариқат ижозаси кундан-кунга ортиб бориш, зиёда қилиш шарти билан берилди ва мазкур жаноб (Мулла Муҳаммад Ражаб)га иршод берганимиздан сўнг Пайгамбар алайҳиссалом суннатларига бардавом амал қилган ҳолда, шариятга доимий амал қилган ҳолатда шу йўлда юрувчи тариқат толибларига йўл кўрсатади ва доим амр қилинган ишларни адо қилиб боради ва доим иқтидо қилган шайхига муҳаббат қўйиб боради.

Ҳидоятга эргашганларга Аллоҳнинг саломи бўлсин.
Фақир ҳақир бебизоат Ҳожи Искандар Арсифий. 1343 сана.

Ушбу иршодномадан маълум бўладики, Домла Муҳаммад Қобилдан иршод олган Ҳожи Искандар Арсифий ҳижрий 1343 йилда, милодий 1924 йилда шогирди Мулла

¹⁹⁹ Иршодни шу қисмида Алоуддин Аттор қуддиса сиррухунинг номи ёзилмай кетган.

Муҳаммад Ражаб охундга иршод берган. Муҳаммад Ражаб охунд тўғрисидаги маълумотлар кейинги бобда баён этилади.

Таъкид жоизки, иршодномада Искандар халифа ўзини фақир деб атаганлигида ҳам ўзига хос маъно бор.

Маълумки, “Қуръон”даги “ал фақру фаҳри” (фақирлик менинг фаҳримдир) ибораси Муҳаммад пайғамбар (с.а.в.)га нисбатан берилган бўлиб, фақрлик моҳиятини у жуда аниқ гавдалантиради. Фақр - ҳар қандай моддий манфаатдорликни кўнгилдан супуриб ташлайди. Фақр – эҳтиёжнинг негизидаги хорликни теран пайқайди. Фақр - Ҳақ маърифатидан ўзга ҳеч нимани талаб қилмайди. Машраб фақрлик йўлига содиқлиги учун ҳам:

Шаҳи рўйи замину тахту тожин орзу қилмай

Гадои фақр бўлдум, сайр этарман баҳру бар баҳор, -
деб ёзган эди.²⁰⁰

Мол, дунё йиғмаслик, фақирона яшаш валийларнинг асосий шиорларидан бўлиб, Ҳасан Басрий, Нажмиддин Кубро, Аҳмад Яссавий ҳам амалда фақирона яшаганлар. Буни Нақшбанднинг ўз шеърларида ҳам кўриш мумкин.

Ҳеч мо неу ҳеч молам не?

Аз паи ҳеч, ҳеч мой ғам не?

Жанда бар пўшт пушти гўристон,

Гар бимерем, ҳеч мотам не?

Яъни:

Бизга ҳою ҳашам не ҳожат?

Фақирликдан ҳам ғам на ҳожат.

Жанда бирла ўлсак мозорда –

Дабдабали мотам на ҳожат?²⁰¹

---

²⁰⁰ Иброҳим Ҳаққул. Тасаввуф ва шеърият. – Т.: Гафур Ғулом номидаги Нашриёт-матбаа бирлашмаси, 1991. - Б 182.

²⁰¹ Маҳкам Маҳмуд. Ғойиблар хайлидан ёнган чироқлар. – Т.: “Ўзбекистон”, 1994. - Б.186.

Шу ўринда Искандар Халифанинг устози Ҳожи Қобил (Ҳожа Қобул ҳам дейилади - Н.А.)эшон тўғрисида. Маърифатпарвар Пўлатжон домла Қаюмов "Қўқон тарихи ва адабиёти" номли тазкираларида Қобил эшон тўғрисида қуйидагиларни баён этган:

“Ҳожа Қобул Эшон. Бу киши шоир эмасдур. Шаҳарнинг (Қўқон - А.Қ.) феодализм даврида ўтган машҳур кишисидир. Бошда бу киши Чуст шаҳарчасидан келиб мадрасаи Муҳаммад Алихонда ўқуғон. Илм билан бирга Сўфи Бадал эшонга мурид бўлиб, бу кишидан мурид тарбия қилиш учун ижозат олганлар. Бошда II нчи Ҳайдарбек маҳалласида (ҳозирги 1-Шарқ кўчаси) бўлганлар. Сўнгра бу ҳовли торлик қилиб биринчи Бойбўта маҳалласидаги ҳозирги Мискин кўчасига бориб тор кўчадан жой олиб, шунда хонақоҳ, ҳовли-жой бино этдирганлар. Ҳозир ҳам қизлари шу жойдадур.

Шаҳар сойининг Ёишт кўприкнинг жанубий томонида турган кўприкнинг номи Бойбўта кўприқдур. Ҳозирги Сталин номидаги кўчага ва Бахмалбоф кўчасига Мискин кўчасидан чиқадурган тутащдурган кўприқдур. Бошда шул хожа Қобул эшон жамоатни кўприк қуришга чақирган ва ташкил этган. Атроф маҳалла кишилари хожа Қобул эшоннинг атрофига йиғилишиб, ҳамма қўлидан келган ёрдамни этган. Эшоннинг Бойбўта номли бир муриди ўз қишлоғидан катта бутун узун йўғон теракларни келтириб жуда катта хизмат этган. Ҳарожатларни ўзи тўлаган. Жамоатга ош- нон бериб кўприк усталарига хизмат ҳақи тўлаган. Эшон кўприкнинг бу кишининг номига атаган. Эл орасида Бойбўта кўприк деб аталган.

Шаҳардан ўн икки чақирим ғарби-шимолда Бойбўта номида бир қишлоқ бор. Бул қишлоқ ҳам шул одамнинг номидадур.

Абдулваҳоб хожа қорининг айтувича, хожа Қобул эшон халифа Хусайндан чиққан бўлсалар ҳам тарбиянинг сўфи Бадал эшондан олдилар, деди.

Сойи қибла томонида бўлган шайх-ул-ислом Маъсумхон тўра бир туш кўриб уйғонгач, эрта билан хожа Қобул эшон бориб инобат этган. Бу ҳолни кўриб халифа Солеҳ Бухорога кетдилар экан”.²⁰²

Шоир Фурқат Қобил эшоннинг ўлимидан афсусланиб куйидаги мисраларни битган эди:

Дариғо Ҳожи Қобил бирла ул Хонпошо эшонлар
Сафар қилдилар оламдин ўшандоғ покдомонлар,
Алар ўрнида қолди неча оми шайхи нодонлар,
Амал айлаб риёлик, қўл олиб устоди шайтонлар,
Халойиқ наздида оқ тўффию малла чопон бўлди.

Фигонким, омийла иззатда-ю, хор ўлди муллолар
Хирадсиз бош чекиб, қолди оёқ остида донолар,
Ҳам аъло бўлди адноларки, адно бўлди аълолар,
Чунончи, оғзи бежо бир неча шанқийи расволар,
Эл ичра таъби дун бирла зарифи нуктадон бўлди.²⁰³

Ҳожи Қобил эшон ва унинг оиласининг дахмаси Қўқон шаҳрининг ҳозирги Муқимий кўчасида жойлашган эди. Афсуски ҳозирда дахма бузиб юборилган ва унинг ўрнида яшаш учун хонадон қурилган.

“Хўқанди латиф маноқиб”да келтирилишича “Ҳожи Қобил эшон каромат билан билиб, ўша туш кўрган кишига айтиб берар эканлар. XIX аср охирларида вафот этганлар. Ҳовлиларида ва хонақоҳлари ўрнида авлодлари истиқомат

---

²⁰² Қаюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти: (материаллар ва хотиралар) / нашрга тайёрловчи А.Қаюмов; масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи О.Жўрабоев. — Т.: “Тамaddon”, 2011. —Б.345-346.

²⁰³ Фурқат. Муҳаббат йўлида. — Т.: “Янги аср авлоди”, 2009.

қилишади. Ҳожи Қобул эшон "Катта ҳовли"²⁰⁴ билан жуда яқин муносабатда бўлганлар".²⁰⁵

Келтирилган маълумотлардан кўринадикки, Искандар халифа (қ.с.) Қўқон шаҳрида устози Ҳожи Қобил эшон ҳазратларининг даргоҳида камолга етган ҳамда ул зоти шарифдан мураҳхасланиб, муршидлик хирқасини мазкур зотдан олади ва соҳиби силсила бўлади.

Искандар халифанинг силсиласи шунингдек Зухриддин Нақшбандий Шаҳрихонийнинг "Ҳуфия зикр" китобида ҳам кўрсатиб ўтилган. Мазкур иккинчи силсилада Имомиддин Мавлавий Бухорийдан иршод олган Искандар халифа иршодни ўзини шогирди Муҳаммад Фозил Кўҳистонийга берганлиги кўрсатилган. Муҳаммад Фозил Кўҳистоний тўғрисидаги маълумотлар кейинги бобда баён этилади.

1. Саййиди коинот ҳазрати Муҳаммад Мустафо соллаллоҳу алайҳи васаллам

2. Ҳазрати Абу Бакр Сиддиқ розияллоҳу анҳу

3. Ҳазрати Салмони Форсий розияллоҳу анҳу

---

²⁰⁴ Бу хонадонни хўқандликлар яхши биладилар. Шаҳарга келган меҳмон Катта ҳовлини сўраса, ёш-қари бехато кўрсатиб беради. Хонадонга бундай ном берилиши сабаби худудининг хэтталигидан эмас, балки ундаги хонадоннинг улуғлигидандир. Мазкур Каттаҳовли Ғиштли Масжид маҳалласининг собиқ Хўжанд чозир "Тузар" кўчасида жойлашган бўлиб, тартиб рақами-208. Хонадоннинг вужудга келиши тарихи қуйидагича: Хўқандлик сўфийлардан бўлмиш Саййид Ҳасан эшон тушларида пирларидан Турк қасабасига бориб, бир муддат истикомат қилиш ҳамда ўша ерда мурид тарбиялаш борасида топшириқ оладилар. Турк қасабасининг Катта турк қишлоғига келиб хонақоҳ қурадилар ва мурид тарбиялаш ишларини бошлаб юборадилар. Айтилган муддат ўтгач, Хўқандга қайтадилар. Салоҳиятли шогирд-муридларидан бири бўлмиш Холиқназар у киши билан бирга келадилар. Таълимни яқунлагандан сўнг устоз-пирлари ўзларига кувёв қилиб, ҳовлиларида олиб қоладилар. Холиқназар Халифа лирларидан сўнг у кишининг хонақоҳларида сажжоданишин бўлиб, мурид тарбиялайдилар, бўш вақтларида бўз тўқиб тирикчилик қиладилар. Мадрасаи Бекбўтабекда таҳсил олиб, мактабдорлик ҳам қиладилар ва "Домла" деб ном оладилар. XIX асрнинг биринчи ярмида хўқандлик бир қанча солиқлар Бухорога келиб Халифа Хусайн қўлларида таълим олганлар. Уларнинг ҳалқаларида (давраларида) бухоролик Муҳаммад Солиҳ ҳам бор эдилар. Хўқандликлар иршод олиб қайтаётганларида пирларидан ижозат олиб, Халифа Муҳаммад Солиҳни ҳам ўзлари билан Хўқандга олиб келиб, алоҳида хонақоҳ қилиб берганлар. Улар қатори Муҳаммад Солиҳ ҳам тез орада шуҳраттопиб, машҳур сўфийлар қаторига кирадилар. Бу ҳақда қаранг: Муҳаммад Яҳёхон Хўқандий. Хўқанди латиф манокби. – Т.: "Movarounnahr", 2018 -Б.395.

²⁰⁵ Муҳаммад Яҳёхон Хўқандий. Хўқанди латиф манокби. – Т.: "Movarounnahr", 2018 -Б.547.

4. Ҳазрати Қосим ибн Муҳаммад Сиддиқ розияллоху анху
5. Ҳазрати имоми Жаъфари Содик розияллоху анху
6. Ҳазрати Боязид Бистомий қуддиса сирруху
7. Ҳазрати Абул Ҳасан Ҳарақоний қуддиса сирруху
8. Ҳазрати Абу Али Фармадий қуддиса сирруху
9. Ҳазрати хожа Юсуф Ҳамадоний қуддиса сирруху
10. Ҳазрати хожа Абдухлоиқ Ғиждувоний қуддиса сирруху
11. Ҳазрати хожа Ориф Ревгарий қуддиса сирруху
12. Ҳазрати хожа Маҳмуд Анжир Фағнавий қуддиса сирруху
13. Ҳазрати хожа Али Рометаний қуддиса сирруху
14. Ҳазрати хожа Муҳаммад Бобои Самосий қуддиса сирруху
15. Ҳазрати Саййиди Амир Меҳри Кулол қуддиса сирруху
16. Ҳазрати хожа шоҳи Муҳаммад Баҳоуддин Нақшбандий увайсий ал-Бухорий қуддиса сирруху
17. Ҳазрати хожа Алоуддин Аттор қуддиса сирруху
18. Ҳазрати мавлоно Яъқуб Чархий қуддиса сирруху
19. Ҳазрати хожа Убайдулло Аҳрори Валий қуддиса сирруху
20. Ҳазрати Муҳаммад Зоҳид қуддиса сирруху
21. Ҳазрати Муҳаммад Дарвеш қуддиса сирруху
22. Ҳазрати хожа Имканагий қуддиса сирруху
23. Ҳазрати Муҳаммад Боқий Биллоҳ қуддиса сирруху
24. Ҳазрати Имоми Раббоний мужаддиди алфи соний Аҳмад Форук Сарҳандий қуддиса сирруху
25. Ҳазрати Муҳаммад Маъсум қуддиса сирруху
26. Ҳазрати шайх Сайфулдин қуддиса сирруху
27. Ҳазрати Саид Нурий Муҳаммад ал-Бадвоний қуддиса сирруху

28. Ҳазрати Шамсуддин Жони Жонон Мазҳар қуддиса сирруху

29. Ҳазрати шайх Абдулло Деҳлавий қуддиса сирруху

30. Ҳазрати мавлоно Зиёвуддин Холид Бағдодий қуддиса сирруху

31. Ҳазрати Аҳмад ибн Сулаймон Холид Ҳасан Сомий қуддиса сирруху

32. Ҳазрати Аҳмад Зиёвуддин Кумушхонаги қуддиса сирруху

33. Ҳазрати Ҳасан Хилми Кастамоний қуддиса сирруху

34. Ҳазрати Исмоил Нажотий Сағфиронболий қуддиса сирруху

35. Ҳазрати Умар Зиёвуддин Доғистоний қуддиса сирруху

36. Ҳазрати Мустафо Файзий ибн Амруллох Такфурондоний қуддиса сирруху

37. Ҳазрати Ҳасиб Шерозий қуддиса сирруху

38. Ҳазрати Абдулазиз Косоний қуддиса сирруху

39. Ҳазрати шайх Муҳиддин Ургутий қуддиса сирруху

40. Ҳазрати Имомиддин Мавлавий Бухорий қуддиса сирруху

41. Ҳазрати халфаи Искандар Фарғоний Арсифий қуддиса сирруху

42. Ҳазрати шайх Муҳаммад Фозил Кўхистоний қуддиса сирруху

43. Ҳазрати шайх Муҳаммад Шариф Ҳисорий қуддиса сирруху²⁰⁶

Изланишлар давомида айнан шайх Муҳаммад Фозил Кўхистонийнинг Искандар халифа қуддиса сирруху қўлидан хирқа кийганлигини тасдиқловчи ашёлар аниқланди.

---

²⁰⁶ Нодирхон Ҳасан. Зухриддин Нақшбандий Шаҳрихоний. Хуфия зикр. – Т.: “Matbbaachi” нашриёти, 2022. – Б.132-135.

*Искандар халифанинг чопони ва ҳассаси.
2024 йилда олинган сурат.*

Маълумки, хирқа одатда суфийликда пирдан муридга ўтган, узоқ вақт кийилгани сабабли эскирган, қуроқ ва ямоқли бўлган. Хирқа маҳаллий халқ орасида “жанда” деб аталган. Тасаввуфий истилоҳда эса, шайх билан мурид орасида алоқа ўрнатиш, “муриднинг нафс билан ўзи орасида шайхнинг ҳукмронлигини қабул этиши” дир. Шунга кўра, суфийлар “хирқа аҳли” деб аталган.

Хирқа кийиш одати Иброҳим (а.с.) билан боғланади. Иброҳим Халилulloҳ оловга ташланган замон Аллоҳ ҳукми билан Жаброил (а.с.) жаннатдан кўйлак келтириб, унга кийдирган ва шу кўйлак шарофатидан ул зот оловда ёниб кул бўлишдан қутулган. Бу кўйлак дастлаб ҳазрати Исҳоққа,

сўнгра Ёқуб пайғамбарга мерос ўтган. Ҳазрат Ёқуб (а.с.) уни махсус қутига солиб, ўғли Юсуф (а.с.)нинг бўйнига осиб қўйган. Юсуф пайғамбар яланғоч ҳолда қудуққа ташланганида, Жаброил етиб келиб, қутини очиб, унга кўйлакни кийдирган. Суфийлар хирқада худди ана ўша кўйлакнинг сирини кўриб, унга маънавий маънолар беришган.

Сухравардий хирқанинг икки турга – муридлик хирқаси ва табаррукка ажратилишини айтиб, яна бундай деган: “Шайхларнинг муридларига кийдиришни истаганлари асл хирқа – муридлик хирқасидир. Хирқаи табаррук эса, муридлик хирқасига ўхшаш хирқадир. Муридлик хирқасини ҳақиқий муридлар, кейингисини эса мурид бўлмаган, аммо уларга ўхшашга ҳаракат қилувчи муташаббих муридлар киярлар”²⁰⁷.

“Насойим ул-муҳаббат”да келтирилишича, шайх ул-ислом Аҳмад Номақий Жомий (қ.с.)нинг хирқа пири Ҳазрат Шайх Абусаид Абулхайрдир. Бунинг тафсилоти қуйидагича: Шайх Абусаиднинг ибодат чоғида киядиган муборак бир хирқаси бор эди. Айтишларича, бу хирқа Амир ул-мўминин Абу Бакр Сиддиқ (р.а.)дан мерос қолган. Шайхлар силсиласи орқали бу хирқа Шайх Абусаид Абулхайрга етиб келган. Навбат бу зотга келганда, хирқани кўрсатиб, амр қилдилар: “Ўзингдан кейин бу хирқани Аҳмадга қолдир!” Шайх ўз фарзанди Абу Тоҳирга деди: Вафотимдан сўнг баланд бўйли, мовий кўзли, Аҳмад исмли бир ёш йигит хонақоҳга киргай. Ўшанда сен муридлар ўртасида ўтирган бўласан. Хирқамни ўша йигитга топширасан. Шайх Абусаид ўлим тўшагида ётганда ўғли Абу Тоҳир кўнглида: “Қанийди, отамизга насиб

---

²⁰⁷ Алишер Навоий. Тўла асарлар тўплами: 10 жилдлик. – Т.: “Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи”, 2011. – Б.661.

этган валийлик мартабаси бизга мерос бўлиб ўтсайди” деган истак пайдо бўлди. Шайх кўз очиб деди:

– Сен орзусида бўлган валийликни бошқа бировга топширдилар, бизнинг шайхлигимиз байроғини бошқа бир харобот эшигига ўрнатдилар ва ҳар ишки бизда эди, унга таслим қилдилар.

Бу сўзлардан муддао нималигини ҳеч ким англамади.

Шайхнинг вафотидан бир неча йил ўтгач, бир кеча Шайх Абу Тоҳир тушида отаси бир неча дўстлари билан шошилиб, бир томонга кетаётганини кўрибди. Отасидан сўради:

– Эй Шайх, қаён шошмоқдасиз?

Шайх деди:

– Сен ҳам келки, қутби авлиё келадур.

Энди қўшилиб бормоқчи эди, уйғониб кетди.

Бошқа бир куни Шайх Абу Тоҳир хонақоҳда ўтирган эди. Эшиқдан Шайх Абусаид васиятида қиёфасини тасвирлаб берган йигит кириб келди. Шайх Абу Тоҳир уни дарров таниди. Одамгарчилик юзасидан иззатини жойига қўйди, аммо ортиқча илтифот кўрсатмади. Улуғвор отанинг табаррук хирқасини бериб юборишга кўнгли бўлмади турувди, ул йигит деди:

– Эй Хожа, омонатга хиёнат раво эмас.

Шайх Абу Тоҳир хушвақт бўлиб бориб, хирқани отаси муборак қўллари билан илиб қўйган жойдан келтириб, йигитнинг эғнига солди. Бу йигит – шайхул-ислом Аҳмади Жом (қ.с.) эди. У зотдан олдин бу хирқани машойихдан йигирма икки нафари кийган. Охири Аҳмади Жом (қ.с.)га насиб этди. Ундан сўнг бу хирқа қаён борганини ҳеч ким билмади.

2024 йили Андижон вилояти Марҳамат туманига уюштирилган сафаримиз чоғида шайх Муҳаммад Фозил Кўхистоний хонадонига ташриф буюрдик. Ҳозирда бу ерда

шайхнинг набираси Шамсиддин Фозилов истиқомат қилади. Суҳбатимиз чоғида Искандар халифа шайх Фозилга иршод бераётиб ўзининг хирқаси, яъни чопони ва ҳассасини берганлигини айтди. Шайх Фозил бу чопон ва ҳассани кейинчалик силсиласини давом эттириш учун бу табаррук омонатни шогирди Муҳаммадюсуф Абдухолиқ ўғлига топширган. Мулла Муҳаммадюсуфнинг вафотидан сўнг унинг фарзанди бу чопон ва ҳассани Шайх Фозил авлодларига топширган.²⁰⁸

Чопоннинг узунлиги 130 см. Ҳассанинг узунлиги 136 см. Ушбу табаррук буюмлар хонадон аҳли томонидан кўп йиллардан буён кўз қорачиғидек асраб келинмоқда

ИСКАНДАР ХАЛИФАНИНГ ШОГИРД ВА МУРИДЛАРИ

Искандар халифа ўз замонасининг машҳур тариқат пирларидан бўлган. Шу сабабдан унга Абдуллахон тўра Хўқандий, Мулла Ражаб охунд, Саййид Акрамхон тўра, Мулла Абдулазиз, Булбул қори, Мулла Абдуллажон, Иброҳим халифа, Амоний, Мулла Фозил, Мулла Ҳай, Мулла Закариё, Мулла Теша Дамкўлий, Мулла Турсунмуҳаммад каби пешқадам уламолар сингари пешқадам уламолар қўл бериб, байъат қилганлар ва унинг содиқ шогирдларига айланганлар.

---

²⁰⁸ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Андижон вилояти Марҳамат туманида истиқомат қилувчи Шамсиддин Фозиловдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Маълумки, тариқатга, тасаввуфга кирувчи мурид “аввало пири муршид мукаммалга ўзин солиб”, “пири комил суҳбатиға ўзин уриб” унга қўл бериши шарт:

Эй дўстларим, тариқатни йўли улғ,
Пирсиз қадам қўйғон киши сарсон бўлур.

“Мен икки юз пирга хизмат қилдим,— дейди Шайх Жунайд Бағдодий,— улардан етти киши иқтидога ярадилар. Мен тасаввуфни лашкар тортиб жанг қилиб, киши ўлдириб қўлга келтирмадим, балки очликда ва уйқусизликда, дунёдан илик ювиб ва дўст тутқон нимарсадан юз ўгириб ҳосил қилдим ва қўлга келтирдим. Ва бу йўлга кирган киши Каломи Худони ўнг қўлиға олган бўлғай ва суннати Мустафо саллаллоҳу алайҳи ва салламни чап қўлиға олган бўлғай ва икки шамънинг ёруғлиқи бирла йўл юрғай, то на шубҳа чуқуриға йиқилғай ва на бидъат қоронғулиқига қолғай”.

Мурид пирга қўл бергандан кейин, пир унга вазифа топширади. Яъни ўз сулуки аҳкомини тушунтиради, махсус вақтларда махсус дуо ва зикр айтишни ўргатади.

Мурид пир олдида адаб сақлаб, унинг топшириқларини сабр-бардош ва розилик билан адо этади.

Пир амрига лозим билиб итоатни,
Пеша айлар сабру ризо қаноатни.²⁰⁹

Искандар халифанинг муридлари ва шогирдлари тўғрисида марҳум педагог Абдужалил Абдукаримов (1929-2016) муҳим маълумотларни ёзиб қолдирган. Бу маълумотларни у отасидан, яъни Искандар халифанинг шогирди Мулла Абдулкаримдан эшитган экан. Мулла Абдулкарим тўғрисида биз қуйида алоҳида тўхталиб ўтамиз.

---

²⁰⁹ Азим Хожа Эшон. Ҳикмат. Ҳикмат // Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Рафиддин Сайфиддин Сайфулло ўғли;. — Т.: Ўзбекистон, 1993. — Б.6.

2024 йилнинг 12 май куни Абдужалил Абдукаримов хонадонига ташриф буюрган вақтимиз унинг фарзанди Абдулхай Абдукаримов отасига тегишли архив маълумотлар билан таништирди. Қуйида мазкур маълумотларни илк бор ўқувчилар эътиборига ҳавола қилмоқдамиз.

Ҳазрат Искандар халифанинг мухлис ва муридлари:²¹⁰

I. Тахтак қишлоғидан

1. Анорбой сўфи.
2. Нажмиддин махсум.
3. Тангриберди махсум.
4. Мулла Камолиддин махсум.
5. Қирғизбой оқсоқол.
6. Жалол оқсоқол.
7. Мулла Худойкул.
8. Мулла Сайна (Девона Парпи эшон)
9. Мулла Тошмат.
10. Мулла Эшмат.
11. Уста Юсуф.
12. Мулла Жамолиддин.
13. Мулла Сирожиддин.
14. Мулла Усмон.
15. Мулла Жалолиддин.
16. Бўрибой Жанибек.
17. Мулла Абдувоҳид.
18. Мулла Худойберган.
19. Мулла Ҳаким.

Ва яна бошқа кўплаб мухлислар.

---

²¹⁰ Ушбу рўйхатада номлари қайд этилганларнинг барчаси Искандар халифанинг Қирғизистонлик муридларидир.

II. Қора қўзи қишлоғидан

1. Мулла Шермат охундада.
2. Мулла Фазлиддин (Тоштемир)

III. Обхона қишлоғидан

1. Мулла Сайдулло.
2. Саййид Аҳмад қори.
3. Асадулло махсум.
4. Мулла Тўрахон.
5. Мулла Усмон.
6. Мулла Муҳаммад Юсуф.

IV. Тожик қишлоқдан

1. Мулла Камолиддин бобо.
2. Мулла Исомиддин.
3. Мулла Имомиддин.
4. Мулла Аъзамхон.
5. Мулла Ҳасан халифа бобо.
6. Мулла Зиёвуддин ҳожи бобо.
7. Мулла Муҳиддинжон бобо.
8. Мулла Орифбек бобо.
9. Мулла Муҳаммадшариф Домулла бобо.
10. Мулла Жамолиддин.
11. Мулла Асомиддин.

V. Учқўрғондан

1. Уста Мулла Муҳаммад.

2. Мулла Абдулкарим
3. Мулла Абдулрахийм.
4. Мулла Турсунмуҳаммад.
5. Абдулазиз қори.
6. Мулла Жамолиддин.
7. Мулла Ҳабибуллоҳ.
8. Мулла Саъдулло.
9. Мулла Абдуғаффор.
10. Мулла Абдували.
11. Абдулхайр махсум бобо.
12. Исматилло махсум.
13. Мулла Исроил.
14. Мулла Маҳмуджон.
15. Мулла Мўъминжон.
16. Мулла Насриддин.
17. Мулла Абдухолиқ.
18. Мулла Абдуқодир.
19. Мулла Исмоил.
20. Мулла Қодирали.
21. Мулла Абдумўмин қори.

VI. Йўлбони қишлоғидан

1. Мулла Ғойибназар.
2. Мулла Худойберган.
3. Мулла Раҳмонберди.
4. Мулла Азан.
5. Мулла Шокир.
6. Мулла Мамашариф домумла.
7. Мулла Файзуллоҳ.
8. Мулла Абдусаттор.

9. Мулла Абдулатиф.

VII. Тошқўрғондан

1. Мулла Мирзо Мавлон эшондада.
2. Мулла Мамасолиҳ.
3. Мулла Болтавой.
4. Мулла Тешавой.
5. Мулла Жумавой.
6. Мулла Абдуғаффор.²¹¹

Абдулхай Абдукаримовнинг Искандар халифанинг мурид ва мухлислари тўғрисида келтирган маълумотларида номлари зикр қилинган шахсларнинг барчаси Қирғизистон ҳудудида яшаб ўтганлар. Абдулхай Абдукаримов уларни барчасини яқиндан таниган.

Ушбу маълумотлардан кўринадикки, Искандар халифа (қ.с.) юзлаб муридлар тарбия қилиб, уларни илоҳ муҳаббати сари етаклаган. Кўплаб муридлар у зотдан тасаввуф ва тариқат таълимини ўрганганлар. Тўрақул домла ёзганидек:

Ким кирур хизматларига лутфу эҳсонлар топур,
Бўлса ҳар ким рўбарў инъом эҳсонлар топур,
Топса суҳбат гар муяссар нур имонлар топур,
Дардман бўлган кишилар келса дармонлар топур,
Ҳеч ким бизлар каби дармонидан айрилмасун.²¹²

Луғатларда “байъат” сўзи аҳд-паймон қилиш, ҳукумат ёки дин бошлиғига бўйсунуш борасидаги аҳд-паймон ваъда ёхуд юқори ҳукуматни танимоқ, бирор шахснинг ҳокимлигини,

---

²¹¹ Абдулхай Абдукаримовнинг шахсий архивидан.

²¹² Мулла Тўрақул. Марсия. Р.Файзуллаев кутубхонаси. № 30 қўлёзма.12-б.

подшоҳлигини эътироф қилмоқ маъносида қўлланган²¹³. Масалан, Ниёз Муҳаммад Хўқандий Қўқон хони Эрдонахонни тахтга чиқишини шундай баён этган: “Бир йилдан сўнг қўшин устунлари маслаҳати билан Бешариққа келиб тушиб, у ерда Бобобекни қатлга етказдилар. Шу ерда Эрдонахонни яна хон кўтариб, қайтиб пойтахтга кириб тушдилар. Кейин барча уламо ва машойихни йиғиб олиб, қайтадан байъат қилиб, Эрдонахонни олдинги шоҳларга ўхшаш отаси тахтига кўтариб жаҳонбонлик ва мулкдорликни унга топширдилар”²¹⁴.

Ислом дини тарихида “Ақабай уло байъати” ва “Байъат ур-ризвон” номи билан машҳур байъатлар мавжуд бўлиб, бу ҳақда Олтинхон тўра – Саййид Маҳмуд Тарозий “Нур ул-басар”да ёзишча, “Иккинчи сана (келаси йил), яъни нубувватнинг ўн иккинчи йили Мадинадин ансори киромнинг ўн икки нафарлари ҳаж мавсимида Маккаи мукаррамага келдилар. Ҳазрати Расулulloҳ (с.а.в.) ила Ақабда жам бўлдилар. Ўшал ерда ҳаммалари давлати иймонга мушарраф бўлдилар. Алардин (Худайбия сулҳидан кейин) хотунлардин олунадурган байъат олуңди. Ҳаммалари тубандаги шартлар ила байъат бердилар:

- 1) Аллоҳнинг Ўзиға ибодат қилурмиз, ҳеч кимни Унга шерик қилмасмиз;
- 2) ўз ҳалолимиздин бошқа хотунлар ила ношаръий алоқа қилмасмиз ва ўғурлик қилмасмиз;
- 3) ўз авлодларимизни ўлдурмасмиз;
- 4) ҳеч кимға ёлғон тухмат қилмасмиз ва чақимчилик қилмасмиз;
- 5) ҳар бир яхши ишни қилмақда Расулulloҳ (с.а.в.)ға итоатда бўлурмиз.

²¹³ Навоий асарлари луғати. – Т.: Фафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1972. - Б.86.

²¹⁴ Ниёз Муҳаммад Хўқандий. Ибратул хавоқин. – Т.: “Turon Zamin Ziyoy” нашриёти, 2014. -Б. 54.

Бу ҳазарот (ҳазратлар) Мадинаға ёнмакчи (қайтмоқчи) бўлгонларида, Саййиди олам (с.а.в.) аларға Исломни таълим бермак учун ҳазрати Мусъаб ибн Умайр (р.а.)ни қўшуб бердилар. Бу жаноб Маккаи мукарраманинг давлатманд хонадонларидин бирларин ёлғуз суюмлик фарзанди эрдилар. Қўчаларда яхши отларға минуб юрур эрдилар. Олдиларидин ва орқаларидин ғулом (қул)лар юрур эрдилар. Бир бор кийган либослари икки юз рупия(балки, дирҳам – кумуш танга)дин кам бўлмас эрди. Вақтики, Меҳрибон Парвардигор бу жанобни дини Исломға мушарраф қилди, дунё роҳатларидин ва жисмоний тажаммул (пардоз, зебу зийнат, ясаниш)лардин алоҳида бўлуб, руҳоний ҳолатларини тараққий этдура бошладилар.

Мадинаға келганларида Мадинанинг диний устози бўлуб, шуҳрат олдилар. Лекин кийган либослари кўхна бир чодир (чойшаб) парчаси бўлуб, анинг икки тарафин тиконлар ила қўшуб олур эрдилар. Қўшхона (меҳмонхона)лари жаноб Асъад ибн Зурора уйлари эрди. Ул уйда беш вақт намозда аларға имом бўлуб турдилар. Ислом диниға дохил бўлган мадиналик саҳобаларға аҳкоми динияларин таълим берур эрдилар”²¹⁵.

Алихонтўра Соғуний “Байъат ур-ризвон” хусусида шундай ёзади: Анда Расулulloҳ (с.а.в.): “Агар бу хабар рост бўлар экан, у чоғда уруш қилмагунча бу жойдан кетмаймиз. Эй мўминлар, Аллоҳ сизлардан байъат олишни буюрди. Келинлар, ўлимдан кўрқмасга, душмандан қочмасга, туғ туғиб аҳд-паймон беринг, душманни енгиб, Маккани олгаймиз ёки барчамиз шаҳодат топқаймиз” дедилар.

Байъат Қуръони Карим, ҳадиси шариф ва бошқа китобларда “Ризвон байъати” деб аталди.

---

²¹⁵ Саййид Маҳмуд Тарозий. Нурул басар (Кўз нури). – Т.: “Имом Бухорий халқаро маркази”, 2017. -Б. 101-102.

Қуръони Каримнинг “Фатҳ” сурасида байъат воқеаси қуйидагича баён қилинган: “Лақад розияллоҳу анил муминийна из юбойиъунака тахта-шажарати фаалима му фий қулубихим фаанзалас-сакийната алайҳим фаасобаҳум фатҳан қорибан ва мағонима касиратан яъхузунаҳо ва каналлоҳу азийзан ҳакима”²¹⁶.

Ансор-Муҳожир саҳобаларининг барчалари байъатга киришган. Фақат Жадда ибн Қайс деган одам туялар орасига яшириниб, бу улуғ неъматдан қуруқ қолган. У “Бани Салама” қабиласининг раиси эди. Бу қабиладан Расулуллоҳ (с.а.в.)га элчилар келганида: “Сизларнинг сайидларингиз кимдур?” деб сўрадилар.

Улар дедилар: “Ё Расулуллоҳ (с.а.в.), Жадда ибн Қайсдур, лекин у бахил бўлса ҳам, уни раис сайламиш эдик”.

Анда Расулуллоҳ (с.а.в.) айтдилар: “Бахилликдан ёмонроқ айб бўлмас, бахил одам саййидликка ярамас, балки сизларнинг раисларинг Амр ибн Жамуҳдур”.

Шу сўз билан бурунги раис қолиб, Амр ибн Жамуҳ раис бўлди. Жадда ибн Қайс эса Расулуллоҳ (с.а.в.) назарларидан тушиб, улуғ неъматдан қуруқ қолди. Бу муборак байъатга бир минг тўрт юзга яқин саҳоба қатнашди. Байъат бўлган чоғда Ҳазрати Усмон (р.а.)ни элчиликка юборган вақтлари эди. Шунинг учун Расулуллоҳ (с.а.в.) унинг тарафидан ўзлари байъат ўтказдилар. Шундоқки, Расулуллоҳ (с.а.в.) ўнг қўлларини сўл қўллари устига қўйиб туриб айтдилар:

– Банданг Усмон сенинг хизматингда, меним ҳожатим учун элчиликка кетди, унинг томонидан ўзим байъат қилдим. Шу

---

²¹⁶ Таржимаси: “Аллоҳ у мўминлардан рози бўлди, чунки улар Самура дарахтининг тагида Аллоҳ йўлида жон қурбон қилмоқ учун сенга (Муҳаммад (с.а.в.)га) байъат бердилар. Шу байъат беришлари аларнинг дилларида чин эътиқод, ихлос билан бўлганини Аллоҳ билди, шунинг учун бу мўминлар Худо ризолигини топдилар. Шу сабабдан ўлимдан қўрқинч кўнгилларидан кўтарилиб, диллари ором олди. Яқин кунларда Аллоҳ уларга фатҳ – нусрат бергай, душманларини енгиб, кўп ўлжага эга бўлгайлар. Ҳар ишда Аллоҳ ғолибдур, хоҳлаганидек барча халққа ўз ҳукмини юрғиза олур. Анинг ҳеч бир ҳукми ҳикматдан холи эмасдур” демак бўлур.

қилган байъатимни қабул қилгайсан. Бу қутлуғ байъатга дастлаб қўл кўтарган зот Ҳазрати Уккошанинг оғаси Абу Синон эди.

Дейдиларки: Бунинг ўғли Синон ибн Абу Сифон эрур. Қандоқ бўлса ҳам, бу улуғ шарафга биринчи қадам қўйган муҳожирлардан эди. Байъат бермакка қўл сунар чоғда Синон ибн Абу Сифон деди:

– Ё Расулуллоҳ (с.а.в.), сенинг кўнглингдаги ишни тўлуқ қилмоққа байъат қилурман.

Расулуллоҳ (с.а.в.) сўрадилар:

– Кўнглимдаги иш нимадур?

Деди:

– Олдингда жонфидолик билан душманга ғалаба қилгунча қилич чопайин ёки шу йўлда шаҳодат топарман.

Саҳобаларнинг барчаси шу сўзларни айтишиб, Расулуллоҳ (с.а.в.)га байъат топширдилар. Тариқат пирларининг муридларидан қўл тутиб, байъат олишлари эса, шундан қолди. Шариат байъати кофирлар билан урушганда қочмасликка, ўлимдан қўрқмасликка берилган байъатдур.

Тариқат байъати эрса, шайтонга бўйсунмасликка, нафс-ҳаво йўлига кирмасликка пир қўлини тутиб туриб қилинган ваъдадур. Ҳақиқатда эса бу икки байъат банданинг Аллоҳга берган ваъдаси бўлур. Баъзи олимлар бидъат баҳонаси билан тариқат байъатига инкор қилдилар. Бу эса Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг таржимаи ҳолларидан, Ислом қурилишининг тарихларидан хабарсиз қолмиш норасоларнинг сўзларидур. Балки шариат, тариқат сирларига тушунмасликдур. Йўқ эса Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг сифат ва сийратларини ҳадис китобларидан, Ислом динининг қандоқ қурилғонлигини тарих саҳифаларидан ўқиб тушунган олимлар, бу икки байъатнинг суннатлигига албатта ишонадурлар.

Лекин бизнинг бу сўзимиз ҳақиқатни киши билан топиш эмас, балки кишини ҳақлик билан топиш керак деган асосга қурилмишдур. Ислон динининг ҳақлигида ва ҳар бир камчиликлардан унинг поклигига ҳеч шак-шубҳа йўқдир. Лекин бу ҳақиқатни истар эканлар, биринчи, Аллоҳнинг сўзи Ислон динининг асоси Қуръондан, иккинчи, Аллоҳнинг Ҳақ Пайғамбари Расулulloҳ (с.а.в.)нинг суннатларидангина топарлар. Чунки бир дин ёки бир маслакнинг ҳақиқатини шу динни тутган ёки шу маслакка кирган зотларнинг ҳатти-ҳаракатидан билиш мумкин эмасдур. Бидъат ботқоғига бўйинларигача ботган, одат балчиғи билан юз-кўзлари булганган мусулмонларни кўриб, “Ҳақ йўлдан адашганлар кўпдир” деса бўлур. Байт:

Ислон дар зот хўрандорад айбий.

*Ҳар айбки, хаст дар мусулмони мост*²¹⁷.

Яна ўз сўзимизга келайлик. Бу жойдаги байъатнинг “Ризвон байъати” демакнинг сабаби эса, Расулulloҳ (с.а.в.) байъат берган зотлардин Аллоҳ рози бўлганлигини юқоридаги оят билан билдирди. Шунинг учун “Ризвон байъати” деб атадилар. Маъноси Худо рози бўлган байъат демакдур. Яна ҳадисда келмишдур: “Ла ядхулун наро аҳадун бояъа тахташ-шажароти”. Яъни: “Шу дарахт тагида байъат берган зотлардан ҳеч кимарса тамуққа тушмайдур” демакдур. Тағин бир ҳадисда айтдилар: “Ё айюҳаннасу, инналлоҳа қод ғафаро лиаҳли Бадрин вал Ҳудайбия”. Яъни: “Эй одамлар, огоҳ бўлинглар, Аллоҳ Бадр урушига қатнашган, Ҳудайбияда байъат берган зотлар гуноҳини афв қилди” демакдур. Шунинг билан бу муборак байъат тамом бўлди”²¹⁸.

²¹⁷ Маъноси: “Ислоннинг ўзида ҳеч айб йўқ, нима бўлса бизнинг мусулмончилигимизда”.

²¹⁸ Алихонтўра Соғуний. Тарихи Муҳаммадий. 219-221-б. www.ziyouz.com kutubxonasi.

Тасаввуфда соликнинг шайхга боғланиши “интисоб”, “иноба”, “байъат” ёки “қўл бериш” дейилади. Тариқат пиронларидан Муҳаммаджон Махсум бу ҳақда шундай деган эди: “Қўл беришда нима маъни бор? Бу бир дарахтга яхши зотли дарахтни пайванд қилмоқдир. Яъни Расулуллоҳ (с.а.в.)нинг йўлларига улаб қўймоқ. Расул акрам (с.а.в.) билан бир қориндан тушган ака-укадек бўлиб қоладилар. Ёки ака-сингил бўладилар. Бу йўлга ўтмаган кишининг йўли пучдир. Аллоҳ раҳмати ва Расулуллоҳ (с.а.в.) шафоатларидан баҳраманд бўлмайди.

Пирга қўл беришдан муддао – пайвандни тиклаш. Қўл бергандан сўнг ўша дарахтнинг сувидан, ўтидан хабар олиб турса, ниҳол кўкариб, ҳосил тугиб, мевага шира-шарбат киргач, қалб мунаввар бўлади. Акс ҳолда ойинанинг орқаси ҳеч нарсани акс эттирмаганидек, қалбни ҳам ғубор босади”.

Шу сабабдан Марғилонлик буюк шоир Абдурахмон Фаҳмий (ваф.1899 й.) ҳам “шайхи замон” га байъат қилдим” дея зикр қилган:

Инобат айладим шайхи замонга,
Бузургон бузурги ҳазрат эшонга²¹⁹.

Бу ҳақда “Фақрнома”да айтилади: “Шундай пирга қўл берки, у шариатда орифи биллоҳ бўлса, тариқатда воқифи асрор бўлса, ҳақиқатда комилу мукамал бўлса, маърифатда дарёи уммон бўлса... саодат бўлғай”.²²⁰

Маълумки, ўтмишда Фарғона водийсининг Қўқон, Марғилон, Наманган, Андижон каби қадимий шаҳарлари тариқат маркази бўлиб, “қодирия”, “яссавия”, “нақшбандия” тариқатининг йирик намояндалари фаолият олиб боришган. Хонақоҳлар доим мурид-мухлислар билан обод бўлган.

---

²¹⁹ Файзуллаев Р., Абдулаҳатов Н. Муҳаммад Юсуф Ҳазин (Хонақоҳий Ҳазрат Марғиноний). – Т.: “Sharq”, 2013. -Б.51.

²²⁰ Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат (нашрга тайёр. А. Абдушукуров). – Т.: 1992. – Б. 8 - 9.

Қўқон хонлигида тариқат пирлари ва муршидларидан Боғдорхон эшон, Халифа Азизи Намангоний, Шайх Эшон Меҳмонхонтўра, Эшон Миён Фазл Аҳад, Эшон Абдурахим, Мулла Бобо Маҳмуд, Эшон Халифа Сафо, Халифа Олтмиш ва бошқа уламоларнинг таъсири катта эди.

*Пирга байъат қилиш, яъни қўл бериш маросими.
XIX асрда олинган сурат.*

Қўқон хони Худоёрхон ҳам тариқат пешволарига мол-мулк бериб, уларнинг ҳомийликларини олиб, хонлик тахтини сақлаган. Хонликда ҳукмрон ғоя ва дунёқараш бу ислом дини, ҳуқуқ эса шариат эди. Хон ҳам бу ғоялар ва шариат талабларига итоат қилар эди²²¹.

---

²²¹ Набиев Р.Н. Истории Кокандского ханства. –Т.: “Фан”, 1973. С.103; Бейсимбиев Т.К. “Тарих-и Шахрухи” как исторический источник. Алма- ата.: “Наука”, 1987. С.84 - 85.

XVIII асрга келиб, “қодирия” ва “нақшбандия” тариқатлари ривожланиш палласига кирган. Жумладан, Мирзаолим Мушрифнинг “Ансоб ас-салотин ва таворих ал-хавоқин” (“Султонлар насаблари ва хоқонлар тарихлари”)²²² асарида ёзилишича, водий шаҳарларида “кубравия” тариқати вакиллари истиқомат қилиб, фаолият олиб боришгани қайд этилган. Уларга маҳаллий аҳоли, жумладан, зиёлилар, уламолар ҳам байъат қилишган. Чунки инсон маънавий камолоти йўлида тасаввуф таълимотини ўрни беқиёс. Заҳриддин Муҳаммад Бобур айтганидек:

Йўлини топгайму киши то раҳнамо кўрсатмагай.

Искандар халифанинг қабри

Манбаларда пирга байъат қилиш маросими билан боғлиқ қизиқарли маълумотлар келтирилган. Жумладан, элшунос олима А.Л.Троицкаянинг қаландарларнинг шайхга байъати “Ўзбекистондаги қаландарлар ва маддоҳлар ўтмишидан” мақоласида акс этган: “Мурид шайхнинг қаршисида одоб билан ўтирган.

²²² Остонақулов И. Фарғоналик валийлар. – Т.: “Мовароуннахр”, нашриёти, 2001. -Б.8.

Шайх унинг қулоқларидан тутган ва қуйидаги саволларни берган:

Кўзингиз кўрми?

Бировнинг хотунининг кўзига қарамайсизми?

Қулогингиз карми?

Ёмон гийбат сўзларга қулоқ солмайсизми?

Тилингиз соқовми?

Бировни гийбат қилмайсизми?

Бировни беваж сўкмайсизми?

Кўлингиз чўлоқми?

Бировни урмайсизми?

Бировни молини ўгурламайсизми?

Оёгингиз чўлоқми?

Ўгурлик йўлларда қадам босмайсизми?

Дунёдаги ёмон ифлос йўллардан ўзингизни эҳтиёт қиласизми?

Шундан сўнг шайх қаландарлар жамоасига кираётган муриддан “пирга қўл бериб, ичкиликдан, қимор ўйинларидан, фаҳш ишлардан ўзингиз тия оласизми?” деб савол берган. Мурид одоб билан: “Тақсир, Худони бир билиб, сизни пир билиб, ёмон йўллардан ўзимни сақлайман” деб жавоб қайтарган²²³ ва пир хизматига астойдил бел боғлаган.

Шайх Саъдий ёзади:

Халққа хизматдир тариқат беҳавас,

Жойнамозу, тасбеҳу жанда эмас.

Бу ҳақда Муҳаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарийнинг “Тасаввуф сирлари” китобида қуйидагилар баён этилган:

“Эй иршод талабидаги қардошим! Аллоҳ таоло сени ҳам бизни ҳам Ҳақ ва тўғри йўлга бошласин. Омин! Билгинки, энг аввало байъат комил бир шайх, фазилатли бир муршид ва

---

²²³ Троицкая А.Л. Из прошлого каландаров и маддахов в Узбекистане // Домусульманские верования и обряды в Средней Азии. – М.: Наука, 1975. С.212.

моҳир бир устознинг суҳбатидан баҳраманд бўлиш ҳамда унинг ила боғланиш керак. Токи иршод талабидаги киши йўлдаги хавф-хатар ва тўсиқлардан чўчимасин. Дарҳақиқат, инсон бу дунёнинг энг оддий бир ишида ҳам, ўша соҳадаги маҳоратли бир йўл-йўриқ кўрсатувида – йўлбошчига эҳтиёж сезади. Масалан, фақатгина китоб ўқиш билан юксак, мукамал савияга эришиш мумкинми? Бир инсон хаттотнинг ёнида ўтириб, қаламни ушлаш, уни қоғоз устида юргизиш каби нозик хатти-ҳаракатларни кузатмай, бу ишнинг сирларини ўрганмай туриб, хаттотлик санъатини эгаллай олмайди.

Тасаввуф илмининг раҳбари (қуддиса сирруху) айтадиларки, “Иршод талабидаги киши байъатдан кейин, магар вақт топса комил муршид ёки муттақий бир олимнинг суҳбатини олиши керак. Бу суҳбат унинг қалб кўзини янада равшанлаштиради”.

Комил инсонлар билан суҳбатнинг фойдаси дин ва диннинг моҳиятига восил бўлишдангина иборат эмас. Айни пайтда бу суҳбат давомида иршод талабидаги кишига муршиддаги бошқа кўпгина хусуслар бирин-кетин ўта бошлайди. Бу таъсир сабабли у киши ибодатларини завқ, хушув-хузур билан адо эта бошлайди. Диннинг суҳбатсиз қалбга кўчиши ва унга синги мушкул. Диннинг асли қалбга кирган ва унинг тўридан жой олган нарсалардир. Бу эса комил зотларнинг суҳбатидан топилади. Мавлоно Абдурахмон Жомий нақшбандийчиларни мақтаб шундай дейди:

“Улар ўтказётган суҳбатларнинг жозибаси ва солиқнинг кўнглидан хилқат фикрининг васваси ва ғамини илдизи билан юлқиб, тозалаб ташлайди”.

Байъатнинг ҳақиқати ғояга эришиш, айни пайтда бепоён чўлларда адашиб қолмаслик ва йўлдаги хавф-хатардан кўриқлайдиган, йўлни осон босиб ўтишда ёрдам берадиган,

йўлни билувчи бир ҳамроҳ ёхуд манзилга олиб борувчи бир раҳбар танлашдан бошқа нарса эмас.

Байъат – нафсини ўзидан кўп жиҳатдан устун, тарбия ва иршодда янада моҳир бир кишига топширмоқликдир. Худди савдогарнинг молини муштарийсига элтган ёки ўзини табибнинг ихтиёрига бериб, унинг тавсияларига тўла амал қилган бемор каби...

Тасаввуф истилоҳида байъат – моҳир тарбиячи, ориф Расулulloҳнинг (с.а.в.) суннатларига маҳкам боғланган ҳақим бир устознинг суҳбатида бўлиш, унинг тавсиялари ва насиҳатларини қабул қилиш, ўз ҳаётига тадбиқ этиш демақдир. Ҳа, бу баъзиларга ўхшаб, ҳақиқатни англаб етмаган ҳолда муршидлик қиёфасидаги тўғри келган кишининг қўлоёғини ўпиб, амалдан юз ўгириш эмас. Бундай байъат фойдасиздир. Бу тез-тез ҳақимга бориб, унинг айтганларига амал қилмаган ва фақатгина “маъруза эшитиш” билангина чегараланган беморнинг аҳволига ўхшаб кетади... Маълумки, ҳақимнинг тавсияларига риоя қилмайдиган бемор унинг ҳузурига қанчалик кўп бормасин, ҳақим ҳам нақадар моҳир бўлмасин, фойдаси бўлмайди, аҳвол ўзгармайди. Орифларнинг ва муҳаққиқ муршидлар наздидаги байъатнинг ғояси ана шундай.

Эй иршод талабидаги рошид қардошим! Шундай ориф зотларни топишга қийналсанг ва суҳбатидан баҳраманд бўлиш имконинг бўлмаса, унда бирин-кетин ва мутассил уларнинг сўзларини, асл тасаввуф китобларини мутолаа қилгин.

Айниқса, Хужжат ул-Ислом Абу Ҳомид ал-Ғаззолийнинг (қ.с.) ва устоз аллома Бадиуззамоннинг (қ.с.) асарларини ўқишингни тавсия этаман. Аллоҳ буларнинг ҳаммасидан рози бўлсин ва Ислом йўлидаги хизматларининг ажр - мукофотини берсин. Бу асарларни ўқиш, уқиш, улардан

фойдаланиш керак. Ўшандагина уларнинг баракотлари ўқувчининг ботинига – қалбига, ҳатто руҳий оламига кўчиб ўтади. Қалбда кучли бир имон ҳосил қилади. Лекин кўпчилик бу очиқ-ойдин ҳақиқатдан кўз юмилишади. Чунки, улар илмий савиялари ва маълумотлари нафсларини ислоҳ қилишга етарли, деб билишади. Ҳатто билимларига ишонганча мустақил ислоҳот ҳаракатларини бошлаб, бу “ҳаракат” ларга ўзлари йўлбошчи бўлиб оладилар. Натижада бир ҳакимдан маслаҳат ё дарс олмай, фақат ўқиганларига суянган ҳолда беморларни даволашга киришган кишининг ҳолига тушиб қоладилар.

Балки, инсонларнинг кўпчилиги фақатгина муридлик, шайхлик ва байъатнинг ўзигина етарли деб ўйлашади. Бу эса холис бир жаҳолатдир. Шайхлик ва байъатнинг асл ғояси зоҳирий ва ботиний амалларни ислоҳ этмоқ, хусусан, нафсни тарбияламоқдир. Агар шайх ва муршид амалларни ислоҳига ва мавжуд касалликларни даволашга кўп диққат эришганда, у ҳолда фақатгина тақлиддан иборат бўлган байъатнинг кераги бўлмас эди. Инсонлар вужуддаги хасталикларни даволаш учун энг тажрибали ва билимли табибларга мурожаат этишади. Улар нафс ва руҳ билан боғлиқ касалликларни даволашда ҳам худди шундай йўл тутишлари керак. Шу сабабдан муршиднинг аломатларини билиш ва уни яхшигина таниб олишга диққат қилишлари лозим. Аллоҳ кўрсатмасин, мабодо инсон бу ишнинг ҳақиқий устаси бўлмаган кимсанинг қўлига тушиб қолса, ҳалок бўлади.

Кўзингни оч, эй биродар, шайх ва иршод ниқобига бурканиб олган бир кишининг тўрига тушиб қолма! Билгилки, улар фақат варосат (ворислик) йўли ва ёхуд бир шажара ё бир жубба орқали халқнинг молини емоқчи бўлганлардир. Уларга таслим бўла кўрма! Акс ҳолда расвои

жаҳон бўласан. Аллоҳ уларга ҳидоят берсин, сени уларнинг тузоқларидан асрасин. Омин!

Икки жаҳон сарвари Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатига маҳкам боғланган ва у зотнинг ахлоқи билан ахлоқланган комил бир муршид қидир. Табиб тавсиясига кўра олмай ейишни истаб зоҳирий ўхшашлигига қараб Абу Жаҳлнинг тарвузини еган одамга ўхшаб қолма ва жоҳиллардан бўлма. Йўлдан адашиб ҳалокатга учрайсан. Аслида энг катта йўқотиш ва зарар ҳам ана шудир.

Эргашишга лойиқ муршиди комилнинг аломатлари

1. Барча зарур диний илмлардан воқиф бўлади.
2. Эътиқодда, амалда ва ахлоқда исломий мезонларга содиқ бўлади.
3. Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг суннатларига маҳкам боғланган бўлади.
4. Дунё ва дунё молига фикрини чалғитмайди.
5. Ҳеч вақт нафсининг камолот даражасига етганлигига ишонч ҳосил қилмайди. Сабаби, бу туйғу ҳам дунё севгисидан бир парчадир.
6. Комил бир муршиднинг суҳбатидан маълум вақтгача баҳраманд бўлган ва бир орифнинг тарбиясини олган бўлиши керакки, моддий ва маънавий жиҳатдан тўқ бўлсин.
7. Замондошлари бўлмиш инсофли шайх ва олимлар ҳақида яхши фикрда бўлади.
8. Халқ орасидан кўпгина ақлли ва диндор, таҳсил кўрганлар унга рағбат кўрсатишади.
9. Иршод истаганларни ўқитиб, тарбиялар экан, шафқатли бўлади.

10. Муридларнинг аҳволини тушуниш учун зийрак ва кучли фаросат эгаси бўлади.

11. Унинг суҳбатида ўтирганлар ва қалбларида дунё севгисининг камайганлиги ва Аллоҳга бўлган севгисининг кўпайганлигини ҳис қилишади.

12. Муршидларга ўз нафсида тадбиқ этмаган амр, суннат ва макруҳлар ҳақида гапирмайди, акс ҳолда сўзининг таъсири қолмайди.

13. Гаплари ҳою ҳавасдан, ҳазил ва сафсатадан ҳоли бўлади.

14. Ҳаддан зиёд таъзим этилишини кутмайди, атрофидагиларга уларнинг кучи етмайдиган оғир тақлифлар қилмайди.

15. Зериктирадиган даражада амал юкламайди.

16. Мурид билан кўп апоқ-чапоқ бўлмагани каби, ундан унчалик узоқ ҳам бўлмайди.

17. Муридлар билан бирга ўтирганида, сукут ва виқор билан ўтиради, уларга ошиқча илтифот кўрсатмайди.

18. Муридлардан бири уйга тақлиф этса, қабул қилади ва у ерга борганда иззат ва иффатини қўлдан бермайди.

19. Муридларидан бирортаси узоқ вақт кўринмай кетса, унинг аҳволини сўраб-суриштиради, агар касал бўлиб қолган бўлса, унга ёрдам қўлини чўзиши, зиёрат қилиши, зарур эҳтиёжи бўлса қондириши ёхуд жамоат билан бирга унинг ҳаққига дуо қилиши керак. Бир сўз билан айтганда, Расулуллоҳ (с.а.в.) саҳобаи киромларига қандай муносабатда бўлган эса, муршид ҳам муридларига ана шундай муносабатда бўлиши керак”.²²⁴

Муҳаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарийнинг муршиднинг аломатлари хусусида билдирган фикрлари

---

²²⁴ Муҳаммад Нуруллоҳ Сайдо ал-Жазарий. Тасаввуф сирлари. 1. – Т.: “Мовороуннаҳр”, 2000. -Б.15 -19.

Искандар халифанинг сифатларига айнан мос келади. Шунинг учун унинг шогирдларининг ҳар бири умрининг охирига қадар устозлари Искандар халифанинг берган кўрсатмаларидан четга чиқмади. Шароитга қараб ҳафтада, бўлмаса, токи ўтган асрнинг 80 йилларига қадар яширин бўлса-да, анъанавий тарзда Арсиф, Тахтак, Учқўрғон, Валик ва Марғилон сингари қишлоқ ва шаҳарда ойда бир марта тўпланиб, бир-бирларини ҳолидан хабар олиш баробарида хуфия зикр қилишиб, “Маснавий” хонлик кечаларини ташкил қилдилар. Бундай кечаларда улар ҳар қандай бўлмағур гапларни сўзламасдан, эътиқод, ибодат, муомала, одоб-ахлоққа доир китобларни мутола қилдилар.

Бу анъана кейинчалик уларнинг авлодлари орасида ҳам қисман бўлса-да, сақланиб қолинди

Ҳозирда Искандар халифанинг шогир ва муридларининг авлодлари бир-бирини йўқлаб фарзандларига Искандар халифа ҳақида эшитган хотираларини сўзлаб бермоқдалар. Бешбурхонинг Тахтак қишлоғига йил давомида боришиб ота-боболарининг муршиди Искандар халифанинг қабрини зиёрат қилмоқдалар. Умуман олганда бундай ҳолат ҳозирги кундан ҳам саййидлар ва эшонлар хонадонига нисбатан аҳолининг муносабатларида кўзга ташланади.²²⁵

Қуйида Искандар халифанинг силсиласи ва айрим шогирдлари тўғрисида мухтасар маълумот келтириб ўтамиз.

Абдуҳаким қори Искандар халифа ўғли

---

²²⁵ Абашин С. "Народный" суфизм в современной Средней Азии. // Document de travail de l'IFEAC Серия «Рабочие документы ИФЕАК» Выпуск 7 (Март 2004 г.). С.3.

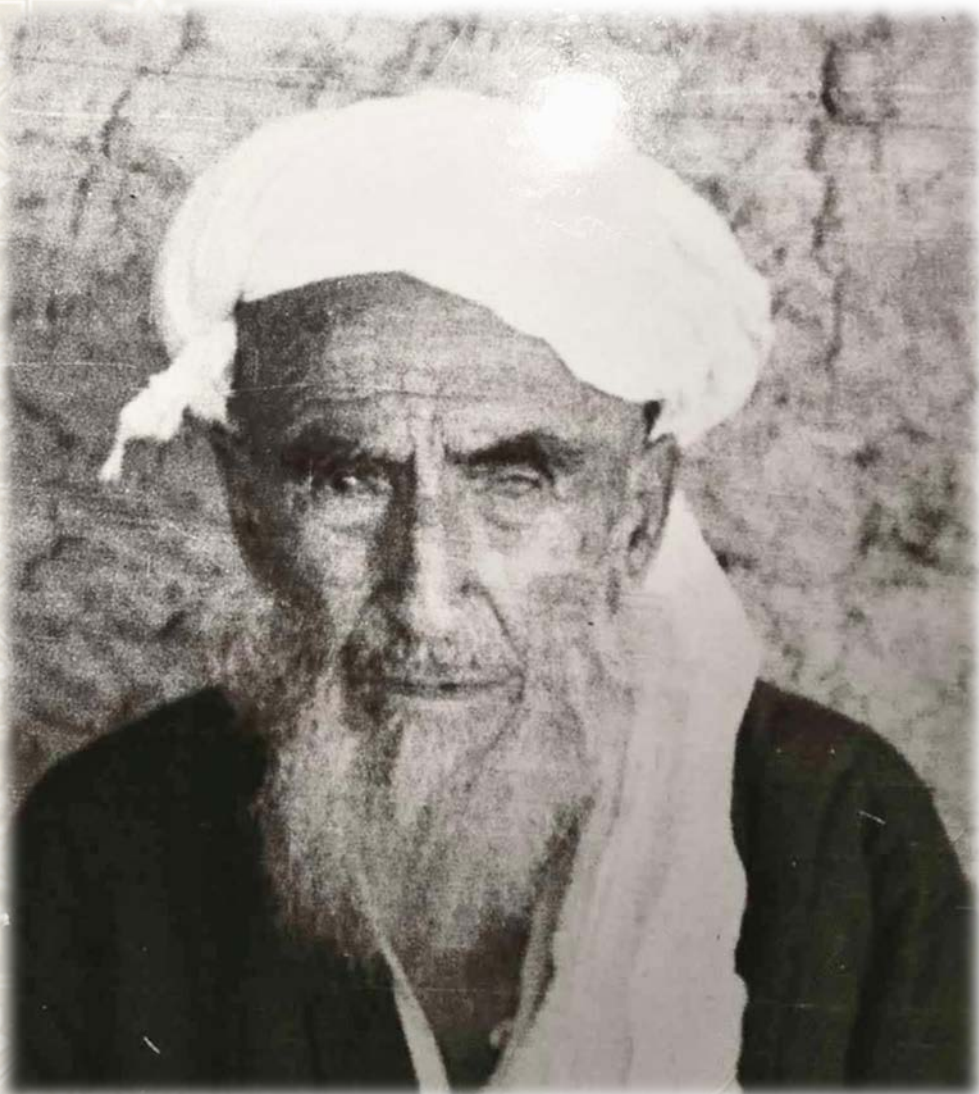
Изданишлар шуни кўрсатдики, Искандар халифанинг шогирдларидан бири ўз фарзанди Абдуҳаким қори (1877-1973) бўлган.

Маълумки, мурид пирнинг назари марҳаматига қанчалик кўп мушарраф бўлса, даражаси ўшанча ошади. У пир амрини бажараётиб, ўзи ҳам ундан завқ олади, қилган тоат-ибодатидан ҳузур қилади, кибру ҳавони тарк этиб, Худодан бошқасини унутади. Ақл, хаёл ва ҳиссиётлари маърифат нуридан ёришиб, кўз ўнгидан илоҳий сир-асрор пардалари кўтарилиб боради. Ўз навбатида муршид пир ҳам муриди ҳолидан хабар олиб, унинг ботинини, маънавиётини такомиллаштиришга эътибор беради.

Пир вазифасини адо этиб, риёзат тортиб, илоҳий сир англаб, “ишқдан улуш олғон, икки кўзи ёш бўлғон” мурид пиридан иршод хати олиб, ўзи ҳам пирлик даражасига, ҳақиқий орифликка етади. Илму ҳикмат ва тавҳидда комил ва мумтоз бўлади.²²⁶

---

²²⁶ Азим Хожа Эшон. Ҳикмат. // Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Рафиддинов Сайфиддин Сайфулло ўғли; — Т.: Ўзбекистон, 1993. — Б.7.

Абдуҳаким қори Исқандар халифа ўғли.

Абдуҳаким қори ҳам отаси Исқандар халифадан илму ҳикмат ва тавҳиддан билим олди. Натижада комилликка эришиб шогирд сифатида иршод хатини олишга муяссар бўлган.

Олинган маълумотларга кўра Абдуҳаким қори дастлаб Марғилон шаҳридаги Хонақоҳ мадрасасида Ҳазрат Хонақоҳий домла қўлида сабоқ олган. Сўнгра Бухоро мадрасаларидан бирида таълимни давом эттирган.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله الذي نور قلوب لعارفين بلوامع الاوار وروح صدور الصادقين برواح الابرار وسلوة واسباب سلام سائر رسول محمد
 الابرار وعلى اله واصحابه لاختيار آباء بعد ان طادق كنهه حضرت جعفر بن محمد و تعالى افاضته نموده بر صدر مفسر حضرت صلوات الله عليه
 وسلم واز نجار اهرار حضرت صلوات الله عليه سلم افاض نموده بخدمت صدوق كبري حضرت صلوات الله عليه وسلم واز ايشان بخدمت سلطان بايزيد سلطان
 قدس سره رسیده واز ايشان بخدمت خواجه ابوالحسن غرقاني رسیده واز ايشان بخدمت خواجه علي فارسي رسیده واز ايشان بخدمت خواجه
 ابويوسف همدا رسیده واز ايشان بخدمت خواجه عبدالمالک غنوي رسیده واز ايشان بخدمت خواجه عارف ريوكري رسیده واز ايشان
 بخدمت خواجه محمد بن محمد فتنوي رسیده واز ايشان بخدمت خواجه عياريتي رسیده واز ايشان بخدمت خواجه محمد باي سمان رسیده
 واز ايشان بخدمت سيد امير كمال بخاري رسیده واز ايشان بخدمت خواجه بزرگ خواجه بهاء الدين رسیده واز ايشان بخدمت مولانا يعقوب
 چرخي رسیده واز ايشان بخدمت خواجه عبید الله احرار رسیده واز ايشان بخدمت مولانا زاهد رسیده واز ايشان بخدمت مولانا
 درويش رسیده واز ايشان بخدمت خواجه امكتم رسیده واز ايشان بخدمت خواجه باغي باه رسیده واز ايشان بخدمت امام ربنا محمد والف ناز رسیده
 واز ايشان بخدمت خواجه محمد سعيد رسیده واز ايشان بخدمت شيخ عبدلاج رسیده واز ايشان بخدمت خواجه مولانا عابد رسیده واز ايشان
 بخدمت موسى خان رسیده واز ايشان بخدمت خليفه محمد صدوق رسیده واز ايشان بخدمت خليفه حسين رسیده واز ايشان بخدمت خليفه
 عبدستار رسیده واز ايشان بخدمت قطب زمان طاهر ايلقان اعني حضرت خليفه الامام محمد فاضل قدس سره واز نجار ولايت جوي با
 هدايت آنحضرت بسينه پرفروش او رنجيتند واما بزرگوار قدس سره نيز اين افتاده حفيظ المحض لطف وكرم حضرت ايزدي جل سلطان كنند شكاري
 اهل طريقت شكر الله سعيم اجازه فرمودند و اين فقير حقيقت به ناعت نيز جناب كالات اكتب ملا عبد الحكيم قاري را از جهت كذا ناصح
 از صاحب جناب موسي اليربوني فونامور ترزايد و اتضاع ست اجازه تعلم ذكر و طريقت داده شد بايد كه جناب موسي اليه طالبان طريقت راه نمايند
 بشرط استقامت و دست بسينه بيضا و شريعت مطهره غرا على صاحبها الصلوة و السلام و ادای نامورات و تحييت شيخ مقيت و وقتان
 سبحانه على ذلك و اسلام على من استبح الهدى فقير حقيقتي لبضاعت حاجي اسكندر رسيد

**Искандар халифанинг ўгли Абдуҳаким
қорига берган иршодномаси**

Бухородан қайтиб келган Абдуҳаким қори уйланиб икки фарзанднинг отаси бўлгунига қадар Арсифда ҳаёт кечирган. Отасининг ўлиmidан сўнг турмуш ўртоғи Орзу биби билан 1933 йилда Тожикистонга кетишга мажбур бўлишган.

2024 йилдаги изланишларимиз давомида Абдуҳаким қорининг авлодлари хонадонида сақланаётган иршоднома билан танишдик. Бу ҳақда юқорида айтиб ўтган эдик. Ушбу

иршодноманинг суратини Искандар халифанинг набираси, яъни Абдумалик Абдуваҳоб қори ўғли бизга тақдим этди. Бу биз аниқлаган Искандар халифа томонидан берилган иккинчи иршодномадир. Бу ҳақда қуйидаги сўз юритамиз.

Ушбу иршоднома ҳам узоқ вақт давомида яширинча сақланган ва ҳеч кимга кўрсатилмай келинган. Мазкур иршоднома билан танишиш ҳам биз учун катта янгилик бўлди. Чунки Абдуҳаким қорини Тожикистонга кетишида мазкур иршодноманинг ҳам ўрни бор. Зеро, ҳар бир тариқат муршиди шогирдига иршод тақдим этар экан, шу тарзда шогирдини ҳам бошқа ҳудудларда кенг фаолият олиб боришига ижозат берган.

Иршодномадан кўринадики, ота-бола ўз даврида тариқат муршидлари бўлгани, атрофида кўплаб шогирдлар тайёрлагани ва фарзандлари тарбиясига алоҳида эътибор бериб, тасаввуф илмини пухта ўрганишлари учун шарт-шароит қилингани маълум бўлади.

Абдуҳаким қорини Тожикистон ҳудудида қандай фаолият олиб борганлиги бизга қоронғу. Аммо унинг ҳаёти қатағонлик сиёсати авж олган йилларга тўғри келганлигини ҳисобга олсак, у шубҳасизки, ўзини нақшбандия тариқатига мансублигини ва иршодга эга устоз эканлигини оммадан сир тутишга мажбур бўлган кўринади.

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

Аллоҳга ҳамдлар бўлсинким, орифлар қалбини нур шуълалари мунаввар қилди ва содиқларнинг кўксиларини сирларининг бўйи билан хушбўйлантирди.

Аброрлар ва ахёрлар саййиди бўлмиш нубувват соҳиби Пайғамбаримиз (соллаллоҳу алайҳи ва саллам)га салавотлар бўлсин, аммо баъд:

Билгинги, эй содиқи толиб Аллоҳ субҳонаҳу таолодан Жаноби пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг кўнгилларига файз қилиб туширган нарса ва Пайгамбар соллаллоҳу алайҳи васалламнинг сирлар денгизидан файз бўлиб тушиди Ҳазрати Сиддиқ Абу Бакр розияллоҳу анҳуға ва ундан ҳазрати Салмони Форсий розияллоҳу анҳуға келди ва ундан ҳазрати Қосим ибн Муҳаммад Сиддиқ розияллоҳу анҳуға келди ва ундан ҳазрати имоми Жаъфари Содиққа келди ва ундан ҳазрати Боязид Бистомий қуддиса сирруҳуға келди ва ундан ҳазрати Хожа Абул Ҳасан Ҳарақонийга келди ва ундан ҳазрати Абу Али Фармадийга келди ва ундан ҳазрати хожа Юсуф Ҳамадонийга келди ва ундан ҳазрати хожа Абдулхолиқ Гиждувонийга келди ва ундан ҳазрати хожа Ориф Ревгарийга келди ва ундан ҳазрати хожа Маҳмуд Анжир Фағнавийга келди ва ундан ҳазрати хожа Али Рометанийга келди ва ундан ҳазрати хожа Муҳаммад Бобои Самосийга келди ва ундан ҳазрати Саййиди Амир Кулол Бухорийга келди ва ундан хожаи бузрук Хожа Баҳоул ҳақ ва ад-динга келди ва ундан ҳазрати мавлоно Яъқуб Чархийга²²⁷ ва ундан ҳазрати хожа Убайдулло Аҳрорга келди ва ундан ҳазрати Мавлоно Зоҳидга келди ва ундан Мавлоно Дарвешга келди ва ундан ҳазрат Хожа Имканагийга келди ва ундан ҳазрати Хожа Боқийга келди ва ундан ҳазрати Имоми Раббоний мужаддиди алфи сонийга келди ва ундан ҳазрати Хожа Муҳаммад Саъидга келди ва ундан ҳазрати шайх Абдулаҳадга келди ва ундан ҳазрати Хожа Мавлоно Обидга келди ва ундан ҳазрат Мусахонга келди ва ундан ҳазрат халифа Муҳаммад Сиддиққа келди ва ундан ҳазрат халифа Ҳусайнга келди ва ундан ҳазрат халифа Абдусатторга келди ва ундан ҳазрати қутби замон халифа Домла Муҳаммад Қобилга келди ва ундан фақири ҳақирга (Искандар халифа)га келди ва мен

---

²²⁷ Иршодни шу қисмида Алоуддин Аттор қуддиса сирруҳунинг номи ёзилмай кетган.

каминаи камтарин томонидан Мулла Абдуҳаким қорига зикр ва тариқат ижозаси кундан-кунга ортиб бориш, зиёда қилиш шарти билан берилди ва мазкур жаноб (Мулла Абдуҳаким қори)га иршод берганимиздан сўнг Пайгамбар алайҳиссалом суннатларига бардавом амал қилган ҳолда, шариятга доимий амал қилган ҳолатда шу йўлда юрувчи тариқат толибларига йўл кўрсатади ва доим амр қилинган ишларни адо қилиб боради ва доим иқтидо қилган шайхига муҳаббат қўйиб боради.

*Ҳидоятга эргашганларга Аллоҳнинг саломи бўлсин.
Фақир ҳақир бибизоат Ҳожи Искандар Арсифий.*

Ушбу иршодномадан маълум бўладики, халифа Домла Муҳаммад Қобилдан иршод олган Ҳожи Искандар Арсифий фарзанди ва шогирди Мулла Абдуҳаким қорига иршод берган.

Эшонжон Искандар халифа ўғли

Искандар халифанинг шогирди сифатида уни иккинчи фарзанди Эшонжонни ҳам кўрсатиш мумкин.

Айтишларича Қошғардаги муридлари келиб “Фарзандингиз Эшонжон бизга берсангиз уни Қошғарга олиб кетсак, ўрнига бир қорини берамиз” деб илтимос қилганларида, Искандар халифа “Эшонжони юзта қорига алмашмайман” деган экан. Айтишларича, Искандар халифа (қ.с.) иккинчи ўғлига Эшонжон исмини қўйганда баъзи чалла муллалар “Ўзингиз эшон бўлсангиз, фарзандингизни ҳам эшон исмини қўясизми. Бошқа исм билан атанг” деб Искандар халифага маслаҳат бергандек бўладилар. Шу тарзда чақалоққа номини ўзгартиришган. Бироқ чақалоқ исми ўзгаргандан сўнг бир ҳафта туну-кун йиғлайверган. Ҳеч қандай дори-дармон таъсир қилмаган. Шундан сўнг чақалоқни яна

Эшонжон исми билан атайдилар ва қайта чақалоқ йиғламай қўяди.

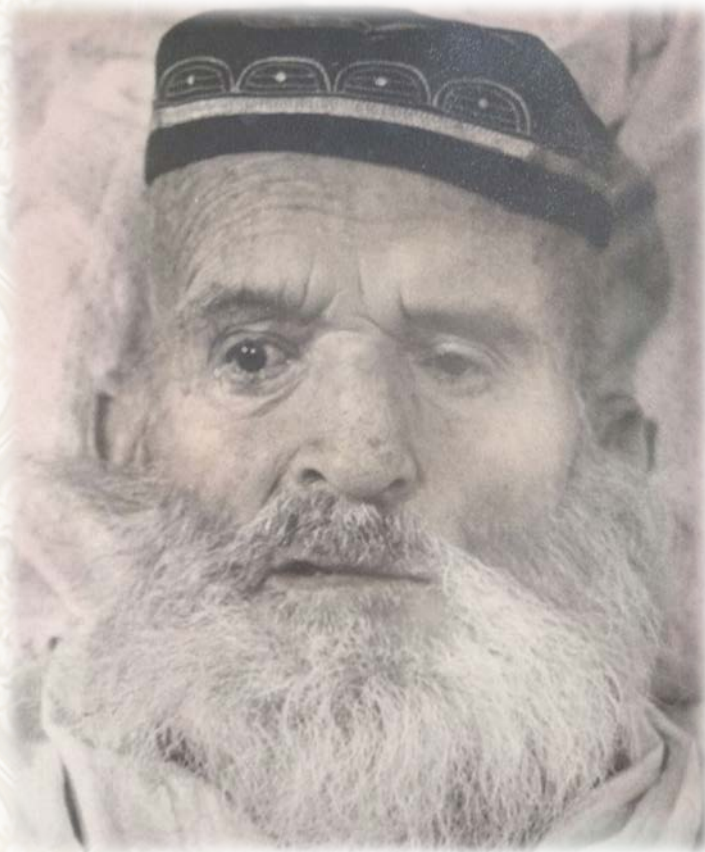
Таъкид жоизки, Искандар халифадан сўнг унинг муридлари Эшонжонни ҳам худди пири устозлари Искандар халифадек қабул қилганлар. Чунки Эшонжон доимо туну-кун қиблагоҳини ёнида туриб хизматида бўлган. Айтишларича, Эшонжон Искандар халифанинг хобгоҳини эшигини олдида ўтирар, қачонки Искандар халифа таҳорат учун ташқарига чиқиши билан унинг қўлига илиқ сув тўлдрилиган обдастдани тутқазар экан. Баъзан қорлар ёғиб Эшонжон қор тагида қолиб кетар, шундай ҳолатда отаси учун бағрига обдастани босиб сувни совиб қолмаслигини ғамида бўлар экан.²²⁸

Кези келганда Искандар халифанинг замондоши Бухорий Домла – Мирхалил Марғинович²²⁹ билан ҳам айнан шундай воқеа содир бўлганлигини айтиб ўтиш жоиздир.

---

²²⁸ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Абдували қори Ҳафизовдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

²²⁹ Бухорий домла 1340/1922 йилда вафот этганлар. Вафотларига Бухоридан мулла Низомиддин охунд бошчилигидаги алломалар ҳам ҳозир бўлишган. Марғилонинг Хўжа Форсо қабристонига дафн қилинган.

Эшонжон Искандар халифа ўғли

Қиш кунларининг бирида кечанинг охириги қисмида Бухорий Домла таҳоратга чиқадилар. Совуқ жуда қаттиқлигидан ҳамма нарса, ҳатто мадраса ҳовузи ҳам музлаб қолган, бошқа сув йўқ эди. Ҳазрат кўп ўйланадилар. Сўнгра ҳовуз бўйига келиб, Аллоҳдан сув сўраб, дуо қиладилар.

Шунда не бахтки, Аллоҳнинг қудрати билан ҳовуз усти битта обдаста сиғадиган даражада ёрилиб, сув кўринади. Ҳазрат Аллоҳга шукрона айтиб, дарҳол обдастани тўлдириб, орқага қайтадилар. Айни пайтда устозлари ҳам уйғониб, ташқарига чиққан эдилар.

У зотни болаҳонадан тушаётганларини кўрган домла югуриб борадилар-да, икки қўллаб сувни узатадилар. Зийрак устоз бир зум атрофга назар ташлайди ва: “Совуқни зарбидан музламаган бирор нарса қолмабди, ҳатто ҳовузимиз ҳам. Сизда эса, янги сув, уни қаердан олдингиз”, – дейдилар. Домла бир оз хижолат бўлиб, воқеани айтадилар. Устоз: “Ҳай-ҳай,

шундайми, бўлмаса обдастани ерга қўйингда, қўлингизни очинг”, – дейдилар. Сўнгра қиблага қараб: “Омин, сизнинг “ишингиз битибди” – бу ерда сиз ўрганадиган илм қолмабди, бориб, бемалол Марғилон халқига дарс айтаверинг”, дея, дуо қиладилар.²³⁰

Абдували қори Ҳафизов ҳикоя қилади: “Қиблагоҳимдан эшитган эдим: “Марғилонда хатм ўтказилганда Эшонжон бобо ҳам иштирок этар экан. хатм яширинча ўтказилганилиги учун бегона одам кириб қолмаслиги учун эшикларга қулф солинарди. Бир гал хатм вақтида Али қори адашиб қолган. Шунда пешқадам қорилардан бири Муҳаммаджон қори²³¹ унга луқма берган. Бироқ Али қори луқмани ололмаган. Шунда Эшонжон бобо луқма берди. Яъни Али қори адашиб қолган оятни бошдан охир ўқиб берди. Шунда Алижон қори оятни тўғрилаб ўқиб кетади. Даврадагиларни айримлари шу кунга қадар мактаб кўрмаган, мадрасада ўқимаган Эшонжон бобонинг илмига шубҳа билан қараб келар эди. Бу воқеадан сўнг Эшонжон бобонинг илми борасида шубҳа қилмайдиган бўлдилар”.²³²

Маълумки, шогирдлар маънавий камолотида устозлар марҳамат назарининг ўрни катта. Қадимдан аجدодларимиз бунга қаттиқ эътибор берганлар. Ҳанафий алломалардан Али ибн Султон Ал-Қорий шундай дейдилар: “Ўтмишда бир мурид хизмат қилиш учун Хуросон шайхларидан бирининг ҳузурига боради ва узоқ вақт хизмат қилади. Шайх йигитга кўпинча зиёратчиларнинг от-уловларига қараб туришни тайинлар экан. Мурид бу хизматларни сидқидилдан бажарса-да, шунча йил хизмат қилиб топганим шуми, деб ўйлар экан.

---

²³⁰ Р.Файзуллаев. Маноқиб материаллари. Марғилон – 1998.

²³¹ Муҳаммаджон қори Қаландархона мадрасасида мударрислик қилган. 1944 йилда 54 ёшида вафот этган.

²³² Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Абдували қори Ҳафизовдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Бир гал шайх ҳузурига кирганида шайх: “Эй болам, шошилма, яқинда Аллоҳ таоло сени ҳузурингга катталарни ҳам зиёратга келадиган қилади ва сенга ҳам хизмат қиладиган кишиларни чиқаради, дейди”.²³³

Мисрлик буюк олим Абул Мавоҳиб Абдулваҳҳоб ибн Аҳмад ибн Али ал-Ансорий аш-Шаъроний: “Одоб ва ҳурмат билан амал қилиш фикри бўлмаса, кишининг илм талаб этмоғи дуруст эмас. Одоб диннинг учдан икки бўлагидир. Аллоҳнинг валийлари улуғ мақомга кўп амал билан эмас, одоб ва гўзал ахлоқ билан етишганлар”, – деб айтган.²³⁴

Улуғлар, хусусан устозларга хизмат қилиш ҳақида гап кетганда Хожа Али Рометаний (қуддиса сирруху) нинг қуйидаги сўзлари ёдимизга келади. “Йўл юрувчиларга риёзат ва мужоҳадани кўп тортмоқ керакдур, то мартаба ва мақомга етушурлар. Аммо, бу йўлларнинг барчасидин яқинроқ йўл борким, тезроқ мақсудга етушса бўлур. Ул йўл улдурким, йўл юргувчи кўшиш (ҳаракат) қилсунки, ўзининг хулқи ва хизмати била бир соҳибдил зотнинг кўнглидан жой топсун. Чунки, бу тоифанинг кўнгиллари мавриди назари Ҳақ (Аллоҳнинг назари тушадиган жой) турур, онга ҳам ул назардин насиба етушур”.²³⁵

Мазкур ҳақиқат Охунд дада фаолиятларида ўз исботини топганини кўрамиз. Охунд дада кўпинча устоз хизматига машғул бўлиб дарслардан қолиб кетар эканлар. Бир куни шериклари: “Абдуссамад, биз фалон-фалон китобларни ўқиб тугатдик, сен ҳалиям хизмат қилиб юрибсан, бунақада илмсиз қолиб кетасан”, – дейишади. Улар суҳбатини узоқдан кузатиб

---

²³³ Али ибн Султон Муҳаммад ал-Қори. “Мирқот ул-мафотих шарҳу Мишкот ул-масобих”. Дору ихъи туросил арабий. Байрут: 14-ж, - Б.265.

²³⁴ Абул Мавоҳиб Абдулваҳҳоб ибн Аҳмад ибн Али ал-Ансорий аш-Шаъроний. «Танбех ул-муғгаррин». Дорул маърифат-Байрут. 2004.99-б. Бундан кейин: “Имом аш-Шаъроний. “Танбех ул-муғгаррин”.

²³⁵ Фаҳриддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил ҳаёт... 2004, - Б.59.

турган устоз Охунд дадани чақириб: “Нима дейишяпти”, – деб сўрайди. Охунд дада ночор уларнинг гапини айтадилар. Буни тинглаган устоз: “Шунақами, майли, улар ўқиб олим бўлишсин, сиз хизмат қилиб одам бўлинг”, дейдилар.

Бугина эмас, Охунд дада Холмуҳаммад домла хузурига қатнаган чоғлари ҳам ҳамма дарс олишга машғул бўлса, у зот устоз ҳовлисидаги хизматларни бажаришга киришар эканлар. Ҳамма кетгачгина дарс олишга кирар эканлар. Бу ҳолат устознинг у зотга алоҳида меҳр кўрсатиб бошқаларга айтмаган баъзи сирлардан хабардор қилишига сабаб бўлар экан. Дарвоқе, айтишларича мазкур хизматларнинг ўзиёқ Охунд дада учун дарс ўрнида бўлиб, кўп нарсаларни ўрганишларига сабаб бўлган экан. Чунки ўзларининг эслашларича, аввалига зеҳнлари суст бўлиб кейин эса бошқалардан ўзиб кетган эканлар.

Абу Нуъайм ал-Асбаҳоний Аҳмад ибн Абул Варднинг қуйидаги сўзларини келтирган: “Ушбу қавм (сўфийлар) нинг мақсадга етиши бешта нарса билан бўлади; устоз – шайх ҳовлисининг мулозими бўлади, унга хилоф қилишдан сақланади, хизматини доимий бажаради, бу йўлда етган қийинчиликка сабр қилади ва кароматни яширади”.²³⁶

Тасаввуфда сабр ҳар хил талқин қилинади. Шайх Жунайд Бағдодий эса сабр ҳақида шундай деган: “Сабр улдурки, Китоб (Қуръон) ва Суннатнинг (шариат ва ҳадислар) ҳукмларида ўзини тўхтатмоқ. Китоб ва Суннатнинг риоясида муроқабга ҳосил бўлур. Ва муроқабга улдурки зоҳир ва ботинда ихлос қилмоқдур”. Шайх Суҳайл ибн Абдуллоҳ “Тасаввуф улдурким, таомни оз емак ва Худойи таоло бирла ором олмақ”, – деб сўфийни сабру қаноатга чақиради.²³⁷

---

²³⁶ Абу Нуъайм ал-Асбаҳоний. “Ҳилят ул-авлиё”. 4-ж, -Б.406. <http://www.alwarraq.com>

²³⁷ Азим Хожа Эшон. Ҳикмат. // Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Рафиддин Сайфиддин Сайфулло ўғли; – Т.: Ўзбекистон, 1993. – Б.6.

Шу ўринда “Одоб аш-шаръийя” номли китобда салафларимизнинг бу борада келтирилган тавсиялари билан танишиб чиқсак. Умар (розияллоҳу анҳу) шундай деганлар: “Илмни ёшингиз улуғ бўлмасдан, яъни иззат талаб қиладиган ёшга боргунча эгаллаб олинг”.

Хаттобий шундай дейди: “Ёшлигида катталарга хизмат қилиб ўрганмаган толиб катта бўлганида ҳам хизмат қилишдан уяладиган бўлади, яъни улуғларни топиб суҳбат топишга эринади”.

Хаттобий яна шундай дейди: “Менга Суфёни Саврийдан етиб келишига кўра, у шундай деган: “Ҳар ким азизликни вақтидан олдин талаб қилса, кўп илмлардан бебаҳра қолади”. Абу Ҳанифа (раҳимаҳуллоҳ) шундай дейдилар: “Ким катталикни вақтидан олдин талаб қилса, хор бўлиши аниқ”.

Машҳур наҳв олими Имом Мубаррадга бир куни: “Нима учун Абул Аббос, яъни Саълаб сендан кўра шеър ва ғариб илмига моҳирроқ?” – дейишди. Шунда у: “Мен ёшлигимдаёқ одамлар орасида “катта” бўлиб қолганман, у кексайганида катта бўлди”, – дейди.

Ҳоким ўз “Тарих”ида Абу Ҳанифани Имом Зуфарга айтган қуйидаги сўзларини келтирган: “Эй Зуфар, вақтидан олдин одамларга суҳбат қилишни бошлама, акс ҳолда одамлар сени енгил санай бошлайдилар”. Имом Шофеъий шогирдларидан бирига: “Агар ёшлигингдаёқ “катта” бўлмоқчи бўлсанг илмдан бебаҳра қоласан”, деганлар.²³⁸

Ўз даврида Фарғона вилоятидаги юқори мансабдор шахслар ҳам Эшонбобонинг мухлислари сифатида тез-тез зиёрат қилиб турганлар. Шундай инсонлардан бири Мўсожон Шербўтаевдир.

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган қишлоқ хўжалиги ходими, Фарғона вилоятида ўзига хос пахтачилик мактабини

²³⁸ “Одоб аш-шаръийя”. 2-ж, -Б.112. <http://www.al-islam.com>

яратган, кўп йиллар давомида Қува туманига раҳбарлик қилган Мусажон Шербўтаев (1929-1994) билан гарчанд у киши билан шахсан кўришиб суҳбатлашмаган бўлсак-да, бироқ туман йиғилишларида айниқса радио орқали кўп бор унинг чиқишларини мароқ билан тинглаганмиз.

Мусажон Шербўтаев туғма воиз десак муболаға қилмаймиз. Чунки унинг сўзларида сохталик ёхуд риёкорлик бўлмай содда ва самимий эди. Шунинг учун унинг сўзларини тинглаган киши уни яна бир бор кўришга ёхуд эшитишга иштиёқманд бўлар эди.

Мусажон ака ўша собиқ шўроларнинг худосиз жамиятида ҳам туну кун дилида Аллоҳни ёд этган инсонлардан эканлигини танишларимиздан бири сўзлаб берган эди. Унинг айтишича Москвада бўлган катта анжуманда 70-йилларда бир гуруҳ ўзбек пахтакорлари, жумладан Мусажон Шербўтаев ҳам иштирок этади. Кечки вақт меҳмонхонага келган чоғларида ҳар кунги одатий уюштириладиган зиёфатларга бормаган Мусажон ака ўзи ҳоли қолгач хонада узоқ вақт Қуръон оятларини ўқиб ўтирар экан. Балки шу сабабдан бу инсонга Аллоҳнинг муқаддас уйи – Каъбатуллоҳга киришидек улуғ бахтга сазовор бўлиш насиб этди.

Муҳтарам ўқувчиларга шу ўринда айрим ойдинликларни киритиб ўтмоқчимиз. Ёзувчи Эмин Усмон ўзининг “Муножот” номли мақоласида ёзишича, Каъбатуллоҳнинг ичига кириб намоз ўқишга ҳар йили Подшоҳ ва унинг хонадони, Макканинг ҳокими, мусулмон давлатларининг элчиларига ва улар билан фақат яна бир неча ҳожиларга ҳам махсус имтиёзли нишон берилар экан²³⁹.

Туркистон тарихида бундай улуғ саодатга камдан кам одам муяссар бўлган. Демак, Мусажон ҳожи Шербўтаев ҳам

---

²³⁹ Ҳожи Эмин Усмон. Муножот // Шарқ юлдузи. 1992. № 5, 152-б.

Байтуллоҳнинг ичида намоз ўқиган саноқли зотлардан биридир.

Абдуллахон тўра Эшон Муҳаммад ўғли

Абдуллахон тўра Эшон Муҳаммад ўғли 1883 йилда (баъзи маълумотларга кўра 1890 йилда) Қўқон шаҳрида туғилган. Она томонидан Қобул эшоннинг набираси бўлади. Искандар халифанинг шогирдларидан.

Абдуллахон тўра мутасаввуф шоир ва моҳир хаттот сифатида машҳур бўлган. Қўқон мадрасаларида таҳсил олган. Машҳур татар маърифатпарвари Ризоиддин ибн Фахриддин билан дўстона алоқада бўлган. Таърих жанрида ижод қилган.

Маълумки, тарихгўйлар تارىخ -тарих ёзишда беш йўлни қўллаганлар: таваллуд (туғилиш); мамлакатда рўй берган воқеа ва ҳодисалар; мамлакат истилоси (фатҳ); бино қурилиши; вафот, ўлим ҳақида.

Ҳозирда мазкур тарих-шеър маъносида адабиётшунослигимизда “тарих” ва “тарих” шаклида икки хил ёзиб келинмоқда. Бизнингча, уни тарих (история) фанидан фарқлаш мақсадида айириш белгиси билан “тарих” кўринишида ёзиш маъқул бўлса керак. Бу ҳақда шарқшунос А. Жувонмардиев “Ҳарф ва рақам” рисоласида тарих ва тарихгўйлар хусусида шундай ёзади: “Шуни ҳам айтиш керакки, тарих китобларини ўқиб, ўрганиб ёки замон воқеалари, улуғ кишилар ўлими, вафоти ва айрим ҳодисалар борасида китоб ёзган шахсни مؤرخ (тарихчи) дейдилар. Бу рисоламизда ёзилган услубда тарих айтганларни эса, “тарихгўй” (тарих айтувчи) деб атайдилар.

Таърихгўй ёзган тарихига аҳамият бериб, унинг очиқ ва тўғри бўлишига катта эътибор бериш керак. Чунончи, Ҳиротда бино қилинган “Боризоғон”га “Чортоқ” сўзи тарих

деб, бирмунча шов-шув кўтариб, кейинчалик текшириш натижасида тўғри чиқмай қолган.

Тарихгўй устозларнинг қонунида агар тарих бир кишининг номига бўлса, албатта у шахснинг исми киритилиши керак. Исм бўлмаса, у тарих очик бўлмайди. Бундан ташқари, лақаби, отасининг номи, фазл, хунари ва мансабини ҳам фикр қилиб айтилиши лозим. Агар тарихгўй ўз номини ҳам киритса, бундай тарихлар янада эътиборли бўлади.

Таърих моддасини зикр қилиниши муносибдир. Бино ҳақида ёзилган тарихлар эса албатта тўрт девор, яъни тўрт мисра (икки байт) бўлиши фарздир. Шунингдек, ўлганда айтилган тарихда “Исқот” (чиқариб ташлаш) ва туғилганга кўшиш усулида ёзилиши тарих гўзаллигининг зарур бўлган шартларидан биридир.

Агарда тарихгўй бир мисрада икки тарих келтирса, “вови отифа” бўлиши мумкин, чунки вови отифа икки тарихни бири-биридан ажратиб туради. Бир тарихда эса вови отифа бўлмаслиги яхшидир. Замон саҳифасидаги тарихгўйлар уч (арабий, форсий ва туркий) тил билан тарих айтганлар”²⁴⁰.

XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларида яшаб ўтган Қўқон уламолари ва адиблари мазкур беш йўлни деярли барчасида ижод қилганлар. Бу ҳолат биргина Абдуллахон тўра меросида яққол кўзга ташланади. У кўплаб таърихлар ёзган.

Абдуллахон тўра моҳир хаттот сифатида Мажзуб Намангонийнинг тасаввуфга доир асарини кўчирган. Қўқон адабий муҳитида яшаб ижод қилган шоирларнинг шеърларини тўплаб баёз тузган. Қўқон шахрининг диний ва

---

²⁴⁰ Жувонмардиев А. Ҳарф ва рақам. – Т.: Фан, 1971. – Б.4.

маърифий муҳотида фаол иштирок этган. Таниқли шоир ва уламолар вафотига бағишлаб марсиялар ёзган.²⁴¹

У устози қўқонлик шоир ва олим Мавлавий Йўлдошнинг (1861-1922)“Фавойидул мавлавия ва мавоидул маънавия” (“Мавлавийлик фойдалари ва маънавийлик дастурхонлари”) номли асарига тартиб берган.²⁴²

Абдуллахон тўра 1952 йилда вафот этган ва Шайхон қабристонига дафн этилган. Қабри сақланмаган.

2024 йилда Қўқон шаҳрининг Самарқанд кўчасида истиқомат қилувчи Жалолхон Умаров билан ўтказган суҳбатимиз чоғида Абдуллахон тўра ва унинг оиласи тўғрисида қуйидагиларни сўзлаб берди:

“Сўфи Бадал эшоннинг шогирдлари жуда кўп бўлган. Шулардан бири Косон томондан келиб, устозларини этагини маҳкам тутган зот Ҳожи Қобил эшон бўлганлар. Ҳожи Қобил эшоннинг 4 нафар қизлари бўлган. Шу қизларидан бирини Сўфи Бадал эшоннинг кичик ўғиллари Муҳаммадхон эшонга (бизнинг онамиз томонидан катта бобомиз) турмушга берганлар. Улардан Обидахон исмли қиз дунёга келган. Обидахон Роҳатхон, Бузрукхон (дадамнинг аяси) ва Пўлатхон тоғамиз туғилганлар. Бузрукхон аямиз дадам туғилгач узоқ яшамай вафот этганлар.

Ҳожи Қобил эшон яна бир қизлари бўлмиш Салимабибани қўқонлик Эшон Муҳаммадхонга турмушга берганлар.

Эшон Муҳаммадхоннинг отаси Иброҳимхўжа. Иброҳимхўжанинг отаси Султонхўжадир.

Салимабиби ва Эшон Муҳаммадхон тўрт нафар ўғил фарзанд кўрганлар:

---

²⁴¹ Турдиалиев А. Абдуллахан тура.// Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. Том II. Москва, Наука – Восточная литература. 2018. С..23-24.

²⁴² Турдиалиев А.Адиблар пешвоси Мавлавий Йўлдош. // Ҳидоят. 2009. №6. – Б.28.

1. Абдуллахон тўра Эшон ўғли(1883-1951).

Фарзандлари: Қизи Муборакхон, ўғли Убайдуллахон.
Иккиси ҳам дунёдан барвақт кўз юмишган

2. Мухторхон домла Эшонхон ўғли, яъни Мухторхон
Муҳаммаддий(1899-1972).

Фарзандлари: Умархон (1927-2004), Юсуфхон (1936-1999),
Тоҳирхон (1944-2008), Жаҳонгирхон (1947-2007).

3. Аҳмадхон Эшонхон ўғли (1933 йилда вафот этган).

Фарзандлари: Мақсудахон (1917 йилда туғилган),
Руқияхон (1920-1996), Хайруллахон (1927-2006), Насимхон.

4. Аъзамхон Эшонхон ўғли (1942 йилда вафот этган).
Фарзанд кўрмаган”.²⁴³

Абдуллахон тўрани биз “Эшон дада” деб атаганмиз. Унинг аёли ва фарзандлари ҳам барвақт дунёдан ўтишган. Укаси Мухторхон Муҳаммадий қамоқда бўлган вақтлар унинг фарзандларини Абдуллахон тўра ўзи тарбиялаган эди. 1941 йилда берилган паспортда унинг номи Абдували Исмонунов деб ёзилган.

Ризоуддин ибн Фахруддинни²⁴⁴ ўша пайтлар халқ қисқагина қилиб “Ризо ҳазрат” деб номлар экан. У киши бир

---

²⁴³ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қўқон шаҳри Самарқанд кўчасида истиқомат қилувчи Жалолхон Умаровдан (1953 йилда туғилган) ёзиб олинди.

²⁴⁴ Ризоуддин ибн Фахруддин, Фахретдинов Ризо (1859.4.1, Самара губерняси, Бутульма уезди – 1936.11.4, Уфа) – маърифатпарвар, адиб, шарқшунос, диний арбоб. Асосан, туркий тилда ёзган. Илк йирик асари – “Китоб ат-тасриф” (“Морфология ҳақида китоб”), Қозонда нашр қилинган (1887). 1891 й. дан Уфага кўчиб келиб Оренбург мусулмонлари диний кенгашида қози бўлиб ишлаган (1906–22), Россиянинг ички қисми ва Сибирь мусулмонлари Марказий диний бошқармаси муфтийси (1922–32). Россия ва бошқа мамлакатлардаги мусулмонлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни кучайтириш учун интилган, Ғарбнинг мустамлакачилик сиёсатига қарши курашган. 1906–17 йилларда 50 га яқин китоби нашр қилинган. Оренбургда нашр этилган “Вақт” газетасининг (1906–08) муҳаррир ўринбосари ва “Шўро” журналининг (1908–18) муҳаррири. Унинг асарлари 20-асрнинг бошларидаёқ Туркистонда кенг тарқалган.

муддат Қўқон шаҳрига ҳам ташриф буюрган эканлар. Ўшанда Қўқон уламолари у кишининг ҳурматидан бир катта боғда зиёфат уюштирган эканлар. У зоти шариф ноз-неъматларга ҳам қарамай ўйга чўмган ҳолда ўтирган эканлар. Зиёфат асносида Ризо ҳазрат Қўқон уламоларига қарата бир шаърий масалани ўртага ташлаб, жавобини сўрабдилар. Ҳамма жим қолибди. Чунки савол жуда мураккаб экан. Абдуллахон тўра ҳурмат сақлаб, бир оз индамай турибдилар ва ҳалиги муаммоли саволнинг ечимини топиб айтибдилар. Шунда Ризо ҳазра “Оҳ, Қўқонда ҳам шундай уламоий киромлар ҳали ҳам бор экан-ку!”, деб дарҳол Абдуллахон тўрани дарҳол ёнларига олган эканлар ва кейинчалик у киши билан хат ёзишиб турган эканлар.

Дарвоқеъ, ўша йиғинда Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳам қатнашган ва Ризо ҳазратга аталган “Шаҳримизга марҳабо” номли шеърини ўқиб берган. Ризоуддин ибн Фахруддин ҳазрат кейинчалик советлар ҳокимияти тазйиқи туфайли Қошғарга ҳижрат қилиб кетган эканлар ва ҳар замонда Абдуллахон тўрага хат ёзиб турарканлар. У зот шу даражада самимий ва соддадил бўлган эканларки, ҳатто бир мактубларида Абдуллахон тўрага шундай мазмунда дил изҳорларини ҳам ёзган эканлар: “Абдуллахон иним, қизимга яхши жойдан совчи келяпти, аммо заифам негадир ўша йигитга эрга тегишни хоҳламай турибди. Дуо қилинг қизим рози бўлсин!”. Буюк кишилар ана шунақа самимий бўлар экан-да (Ушбу маълумотларни дадам Умархон Муҳаммадиевдан эшитганман).

Энди Абдуллахон тўранинг кароматгўйликлари ҳақида айрим фактлар:

1-факт

1930 йиллар бўлса керак. Қаймоқли гузар маҳалласида Ҳожиқобил эшон томонидан қурдирилган масжидда Абдуллахон тўра имомлик қилишар, у киши йўқ кунлари бир қадрли шогирди имомликка ўтар экан. У киши бир куни кечқурун шогирдига “Эртага масжидга чиқма. Намозини уйда ўқи” дебдилар. Эртаси куни айна бомдод намози пайти масжидга НКВД ходимлари кириб келибди ва имомларни суриштира бошлабди. Одамлар: “Улар йўқ, билмаймиз” дейишибди. Шундай қилиб Абдуллахон тўра ва шогирди бир балодан сақланиб қолган эканлар.

2-факт

Абдуллахон тўра уйларига ким ташриф буюраётганини ва уларнинг мақсади нима эканини олдида биллиб турар эканлар. Бир куни жияни Умархонга: “Ўғлим кўчага чиқ. Бизга Мўймарак томондан ғалла олиб келишяпти. Қайтариб юбор”, деган экан.

Абдуллахон тўра ўта парҳезкор инсон бўлиб, мурид-мухлислар олиб келган эҳсонларни қайтариб юборганлиги учун, гапнинг очиғи уйдаги аёллар бундан норози бўлишар ва “Авлиёлик ҳам эви билан-да” деб қўйишар экан. Ҳатто баъзи мурид-мухлислар олиб келган ҳадяларини эшик тагига ташлаб ўзлари қочиб кетар эканлар.

3-факт

Иккинчи жаҳон уруши йиллари экан. Қийинчиликлик вақтда маҳалладига тадбиркор бой саналмиш Насриддин Мингбоев бир қоп унни хизматчисига бериб: “Шу унни Абдуллахон тўраникига олиб бор. Олмайман десалар ҳам,

мажбуран бериб кел”, деб буюрибди. Хизматчи қопдаги унни Абдуллахон тўраникига ташлаб энди кетаётса, у киши кўриб қолибдилар ва унни қабул қилмабди. Хизматчи: “Тўрам олмасангиз бўлмайди. Хўжайиндан гап эшитаман” дебди. Шунда Абдуллахон тўра: “Унни ҳозироқ олиб кет. Бўлмаса дуойибад қиламан”, деган эканлар.

Шунда шўрлик хизматчи қопдаги унни яна елкасига олиб чиқиб кетган экан.

4-факт

Абдуллахон тўра шу даражада тақводор эканлар-ки, ҳатто ҳовлига ҳам ҳа доим тўн ёпиниб чиқар эканлар, токи томга ўтинга ёки бошқа юмуш билан чиққан аёллар уни кўриб қолмасин деб.

5 -факт

Абдуллахон тўра 1951 йилда вафот этганлар. У киши ўлим соатлари яқинлашиб, умрлари тугаётганини ўша куниёқ билишган ва доимо хизматида бўлган жиянлари Умархонга қараб: “Болам, ҳозироқ Мўминжон ҳожи билан Абдулваҳоб қориларга хабар бергин. Вақти-соатим тугади”, дейишган ва шу ондаёқ жонлари узилган экан.

Изоҳ: Ушбу маълумотлар дадам Умархон Муҳаммадиевдан, онам Саидахон Муҳаммадиевадан ва марҳум имом домла Муҳаммадамин Мунавварқори ўғилларидан олинган.

Абдуллахон тўранинг Абдували Исмоилханов номи билан қайд этилган папорти.²⁴⁵

Абдуллахон тўранинг укаси Ўзбекистонда маориф ташкилотчиларидан бири, тараққийпарвар муаллим Мухторхон Муҳаммадийдир.

Мухторхон дастлабки илмни оилада ва маҳалладаги эски мактабда олди. 1911-1913 йилларда Мухторхон Муҳаммадий маърифатпарвар инсон Абдуваҳоб Ибодийнинг “Мақтаби воқия” (“Ҳаёт мактаби”) деб номланган янги усулдаги мактабида, 1914-1915 йилларда эса рус-тузем мактабида ўқиди. 1918-1923 йилларда Маориф институти (инпрос)да таълим олди. 1923-1924 йилларда эса Қўқондаги таълим-тарбия техникуми (ҳозирги педагогика коллежи)да ва 3-тўлиқсиз ўрта мактабда она тили ва адабиётдан ўқувчиларга сабоқ берди. 1925 йилда Мухторхон Муҳаммадий Қўқонда

²⁴⁵ Ушбу ҳужжат Фарғона вилояти Қўқон шаҳри Самарқанд кўчасида истиқомат қилувчи Жалолхон Умаров хонадонидан сақланади.

тўрт йиллик Иккинчи босқич мактабини ташкил этди ва у бир йилдан сўнг 9-йиллик ўрта мактабга айлантирилди.

*Абдуллахон тўранинг укаси
Мухторхон Муҳаммадий.*

Мухторхон Муҳаммадий 1926-1929 йилларда мазкур мактаб директори бўлиб ишлади. Унинг ташкилотчилик ва педагогик маҳорати айнан ана шу лавозимда намоён бўлди. Атоқли шоир Усмон Носир ҳам устознинг мазкур мактабида таълим олган суюкли шогирдларидан эди. Мухторхон Муҳаммадий нафақат Қўқон шаҳрида, балки бутун Фарғона водийсида илми-маърифатли инсонларни етиштиришга катта эътибор қаратган эди. У иқтидорли болаларни ўзи

раҳбарлик қилаётган мактабга жалб этар ва уни келгусида ўзбек халқи учун манфаат келтирувчи кадр бўлиб етишишига шароит яратиб берар эди.

Кекса маҳалладошларнинг хотирлашларига кўра, Мухторхон Муҳаммадий чекка қишлоқларга бориб, яшаш тарзи оғир, аммо ўқишга иштиёқманд ва зукко ёшларни излаб топар ва уларни Қўқонга олиб келиб, ўзи ҳомийлик қилиб, ўзи ўқитар экан.

Устознинг шогирдларидан халқ шоири Собир Абдулла, академик Теша Зоҳидов, Меҳнат Қаҳрамони, ўқитувчи Юсуф Усмонов кабилар ҳаётлик пайтларида доимо домланинг ғамхўрликларини ҳурмат билан эслаб юришган эди.

Мухторхон Муҳаммадий 3-ўрта мактабда директорлик қилаётган пайтларида таълим - тарбия ва ўқитиш усулларига оид бир неча қўлланма ва илмий мақолалар нашр эттирган. Аммо буларнинг барчаси қатағон йиллари тоталитар тузум раҳбарлари томонидан йўқ қилиб юборилган эди.

Мухторхон Муҳаммадий моҳир муаллим, ажойиб ташкилотчи бўлиш билан бирга серқирра билимлар соҳиби, ўзига хос қомусий олим ҳам эди.

Мухторхон Муҳаммадий киши араб, рус, форс, татар, озарбайжон ва турк тилларида бемалол гаплаша олар, халқаро тил ҳисобланмиш - эсперанто тилини Қўқон шаҳрида биринчи бўлиб мукаммал ўрганган инсон эди.

Мухторхон Муҳаммадийнинг чуқур билими ва ўткир зеҳнига ҳатто академик Е.Э.Бертелс, профессор А.Фитрат, аллома шоир Ғафур Ғулум, Садриддин Айнийлар ҳам таҳсин ўқигани ҳақида маълумотлар бор.

Собиқ Шўролар тузумининг қатағон машинаси Мухторхон Муҳаммадийни ҳам четлаб ўтмади. У киши дастлаб 1929 йил 19 декабрда қамоққа олинди ва 1932 йилда сўроқ-қилинғач, озод этилди. 1937 йилда халқ душмани

сифатида иккинчи марта ҳибсга олиниб, 6 йиллик қамоқ жазосига ҳукм қилинди. 1943 йилда қамоқдан қайтган М.Муҳаммадий маърифат ва маънавият ишларига раҳбарлик қилишдан мутлақо маҳрум этилади.

Муҳторхон Муҳаммадийнинг тўнғич ўғли Умархон Муҳаммадиевнинг эслашича, у киши жуда кўплаб гўзал шеърлар ижод қилган, бир неча илмий ва услубий асарлар ёзган. Ҳаммасини тўплаб энди нашр этишга киришганида қамоққа олинган ва барча илмий-бадий мерослари мусодара этилган экан.

Муҳторхон Муҳаммадий 1972 йил узоқ давом этган касалликдан сўнг вафот этади.

Муҳторхон Муҳаммадийнинг барча орзу-умидлари истиқлолдан сўнг рўёбга чиқди. У кишининг ўзбек халқи учун, унинг маънавияти учун қилган саъй-ҳаракатлари юксак баҳоланди. Ўзлари директорлик қилган мактаб (ҳозирги 26-умумий ўрта таълим мактаби) Муҳторхон Муҳаммадий номи билан аталди”.²⁴⁶

Айтишларича Абдуллахон тўра пири Искандар халифанинг вафотидан сўнг кўча ҳам чиқмай зоҳидона ҳаёт кечирган. Абдуллахон тўрани “Абдуллахон махсум” ҳам дейишган. Шайх Фозил Кўхистонийнинг набираси Шамсиддин Фозилов бу ҳақда шундай дейди: “Бу воқеани Сирожиддин махсумдан эшитган эдик. Бобом Шайх Фозил шогирди Мулла Сирожиддин билан бирга суҳбатлашиб турган экан. Шу пайт бир муддат бобом сукутга чўмибди-да, “Эҳ Сирожиддин Мулла Абдуллахон махсум ҳам оламдан ўтди”, деб афсуснома бош чайқади. Орадан уч-тўрт соатдан

---

²⁴⁶ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қўқон шаҳри Самарқанд кўчасида истиқомат қилувчи Жалолхон Умаровдан (1953 йилда туғилган) ёзиб олинди.

сўнг бир отлик келиб Абдуллахон махсум оламдан ўтди” деган хабарни етказган экан”.²⁴⁷

Валик қишлоқлик Мулла Абдуллажоннинг ҳикоя қилишича, ўтган асрнинг 50- йилларида Абдуллахон тўрани кўргани Қўқон шаҳрига Искандар халифанинг ўғли Эшонжон ва унинг тожикистонлик куёви, Мулла Абдуллажон, Мулла Турсунмуҳаммад борадилар. Сухбат узоқ давом этади. Бир пайт Мулла Абдуллахон махсум “Турсунмуҳаммад” дейди баланд овоз билан. Ўйга чўмган Турсунмуҳаммад чўчиб кетиб “Лаббай” дея жавоб қайтаради.

“Кўрпа тўшагимиз кам бўлгани учун бугун сиз фалончини уйида тунайсиз” дейди. Турсунмуҳаммад “Хўп бўлади” деб айтилган жойга жўнайди. Шундан сўнг қолган меҳмонларни бирига сандиқни очишни буюради. Сандиқнинг ичи тўла кўрпа- тўшак бўлиб аслида меҳмонларни барчасига етиб ортар эди. Меҳмонлар нима учун Турсунмуҳаммадни бошқа ерга юборганига ҳайрон бўладилар. Эртаси куни Қўқондан қайтаётганларида Турсунмуҳаммад пушаймон бўлиб: “Мен нодон Абдуллахон махсумни уйида кўрпа-тўшаги бизга етмаса, қаерда ухлаймиз, деб хаёлдан ўтказган эдим. Махсум фикримдан воқиф бўлиб қолган экан” деб ҳамроҳларига кечаги воқеани сабабини маълум қилган экан.²⁴⁸

Мулла Иброҳим халифа

Мулла Иброҳим халифа Алижон ўғли (1877-1943) ҳозирги Фарғона шаҳрида таваллуд топган. Отасини қўй олиб сотиш билан шуғулланганлиги учун “Алижон даллол” дейишган.

---

²⁴⁷ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Андижон вилояти Марҳамат туманида истиқомат қилувчи Шамсиддин Фозиловдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

²⁴⁸ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Абдували қори Ҳафизовдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Иброҳим халифа узоқ йиллар давомида Бухорода таълим олган ва Бухородаги мадрасаларнинг бирида дарс берган. Устозларидан бири унга “Фарғонага қайтинг, насибангиз Фарғонада”, дегач у Фарғонага келган ва ўзига пир излаб алалоқибат Искандар халифага қўл берган. Валик ва Арсиф қишлоқларида бир муддат имомлик қилган. У ҳам бир неча марта қатағонлик тиғига дучор бўлиб омон қолганлардан эди.

Мулла Иброҳим Марғилондан уйланган. Қизи Боқияхон (1937-2000).

Мулла Иброҳим халифа 1943 йилда вафот этган. Айтишларича, ўлимидан бир кун олдин маҳалла аҳлига “эртага мени жанозам бўлади”, деб айтган. Чиндан эртаси кун айтилган вақтда дунёдан кўз юмган. Ҳозирги Қўштепа тумани Сармозор қишлоғидаги Сармозор қабристонига дафн этилган²⁴⁹.

Мулла Ражаб охунд

Мулла Ражаб охунд Қосимжон ўғли (1889-1972). Қувасой шаҳрининг Валик қишлоғидан. Искандар халифага энг кўп хизмат қилган ва Искандар халифадан иршод олишга муяссар бўлган шогирдлардан биридир. Айтишларича, Искандар халифа билан Мулла Ражаб орасидаги яқинлик, инсоний меҳр-оқибат шунчалик кучли бўлганки, улар бир-бирларини қиёматли ота-ўғил деб ҳисоблаганлар.

Мулла Ражаб Марғилон мадрасаларида таълим олган. Сўнгра Бухорога кетган. Отаси Саййидқосим бемор бўлгач Бухородан қайтиб келган. 39 ёшида устози Лоғонлик Мулла Абдурайимни қизи Иноятхонга (1910-1945) уйланган.

---

²⁴⁹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Марғилон шаҳрида истиқомат қилувчи Турсунали Ҳасановдан (1962 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Бундан биз билишимиз мумкинки, Мулла Ражаб охунд дастлабки сабоқ ва тасаввуфна ҳаёт таълимотини Мулла Абдурайимдан олиб, устознинг кўрсатмасига биноан. охирги маънавий тугалликни Искандар халифадан олган. У тавҳид сир асрорларини пухта ўрганиб устозидан иршод олишга муяссар бўлади

Ҳозирга қадар изланишлар давомида маълум бўлдики, Искандар халифадан иршоди кулли ижозатини расман олганлардан бири айнан Мулла Ражаб охундир.

Маълумотларга кўра Мулла Ражаб икки марта уйланган. Биринчи аёли Иноятхон билан никоҳдан туғилган фарзандлари:

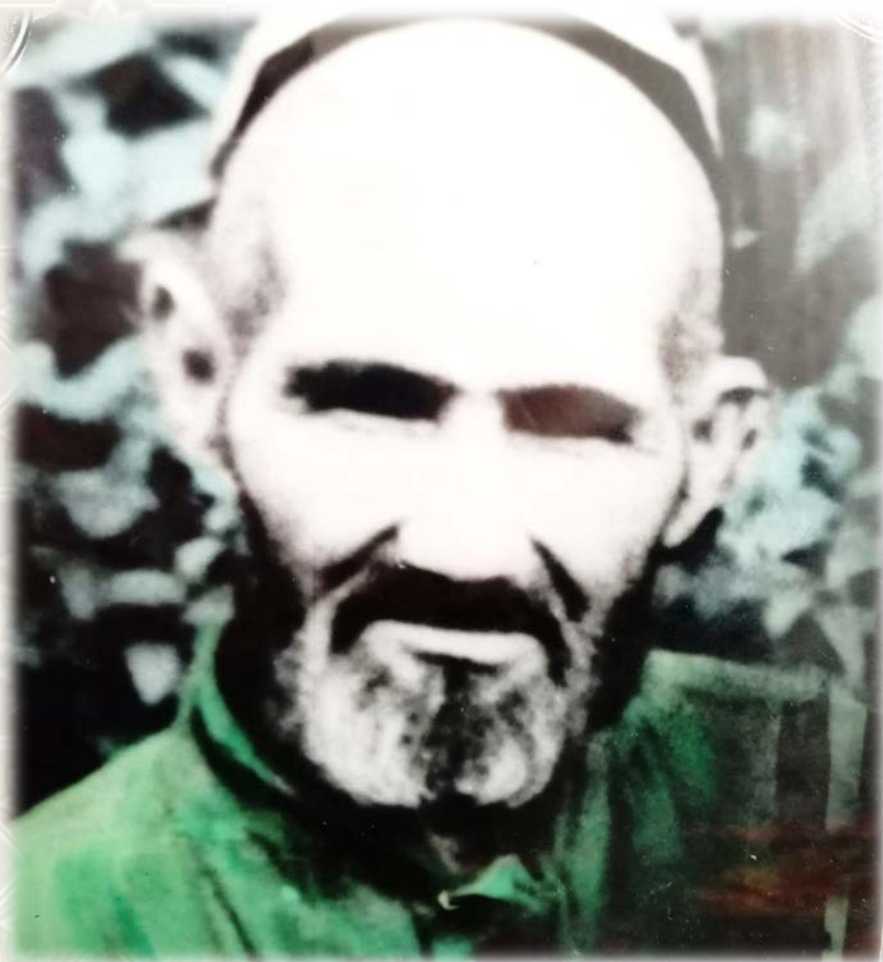
1. Абдурайим (1929-1936).
2. Майрамхон (1931-2017).
3. Жалолиддин (1932-1935).
4. Зайнабхон 1934 йил туғилган.
5. Абдуллоҳ 1938 йилда туғилган.
6. Орифжон (1941 -2019) туғилган.

Иккинчи аёли Қумрихон Қувасой шаҳар Қўчқорчи қишлоғида туғилган. 1947 йилда турмуш қуришган. 1955 йилда вафот этган.

Фарзандлари:

1. Тоҳиржон 1949 йилда туғилган.
2. Жоҳонби 1951 йилда туғилган.
3. Фозилжон 1953 йилда туғилган.

Тариқати пири Мулла Абдурайим Мавлавий эшон ўлими олдидан Мулла Ражабни Искандар халифани кўлига топширган.

Мулла Ражаб Қосимжон ўғли

Тарихдан маълумки, 1924-1929 йиллар мобайнида Ўзбекистон ҳудудидаги барча қорихоналар, мадрасалар, эрлар ва қизлар мактаблари ёпилди. Таниқли мактабдор домлалар мактаблари тортиб олинishi билан чекланмай улар ёмон отлиқ қилинди. Эшонлар, уламолар, умуман дин арбоблари ботқоққа қорилган ҳолда фелъетон ва мақолаларда таҳқир қилинди, кўплари бир йил, беш ва ундан ортиқ муддатга қамалдилар.²⁵⁰

Ўтган асрнинг 20-йилларидан бошлаб Мулла Ражаб ҳам бошқа уламолар сингари ҳукумат томонидан таъқиб қилина бошланган. Баъзан ойлаб Андижон, Фарғона ва Қўқон қамоқхоналарида ҳибсда сақланган. Бу ҳолатни устозига

²⁵⁰ Сирожиддин Аҳмад. Икки империя асоратида. I жилд. - Т.: Info Capital Group, 2018. - Б.153.

маълум қилганида, Искандар халифа Худодан унинг умри узун бўлишини сўраб, кўп дуо қилган экан. Фарзанди Аҳмаджон отанинг айтишича, падари бузруквори Мулла Ражабни йиллар давомида қамоқдан- қамоққа ташлаб қанча азоб бермасинлар у барчасидан омон чиққан. Бунга устози Искандар халифанинг дуоси сабаб бўлган экан.²⁵¹

Бу борада Пайғамбаримиз (с.а.в.) “Аллоҳнинг қазойи қадарини дуодан бошқа нарса қайтара олмайди ва инсон умрини яхшиликдан бошқа бирор нарса зиёда қилмайди”, – дея, марҳамат қилганлар.²⁵² Мазкур ҳадиснинг шарҳида киши умрининг узун бўлиши ва унга келаётган балоларнинг қайтишига кўпинча солиҳ кишиларнинг дуоси сабаб бўлиши келтирилган ва бу гўё келаётган ўқни қалқон тўсиб қолгани кабидир, дейдилар. Умуман, Аллоҳ таоло хоҳласа ўзи истаган кишиларнинг умрини узун қилиши мумкинлиги айtilган.²⁵³

Мулла Ражаб Қосимовнинг қабри. 2024 йил.

“Ўзбек халқи маънавият дунёсининг тарихи — ҳазрати муҳаддислар, буюк уламолар, улуғ шоирлар ижодиёти ва ҳаётларининг муборак тарихи бўлганидек, мақтуллар, хўрланганлар, унутилганлар тарихи ҳамдир” , деган эди

²⁵¹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Абдуллажон Қосимовдан (1938йилда туғилган) ёзиб олинди.

²⁵² Сунани Термизий, 8-жилд, 278 б; Сунани Ибн Можа, 1-жилд, -Б.104.

²⁵³ Муҳаммад Абдурахмон ибн Абдурахим Ал-Муборакфурий. "Тухфатул Аҳвазий шарҳи жомеъ-ут- Термизий. «Дорул кутуб ал-илмийя» Байрут. 6-жилд, 289-б; Ал-Муновий. «Файзул қодир шарҳи Жомеъ-ус-сағир» Миср, «Мактабат-ул-тижорийят-ул- кубро.»1356-ҳ. 2-жилд, -Б.332.

Ўзбекистон халқ шоири Рауф Парфи. Улуғ шоирнинг сўзлари нақадар аччиқ ҳақиқат эканлигини биргина Мулла Ражаб ҳаёти мисолида ҳам кўриш мумкин.

Айтишларича, Мулла Ражабни икки соат суд қилишган вақтда амалдорлардан бири “бу одам халқ душмани уни икки оёқда туриши мумкин эмас деб, бир оёқда туришга мажбур қилган. Шу зайдда Мулла Ражаб суднинг охиригача бир оёқда туришга мажбур бўлган дейишади. Шу тарзда дастлаб Мулла Ражаб икки ярим йилга озодликдан маҳрум қилинган.

Фарзанди Абдуллажон Қосимовга кўра суд ҳукмида Мулла Ражаб Россиянинг меҳнат лагерларидан бирига юборилиши кўрсатилган. Бироқ у белгиланган қамоқ жазосини Тошкент вилоятида ўтаган. Гарчанд қамоқ муддати икки ярим йил бўлсада, Мулла Ражаб 1946 йилда ҳам озод қилинмаган эди. Унинг умрининг катта қисми жиноятчилар учун ташкил қилинган меҳнат тузатиш колониясида ўтган.

Бу ҳақда Валик қишлоқ аҳли номидан 1946 йилда ёзилган талабнома шу кунга қадар сақланиб қолинган.

ЎзССР Олий судига Фарғона райони Валик қишлоғи советидан “20 йиллик октябр” колхозчилари номидан

Талабнома

Ёзамиз ушбунни шул мазмундаким, колхоз аъзоси Ражаб Қосимов 1934 нчи йилда нотўғри жиноятлар орқасидан қамалиб, икки ярим йил суд ҳукми билан кесилган. Бул ўртоқ 1934 нчи йилдан буён ҳозирги 1946 нчи йилга қадар заключонилар қаторида Тошкент шаҳаридаги Оқ қўрғон районидаги Сталин номли завхозида ишламоқда. Бул ўртоқнинг бўшашиш муддатидан ўн ярим йил ўтган. Бул ўртоқ илгаридан колхозда яхши аҳамият бериб ишлаб келишгани учун ҳозирда шу одам бизга фойдаланиш учун шу одамни

жиной ишларини текшириб колхоз ихтиёрига
беришларингизни сўраймиз деб

Халқ номидан имзолагувчилар:

Колхоз раиси

Савридинов.²⁵⁴

Абдуллажон Қосимов хонадонида бўлган вақтимиз бизга
отасининг меҳнат дафтарчасини кўрсатди.

1958 йилда Мулла Ражабга номи берилган фуқаролик паспорти

Меҳнат дафтарчаси 1954 йилнинг 1 апрел санасида совхоз ишчиси Қосимов Мулла Ражаб номига берилган. Мазкур меҳнат дафтарчасида Мулла Ражабнинг 1940 йилдан - 1958 йилга қадар меҳнат фаолияти қайд этилган.

²⁵⁴ Ушбу талабнома хати ҳозирда Қувасой шаҳар Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Абдуллажон Қосимовнинг шахсий архивида сақланади.

1.1939 йилнинг 28 январ куни меҳнат тузатиш колониясидаги “Сталин” номидаги совхозга ишга қабул қилинган.

2. 1940 йилнинг 18 март куни меҳнат тузатиш колониясидаги “Сталин” номидаги совхозга ишчи вазифасига ўтказилган.

3. 1941 йилнинг 2 феврал куни меҳнат тузатиш колониясидаги “Сталин” номидаги совхоз боғини бригадири вазифасига ўтказилган.

4. 1958 йилнинг 5 январ куни қарилиги туфайли ишидан бўшатишган.

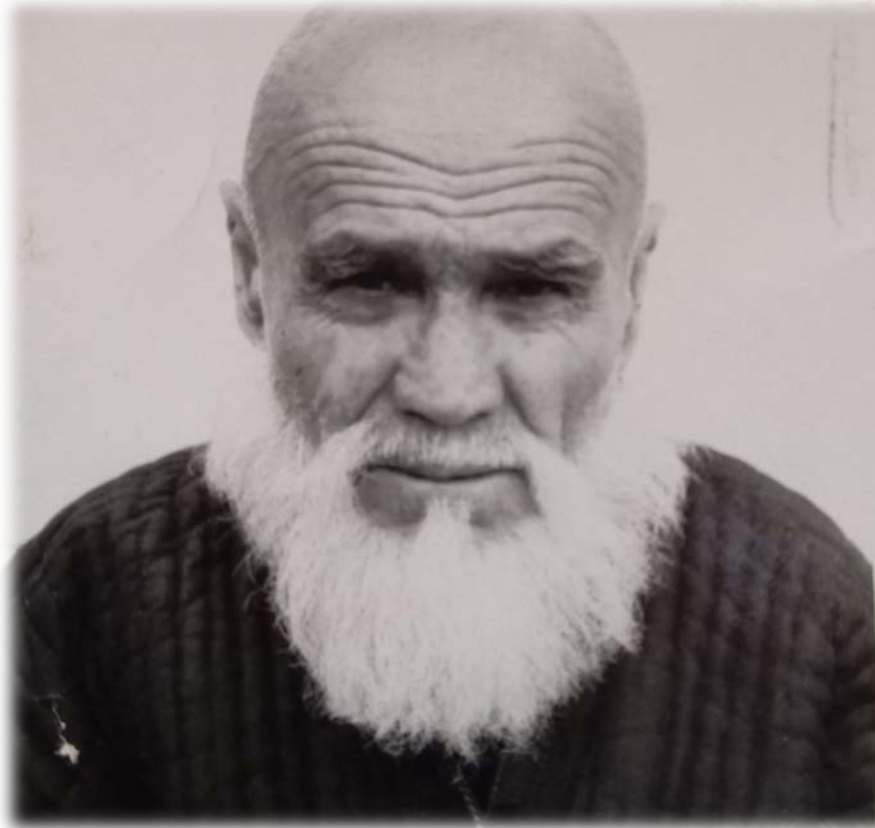
Фарзанди Абдуллажон Қосимовга кўра Мулла Ражаб орадан 20 йил ўтиб, яъни 1954 йилдагина уч кун муддатга Валик қишлоғига келишга муяссар бўлган. Уч кундан сўнг яна белгиланган манзилга қайтиб кетган.

Мулла Ражаб охунд умрининг охирларида Валик қишлоғига келиб умргузаронлик қилган ва Валик қишлоғининг қабристонига дафн қилинган. Орадан бир неча йиллар ўтиб сел туфайли қабристонни сув босган. Шу сабабдан худди устози Искандар халифанинг қабри сингари Мулла Ражаб охунднинг ҳам қабрини очилган. Айтишларича, соҳиби каромат Мулла Ражаб охунднинг танаси ҳам чиримай, худди кечагина дафн этилгандек бир ҳолатда бўлган.

Мулла Абдуллажон

Мулла Абдуллажон Абдулҳафиз ўғли (1912-1996) ҳозирги Қувасой шаҳрининг Валик қишлоғида туғилган. 13 ёшида Искандар халифага шогирд бўлган. Искандар халифа Валик қишлоғига келган вақт ўн-ўн беш кун шариат ва тариқат илимидан таълим берган. Маснавийхонлик кечаларини ўтказган. Шу сабабдан Валик қишлоғидагилар

фарзандларини илмли бўлиши учун Искандар халифанинг хизматига юборган эдилар.

Мулла Абдуллажон Абдулҳафиз ўғли

Мулла Абдуллажон отасидан эрта жудо бўлган. У дастлаб Искандар халифанинг шогирди Мулла Иброҳимжон қўлида сабоқ олган. 12-13 ёшида чавандозлардек от мингани учун унга Арсифдан Тахтакка олиб бориладиган юк ортилган отни топширганлар. Ҳар сафар 13 ёшли Абдуллажон 40-50 чақирим йўлни отда босиб ўтиб юкларни эсон-омон Искандар халифани ҳузурига олиб борган. Шу сабабдан Искандар халифани кимёи назарига тушган эди.

Искандар халифа вафотидан сўнг унинг фарзанди Эшонжоннинг ёнида қолган. Эшонжон умрининг охириги йиллари 18 ой бир жойда ётганида Мулла Абдуллажон астойдил унга хизмат қилган.

Мулла Абдуллажоннинг тўнғич фарзанди Абдували Ўзбекистоннинг пешқадам уламоларидан биридир.

Абдували домла. У 1972 йилда мактабни битириб, Мир Араб мадрасасига ўқишга кириш учун ҳужжат топширади. Давр анъанасига кўра мадрасага талабалар йил оралатиб, вақти-вақти билан қабул қилинган.

Абдували қори домла хонадондаги суҳбат. 2024 йил.

Абдували Ҳафизов ҳужжат топширган йили Мир Араб мадрасасига қабул бўлмади. Шунда диний илмларни ўрганиш ва шу соҳада ишлаш истаги кучли бўлган Абдулҳафиз домла Ўрта Осиё ва Қозоғистон мусулмонлари диний назорати раҳбариятига иш сўраб мурожаат қилади ва ТИИ(Тошкент Ислом институти)га қоровул сифатида ишга қабул қилинади.

Шу йилнинг ўзида Абдували қори ҳарбий хизматга чақирилади. У Россиянинг Калинин вилояти Торопец шаҳридаги икки йиллик ҳарбий хизматни ўтаб (1972-1974), яна ўз иш жойига қайтади: ТИИда қоровул ҳамда институтнинг хўжалик ишлари ёрдамчиси бўлиб ишлайди. Ишдан бўш вақтларида вақтини зое қилмай институт ўқитувчилари Шаҳобиддин Мўминов ва Асрорқул Мавлонқуловлардан дарс олади.

1975 йилда Мир Араб мадрасасига ҳужжат топшириб, имтиҳонлардан муваффақиятли ўтади ва талабалар сафига қабул қилинади. Мадрасада беш йил ўқиб, таҳсилни тугатганида (1980 й.) мадраса мудирини уни ҳузурига чорлаб, ўқитувчи бўлиб қолишни таклиф қилади. Бироқ Абдували қори оилада тўнғич фарзанд экани ва оиласига яқинроқ ерда ишлаб ота-онасига суянч бўлиш ниятида эканини айтиб, ўз қишлоғига яқин ерда бирор ишга тайин қилишларини сўрайди. Шундан сўнг диний назорат раҳбариятининг буйруғи билан Фарғона шаҳридаги Янгибек жоме масжидига имом-хатиб қилиб тайинланади. Абдували қори иш бошлаганида юз йил аввал қурилган ва масжид (1880 й.) таъмирталаб ҳолда эди. Абдували қори бошчилигида амалга оширилган қурилиш ишларидан сўнг масжид биноси замонавий талабларга жавоб берадиган кўркам иншоотга айланади.

Абдували қори 1991 йилда Фарғона шаҳри бош имом-хатиби этиб тайинланади. У 1993-1994 йилларда диний назорат йўлланмаси билан Ал-Азҳар университетидан малака ошириб қайтган. Шунингдек, 2002 йилда АҚШ конгресси томонидан диний соҳа вакиллари ва имом хатиблар учун фикр алмашиш ҳамда танишиш мақсадида ташкил қилинган дастурга биноан Америкада бўлиб, Америкадаги

мусулмонлар ва бошқа дин вакилларининг ҳаёти билан яқиндан танишади.

Абдували қори 1990 йилдан буён ҳаж ва умра зиёратига отланган юртдошларимиз билан эллиқбоши (гуруҳ раҳбари) сифатида сафарбар қилинади. Бундан ташқари Фарғона вилоятидаги ташкилотлар, олий ўқув юртлари, лицей ва коллежларда ташкил этиладиган учрашувлар, давра суҳбатларида мунтазам иштирок этиб, аҳолини, хусусан, ёшларни миллий-диний қадриятларимиз асосида тарбиялаш ишларига алоҳида эътибор қаратади. У, шунингдек, оммавий ахборот воситаларида ўз мақола ва маърузалари билан фаол қатнашиб келмоқда.²⁵⁵

Султон қори

Султон қори Искандар халифанинг шогирди эди. У 1884 йилда таваллуд топган. Айтишларича Султон қори Искандар халифанинг тўнғич ўғли Абдулҳаким қори билан Бухорода таҳсил олишган. Бухородан қайтиб келгач Арсифдаги Искандар халифа қурган масжидда имомлик қилган.

Султон қори Искандар халифанинг набираси Ойшахонга уйланиб, икки ўғил ва икки қиз жами тўрт нафар фарзанд кўрган.

Тўнғич ўғли болалик вақтида вафот этган.

Иккинчи ўғлининг исми Маҳмуджондир. 1939 йилда Султон қори ҳаётдан кўз юмган вақтида Маҳмуджон эндигина бир ёшга тўлган эди. Маҳмуджон Бибихон исми қизга уйланган.

---

²⁵⁵ Ўлдошхўжаев Ҳ., Қажумова И. Ўзбекистон уламолари. – Т.: “Movarounnahr”, 2015. - Б.398-399.

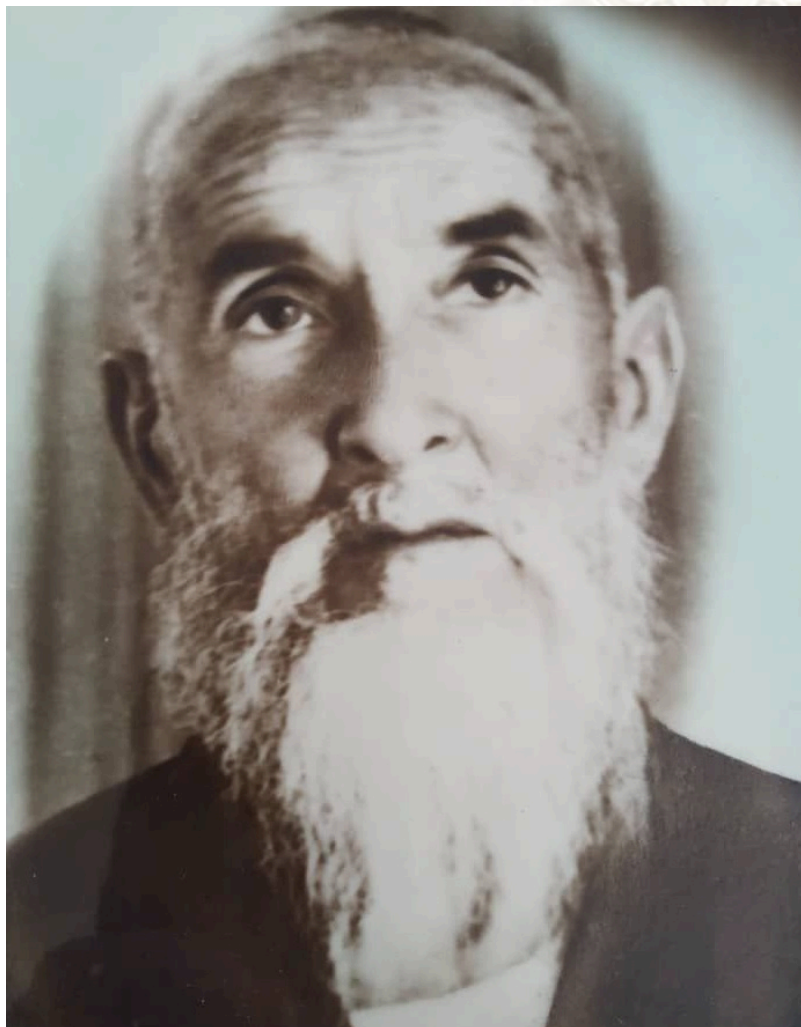

Султон қорининг катта қизи Муҳтарамхон (1930-1996) Искандар халифанинг набирасига турмушга чиққан. Бу ҳақда юқорида айтиб ўтилди.

Султон қорининг иккинчи қизи Ўринхон доғонлик Фозилжон қорига турмушга чиққан. Улар Комилжон исмли ўғил ва Мастурахон исмли қиз фарзанд кўришган.

Мулла Камолиддин Учқўрғоний

Мулла Камолиддин 1870 йилда Учқўрғоннинг Тожиққишлоқ маҳалласида таваллуд топган. Бухора мадрасаларида таҳсил олган. Замонасининг пешқадам уламолари сифатида танилган. Искандар халифанинг илк шогирдларидан бири.

Мулла Камолиддин Учқўрғоний

Айтишларича, учқўрғонлик бир нечта ўсмирлар Бухорога борганларида устозлардан бири “Бу ерга келиб нима қиласизлар Мулла Камолиддин Бухоронинг ярим илмини ўзи билан бирга олиб Учқўрғонга олиб кетдику”, деган экан.

Мулла Камолиддин Искандар халифа ҳазратларининг даргоҳида камолга етган ҳамда ул зоти шарифдан мураххасланиб, муршидлик хирқасини мазкур зотдан олади ва соҳиби силсила бўлади.

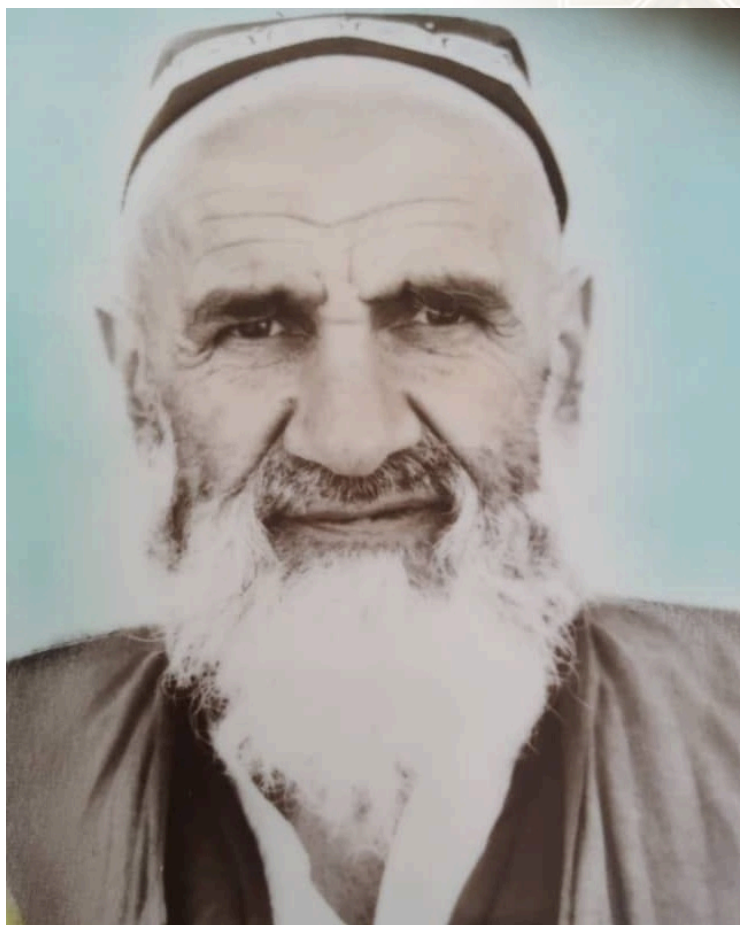

Искандар халифанинг Мулла Камолиддинга берган чопони.

2024 йилда олинган сурат.

Мулла Камолиддин устозидан олган табаррук чопонни кейинчалик кўёви Мулла Мўйдинжонга топширган ва 1954 йилда вафот этган.²⁵⁶

Мулла Мўйдинжон (1905-1980) Учқўрғоннинг Тожиққишлоқ маҳалласида таваллуд топган. Искандар халифанинг шогирдларидан бири.

Мулла Мўйдинжон Учқўрғоний

---

²⁵⁶ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғида истиқомат қилувчи Тойиржон Турсумат ўғлидан (1960 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Мулла Мўйдинжон ҳам ориф зотлардан бўлиб, диний илмларни Искандар халифадан, сўнгра устози ҳам қайинотаси Мулла Камолиддиндан олган.

Мулла Абдулкарим Учқўрғоний

Мулла Абдулкарим уста Муҳаммад ўғли Искандар халифанинг учқўрғонлик шогирдларидан бўлган. Бу ҳақда унинг фарзанди Абдужалил Абдукаримов ўз хотираларида баён этган.

Мулла Абдулкаримнинг отаси Муҳаммадjon ва бобоси Мир Мирмуҳсин ҳам ўз даврнинг моҳир ёғоч усталари бўлганлар.

Мулла Абдукарим Каптархона қишлоқлик Зайлунисо (Хайринисо) Мулла Бобожон сўфи ибн Муҳаммадтоҳир қизига уйланган. Улар Абдухалил, Абдуқодир, Абдужалил исми уч ўғил ва Ҳайруннисо биби ва Фотима исми икки қиз фарзанд кўришган.

Мулла Абдулкаримнинг катта бобоси Мир Авал Ҳасан ҳофиз асли Самарқандлик бўлган.

Ўтган асрнинг 30-йилларида бошланган колхозлаштириш сиёсати даврида Мулла Абдулкарим хонадонига мансуб мол-мулклар мусодара қилинган.

Ўтган асрнинг 30-йилларида Учқўрғон қишлоғидан ҳам ўзига тўқ, хат саводи бор, оқ-қорани таниган ер-сувли мулкдорлар, уламолар, саййидзодалар, хуллас юртнинг фахри бўлган барча улуғ инсонлар қулоқ қилинган ва қатағон этилган. Хонадан катталари узоқ ўлкаларга бадарға ёхуд отувга ҳукм қилиниб, ҳалол меҳнатлари эвазига топган барча мол-мулкларини “кимошди савдоси”га қўйиб, оиласининг кўз олдида мусодара қилганлар. Бундай хўрликларга қарши

чурқ деб кўрсинглар-чи, ўша заҳоти “халқ душмани” тамғаси босилган.

Бу ҳақда адабиётшунос олим, устоз Ҳамиджон Ҳомидий ўзининг “Хотира қатидан ҳикоятлар” номли мақоласида шундай ёзади:

“1939 йил. “Кимошди савдоси ” деган гапни биринчи марта 5-6 яшар бола чоғимда эшитганман. Ўтган асрнинг 30-йиллардаги қулоқ қилишлару қатағонлар бизни оилани ҳам четлаб ўтмаган. Чунки Кўлбоғ маҳалласидаги катта боғча – дала ҳовлимиз, хонадонимиз шимолида узумзор боғимиз бўларди. Бундан ташқари, ичкари ҳовлимиздаги болохонада отамнинг амакиваччаси Дадажон ака, тоғаларим Раҳмонберди ва Абдувахҳоблар тикувчилик билан шуғулланадиган кичик устахона ҳам бор эди. Оиламизнинг тўрт эркаги бир кечада ҳибса олинди, онам Руқияхон, акам Аҳмаджон, укам Маҳмуджон ва мени пешайвонга чиқариб, хоналарни муҳрлаб ташлашди. Бир ҳафтадан сўнг тоғаларим қамоқдан чиқди, аммо отам ер-сувли бой сифатида қулоқ қилиниб, Пишкўҳ (ҳозирги Бишкек)га олиб кетилди. Бизни эса кўчага ҳайдашди, бошпанасиз, халқ ибораси билан айтганда, “бесару сомон” қолдик. Селхона яқинида яшовчи Йўлдош амма бизни бағрига олди, уйдан бир хонани бўшатиб берди. Дарвозамизга отнинг калласидай қулф осилди. Ҳар куни қўшни болалар мендан “Сизларникида кимошди савдоси қачон бўлар экан?” деб сўрайди. Мен “ким ошди савдоси” нима экан, деб ҳайрон бўлиб елка қисаман.

Бир куни эрталаб маҳалламиздаги Корхона масжид дарвозаси ёнида турсам одамлар: “Юринглар ким ошди савдосига! Эшитмадим деманглар устаникида “кимошди” бошланди!” деб бизнинг торкўча томон кетаётир. Уларга эргашдим. Ҳамма икки қаноти ланг очик нақшинкор деразадан ичкарига ёпирилаётир. Уларга қўшилиб

ҳовлимизга кирдим. Қаердандир Раҳмонберди тоғам пайдо бўлиб қолди-да, мени пешайвон яқинига бошлаб борди. Устун ёнида турган оҳанжама сандиғимиз кўзимга чўғдек босилди, акамнинг тўйига – келин сарпога атаб йиғилган атлас, духоба, беқасам, кимхоб, ҳарир хитойи крепдишинлар сандиқдан олиниб тўп-тўпи билан териб қўйилган; ўнг томонда учта янги гилам тахлоғлиқ; унинг ёнидаги тўшак, кўрпача, янги кўрпалар тахлами айвон шифтига тегай деб турибди. Чап томондан тилларанг, кумушранг икки самовар, бир қанча хитой лаганлари, икки тахлам чинни коса, чойнак, пиёла, обдасталар, ўчоқ олдида арра, теша, болта, босқону болғаларгача уюлиб ётибди. Ўмоч тишлари ҳам бор. Хуллас, бир бут рўзғорнинг бор-йўқ буюми намойишга қўйилган. Бир вақт: “Келди! Келди!” дея издиҳом йўл оча бошлади. Уч киши – Йўлдош шаббода, Абдукарим пансод, ҳамда Аълам Мирзо (кейинчалик унинг ўғли Ҳошим ака Аъламов мактабда мени “қулоқбачча” деб камситиб юрди) келиб хонтахта гирдидан жой олди. Йўлдош шаббода Мирзонинг дафтарига қараб, гиламдан тортиб ойболтагача – барча буюмлар нархини эълон қилиб, “кимошди?” деб бақиради. Одамлар эса буюмнинг катта-кичиклигию сифатига қараб, бир тангадан икки-уч сўмгача ошириб, сотиб олади-да, қўлтиғига қистириб чиқиб кета бошлайди. Биз ҳасратда хонавайрон бўляпмизу, булар буюмларни арзон-гаров харид қилганига хурсанд. Пешингача бор асбоб-анжомимизни қўни-қўшнилар хомталаш қилгандай сотиб олиб, уй-уйига жўнаб қолди. Мушукнинг ўлими – сичқоннинг байрами, деганлари шу бўлса керак-да. Бундан сал аввал тўрт қўй, бир ҳўкиз, бир отимиз колхоз ихтиёрига мусодара қилинган эди. Мана энди кимошди савдоси якунида ҳовлимиз ҳам Шўро қарорига кўра колхозга берилганини айтиб ўтиришибди...

Орадан не - не сувлар оқиб ўтди. Пешайвонга қўйилган, тўйларда чой қайнатиладиган ярақлаб турган мис самовар ҳамон кўз ўнгимдан кетмайди. Ҳар гал тоғамникига борганда, ҳамон ўша-ўша савлат тўкиб турган пешайвонда ўтирганимда ана шу манзаралар хотирамда қайта жонланадию кўз ёшларимни тўхтатолмай қоламан”²⁵⁷.

Мусодара туфайли Мулла Абдулкарим хонадони бир куни ҳеч вақоси йўқ қашшоқ оилага айланади. Бу ҳам етмагандек ўзларини таъқиб қила бошлаганлар. Отаси уста Муҳаммад қамоққа олинган ва 2-3 ойдан сўнг озод қилинган. Уста Муҳаммаддан сўнг навбат Мулла Абдулкаримга келган. У тўққиз ой қамоқда ўтиришга мажбур бўлган. Шундан сўнг уларнинг оиласи бир муддат Валик қишлоғида истиқомат қилганлар. 1933 йилда Мулла Абдулкаримни оиласини Бешбурхон қишлоғидаги яқинлари, яъни Искандар халифанинг муридлари томонидан Бешбурхонга олиб кетилган.

1938 йилда Мулла Абдулкарим мулла, диндор шахс сифатида қатағон этилган ва дастлаб Самарада кейинчалик Воркута қамоқхонада жазо муддатини ўтаган. Айтишларича, 1942 йилда Мулла Абдулкарим қамоқдан фронтга юборилган ва жангларнинг бирида ҳалок бўлган.²⁵⁸

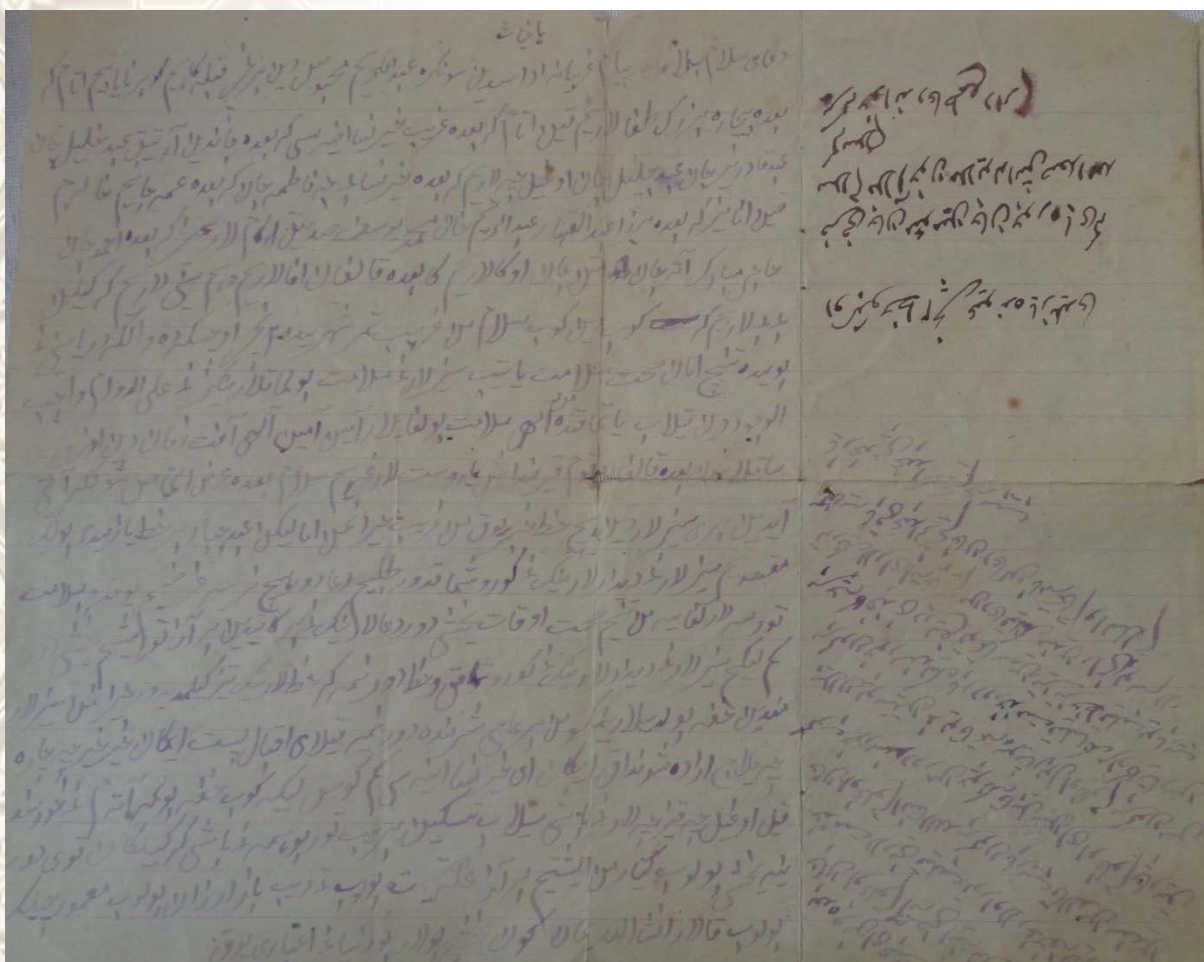
Мулла Абдулкаримдан қамоқхонада эканлигида ундан оиласига икки марта эски ўзбек ёзувда битилган хат келган. Булардан бири 1938 йилда ёзилган. Иккинчи хат 1942 йилда ёзилган.

1. Хатнинг ҳажми 24x31 см.
2. Хатнинг ҳажми 24x34 см.

---

²⁵⁷ Ҳомидий Ҳ. Хотира қатидан ҳикоятлар // “Tafakkur”, 2011. №4. –Б. 56-57.

²⁵⁸ Ушбу маълумотлар Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғида истиқомат қилган Абдужалил Абдукаримов қўлёзмасидан олинди. Ушбу қўлёмани бизга тақдим этган Абдулхай Абдужалилович Абдукаримовга (1958 йилда туғилган) самимий миннатдорчилигимизни билдириб қоламиз.

Мулла Абдулкаримдан қамоқхонадан ёзган мактуби

Қуйида илк бор ушбу хатларнинг тадбир қилган ҳолда ҳавола этмоқдамиз:

Биринчи хат Ё Ёиёс

Дуо салом... адосидин сўнгра Абдулкарим маҳбусдин азиз қиблагоҳим гавҳари ноёбим отамга, баъд...бечора қайинотамга, баъд Хайринисо онасига, баъд жондин ортиқ Абдухалилжон, Абдулқодиржон, Абдужалилхон ўғилчаларимга, баъд Хайринисо била Фотимахонга, баъд аммажоним, холам, қайнонамизга, баъд Мирзо Абдуқаҳҳор, Абдурахимхон, Муҳаммадйусуф, Сиддиқ акаларимга, баъд Аҳмаджон ҳожи муборак, Отажон, Муллахон укаларимга,

баъд қолғон оғаларимга, сингилларимга келин булбулларимга кўпдин-кўп салом. Мен ғариб Самара шаҳрида 2 нчи участкада Волга дарёсини бўйида тинч-омон, сиҳат-саломат ётиб, сизларга саломат бўлмоқларингизни Худодин тилаб ётмоқдаман. Илоҳо саломат бўлғайлар омиин, омиин. Илоҳо офати замондин ўзи сақласун. Баъд қолғон қавм-қариндош, ёру дўстларга ҳам салом.

Баъда (кейин) арзи илтимос шулки, олти ойдин бери сизлардин ҳеч хат-хабар йўқ. Мен ғариб ҳайронман. Аммо лекин Абдужаббор бир хат ёзибди. Мақсудим сизларни дийдорларингни кўрушмоқдур. Талабим дуодур. Ҳеч нарса арзим йўқтур. Саломат турсалар кифоя. Мени таним сиҳат, овқат яхшидур. Дуоларингни барокатидин бир оз тўлушсам, яхшидур. Тилагим сизларни дийдорларингни кўрушмоқ ва хатдур. Нимага хатларинг тез келмайдур ҳайронман.

Сизлар мендин хафа бўлдиларингму. Мен бир осий шармандадурман. Нима қилай иқбол паст экан. Начора чора илож ирода шундоқ экан.

Эй Хайринисо онаси кам-кўстлик кўп. Хафа бўлма. Отамни хурсанд қил. Ўғулча, қизчаларимни бошини силаб, таскин бериб тур. Бу ҳаммани бошига келган тўйдур. Яна яхши бўлуб кетар... Бозор арзон бўлуб, маъмурчилик бўлуб қолар иншаоллоҳ. Ямон кун яхши бўлур. Бу дунёга эътибори йўқ.

Эй Абдухалил ўғлум! Отамни, онангни хизматларини қилиб тур. Уларни хафа қилма. Жон ўғлум бир кун иншаоллоҳ боруб қоларман. Сендин кўп хурсанддурман. Чунки қобилдурсан. Эй ўғлум чориқ билан пўстинни йўқотма. Ҳушёр бўл ўғлум. Бир кунмас бир кун хурсандлик бордур. Хизмат қилсанг мулодинга етарсан. Барча қоғазни дариғ тутмасдан тез-тез хат қилиб юбориб туринглар.

Эй отажоним! Мени дуо қилинг. Мендан рози бўласизлар... Ёзғучи Абдулкарим ғариб.

Ушбу хат 2 нчи январда ёзилди. Фарфижон, Мўминжон, Жўрабой салом. Мулла Охун, Мулла Йўлдошга салом. Ҳар ким ўқиса, дуо умидворман.²⁵⁹

Иккинчи хат Ё Ғиёс, ё Қаййум

Дуо салом адосидин сўнгра биринчи меҳрибон хонаи Каъбам, икки оламда обрўйим ва гавҳари ноёбим отамга. Баъда (кейин) меҳрибон назар тилаган азизим тоғаларим, кейин қайинотамга, кейин жафокаш Хайринисога. Кейин Абдухалилжон, Абдуқодир, Абдужалил ўғулчаларимга. Кейин Хайруннисо биби ва Фотима қизчаларимга. Кейин Мирзо Абдуқаюм, Абдурахимжон, Сиддиқ Муҳаммад, Муҳаммад Юсуф, Эргаш жигарларимга. Кейин Холмурод божжамга. Кейин Хидир акам, Абдулазизжон, Тошмат, Эшмат, Муҳаммад Юнус сўфига. Кейин Жамолиддин, Мўминжон, Исроил, Азимларимга. Кейин Мулла Дадабойга. Кейин Тошмат поччамга. Кейин Муҳидди дада поччамга. Кейин Солиҳ, Йўлдош, Алижонга. Кейин Самадиллога. Кейин Хўжаназирга. Кейин Турсун, Умматқулга. Кейин Аҳмаджонга. Кейин Ҳожи муборак Абдуллахон, Отахон, Абдурахим, Мўминжонга. Кейин жондан азиз аммажоним, холажоним... Халимабиби, Фарфинисо, Тожинисо, Зулфинисобиби, Турсунбиби, Оминахон, Хосиятбиби, Халимахон... Хожар опаларимга... Собира бибига, Гулсинбибига, Ойимнисога, келин Биби ойимга, кейин Муҳаммаджон акага, Абдужалил, Абдували... Шокирга. Кейин поччам Мулла Сўфига. Кейин қиёматлик... Каримжон, Исмоилжон, Мўминжон, Ҳайдарга. Кейин Шермуҳаммад акамга, Абулқосимга. Қолгон қавми қариндошлар, ёру

²⁵⁹ Абдулхай Абдукаримовнинг шахсий архивидан фойдаланилди.

дўстларим, жўраларга, келин бибиларимга етиб ва равшан бўлғайки, мен ғариб шарманда тинч-омон, сиҳат-саломат ётиб, сизларни саломат бўлмоқларини Оллоҳнинг Ўзидин тилаб ётмоқдадурман. Саломат бўлинглар! Омийн, омийн. Оҳ, оҳ.

Ўргулай жоним хошам отам! Сизни қадрингизни билмай шарманда бўлдум. Ўзумга-ўзумга қилдим. Ҳар қанча оҳ қилгон бўлсам ҳам жанобларидин умидим кўпдур. Албатта кечургайсиз. Ўзингиз тарбия қилиб, катта қилгонсиз албатта. Сув қуйиб тарбия қилгансиз албатта. Шайтонни ҳам Худодан умиди бор. Менда гуноҳим кўпдур. Худойимни раҳмати ҳам кўпдур. Оҳ ўргулай сизни пойқадмингизга бир бориб бошимни қўйсам ҳеч армоним қолмас. Хайр илоҳо саломат бўлинг эмди боқий.

Эй Хайринисо онаси! Отамни ҳўб ҳурмат қилғил. Отамни дуосини ол, иншаоллоҳ хор бўлмайсан. Мен шарманда... ҳамма вақт дуо қилурман кам бўлмайсан. Иншаоллоҳ халқни маломатларига диққат бўлма. Халқни иззатига мағрур бўлма. Ҳаммасини вафоси йўқ. Бу кунлар унут бўлур иншаоллоҳ. Сабр қил. Сабр... иймондур. Охири чун пули сирот...беҳишт. Сабр қилсанг охир муродга етарсан. Сендан икки дунёда розидурман. Охир мақсудингга етгин омийн, омийн.

Эй Абдухалил ўғлум отам билан онангни ҳўб иззат қил. Укаларингни хафа қилма. Жон ўғлум укаларини жон ортиқ кўрурман...

Икки йилдан бери турма... Албатта сизларга хийла ташвишлиқ бўлди... Ҳар ким қилса натижани кўрур албатта. Раҳмат, раҳмат Оллоҳ рози бўлсун. Бечора Муҳаммад Юсуф акам бир оз ғарибнавозлик қилиб тухфа юборган экан.

Агарда ушбу ерда чеккан жафоларга дафтар қилсам бир қоп қоғоз кифоя қилмас. Хожат баён эмасман. Шикоят қилган билан фойдаси йўқ. Ҳаммаси ўзумни ямонлигимдин бўлди.

Шикоят қилмасман... Агар озод қилишса, шоядки тезроқ дийдор кўрушсак...

Боқий арз. Эй отажоним! Эй Хайринисо онаси!.Тоғажоним. Ўзларингни аҳволларингни, ким ўлган, ким тирик ёзиб юборинглар. Албатта сизлардин умидим кўп.

Амин отам, Абдулқаййум хожи отага салом. Мени дуо қилсунлар. Нурмат (?) девонага ҳам салом.

Ақли хушим йўқ. Баъзиларингни хатга ёзмадим. Маъзур тутарлар. Чунки мен шармандадурман. Ва ҳам... Дада Бобо акамга фосилка юборинглар махўркаси йўқ, бир ойдан бери пули йўқ. Тезроқ хабар олинглар. Мен ҳеч нарса демасман... Агар бир ойда бир хат юборсаларинг зиҳи саодатдур. Ҳеч нарсага муносиб эмасман. Агарда Абдухалилжон ўғлум ҳиммат қилуб, катта бўлуб отамни хурсанд қилуб, бир оз чой фамил... оқ қанд юборса, насиб қилса хулқи аълоси бўлур... ва ҳар вақт хурсанддурман...

Ушбу хат ёзилиши йигирма тўққузунчи зулҳижжа ойидадур.²⁶⁰

Шўролар ҳокимияти ва унинг мафкуравий раҳнамози большевиклар ёвузлик партиясини шакллантирди ва фаолиятини фақат террорда кўрсатди. Бу тизим миллионлар юрагига даҳшат ва кўрқув солиш, одамларнинг азиз ҳаётини ноқонуний, зўравонлик билан тортиб олиш, уларнинг руҳиятини мажруҳ қилибгина қолмай, бир неча авлод вакилларини истиқболли ҳаёт бир ёқда турсин, ҳатто яшашга ишончини ўғирлашдан иборат бўлди. Бу ҳақда Махдум Восилий қуйидаги мисрларни битган эди:

Ғам ўтида дилимни вайрон қилди замона,

---

²⁶⁰ Ушбу хатлар Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учкўрғон қишлоғида истиқомат қилган Абдужалил Абдукаримовнинг шахсий архивидан олинди. Ушбу хатларни бизга тақдим этган Абдулхай Абдужалилович Абдукаримовга (1958 йилда туғилган) самимий миннатдорчилигимизни билдириб қоламиз.

Ҳар гўшадан тош отиб, ҳайрон қилди замона.
Малайлари сўз қотиб, ҳар бир сўзимни сотиб,
Тухмат ўқини отиб, гирён қилди замона.
Будур катта мулла деб, бошларида салла деб,
Уйи тўла ғалла деб, бирён қилди замона.
Китобимни кўролмай, алаmidан туролмай,
Бағрим ичини тўла армон қилди замона.
Сотқину аблаҳларнинг ошиғи доим олчи,
Бузуқларни соҳиби даврон қилди замона.
Дин аҳдини, Восилий, ҳар лаҳзада хор этиб,
Даҳрийларни шод ила хандон қилди замона.²⁶¹

Ўша йилларда ГПУ-НКВД томонидан 720 000 отилиш амалга оширилди. Булардан 680 000 фақатгина 1937-1938 йилга тўғри келади. 30 йилларнинг иккинчи ярмисида ГУЛАГ²⁶² маҳбусларининг сони 965 мингдан 1935 йил бошига келиб 1 миллион 930 000 кишига кўпайди. Фақатгина 1937 йилнинг ўзида 700 000 кишига ошди. ГУЛАГ одамларни соғлом ҳолда ишлатиш ўрнига уларнинг тинка-мадорини қуритиб, ўлар ҳолатга олиб келган. Шу сабабли 1939 йил 1 мартга 250 000 ишга яроқли маҳбус қолган. ГУЛАГ маъмуриятлари ва махсус судлари 1937-1938 йилларда сиёсий маҳбусларнинг муддати тугаганига қарамай уларни иккинчи ўн йиллик муддатга узайтирган. 1934-1940 йилларда лагерларда 300000 ўлим рўйхатга олинган. Депортация қилинган махсус кўчманчилар ва бошқалар орасида 600 000 ўлим рўйхатдан ўтказилган. 1934-1941 йиллар оралиғида ГУЛАГ лагер ва колонияларига сургун қилинганларнинг умумий рақами 6 миллиондир.

---

²⁶¹ Ал - Махдум Ал-Восилий Ал-Марҳаматий. Файзосор Марҳаматдур.-Т; “Наврўз”, 2015. – Б.46.

²⁶² ГУЛАГ - Государственная управления лагерей и колоний- (Давлат лагерь ва колониялар бошқармаси).

1940 йил 1 январ кўрсатгичига кўра, меҳнат тузатиш лагерларининг 53 комплекси, 425 меҳнат тузатиш колониялари ўзида 1.670 минг маҳбусни жамлаган. Бир йил кейинроқ улар 1 миллион 930 мингга етган. Қамоқхоналарда 200000 суд ёки бошқа лагерларга кўчирилишни кутиб турган кишилар сақланган. НКВД нинг 18000 комендатураси 1.200000 махсус кўчирилганларни назорат қилган. ГУЛАГ лагерларида инсонни ҳақоратлаш, хўрлаш ҳатто ўлдиришнинг барча хил ва воситалари қўлланган.

Бу рақамлар Ҳазрат Инсон деб аталмиш улуғ Одамга амал курсисига минган фирқа амалпарастлари ва погонлик ваҳшийларнинг ёввойи муносабатининг кўрсатгичидир.²⁶³

Мулла Абдулкаримнинг қамоқхонада кечирган азоб-уқубатларини баён этган ушбу хатларини қоғозга туширар эканмиз, самарқандлик машҳур мутафаккир, машъум қатағон Қурбони Сайид Ризо Ализоданинг (1887-1945) Владимир шаҳри турмасида ўлими олдидан қўйлагини парчалаб, унинг бўлакларига бутун бадани ва аъзоларидан кечирим сўраб ёзган шеъри ёдимизга тушди:

Эй умрим чироғи бўлмиш қаро кўзларим,
Қалам тутиб кеча-кундуз асар ёзган қўлларим.
Машриқдан мағрибгача кўтариб таним
Толмай кезган оёқларим,
Минг бир балоларга дучор бўлган,
Қонли бошим, мени кечиринг,
Зинҳор яна бир бор кечиринг²⁶⁴.

Мулла Абдулазиз қори

²⁶³ Сирожиддин Аҳмад. Қизил мустамлака: катта қирғин қомуси (1929-1950) . – Т.: “Info Capital Books”, 2022. –Б.124-126.

²⁶⁴ Фарҳод Ализода. Сайид Ризо Ализода. – Т.: “ABU MATBUOT-KONSALT”, 2011. –Б. 46.

Мулла Абдулазиз қори (Абдас қори) Искандар халифанинг учқўрғонлик шогирдларидан бўлган. 1898 йилда Учқўрғонда туғилган. Уч ўғил ва бир қиз фарзанд кўрган. Катта ўғли Абдуллажон (1935-2009) тожик тили ва адабиётидан дарс берган.

Иккинчи ўғли Аҳмаджон (1940-2013) Учқўрғондаги Чинортаги масжидида имомлик қилган.

Учинчи ўғли Сайдуллажон (1944-2013) Фарғона шаҳрида истиқомат қилиб бир муддат имомлик ҳам қилган. Қизининг исми Ҳайринисо.

Мулла Абдулазиз қори асосан устачилик билан машғул бўлган. 1974 йилда вафот этган.²⁶⁵

Мулла Турсунмуҳаммад Учқўрғоний

Мулла Турсунмуҳаммад (Турсумат) Исроилбой ўғли (1904-1967) Искандар халифанинг учқўрғонлик шогирдларидан бўлган. У Искандар халифанинг набираси Зарофатхонга (1927-2012) уйланган. Зарофатхон Мулла Сўфибек ва Кароматхонларнинг фарзанди эди.

Мулла Турсунмуҳаммаднинг фарзандлари:

1. Қамариддин.
2. Абдулазиз.
3. Солиҳахон.
4. Робияхон.
5. Ибодатхон.
6. Сорахон.
7. Ойшахон

---

²⁶⁵ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғида истиқомат қилувчи Тойиржон Турсумат ўғлидан (1960 йилда туғилган) ёзиб олинди.

8. Эътиборхон.

9. Ёрмухаммад (Тойиржон).

Мулла Турсунмухаммаднинг фарзанди Тойиржон аканинг айтишича отаси Искандар халифага сидқидилдан хизмат қилган.

Мулла Турсунмухаммад

Мулла Турсунмухаммад Учқўрғондан Тахтакка, яъни пири Искандар халифанинг хузурига ҳар кун пиёда бориб келган. Учқўрғонда “Маснавийхон домла”, “Учқўрғоннинг булбули” номи билан машхур бўлган. Искандар халифа вафотидан сўнг унинг Арсифдаги ўғли Эшонжонга ва Учқўрғоннинг Дўнгмозор маҳалласида истиқомат қилувчи Мўмин мирзо

эшонга қўл бериб умрининг охирига қадар уларнинг
хизматларини адо этган.

Бориб ул остонға хизмат этмоққа белин боғлаб,
Гўлаҳ аҳли каби матбах қўлида тутти жо, кўнглум.

Ўқуб эрта намозин ҳар куни саҳро сари бориб,
Ўтун ошхонаға келтурмиш ул кони сафо, кўнглум.

Ўтункашлик вазифа бўлди анга неча йил навъ,
Кўтаргандин ўтуни гардани бўлди яро, кўнглум.

Бўлуб монанди от ул ноқа елкоси яғир андоғ,
Ки, чиқмиш сўнгаки, гўшти кетиб бўлмиш дуто, кўнглум.

Бўлуб мажруҳ жисми жони, бўлди нотавон андуғ,
Ки, бир чангол сўнгак бўлмиш, юзи чун қаҳрабо, кўнглум.

Бу янглиғ бўлса ҳам ҳизум тошурни қилмади таркин,
Худо суйган кишини кори шул, эй бовафо кўнглум.

Эгамни шавқидин ҳар ранжу кулфатким, баён ўлди,
Саропо айш ила роҳат кўринмишдур анго, кўнглум.

Бу янглиғ ҳол ила ўтуз йил даргоҳида қолмишдур,
Қўлидин кимни келгай ушбу иш билдингми, ё кўнглум.²⁶⁶

Ушбу мисралар бири Мулла Йўлдош Тўрабой ўғли
Хилватий (1858–1921) қаламига мансуб бўлиб, ҳазрати
Хожаназар Хувайдонинг отаси Ғойибназарни ўттиз уч йил

---

²⁶⁶ Мулла Йўлдош Хилватий. Девон / Тадқиқ қилувчи, эски ўзбек ёзувидан нашрга тайёрловчи
ва изоҳларни тузувчи Исматуллоҳ Абдуллоҳ. – Т.: “Фан”, 2001. – Б. 266.

давомида пири Оффоқхожам даргоҳида сидқидилдан ўтункашлик қилганлигини ҳикоя қилади. Биз бу мисраларни бежиз келтирмадик. Чунки Мулла Турсунмуҳаммад ҳам йиллар давомида Искандар халифа ҳузурида худди Мулла Ғойибназардек пирига муҳаббат билан хизмат қилди. Айтишларича, Искандар халифа қаерга йўл олса, Мулла Турсунмуҳаммад пиридин олдин ўша манзилга етиб бориб, чойлар ва жойларни таёрлашга астойдил киришган. Ярим тундаёқ нонушта учун ўн-ўн бешта чой идишларда чой қайнатиб, қаҳратон қишларда тонг саҳарда барча обдастларга иссиқ сувни тайёрлаб қўйган.

Мулла Турсунмуҳаммад Искандар халифага нафақат шогирд балки хос ходим сифатида ҳам хизмат қилган. Устоз суҳбати шогирд қалбини ўзига ром этгани учун устозга чин дилдан боғланиб қолган. Шунга кўра, устоз меҳри ҳам мазкур ихлосни эътироф этиб, унга айрича муносабат тақдим этар эди. Баъзи хос суҳбатларда ўтган сирлар эса Яратган зот билан у иккиларининг ўзига маълум. Кейинчалик Искандар халифа набирасини Турсунмуҳаммадга никоҳлаб беришлари ҳам мазкур эҳтиром натижаси эди.

Мулла Турсунмуҳаммад Искандар халифадан олган таълимларига бутун умр содиқ қолди. Устози вафотидан кейин Учқўрғон қишлоғининг маънавий ҳаётида диний илмлар билимдони, хайрихоҳ насиҳатчи сифатида кўзга кўринган кишилардан бирига айланган бўлса-да, имкон қадар ўзини худди оми кишилар каби кўрсатишга ҳаракат қилган.

Муҳаммад Шафеъ Усманий “Мажолиси ҳакимул умма” китобида шундай ёзган эди: “Баъзи акобир - улуғ авлиёulloҳлар ибодатларни ҳам, бошқа яхши амалларни ҳам яшириб қилишга, бировнинг ундан хабар топмаслигига қаттиқ аҳамият берар эдилар.

Баъзилари эса одамларнинг олдида, аслида гуноҳ бўлмаган, лекин кўрган кишининг назарида айбли ва гуноҳ бўлган ишларни қилар эдилар. Бундай қилишдан “Одамлар бизга эътиқод қўймасин, бизнинг ҳақимизда ёмон гумонда бўлсинлар”, деган мақсадлари бўлар эди.

Тойиржон Мулла Турсунмуҳаммад ўғли. 2024 йилда олинган сурат.

Ҳазрат Ашраф Али Таҳонавий шундай дер эдилар: “Суннатнинг мўътадил йўли шуки, банда ўз иши билан овора

бўлсин, уни махфий қилишга ҳам, изҳор (ошкор) қилишга ҳам аҳамият қаратмасин”.

Яна айтар эдилар: “Дилим шуни истайдики, менинг бирор сўзим ёки феълимдан бирор одам алданмасин, яъни бирор киши менда мавжуд бўлмаган бирор камолот учун мени яхши деб эътиқод қилишини истамайман. Лекин менда мавжуд бўлмаган бирор айб сабабли мени ёмон деб эътиқод қилса, хафа ҳам бўлмайман”.²⁶⁷

Тасаввуфда мурид ҳақиқий орифликка етгунга қадар пиру муридлик муносабатларини барқарорлаштиришдан ташқари, ўз-ўзини тарбиялаши, риёзат тортиши, насихатга қулоқ тутиши, орифлар фаолиятдан ибрат олиши керак. Айниқса, энг аввал ҳиммат қилиб нафс кўзини ўйиши лозим бўлади. Азимхожа айтганидек:

Бандаман деб ғафлат ичра ётса бўлмас,
Ҳиммат қилмай нафс тоғидин ўтса бўлмас,
Нафси шайтон кўзларини ўйса бўлмас,
Ҳамдам бўлмай нафс кўзини ўйгонларға.²⁶⁸

Мулла Турсунмуҳаммад умрининг охирига қадар кибр бўлиб қолмасин дея янги тўн ёхуд янги дўппи ҳам киймаган.²⁶⁹ Бутун умр тақво ва риёзат билан машғул бўлган.

Мулла Турсунмуҳаммад бир гал автобусда Қизилқиядан келаётиб одамларнинг кўплигидан тиқилинч бир ҳолатда кирра ҳаққи 20 тиййинни ҳайдовчига бера олмай қолади. Шу сабабдан кирра ҳаққини бериш учун тўрт кун давомида ўша автобусни ҳайдовчисини излайди.

---

²⁶⁷ Муҳаммад Шафъ Усманий. Мажолиси ҳакимул умма. / Таржимон ва нашрга тайёрловчи: Ёрқинжон Фозилов – Т.: “Hilol - Nashr”, 2023. – Б.154.

²⁶⁸ Азим Хожа Эшон. Ҳикмат. // Нашрга тайёрловчи ва сўзбоши муаллифи Рафиддинов Сайфиддин Сайфулло ўғли; – Т.: Ўзбекистон, 1993. – Б.8-9.

²⁶⁹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғида истиқомат қилувчи Тойиржон Турсумат ўғлидан (1960 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Тақво Аллоҳ таолодан қўрқиш, гуноҳлардан тийилиш ва ҳарому-шубҳалардан сақланиш экани ҳаммага маълум. Дунё яхшиликларнинг боши тақво бўлганидек, эзгу оқибат ҳам фақат тақводорлар учун.

Маълумки, Аллоҳ таоло Қуръони каримнинг кўплаб оятларида бандаларни тақвога буюрган ва тақводорларга улуғ мукофотлар ваъда қилган. Шунингдек, бандалари орасида кўпроқ уламолар қўрқишини ҳам айтган. Қолаверса, илмнинг самараларидан бири ҳам бу тақводир. Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анҳу: “Илм гапнинг кўплигида эмас, балки тақвонинг кўплигидадир”, – деганлар. Шайх Ҳасан Басрий эса: “Олим Аллоҳдан ғойибона қўрққан кишидир”, – деганлар.

Мавлавий Шайх Фозил Кўхистоний

Анджон вилояти Марҳамат туманида узоқ йиллар яшаб шу ерда вафот етган алломалардан бири Мавлавий шайх Фозил Кўхистоний ҳам Искандар халифанинг шогирдларидан бўлган. Бу ҳақда Абдусалом Умарали ўғли “Марҳамат уламолари” номли китобида шундай ёзади:

“Мулла Фозил асли Тожикистоннинг Қоратегин музофотидан бўлиб, 1861 йилда таваллуд топади. Илмга чанқоқ Фозил ёшлигидан кўп илмларни эгаллашга ҳаракат қилади. Устозлари берган илмига амал қилиб Мавлавий даражасига етишади. (Мавлавий ҳозирги кундаги профессорлик унвонига тўғри келади). Шўролар таъқиби даврида аввал қўшни Қирғизистонда бир неча йил яшаб, сўнгра Марҳамат қишлоғида қўним топади. Шаҳрихонлик шайх Зухриддин эшоннинг (бу киши Фозил бобонинг яқин шогирдларидан бўлган) берган маълумотларига кўра, Шайх Фозил кароматгўй инсонлардан бўлиб, бир умр ҳалол меҳнат

қилиб тирикчилик ўтказган. Муридлари томонидан берилган инъомларни бева-бечора, етим-есирларга бўлиб берар эканлар. Дин таъқиб остига олинган йилларда ҳам доимо одамларни диндан узоқлашмасликка, покиза яшашга даъват этар эканлар. У киши доим бу кунлар ўткинчи, ёруғ кунлар ҳам келади, деб таъкидлар эканлар. Минг афсуслар бўлсинки, бугунги ёруғ кунларни боболаримиз кўра олмадилар. Шогирдларининг айтишича, Мулла Фозил бир кун ерга боқиб узоқ ўтирибдилар-да, оқ тортиб бошини кўтарибди. Сабабини сўрашганда Эшон бобо ҳозиргина вафот етганлигини айтибди. Орадан ҳеч қанча вақт ўтмай Марғилонлик эшон бобонинг вафот этганлиги тўғрисида хабар келибди. Шундай улуғ инсоннинг илмидан бизлар бенасиб қолдик. У киши вафот этганларида таъзияларига шу даражада кўп одамлар йиғилибди-ки, шундагина кўни-кўшнилар у кишини англагандай бўлибдилар. Асқар ҳожи тоғани ҳикоя қилишича, Мулла Фозил домла 1958 йилларда 97 ёшдан ошиб боқий дунёга рихлат қилган кунлари ҳаво анча иссиқ бўлиб, майитни мазорга олиб келганларида осмонда дўшпидек булут пайдо бўлибди-да, озгина ёмғир севалабди. Ёқимли шабада эсиб ҳаво шундай майин бўлибди-ки, ҳамма бу мўъжизадан ёқа ушлабди”.

2024 йили Мулла Фозил хонадонида бўлиб, набираси Шамсиддин Фозиллов билан қилган суҳбатимиз чоғида бизни ўйлантириб келаётган баъзи бир масалаларга аниқлик киритишга муяссар бўлдик.

Шайх Фозил Кўҳистоний икки марта уйланган. Аёлларининг исми Мушғулхон ва Робияхон. Тўрт ўғил ва беш нафар қиз фарзанд кўрган.

Ўғил фарзандлари:

1. Хомиджон махсум. 2. Комилжон махсум. 3. Одилжон махсум. 4. Маҳмуджон махсум.

Қиз фарзандлари:
1.Нажмияхон. 2. Олияхон. 3. Саидахон. 4. Маъвохон. 5.
Бинафшахон.

*Шайх Фозил Кўхистонийнинг қабри.
2024 йилда олинган сурат*

Мулла Фозил 1928 йилда Тожикистондан Қирғизистонга келгач, Искандар халифанинг таърифини эшитиб унинг ҳузурига бормоқчи бўлади. Қизилқияга келиб, шу ердаги чойхоналарнинг бирига киради. У чойхонада ўтирганлар оқсоқоллардан Искандар халифанинг яшайдиган Тахтак қишлоғига қандай боришини сўрайди. Шунда чойхонада ўтирганлардан бери “Мана бу сўрида ўтирган Солижон Искандар халифанинг муриди бўлади. У сизни албатта Искандар халифанинг ҳузурига олиб боради”, дейди.

Шу тарзда Мулла Фозил Солижоннинг ҳамроҳлигида Тахтак қишлоғига йўл олади. Улар ҳали йўлда эканликлардаёқ фиросат орқали бундан воқиф бўлган Искандар халифа уйдан ташқарида меҳмонларни келишини кутаётган экан. Мулла Фозилнинг ташрифидан Искандар халифа жуда хурсанд бўлади. “Солижон, сен бағоят улуғ

меҳмонни олиб келибсан” дея икки сигирдан бирини унга ҳада қилади. Пиридан бундай ҳадяни олган Солижон умрининг охирига қадар бу воқеани сира ёдидан чиқармаган.

Мулла Фозил шу тарзда Искандар халифага қўл бериб байъат қилган. Искандар халифа умрининг охирида Мулла Фозилга иршод хатини бериб, суфийлик хирқасини кийдирган. Шундан сўнг Мулла Фозил йигирма йил давомида сулукни давом эттирган. Искандар халифанинг шогирдлари ва муридлари Мулла Фозилга инобат қилганлар.

Аслиддин Ҳасанов бу ҳақда шундай хикоя қилади: “Дадам Фозилжон ҳожи Ҳасанжон ўғли (1928-2016) Валик қишлоғида таваллуд топган. Кейинчалик Лоғон қишлоғига кўчиб борган. Темирчилик билан шуғулланган. Искандар халифанинг ўғли Эшонжонга хизмат қилган. 1948 йилда йигирма ёшида Шайх Фозил домлага инобат қилган. Ҳар ҳафтада Валик қишлоғидан 70 км. масофа узоқликда жойлашган Марҳаматга пири Шайх Фозил ҳазратни хизматига велосипедда бориб келган”.²⁷⁰ Кейинчалик Фозилжон ҳожи Шайх Фозил вафотидан сўнг кўпроқ марғилонлик уламо Абдусамад охунд Қоил Марғилонийнинг зиёратига тез тез- бориб турган.

---

²⁷⁰ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти, Фарғона тумани Лоғон қишлоғида истиқомат қилувчи Аслиддин Ҳасановдан (1962 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Фозилжон ҳожи Ҳасанжон ўғли

Мулла Фозил ҳам устози Искандар халифа каби шогирди Муҳаммадюсуф Абдуҳолиқ ўғлига хирқани кийдириб сулукни давом эттиришни васият қилган.²⁷¹ Шайх Фозил 1958 йилда вафот этган ва Марҳамат туманидаги Оқ терак қабристонига дафн этилган.

Абудусалом Умарали ўғли “Марҳамат уламолари” номли китобида Мулла Муҳаммадюсуф ҳақида қуйидагиларни баён этган: “Муҳаммадюсуф Абдуҳолиқ ўғли ҳозирги Андижон вилоятининг Марҳамат туманида 1895 йилларда таваллуд топади. Бошланғич саводни отаси мулла Абдуҳолиқ ва маҳаллий муллалардан олиб сўнгра ўқишни Бухоро мадрасаларида давом эттиради. Ислom дини аҳкомларини

---

²⁷¹ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Андижон вилояти Марҳамат туманида истиқомат қилувчи Шамсиддин Фозиловдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

чуқур ўзлаштириш билан бирга араб, форс ва туркий тилларни ҳам мукаммал ўрганади. Илмий даражада Эшон даражасига эришади. Собиқ шўролар даврида ҳамма диндорлар қаторида доимо таъқиб остида бўлган. Шунга қарамай ҳақ йўлидан четланмай, одамларни поклик сари етаклаб, кўплаб шогирдлар тарбиялаган. Узи ниҳоятда басавлат, полвон одам бўлган. Ҳозирги кунда Полвонтош қишлоғида истиқомат қилаётган шогирдларидан бири Ҳамиджон Мамасидиқ ўғлининг берган маълумотига кўра, ёшлик даврида Бухорога кетаётганда Сирдарё кўпригининг устида бир отлиқ босқинчи уни тунамоқчи бўлади. У қўрқмай дадиллик қилиб, бор кучи билан босқинчини оти билан кўприкдан пастга қулатиб юборади. Муҳаммадюсуф домла кўчага чиққанида одамларни сир босиб, у кишини олдида тура олмаганлар.

Кунлардан бирида бир милиция кийимидаги ва икки фуқаро кийимидаги одамлар келиб у кишининг уйида тинтув ўтказади. Уй ичидан китобларни ташқарига олиб чиқиб тахлайдилар. Фуқаро кийимлилардан бири китоб устида оёғини чалиштириб ўтириб олиб нималарнидир ёзади. Бир четда индамай кузатиб турган Муҳаммадюсуф домланинг кўзларидан ёшлар оқади. Ахир боболаримиз эъзозлаб кўзларига суртган китоблар қандайдир бир динсизнинг оёқ остида қолиб кетган эди-да!

Муҳаммадюсуф домла дин илмининг ўта билимдони бўлиши билан бирга моҳир боғбон бўлган эканлар. У кишининг ҳовлиларидаги меваларнинг мазасини тотганлар ҳозир ҳам гапириб юришади. Муҳаммадюсуф домла ёши етмишларга борганда Самарқанд зиёратини ихтиёр этади. Мақсад устозлар ва дўсту биродарлар билан кўришиш бўлган. Самарқанднинг Ургут туманига бориб, ўша ерда вафот этади (Ургутда Сайид Муҳийиддин Эшон мадрасаси бўлган). Майит

Марҳаматга олиб келиниб, Шўрқишлоқ мазорига қўйилади”.
Бу воқеа 1971 йилда содир бўлган.

*Шамсиддин Фозилов. Шай Фозил Кўҳистоний набираси.
2024 йилда олинган сурат.*

Домла Муҳаммадюсуфнинг ўғли Ихволиддин махсум умрининг охириги йиллари беморлик вақтида Мулла Фозилнинг набираларини хузурига чақиради. Бу ҳақда Шамсиддин Фозилов шундай ҳикоя қилади:

“Ихволиддин махсум бундан беш йил олдин бизни уйига чақирди. Акам билан уйига бордик. Ихволиддин махсумнинг аҳволи анча оғир ҳолатда эди. Бизни кўриб “Искандар халифа эшон буванинг тўни ва ҳассаси бизда. Дадамга берганди.

Дадам раҳматли хабарларинг бор Самарқандда ўтиб қолди. Буни давомчиси бўлмади. Шу боис сизларга қайтариб берсам” деди. Тўнни олиб чиқишганда Махсум ака бағрига босиб йиғлади. Биз ҳам йиғладик”.²⁷²

Мулла Фозил Кўҳистонийнинг шогирди яна бир шогирди Зухриддин Нақшбандий Шаҳрихонийдир.

Бу ҳақда таниқли олим Нодирхон Ҳасан шундай ёзади: “Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий Шаҳрихоний 1927 йил 15 январда Андижон вилоятининг Шаҳрихон туманида таваллуд топган. Падари бузруквори Эшонча Махсим Шаҳрихоний XIX аср охири XX аср бошларида яшаб ўтганлар. Уларнинг катта боболари Исфара шаҳридаги авлиё Абдуллахон, насаби амирул-мўмин ҳазрати Али Муртазога бориб тақалади.

Зухриддиннинг ёшлигидан зийрак, илмга чанқоқлиги сезилиб турган. Падари бузруквори ўз ўғлининг илм олишига катта эътибор берган. Лекин Совет Иттифоқи даврида, диний илмларни очиқчасига ўрганиш анча мушкул кечган. Шунга қарамай, шариат илмларини пухта ўрганади.

Ёш бўлишига қарамай 1940 йили Шаҳрихон (собик Москва) туманидаги Қизил Юлдуз жамоа хўжалигига табелчи бўлиб ишга киради.

II-жаҳон уруши йилларида кўнгиллилардан бўлиб Совет Армияси сафида фашизмга қарши жанг қилган. Ва "1941-1945 йиллар Улуғ Ватан урушидаги хизматлари учун" медали билан тақдирланган.

1947 йили Асака шаҳридаги қишлоқ хўжалиги ҳисобчиларини тайёрлаш бир йиллик мактабида ўқиганидан сўнг, Шаҳрихондаги Қизил Ўзбекистон жамоа хўжалигида

---

²⁷² Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Андижон вилояти Марҳамат туманида истиқомат қилувчи Шамсиддин Фозиловдан (1955 йилда туғилган) ёзиб олинди.

ҳисобчи ёрдамчиси бўлиб ишлайди. 1952 йилда туман қишлоқ хўжалик бўлимида бош иқтисодчи бўлиб ишлаган.

Шайх эшон Зухриддин қори

Давлат ишларида ишлаш давомида у ўзининг диний таҳсилини ҳам давом эттиради. 1950 йилларда тасаввуф илмига мойиллиги ортади ва нақшбандия тариқатига қадам қўяди. Ўз замонасининг улуғ валийи Хўжаназар ҳожи Шаҳрихоний Деҳқон ҳожи ўғли қуддиса сирруху ёш Зухриддиннинг биринчи пирларидан бўлган ва тариқат одобларидан, усулларидан сабоқ берадилар. Бу зоти шариф 1962 йили 72 ёшларида вафот этганлар.

Иккинчи устоз пирлари Марҳамат туманидан, келиб чиқиши Тожикистоннинг Қоратегин музофоти Тожиқобод тумани Фатҳобод қишлоғидан бўлган мавлавий шайх Фозил

Қўҳистоний қуддиса сирруху бўлганлар. Ул зотнинг пирлари ҳазрати халифаи Искандар ал-Арсифий қуддиса сирруху бўлганлар. Ул зоти бобаракот 1932 йилда вафот этганлар. Қабрлари Ўш вилоятининг Бешбурхон қишлоғида.

Шайх эшон Зухриддин қорининг нақл қилишларича: "Қундузи давлат ишларидан фориғ бўлганимдан сўнг, пир хизматига Марҳаматга равона бўлар эдим. Пир хизматида кечаси билан бўлиб эрталаб яна ишимга қайтиб келар эдим. Ўша кезларда ичимда ботиний қувватим ошиб бораётганлигини шунчалик сезар эдимки, чарчоқларим сезилмас эди. Пир хизматларидан қайтаётганимда пирим кўзига ёш олиб дуо қилардики: "Бизга кечалари ҳам бедор бўлиб хизмат қиляпсанки Худованди карим сени улуғ мақомларга еткарсин", дер эдилар. Иккинчи пири-устозлари 1958 йил 10 сентябрда 89 ёшида вафот этганлар.

Учинчи пирлари Абул Аббос Ғойибий қуддиса сирруху (чилтонлардан) бўлган. Бул зот саккиз ёшларида Макка шаҳрига бордилар. Байтуллоҳни зиёрат қилишга мушарраф бўлганлар. Беш йил Маккаи мукаррамада ва Мадинаи мунавварада яшаганлар ва тўққиз ёшдалигида тариқатга кирганлар. Ва даврининг етук авлиёларидан бўлган. Эшон бувани тасаввуфнинг нозик ва сирли оламига олиб кирганлар. 1968 йили вафот этганлар. Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий Шаҳрихоний 1978 йилда давлат ишларидан нафақага чиқади. Тўртинчи устоз пирлари шайх Муҳаммад Шариф Ҳисорий қуддиса сирруху бўлганлар. Бу аллома Тожикистоннинг Ҳисор деган ҳудудида истиқомат қилар эдилар. Шаҳрихоний ҳазратларининг диний уламо сифатида камол топишига катта ҳисса қўшганлар. Ва Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий Шаҳрихоний ҳазратларининг иршод олишлари шу зоти бобаракотдан бўлган. Шайх

Муҳаммад Шариф Ҳисорий қуддиса сирруху ҳазратлари 1990 йили юз ёшларида вафот этганлар.

*Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий Шаҳрихонийнинг қабри.
2024 йилда олинган сурат.*

Бу муршиди комилнинг биринчи пирлари Имомиддин Хон Бухорий қуддиса сирруху. Бу зот яшаган даврда Бухоро амирларига устози пирлик қилганлар. Иккинчи пирлари шайх Муҳиддин ибн Валихон Тўра Ургутий бўлганлар. Бу аллома Саудия Арабистонида вафот этганлар, қабрлари ҳам ўша ерда. Ўғиллари Эшони Шайх ва Насрхон Эшон ўз даврида етук комил инсонлардан бўлганлар. Шайх Муҳиддин Ургутийнинг Эшони Шайх отлиғ ўғиллари узоқ йиллар Тошкентда яшаб оламдан ўтганлар. Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий Шаҳрихоний қуддиса сирруху диний илм ва тақводан ташқари, жамоат ишларида ҳам баҳоли қудрат қатнашганлар. Ул зот Баҳоуддин Нақшбанд номидаги "Тасаввуф ва сўфийлик маданияти" Халқ академияси, Нақшбандия илмий марказининг ҳақиқий аъзосидир (Бухоро). Ёш авлодни комилликка етказиш борасидаги ҳаракатлари учун ҳукуратимиз томонидан "Шухрат" медали билан мукофотланган.

Шайх эшон Зухриддин қори Нақшбандий Шаҳрихоний ҳазратлари 2011 йилнинг 2 март куни охиратга риҳлат қилганлар. Шаҳрихондаги Қоракўрпа мазорига дафн этилган”.²⁷³

2024 йилнинг 1 август куни Шаҳрихон туманига уюштирган сафаримиз чоғида Шайх эшон Зухриддин қорининг хонадонида бўлиб, сўнгра Қора кўрпа қабристонига қабрини зиёрат қилгани бордик. Бизга кун давомида ҳамроҳлик қилган Икромжон Солиев устози номини ёдга олар экан “Сабр ва қаноат борасида Устозимиз Шайх эшон Зухриддинни барчамизга иборат эди. Баъзан рамазон ойида саҳарлиги бир бўлак суви қочган нон бўлса ифторлиги бир коса қаттиқ билан бўларди. Сира ҳашамларга берилмасди”, деди.²⁷⁴ Чиндан бу борада у ҳақ эди. Ёзувчи Наби Жалолиддин бу ҳақда шундай ёзган эди:

“Биз Зухриддин қори ҳазратларининг файзбахш ҳикматларига кўп бора гувоҳ бўлганмиз. Жумладан, бир тақволи йигит у кишига қўл берган, яъни байъат қилган куни кечда туш кўрибди: пилта қип-қизил чўғ эмиш, Эшон бува кўксини очиб, унга тутар, оҳ урар, соқолидан тер оқиб, учи оташга тегай-тегай деб турармиш.

Мурид:

- Соқолингиз куяди, Ҳазрат! - дермиш хавотирда.

Ҳазрат йигитнинг туши таъбирини айтмади. “Ўзи шунақа бўлади”, деб қўя қолди.

Мурид бошқа бир донишманд зотдан сўраганида, ул киши шундай жавоб берибди:

“Пирингиз бағоят улуғ зот экан, сиз зикр авжидаги ҳолатини кўрибсиз. Зикр авжида хосларнинг бағри том

²⁷³ Нодирхон Ҳасан. Зухриддин Нақшбандий Шаҳрихоний. Хуфия зикр. – Т.: “Matbbaachi” нашриёти, 2022. – Б.129-132.

²⁷⁴ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Андижон вилояти, Шаҳрихон тумани Шаҳрихон шаҳарчасида истиқомат қилувчи Алишер Солиевдан (1977 йилда туғилган) ёзиб олинди.

маънода оташ бўлиб ёнади ва гўзал муждалар, файзлар топишади”.

Зухриддин эшон бува бағоят парҳезкор эди. Ибодатларни тўла-тўкис адо этарди. Биз каби кишиларга тушунарли бўлиши учун шундай фикрни айтсак: масалан, беш вақт намозга ўртача ўқилса, бир соат вақт кетади. Нафл ва таҳажжуд намозлари учун жами уч соат, беш минг марта Исми Зот зикрини айтишга бир соат, Эшон буванинг беш латоифга беш мингтадан зикр қилганини ҳисобласак, жами беш соат бўлади. Бундан ташқари, кўшимча вазифалар ҳам бор. Биз ҳазратнинг қачон ухлаб, қачон дам олганини ўйлаб ҳайрон бўлардик. У кишининг “қарз” дафтари бор эди. Мабодо бирон сабаб бўлиб, вазифаларнинг бир қисмини бажаролмаса “қарз дафтар”ига ёзиб қўяр ва бошқа куни албатта адо этишни унутмасди”.²⁷⁵

Амоний Аробоний

Искандар халифа араб ва форс тиллари, шариат илмлари ҳамда адабиёт билимдони Амоний Аробонийнинг (1870—1946) ҳам тариқат йўлидаги пиру устозларидан бири бўлган. Шу сабабдан Амоний унга бағишланган ғазалида:

Дидам он шайхи ҳамон чун кошифи асрорҳо,
Як суҳбати он авлиё фаҳри кунам бисёрҳо.

(Замона шайхи, сирларни кашф этувчи бу шайхнинг суҳбатини қурдим, бунга кўп фахрлар қиламан), деб ёзган эди.

Амоний Искандар халифани “пири дастгири равшан , соҳиб ул - мақомот - ва - л - каромот” (қалби равшан, қўлловчи пир, каромат ва мақомотлар соҳиби) деб атади. Амоний

---

²⁷⁵ Зухриддин эшон Нақшбандий Шаҳрихоний. Хуфия зикр. – Т.: “Matbbaachi” нашриёти, 2022. – Б.4.

Искандар Халифанинг Аравонга келишига тожикча шеър бағишлаган. Унинг ёзишича, Искандар Халифа Жалолиддин Румийнинг “Маснавий” асарини изоҳлашда тенгги йўқ зот бўлган.

Таърих баройи ташрифи қудуми пири дастгири рав — шан ҳамир, созддб ул—мақомот ва —л—каромат Хаз рати Искандар Халифа алайзрф—разума ат —Тахтакий ал — Фарғоний бар қасабаи Арабон ҳаффазахуллоҳ аз камта — рини мухлисон ва муҳиббон Амоний Арабоний салла — махуллоҳ сумма раҳимахуллоҳ.

Дидам он шайхи ҳамон чун кошифи асрорҳо,
Як суҳбати он авлиё фахри кунам бисёрҳо.
Омад чунин соҳибдили бар қаряйи афтодагон,
Моро басо файзи расад чун Хожаи Азфорҳо.
Дар пеши у қалби сияҳ равшан бувад, оғоз; бош,
Чанги занон бар доманаш гири аз он анворҳо.
Хар руз ҳар ёронро хонда чунон аз Маснавий,
Ифшо кунад дурри набий аз роҳи Хар ахборро.
Хайф аст бар аҳволи мо ғафлат маро карда хужум,
Имруз ҳам н — омад худам кардам насиҳат борҳо.
Шояд расад вақти маро гуяд туйи Мулла Амон,
Инжо биё, инжо биё, рузи шавад гуфторҳо.
Дастии зада як лаҳзае гирад маро он раҳнамо,
Важди чунон пайдо шавад дар хонаву бозорҳо.
Ё Рабб, маро карда карам, диз рушно бар ин дилам,
Фоний шуда холис шавам аз дарди зан ҳар корзо.
Се сад маро бо чилу шаш буда йазин аз гуфтгу,
Таърихи ташрифаш зазор ояд ба ин ахборзо.
Ушбу мисралардан маълум бўладики, Искандар халифанинг Аравонга келган йили: Сесад маро бо чилу шаш буда йазин аз гуфтуту, Таърихи таширифаш ҳазор ояд ба ин ахборҳо, яъни - унинг ташриф йили минг бўлиб, Яна уч юзга

қирқ олти экани сўзлашувдан маълумдир). Бундан 1346 ҳижрий, 1927 милодий йил чиқади.²⁷⁶

Шарқшунос олим Маҳмуд Ҳасанийнинг ёзишича, Искандар халифа Аравонга келган вақти Дулдул ота зиёратгоҳига бориб, зиёратгоҳнинг ўзига хос хислатидан воқиф бўлган:

“Аравон қишлоғи ёнида жойлашган тоғ қоясига эра-миздан аввал чизиб қўйилган ва Дулдулота деб номланган жой ҳақида сўз кетганда, қиблагоҳим Восилий бу ер Дулдулот ва Дулдулота дейилишини айтган эдилар. Амоний девонини ўз хати билан кўчирган Маҳдум Восилий Амонийнинг Дулдулота ҳақидаги байтини ёзиб қўйибдилар. Амоний ўзининг бу шеърини шу ердаги гумбаз пештоқига хаттотлик услуби билан ёзиб қўйган экан. Шеър қўйидагича:

Қийла ҳозо маздами “ан ло фато илла Алий”,

Гуфт баъзи кошифи асрор дигар як валий.

(Айтишларича, бу ер Алининг қадамжойидир, Баъзи каромат соҳиблари эса бошқа валийнинг дейдилар.)

Қиблагоҳим Маҳдум Восилий Амонийдан эшитган сўзларни бу ерда келтириб ўтадилар. Маълум бўлишича, бу ерда иккита катта қайрағоч бўлган. Амоний томонидан Аравонга таклиф этилган... Домлойи Намангоний ва Искандар Халифалар: “Бу ердаги иккита қайрағоч ўртасидан бир азизнинг руҳи кўринар экан”, — деганлар. Шу сабабли бу ернинг номи аслида Дулдулот бўлган бўлса ҳам, кейинчалик Дулдулота номини олган”.²⁷⁷

Амоний 1870 йилда Аравон қишлоғининг Марғилон маҳалласида дурадгор ва косиб Ўринбой оиласида туғилган. Унга Амон деб от қўйдилар. Ўринбой ўз ўғлининг илм олишини ва мулла бўлишини хоҳларди. Ёш Амон Аравонда

---

²⁷⁶Амоний Арабоний. Исмидур Оби равон / Нащрага тайёрловчи, сўзбоши, тадбил ва изоҳлар муаллифи М.Ҳасаний.– Т.: Фан, 2003. -Б.4-31.

²⁷⁷Мазкур асар. -Б.18-19.

ўша пайтда мавжуд бўлган мадрасада таҳсил олишга киришади. У мадрасада ўша даврнинг кучли олимларидан дарс олади. Кейинчалик ўз исмидан фойдаланиб, “Амоний” тахаллуси билан ғазаллар ёзади. 1912 йили ёзган «Аравон» шеърида:

Бор эрур бўлган бино бир Мадраса олий макон,
Жонишин ҳоло ичида бир неча ахёрлар.

Нақш ўлуб тоқу равоқи таркибидин доимо,
Сарнигун таъзим учун бу гунбази давворлар,-
деб ёзган эди.

Амоний мадрасада араб ва форс-тожик тилини ўрганади. Қуръон, тафсир, форс ва адабиётга оид асарларни шу тилда мутолаа қилади. Девонида арабий байтларнинг ҳамда форс-тожик тилларидаги ғазалларнинг мавжудлиги шундан гувоҳлик беради. Амоний туркий тиллардаги асарларни ўқиш билан бирга хитой тилини ўрганишга ҳам ҳаракат қилган. Марҳаматлик олим ва шоир Махдум Восилий унинг хитойча ширу шакар шеърини ўқигани ва унда "йешин шин духу" жумласи бўлиб, бу "янги тўнимни кийиб олай" дегани экани ҳақидаа сўзлаб берган эди.

Амоний мадрасада ўқиб юрганида шубҳасиз, шеърият билан қизиққан. У ўзбек тилидаги шеърлардан ташқари форс тилидаги ғазалларни ҳам аслида ўқиб тушунган. Бу эса унинг оҳиста шоирлик сари етаклаган ва шеърлар машқ қила бошлаган. Хаттотликка қизиқиб, бу санъатни ҳам мукаммал эгаллашга муваффақ бўлган.

Амонийдаги илмга чанқоқлик уни Марғилон сари етаклаган. Марғилон ўша пайтларда илм марказларидан бири бўлиб, Ҳазин бошлиқ олим, шоир ва тасаввуф аҳллари бу ерда жамланган эди. Амонийнинг Марғилонга қайси йили келгани номаълум, бироқ, 1895 йилларда Марғилонда бўлгани тахмин қилинади.

Амоний Марғилонга келиб, Хонақоҳ мадрасасига жойлашади. Унинг мақсади аввало илм олиш бўлса, бошқа томондан тариқат йўлини босиб ўтиш эди. “Баёзи маҳбуб ал-муҳбуб” га кирган ғазалларидан бирида у:

Келибман Марғилон ичра азизлар остонига,
Талаб айлаб, Худовандо, манга илми уло бергил.

Бўлубман толиби ушбу шариф йўлни нажот истаб,
Кўруб лойиқ бу ожизни кўнгилга сан зиё бергил,-
деб ёзган эди.

Амоний шу йилларда Муҳаммад Юсуф Ҳазин Эшон билан учрашади ва ундан файзлар топади. Бухорода ўқиб келган аллома ўз шаҳрида хонақоҳ қуриб, унда муридларни тарбиялаш билан машғул бўлган.

Амоний Марғилонга келиб Муқимий, Завқий, Фурқат каби демократик шоирлар ҳамда тасаввуф намояндалари бўлган Муҳаммад Юсуф Ҳазин ва унинг издошлари ҳаёт кечираётган илмий ва адабий муҳит ичига тушиб қолади. Уларга эргашиб шеърлар ёза бошлайди. Айниқса Фурқат билан учрашуви унинг ҳаётида катта ўзгаришлар ясайди.

Амонийнинг Тошкентда неча йил бўлгани аниқ эмас. Бироқ унинг 1919 йилда бошқа маълумотда эса 1920 йилларнинг бошларида Аравонга қайтгани айтилади.

Аравонлик кексаларнинг айтишларича, Амоний Аравонга қайтгач, мактаб очиб, ўқитувчилик қилган. Ушбу сатрлар муаллифининг тоғаси Мулла Абдурашид Махсум Мулла Холмат ўғли Амоний қўлида ўқиган бўлиб, шоирнинг хислатлари ҳақида менга сўзлаб берган эди. Аравонда узоқ раислик қилган Аъзамхон раис ва Орифхонлар ҳам Амоний қўлида таълим олганлар Амоний мактабда она тили, ҳисоб, география табиийёт ҳамда рус тилидан дарс берган. Абдурашид Махсумнинг айтишича, Амоний ҳисоб дарсида

рақамларни ҳавога ёзиб, қўшиш, олиш ва кўпайтиришни ўргатар экан.

Амоний 1930 йили Аравондан чиқиб кетишга мажбур бўлди. Кексаларнинг айтишларига қараганда, Амоний ўша йиллари босмачиларнинг ноўрин ишларини танқид қилиб шеър ёзган экан. Ўша пайтда Аравонда ва умуман, Ўш атрофида босмачи гуруҳлари кучайиб кетган эди. Холхўжа Эшон, Соиб қори, Ғаффор, Йулчи қўрбоши, Кўр Шермат ва Қора Шерматларнинг ҳовли — жойлари Аравонда эди. “Қутлуғ йул” китобида ҳамда Т.Ёқубовнинг “Дўстлик” газетасидаги мақоласида ёзилишича, Амоний Йулдош қўрбошининг таъқиби сабабли қочиб кетишга мажбур бўлган. Бу ҳақда Маҳдум Восилий қуйидаги мисраларни битган эди:

Юрагида дардлари тўла уммон Амоний,
Дардларига топмаган асло дармон Амоний.
“Дил дарси” деб доимо нола чеккан ҳар дамда,
Кўзларидан ёшлари доим равон Амоний.
Даҳрийлардан бошига кулфат ёғиб ҳамиша,
Юраклари эзилиб, бағрида қон Амоний.
Кеча-кундуз дардини юрагида яшириб,
Мақсадлари гул очмай бўлган хазон Амоний.
“Танқидот”²⁷⁸ девонини ўқир бўлса ҳар киши,
Амонийнинг дардлари бўлгай аён Амоний.
Восилий девонингни кўчирди неча ойлаб,
Кўзларидан ёш оқиб чекди афғон, Амоний.²⁷⁹

Амоний бу гал Марғилонга эмас, балки Андижон яқинидаги Хирабек қишлоғига борган. Унинг бу ерга келиб қолиши номаълум. Шоир “Улфатим” номли ғазалида қийин

²⁷⁸ Амоний ўз девонига шундай ном қўйган.

²⁷⁹ Ал - Маҳдум Ал-Восилий Ал-Марҳаматий. Файзосор Марҳаматдур.-Т; “Наврўз”, 2015. – Б.114.

аҳволда қолгани, охири Хирабекдаги Саддатаги маҳалласидан паноҳ топганини қуйидагича ифодалайди:

Мандаги ҳижрону ғам, ўзум билурман, кўб алам,
Кўнглима қил сиғмагай, бемордур ҳар бир этим.
Охири бошим силаб Саддатаги берди паноҳ,
Уммидим ёнса мани бу истиқоматдин ўтим.

Хирабек аҳли шоирга ёқиб қолади. Амоний Хирабекда уйланади. Бундан аввал икки марта уйланиб, фарзанд кўрмаган Амоний бу аёлдан қиз фарзанд кўради. Шундай қилиб, Амоний 1942 йил, баъзи маълумотга кўра 1946 йилда Андижонда вафот этади.²⁸⁰

Мулла Ҳай Домла

Андижон вилояти Марҳамат туманида умргузаронлик қилган, эл орасида Ҳай домла номи билан машҳур бўлган Абдулхай Абдурайим ўғли ҳам Искандар халифанинг шогирдларидан бўлган. Бу ҳақда Абудусалом Умарали ўғли “Марҳамат уламолари” номли китобида шундай ёзади: “Мулла Ҳай домла 1875 йилларда ҳозирги Тожикистоннинг Қоратегин музофотида таваллуд топади. Бошланғич саводни ерлик уламолардан олиб, кейинчалик ўқишни Бухоро мадрасаларида давом эттиради. Илм излаб Ҳиндистоннинг Кашмир вилоятида бўлган Абдулхай кўп илмларнинг соҳиби бўлади.

Юртидаги нотинчликлардан чўчиб, Марҳамат туманимизга келиб қолади ва ҳозирги Тожибоев жамоа хўжалигининг Роҳат қишлоғида кўним топади. Шу ерда

---

²⁸⁰ Маҳмуд Ҳасаний. Амоний Арабоний ва унинг “Баёзи” ҳақида. // Амоний Арабоний. Баёхи маҳмуд ал-маҳбуб. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2015.- Б.4-8.

уйланади ва уйли-жойли бўлади. Қатағон йиллари бошланиб бу ерларда ҳам нотинчликлар бошлангач, она юрти Қоратегинга кўчиб кетади. 1940 йилларда Марҳаматга қайтади ва умрининг охиригача шу ерда истиқомат қилади. Мулла Абдулхай ниҳоятда илмли бўлган, аммо шўролар даврининг сиёсатидан чўчиб тузукроқ шогирдлар чиқара олмаган. Ҳаттоки, ўз фарзандларига ҳам илм бермаган. Балки бу билан фарзандлари келажагини ўйлагандир. Ўзи бир умр деҳқончилик билан ҳалол ҳаёт кечирган. Кўпроқ қовун етиштирган, қовун сайларида илмий мунозаралар бўлиб турган. Бугунги кунда 72 ёшни қаршилаган ўғли Ҳамиджон Абдулхай ўғлининг маълумотига кўра, бир гал қовун сайлида бир масала бўйича мулла Хонбўта домла билан қаттиқ тортишиб қолган. Ўз ҳақлигини исботлаш учун бир неча чақирим жойдан эшагида уйига келиб, китоб олиб борган ва тортишувда енгиб чиққан.

Бир гал устози Искандар халфани зиёрати учун йўлга чиқади, узоқ йўл юрганидан чарчаб ухлаб қолади. Тушида Искандар халфа унга мени зиёратим учун узоқ йўл юришингни кераги йўқ, уни ўрнига уйингдаги Маснавийни ўқиб юрсанг кифоя, деб ўғит беради. Бу ўғитга амал қилган Абдулхай бу китобни бир умр ўзи билан олиб юради. Ўтмишдаги боболаримиз балки шундай йўллар билан шогирдларига китоб ўқиш таълимини бергандир. Ҳамма диндорлар қатори у ҳам доимо таъқиб остида бўлган. Уйи тинтув қилиниб, ноёб китоблар қаторида жамики рўзғор анжомлари ҳам олиб қўйилган. Ўзи эса суд қилиниб ҳақлигидан аранг қамалмай қолган.

Шундай таъқиблар остида бўлишлигига қарамай, ҳеч қачон диндан йироқлашмаган. Бир умр тоат ибодатда ўтган. 1947 йили 72 ёшида боқий дунёга риҳлат қилган. Жасади шу қишлоқдаги Банни мазорга қўйилган”.

Мулла Ҳикмат Дамқўлий

Искандар халифанинг шогирди Мулла Ҳикмат Мирзо ўғли 1903 йилда Фарғона вилоятининг Фарғона тумани Дамқўл қишлоғида таваллуд топган. Фарзанди Ҳабибахон Нишоновага кўра отасининг асл исми Тўйчибой бўлган. Бухорода мадрасада илм олган вақтида устозларидан бири “Ҳикматли йигит экансиз. Исмингиз ҳам Ҳикмат бўлсин” дегач уни мадрасада Мулла Ҳикмат деб атай бошланганлар. Бухородан қайтиб келгач Искандар халифага қўл бериб унинг хизматини қилган. Кейинчалик колхозда мироблик қилган.

Йиллар давомида Мулла Ҳикмат хонадонида яширинча Маснавийхонлик ўтказилган. Шунингдек Мулла Ҳикмат умрининг охирига қадар устози Искандар халифани Тахтадаги қабрини мунтазам равишда зиёрат қилиб келган.

2024 йилда Мулла Ҳикмат хонадонига ташриф буюрган чоғимизда қизи Ҳабибахон отасининг сақлаб қўйган айрим китобларини бизга кўриб чиқиш учун тақдим қилди. Ушбу китоблар литография усулида чоп этилган “Сияри шариф туркий”, “Маснавий”, “Тафсири Яъқуб Чархий”, “Алишер Навоий девони”, Сўфи Оллоёрнинг “Маслак ул муттақин” китобларидир. Фарзанди Ҳабибахон Нишоновага кўра отаси Мулла Ҳикматнинг вафотидан сўнг онаси кўп китобларни бериб юборган. Кунлардан бир куни отаси тушига кириб “Китобларимни берманг” дегач баъзиларини сақлаб қолган. Шунингдек мазкур китоблар орасида Искандар халифага бағишланган марсиянинг қўлёзмаси ҳам мавжуд. Бу ҳақда қуйида сўз юритамиз.

Мулла Ҳикмат Мирзо ўғли

Мулла Ҳикмат Нишонова Омонбибига (1912-1997) уйланган. Айтишларича, Мулла Ҳикмат ўн етти нафар фарзанд кўрган. Бироқ уларнинг ўн уч нафари болалик кезларидан вафот этишган. Фарзандлари Маҳбубахон (1941-2019), Зайнабхон (1951 йилда туғилган), Ҳабибахон (1958 йилда туғилган) қиз фарзанди ва Фазлиддин (1947-1980) ўсиб вояга етишган.²⁸¹

Мулла Ҳикмат 1982 йилда вафот этган ва Дамқўл қишлоғининг қабристонига дафн этилган.

---

²⁸¹ Дала гадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Фарғона тумани Дамқўл қишлоғида яшовчи Ҳабибахон Нишоновадан (1958 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Мулла Тешабой Дамкўлий

Искандар халифанинг шогирди Мулла Тешабой Ортуқбой ўғли 1899 йилда Фарғона вилоятининг Фарғона тумани Дамкўл қишлоғида таваллуд топган. Ортуқбой Дамкўлнинг ўрта ҳол деҳқонларидан эди ва унинг Мулла Тешабой ва Мирзохўжа исми икки ўғли бўлган. Онаси Ҳуринсо асли Каптархона қишлоғидандир.

Кейинчалик Мулла Тешабой уч марта ҳажга бориб келган Аввал қишлоқлик Мадаминхожи исми уламанинг Ҳуринсо исми қизига уланган. Яъни Мулла Тешабойни онасининг исми ҳам турмуш ўртоғининг исми ҳам бир хил Ҳуринсо эди. Мулла Тешабой Абдували (1925-2001) ва Муртазо (1929-2009) исми икки ўғил фарзанд кўрган.

Мулла Тешабой Искандар халифанинг истеъдодли шогирдларидан бўлиб, устози сингари Жалолиддин Румийнинг “Маснавий”сидан шарҳ айтган. Бунга мисол Искандар халифанинг ҳаётини сўнги йилларида Мулла Тешабой фарзандларига суннат тўйи қилиб беради ва устози Искандар халифа ҳамда унинг барча муридларини ушбу маросимга таклиф қилади. Тўйда йиғилганларга Мулла Тешабой устози Искандар халифанинг айтувига кўра Мавлоно Жалолиддин Румийнинг “Маснавий”сини ўқиб шарҳлаб беради. Йиғилганлар орасида ўша даврнинг пешқадам уламолари ҳам иштирок этган этган ва улар Мулла Тешабойнинг устозига муносиб шогирд бўлиб етишганини эътироф қилганлар.

Орадан бир неча йил ўтиб қатағонлик сиёсати авжига чиққан вақтида Мулла Тешабой онаси билан Афғонистонга ўтиб кетиш учун Термизга келадилар. У бу ерда Амударёдан ўтказиб қўйиш учун бир қайиқчи билан гаплашиб ўзлари билан олиб келишган “Зингер” тикув машинасини

қайиқчини кўндириш учун беради. У кечувдан олдин бир оз уйқуга кетади ва тушида пири Исканлар халифани кўради. Пири унга “Мулла Тешабой сизни ризқингиз ўз юртингиздадир ортга қайтинг” дейди. Ушбу тушга амал қилган Мулла Тешабой онаси билан Дамқўлга қайтиб келади. Уни қайтиб келганидан хабар топган НКВД ходимлари давлат чегарасини бузиб ўтмоқчи бўлган душман сифатида қамоққа оладилар. Бинобарин ўша кезларда бундай айблов билан кўплаб шахсларни қамоққа олиш одатий бир ҳол бўлиб қолганди.

Масалан, Фарғона вилояти Тошлоқ тумани Конизар маҳалласида 1937 йилда қатагон қилинганлардан бири Собиржон Саминов яшаб ўтган. Бу ҳақда унинг фарзанди Нўъмонжон Собиров қуйидагиларни ёзган эди:

“Отам Собиржон Саминов миришкор деҳқон бўлган. Аммо, шу оддий меҳнаткашнинг ҳаётини қатагон зарбаси остин-устун қилиб ташлаган.

Бунга сабаб шуки, у йигирманчи йилларда ҳаж зиёратини ният қилиб, йўлга чиққан. Лекин уни чегарадан ўтказишмаган. Ўттиз еттинчи йилга келиб, ана шу воқеани рўкач қилиб, ҳибсга олишган ва “халқ душмани”, деб айблашган, қатагон қилишган. Биз – тўрт гўдак–онамнинг этагида чирқираб қолганмиз. Ўша мустабид даврдаги очарчилик туфайли икки укам нобуд бўлишган...”²⁸².

Таъкид жоизки, XX аср 30-йилларида муҳожирликка маҳкум этилган ўзбеклар 1917-1925 йиллардаги ўзбек муҳожирларидан фарқ қилиб, улар совет ҳокимиятига қарши курашган сиёсий муҳожирлар эмасди.

---

²⁸² Собиров Н. Ҳажга бораман, деб... // Халқ хотираси олдида бош эгамиз: Хужжатлар, маърузалар, хотиралар, хатлар. – Т.: “Шарқ”, 2001. – Б. 68.

Абдували Мулла Тешабой ўғли

Аксинча, улар совет ҳокимияти йилларида ота-боболари юрти Ўзбекистонда ҳар қандай шартларга қўниб анча йиллар яшаган, ўз Ватанида мумкин қадар истиқомат қилиб қолишга ҳаракат қилган оддий меҳнаткаш аҳоли вакиллари, ўрта ҳол, ўзига тўқ бир қисми эса бой кишилар ҳамда руҳонийлар эди. Уларнинг муҳожирликка маҳкум этилиши билан 1930-йиллар охирига келиб ўзбек муҳожирлигининг тўлқинли даври ҳам тугайди.²⁸³

---

²⁸³ Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи (1917-1991 йиллар). – Т.: “ABU MATBUOT KONSALT”, 2008. – Б.78.

Муртазо Мулла Тешабой ўғли

“Репрессия” китоби Мулла Тешабой тўғрисида қуйидаги маълумотлар келтирилган:

Мулла Тешабой Ортиқов – 1899 йилда туғилган. Фарғона туманидан. Собиқ қулоқ. 1930 йилга қадар имомлик билан шуғулланган. Ҳибсга олинган вақтда колхоз аъзоси. НКВДнинг Фарғона шаҳар бўлими тақдим қилган 13721-сонли иш бўйича 10 йил меҳнат тузатув лагерига ҳукм қилинган,

~ 318 ~

жазо муддати 1937 йил 14 ноябрдан ҳисобланган. Колхозчилар орасида аксилинқилобий, колхозга ва партиянинг тадбирларига қарши тарғибот олиб борганликда айланган.²⁸⁴

Айтишларича Мулла Тешабой Россиянинг Ярослав областига меҳнатни ижро этиш колониясига сургун қилинган. Мулла Тешани Абдували (1926-2005) ва Муртазо (1929-2009) исмли икки ўғли ва Анорхон исмли қизи бўлган. Анорхон Аввал қишлоғидаги йигитга турмушга чиққан. У 1951 йилда бод касаллигидан бефарзанд вафот этган.

Мулла Абдували 2-жаҳон уруши қатнашчиси. Узоқ йиллар Аввалдаги техникумда дарс берган. эри Мулла Тешабой қамалганидан сўнг орадан уч йил ўтиб 35 ёшида вафот этган. Унинг фарзандларини Мулла Тешабойнинг онаси Ҳуринсо ача кўлида тарбияланган.

Айтишларича. Мулла Тешабойнинг хонадонидан чиллахонаси бўлиб, шу чиллахонада “Маснавий”ни мунтазам мутола қилган. Бир муддат тегирмончилик ҳам ҳам қилган.

Абу Мусо ал-Ашъарийдан (розияллоху анху) бундай ривоят қилинади: “Расулуллоҳ соллаллоху алайҳи васаллам: “Намоздан энг кўп савоб оладиган киши масжиддан энг олисда турадиган одамдир, чунки у кўп юриб, кўпроқ азият чекиб масжидга келади”, дедилар”.

Пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг юқоридаги ҳадиси шарифлари хабар беряптики, кишининг уйи масжиддан қанча узоқ бўлса, унга бериладиган савоб ва мукофотлар даражаси шунча кўп бўлади. Зеро, у узоқ масофа босиб масжидга келгунича тўхтовсиз зикр-тасбеҳ айтади, Аллоҳга хуш келадиган амаллар билан банд бўлади. Шу туфайли масжидга келгунга қадар босган ҳар бир қадами учун ажр- мукофотга сазовор бўлади.

---

²⁸⁴ Репрессия. 1937-1938 годы. Выпуск 4. Главная редакция ИПАК “Шарк”. 2008. С. 50.

Айтишларича Мулла Теша устози Искандар халифа билан бирга бомдод намозини ўқиш учун ҳар кун эрталаб Дамқўл қишлоғидан бир неча чақирим узоқликда жойлашган Арсиф қишлоғига бориб келган.

Қуръони каримда **“Эй мўминлар, сабр қилиш ва намоз ўқиш билан (Мендан) мадад сўранглар! Албатта, Оллоҳ сабр қилгувчилар билан биргадир”**. (Бақара сураси, 153-оят) дейилган. Бу оят борасида Оиз Қарний шундай дейди:

“Агар сенга хавф хужум қилиб, қайғу қуршаб олса, дарҳол намозга тургин - руҳинг ором топади, чунки намоз Оллоҳнинг изни билан ғам-қайғуларни кетказишга ва ташвиш парчаларини қувиб солишга кафилдир.

Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васалламни бирор иш ташвишга солса, муаззинларига: **“Эй Билол, намозга чақир, бизни роҳатлангир”**, дер эдилар. Намоз - у зотнинг кўз қувончи, шодлик, саодати эди.

Мен аввал ўтган буюк инсонлар ҳаётини ўқиб- ўргансам, уларга балолар юзланиб, оғир аҳволда қолишганида, хушув - шикаста нафс билан намозга берилишар ва шунда уларга ўз қувват иродалари қайтиб келар эди.

Бошлар учиб, жонлар қилич остида қолганида, қўрқув ва даҳшат вақтида ҳам хавф намозини ўқиш буюрилди. Бас, қалбни мустаҳкам-сокин қилувчи энг буюк нарса намоздир.

Албатта, турли касалликлардан боши чиқмаётган авлод энг аввал масжидга ўрганмоғи, Парвардигорини рози қилиш, жонини доимий азобдан сақлаш учун пешонасини саждага қўймоғи керак. Акс ҳолда, кўзёш қовоғини куйдириб, қайғу-ғам асабларини парчалайди, ана шундай тоқатсиз пайтда намоз унга хотиржамликни беради, ёрдам қўлини чўзади”.²⁸⁵

Бу не билмам кеча-кундуз тинмайин айлар сафар

²⁸⁵ Шайх Оиз Қарний. Маҳзун бўлма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. -Б.33.

Ёрини ҳажрида тинмай йиғлайур ул чашми хўр.

Доим сени ғаминг билан ҳолим харобадур
Ҳар кимки ҳамдамим бўлиб зада шароридур.

Олий мақом Хизр соҳиби Искандарим
Жоним фидо бўлуб йўлида ҳайрон зойидур.

Ёруғ бўлди кўнгил чун анжуман ичра азизлардин
Агарда изласанг ишқу муҳаббат хўб азизлардин.

Мулла Тешабой қамоқда эканлик вақтида андижонлик
Муҳаммад Шоҳ Қосим исми йигитга устозлик қилар экан
пири муршиди Искандар халифа ҳақидаги хотиралари билан
ўртоқлашган:

Эй Шайхзода Қосим ҳолим баён айлай,
Марғзори Фарғонада муршидим бор.

Шоҳимардон йўлларида пой тахтидур,
Ўш устида азизимдан мозорим бор.

Ҳожатбарор, Хожа Аҳрор валийлар,
Соҳибқирон олам ичра муршидим бор.
Остонида шоҳу гадо баробардур,
Шоҳи Қосим ҳиммат қилинг муршидим бор.

Ақлли инсонлар Охират учун амал қиладилар, чунки
Охират диёри яхшироқ ва боқийроқдир. Аҳмоқлар эса бу
дунёни мангу қароргоҳлари, орзуларининг чўққиси, деб
биладилар, шунинг учун ҳам улар мусибатлар келса дод-вой
қиладилар, ҳодисалар пайтида надомат чекурлар. Улар фақат
ўзларининг арзимас ва аҳамиятсиз бўлган ҳаётларини

ўйлайдилар, фақат фоний дунёни кўзлайдилар. Охират ҳақида тафаккур қилмайдилар, унинг учун амал қилмайдилар. Демак, улар хурсандчиликлари тугаб, фараҳбахш онлари ниҳоя топишини истамайдилар. Агар уларнинг қалбларидан қоплаб олган занг, кўзларидан жаҳолат пардаси очилса эди, ўзларига мангу диёр, унинг неъматлари, ҳовли ва қасрлари ҳақида сўзлаган ва у жаннатни васф этгувчи ваҳий хитобларини эшитган бўлар эдилар. Зеро, Оллоҳ ҳаққи, Охират диёри эътибор ҳаракат ва интилишга лойиқ бўлган боқий ҳовлидир.²⁸⁶

Шу сабабдан Мулла Тешабойнинг шеърларида охират мавзуси кўп бор тилга олинган:

Эй биродар охиратдан бохабар
Бу фано дайридин эмди қил ҳазар.

Кўз очиб боқинг жами дунё
Ўтти бу дайри фанодин атқиё.

1943 йилда Муҳаммад Шоҳ Қосимни жазо муддати тугайди. Бироқ устози Мулла Тешани қамоқдан озод бўлишини кутиб яшайди. Бироқ устози қамоқда вафот этгач у ўзи ёлғиз Ватанига қайтиб келади.

Муҳаммад Шоҳ Қосим қамоқдан қайтгач устози Мулла Тешанинг васиятига кўра Тахтак қишлоғига бориб Искандар халифани қабрини обод қилган ва узоқ муддат шу ерда ҳаёт кечирган:

Заҳи шоҳи карамлик подшоҳи пешвоим бор,
Мурода мақсадимга тарбият айлгувчим бор.

Жами ҳожатларимни бергучи ул шаҳсуворим бор,
Муҳаббат йўлида кўрсатгучи одил паноҳим бор.

²⁸⁶ Шайх Оиз Қарний. Маҳзун бўлма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2019. -Б.43.

Ўзбекистон элинда ман зиёратгоҳ мазорим бор,
Ки номи поки зот Искандари пири азизим бор.

Тамоми тўра мулло аз хожа эрди хизматида,
Ҳамма бир ҳолатида ўзидин кетиб у суҳбатида.

Ўзбекистон элида мани зиёратгоҳ мазорим бор,
Ки номи зоти поки Искандари пири азизим бор.

Ундан аввал бир киши келиб “Мулла Теша вафот” этди, деб далил сифатида “Мана унинг дўпписи ” деб кўрсатган. Орадан бир неча йил ўтгач, яъни 1945 йилда Мулла Теша хонадонига Шоҳ Қосим келган. У устози Мулла Тешани кўлида сабоқ олганлигини сўзлаб берган. Аввалига унинг сўзларига ишонишмаган. Дамкўл қишлоғининг улуғларидан Мулла Ҳикмат “Бизга Мулла Тешабойнинг сифатларидан айтиб беринг” деб сўрайди. Шунда Муҳаммад Шоҳ Қосим “Мулла Теша баланд бўйли, юзларидан бир оз чўтири бор эди”, деб устозини шакли шамойилини батафсил таърифлаб берганидан сўнггина унинг сўзларига ишонишган. Шундан сўнг Муҳаммад Шоҳ Қосим Мулла Тешабойнинг икки ўғлига уст-бош олиб берган ва бозордан қўй олиб келиб устозининг хотирасига бағишлаб эҳсонлар қилган.

Қамоқда Муҳаммад Шоҳ Қосим Мулла Тешани ўзига устоз деб билиб ундан шариат ва тариқат илмларини ўрганган. Шу сабабдан Мулла Теша насиҳатомуз шеърларида Муҳаммад Шоҳ Қосимни ўзига шогирд деб билиб “Шаҳзода Қосим”, “Абулқосим” номи билан тилга олган:

Мани аслимни сўрасанг шаҳри Искобил Абулқосим
Тамоми авлиёлар сўрасун ҳолинг Абулқосим.

Бу дунё ичра юрдим топмадим ҳамдам сўзим айтсам
Мадат қилсун чилтонлар юринг хушвақт Абулқосим.

Неча манзил тароҳил тай қилиб юрдим етушсам деб
Висолига етурсун иккимизни эй Абулқосим.

Илоҳо ҳеч кимни биз ғарибдек қилмагил ё Раб
Етайлик иккимиз байтул ҳарамга эй Абулқосим.

1945 йилда Мулла Тешабойни вафот этганлиги ҳақидаги хабардан сўнг орадан бир йил ўтиб онаси Хуринсо ача ҳам оламдан ўтган.²⁸⁷

Мулла Тешабой Шоҳ Қосимга қамоқда яширинча ўзи ёзган ирфоний шеърларини омонат сифатида топширган. Ушбу дафтар 17x21 см. 211 бетдан иборат. Дафтарнинг биринчи varaғи “Кимёи харобот” деб ёзилган. Мазкур шеърларнинг умумий мазмун моҳияти ахлоқ-одоб ва маънавий-руҳий тарбия мавзуси бўлиб, кишиларни комил инсон мақомига етишларига хизмат қилувчи бебаҳо ўғитлардир. “Мажнун Теша” тахаллуси билан ижод қилган:

Вақт ўткармай хизмат қилғил Шоҳ Қосим,
Муршидимни дуосини айдим мано.

Ҳаётингни ғанимат бил азиз дўстим,
Байтуллоҳга охиргин боргин айдим мано.

Мажнун Теша кеча-кундуз йўл кўрсатиб,
Шоҳ Қосим диққат қилинг айдим мано.

---

²⁸⁷ Дала гадқиқотлари. 2023 йил. Фарғона вилояти Фарғона тумани Дамқўл қишлоғида яшовчи Сафарали Тешабоевдан (1956 йилда туғилган) ёзиб олинди.

Мулла Теша Искандар халифага шогирд бўлган даврда Фарғона водийсида “Сўфий, “девона”, “дарвеш”, “хароботий”, “қаландар”, “мажзуб” каби номлар остидаги бу каби кишилар умргузаронлик қилишган. Халқ орасида уларнинг “қилиқлари”»ни тушунган ва тушунмаган кишилар ҳам бўлган Аммо тушунганлар тушунмаганлардан кўп бўлган.

Мулла Теша Дамқўлий шеърларида май сўзи ҳам бир неча мисраларда учрайди ва мисраларда келтирилган май атамасини қандай талқин этиш керак. Бу борада Алиф Маҳмуд шундай ёзади: “Халқимиз орасида назмдаги “шароб” ё “май”дан мурод не эканлигини билмай туриб баҳс қиладиган шоввозлар анчагина топилади. Тўғри, “Май” ё “Шароб” сўзи учрайдиган мумтоз композицияларнинг барчаси ҳам мажозий ва тасаввуфий мазмунга эга эмас. Лекин кўпчилик айнан тасаввуфий алигорияга оид истилоҳларни тўғридан-тўғри зоҳирий маънода тушунади. Тан олиш керак, бу халқ орасида кенг ёйилган хато... Абдурахмон Жомий ўзининг “Лавомий” асарида май билан муҳаббат орасидаги ўхшашликлардан 10 тасини баён қилган. Бу мавзуни мана шу ўнта баён призмасига солиб бандма-банд аниқ мисоллар орқали мужодала қиламиз”.²⁸⁸

Демак, Жомий дейдики, биринчидан: май хум ичида ўзганинг таъсирисиз ўз-ўзидан қайнаб, ҳаракатга келганидек, ошиқлар кўнглидаги ишқ ҳам ташқи бир сабабсиз ғалаён кўтаради. Тасаввуфий назм тождори Фаридуддин Аттор

---

²⁸⁸[https://www.facebook.com/alif.sr.207?__cft__\[0\]=AZUECLwm-zs4qDEAX9XCG6qPu9wc15CLgK5X2OKBh0COxVeTBRTK1VgVgEW3s5Gpo4skzquQ4tje-n9-9C10ZVIwbcGpRYI80Wmg4MGHkDIF1ybY9Tu883zY5hdhI7W6LEPgUbzQTGovgKDA6LcUXMqNMncxP3HNPQyjA_0laFEFSGxpQIsKgGjrmovlOKtjBgSColUEtNlCda846s87MI-vxprSlmufiVJMu2bRjmRVmUokNWsP2vjqqjXo93hq79R4CTiTAI957yxjCmg5rSLC&__tn__=-UC%2CP-y-R](https://www.facebook.com/alif.sr.207?__cft__[0]=AZUECLwm-zs4qDEAX9XCG6qPu9wc15CLgK5X2OKBh0COxVeTBRTK1VgVgEW3s5Gpo4skzquQ4tje-n9-9C10ZVIwbcGpRYI80Wmg4MGHkDIF1ybY9Tu883zY5hdhI7W6LEPgUbzQTGovgKDA6LcUXMqNMncxP3HNPQyjA_0laFEFSGxpQIsKgGjrmovlOKtjBgSColUEtNlCda846s87MI-vxprSlmufiVJMu2bRjmRVmUokNWsP2vjqqjXo93hq79R4CTiTAI957yxjCmg5rSLC&__tn__=-UC%2CP-y-R)

Жомийни тасдиқлайди: "Дил май каби истар хум аро манзилни." Ёки:

"Май тут санамо, дил ғаму ҳасратга тўла,
Ювсин у жаҳон қайғусини бир йўла."

Қалбни бир хум деб олсак, унга қуйилажак ишқ майи ошиқнинг бутун ички дунёсини ювишга қодир. Ҳар бир жон бир жаҳондир. Ғам ҳам бахт ҳам ташқаридан эмас, ичкаридан туғилади.

Бу ҳақда Мулла Теша Дамқўлий қуйидаги мисраларни келтиради:

Карам айлаб юборса, ҳазрати соҳибқироним бил
Қани ул Шоҳи Қосим деб саҳарларда туриб йиғланг.

Ичиб май бўлиб мастона ул даргоҳидин бўлиб оли,
Ки булбулек бўлиб гўё саҳарларда туриб йиғланг.

Иккинчидан: май-суюқлик, аниқ бир шакли йўқ, қайси идишга қуйилса, ўша идишнинг ички шаклини олади. Ошиқ ишқининг салмоғи кўнги идишига боғлиқ. Мулла Теша айтганидек:

Васли восил бўлиб ғавоси ўлуб
Жоним қурбон муршидимни бир кўрсам ман.

Халқа қуриб Аллоҳ деб жоним куйиб,
Майхонада шароб ичиб бир тўйсам ман.

Учинчидан: Май ҳамма аъзога таъсир ўтказгани каби, ишқ ҳам ошиқнинг қону жонига сингиб, бутун кулбайи вужудини эгаллайди. Бу ҳақда Мулла Теша қуйидаги мисраларни битган:

Пирим май деб кеча-кундузлар азиз жондин кечти ори
Бериб масти аласдин маст мустағарақ бўл огоҳи.

Аё Шаҳзода Қосим муршиди руҳи камар бойлаб
Бўлиб девонани ишқига ҳақиқатдин бул огоҳ.

Тўртинчидан: май ўзининг ичқувчисини, ишқ севгучини
саҳий ва мард қилади. Бу ҳақда Мулла Теша шундай дейди:

Эй харобот жоми майни нўш қил
Муршидим деб доимо фарёд қил.

Ишқ жазби ичра бўлубман мубтало
Ишқ йўлида жон қилурман фидо

Бешинчидан: май ҳам, ишқ ҳам кишини шерюрак ва
жасур этади. Май шахсни дегродацияга дучор қилса, ишқ
боқий саодатга қовуштиради. Бу ҳақда Мулла Теша шундай
мисраларни келтиради:

Ишқни деган ошиқлар майхона излар
Суҳбати қалб шервор хумхона излар.
Ҳақиқатдан хабардор хизматин қилганлар
Девонадур мастона муғонини излар.

Олтинчидан: май ҳам, муҳаббат ҳам бошдан кибру ҳавони
учиради. Бироқ ичкиликнинг охири хорлик, ишқ натижаси
эса иззатдир. Шу сабабдан Мулла Теша бундай дейди:

Қадаҳ деб доимо сурдим нигорим боқмадинг ҳаргиз
Май нелигин завқин ман сурмадим ҳаргиз.
Асири ғам қилиб жоно вафойинг кўрмадим ҳаргиз
Ғам субҳ ажал йўлига рустам кўрмадим ҳаргиз.

Еттинчидан: май ҳам, ишқ ҳам сирни фош қилади. Мулла
Теша Дамкўлийда бу ҳақда қуйидаги мисралар мавжуд:

Майни доим чиниси бирла ичқу сан

Ҳар замон ҳар надомат бирла сан.
Икки кун ғайратда бўламан эй ҳақим
Хоҳ но хоҳ нусрати ажри азим.

Саккизинчидан: май ҳам, ишқ ҳам кишини беҳуд қилади. Аммо шароб сархушлиги нодонлик ва ғафлатдан дарак, ишқ беҳудлиги эса сезгирлик ва огоҳликнинг олий даражасидир.

Тўққизинчидан: майпараст майни ичгани сари, яна чандон сипқоргиси қистайди, ишқпараст ҳам ишқ дардига мубтало бўлган сайин, яна-да чуқурроқ берилади. Аммо бодахўр борган сари, одамийлик қиёфасини йўқотса, севгувчининг эса инсоний фазилатлари ортади. Яратганнинг сирларидан воқиф бўлган Ибн Синодан бир мисол:

"Абу Али, тиниқ майни ҳақимона ичавер,
Худо ҳаққи, шудир ҳақнинг йўлин топмоқ давоси."

Шеърни фақат зоҳирий маъносига қаралса, даҳо ҳақим алкоголикдек таъсурот қолдириши ҳеч гапмас. Лекин мисралар ботинида, маърифатнинг тиниқ чашмасидан ичибгина ҳақ йўлини топишга ишора бор, асли.

Ўнинчидан: май ҳам, ишқ ҳам номусу иффат пардасини кўтаради. Бироқ ичган ўзидан ўзгани ҳақоратлаб, элга озор етказишдан уялмайди, ошиқ эса ёр учун ўзини хору зор қилишдан, ҳаттоки, қатл этилишдан-да орланмайди. Шоирлар шоҳи, авлиёлар авлиёси Навоидан:

"Ҳаётим бодасидин саргаронмен, асру, эй соқий,
Қадаҳга захри қотил қуй, доғи дафъ эт хуморимни"

Хуллас, ишқнинг май билан ботиний ўхшаш жиҳатлари бисёр, бироқ зоҳирий маъно жиҳатидан бир-бирига мутлақо қарама-қаршидир.²⁸⁹

²⁸⁹[https://www.facebook.com/alif.sr.207?__cft__\[0\]=AZUECLwm-zs4qDEAX9XCG6qPu9wc15CLgK5X2OKBh0COxVeTBRTK1VgVgEW3s5Gpo4skzquQ4tje-n9-9C10ZVIwbcGpRYI80Wmg4MGHkDIF1ybY9Tu883zY5hdhI7W6LEPgUbzQTTGovgKDA6LcUXMqNMncxP3HNPQyjA_0laFEFSGxpQIsKgGjrmovlOKtJBgSColUEtNIcda846s87MI-](https://www.facebook.com/alif.sr.207?__cft__[0]=AZUECLwm-zs4qDEAX9XCG6qPu9wc15CLgK5X2OKBh0COxVeTBRTK1VgVgEW3s5Gpo4skzquQ4tje-n9-9C10ZVIwbcGpRYI80Wmg4MGHkDIF1ybY9Tu883zY5hdhI7W6LEPgUbzQTTGovgKDA6LcUXMqNMncxP3HNPQyjA_0laFEFSGxpQIsKgGjrmovlOKtJBgSColUEtNIcda846s87MI-)

*Туркистонлик дарвиш.
XX аср бошида олинган сурат.*

Ҳозиргача уларнинг кароматлари, ибратомуз ишларига доир турли хил ривоятлар сақланиб қолган. Аслини олганда халқимиз азалдан “Тангри ардоғидаги” шундай кишиларга айрича эҳтиромда бўлишган. Уларнинг назарини топиш, дуосини олиш ва қалбига йўл топишга ҳавасманд бўлишган. Ўз ўрнида уларнинг назаридан қолиш, қарғишига учрашни оғир фалокат ва хору зорликларга сабаб деб, билишган.

Аҳли суннат вал жамоат эътиқодида бўлган машҳур алломаларнинг китобларида ҳам бу билан боғлиқ кўплаб маълумотлар учрайди. Уларда қиёматгача ер юзида валий зотлар бўлиши айтилиб, уларнинг адад ва номларигача аниқ маълумотлар келтирилган.²⁹⁰

[vxpr5lmufiVJMu2bRjmRVmUokNWsP2vjqgjXo93hq79R4CTiTAI957yxjCmg5rSLC&__tn__=-UC%2CP-y-R](https://www.ziyouz.com/kutubxonasi/vxpr5lmufiVJMu2bRjmRVmUokNWsP2vjqgjXo93hq79R4CTiTAI957yxjCmg5rSLC&__tn__=-UC%2CP-y-R)

²⁹⁰ Абдурахмон ибн Камолиддин Жалолиддин Суютий. “Ад-дуррул мансур”. Дорул фикр. Байрут. 1993.1-ж, -Б.76.

Мулла Теша ҳам ўзини харобот аҳлларидан деб билган. Умуман олганда Искандар халифанинг барча шогирдларини ҳаёт тарзи хароботийларга монанд тарзда кечган.

Шу сабабдан шогирдига айнан шундай харобот аҳллари танланган йўлда ҳаёт кечириши насихат қилган:

Муҳаммад Шоҳ Қосимжон харобот йўлини изланг,
Ҳақиқат даргоҳидин ҳар муроду мақсадинг изланг.
Муҳаббат аҳлини кўрсанг мисоли андалиб изланг,
Муножот айлабон эй Холиқи якто дебон изланг.

Дунёга келган борки, ўлмоғи ҳақдир. Тириклик бир лаҳза. Дунё муҳаббати ила сармаст кишилар баъзан бир-бирларига озор берадилар. Ҳаёт шодлиги қанчалар лаззатли бўлмасин унинг поёни андуҳдир. Шундай экан, эй инсон, ўткинчи умрга мағрурлик нега?! Ақли бор киши учун ҳар нафас ғанимат, ҳар қадами ибратдир. Қаро ер остида кимлар ётибди. У жойга бормайдиган жонзот борми ўзи? Қаро ер остида ётган киши учун ер устида нималар содир бўлаётгани, қайси фасл келиб, қайси кетаётганидан не суд. Ким ўтганлар ҳолини тушунади. Дўсту ёрларми ёки ўғил қизларми? Дунё шаробидан маст фарзандлар сендан қолган молу-мулк ташвиши билан банд бўлиб қоладилар. Сенинг ҳолингдан хабар олиш хотирларига да келмас. Ўлим ёш, мансаб танламайди. Жон олгувчи фаришта ҳеч ким билан ҳисоблашиб ўтирмайди. Ўлим ҳақлигини била туриб ҳаётга, ҳашам ва бойликка ружу қўймоқ нақадар аянчли. Зеро, ўлим дунёнинг арзимаслигига аниқ далил эмасми? Ўлимдан кейинги сўроқлар, жаҳаннам даҳшати, сирот ваҳимасини ҳис этган одам қандай қилиб кулсин? ²⁹¹

Ҳаким Ҳомид Лифофий шундай деган эди: “Кимки ўлимни кўп эсласа, уч нарсада улуғ бўлади: тавбани тез

²⁹¹ Раҳматиллоҳ Носир. Соз билан суҳбат. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2015. - Б. 206-207.

қилишда, ризқига қаноат қилишда, ибодатда ғайратли бўлишда. Энди кимки ўлимни эсдан чиқарса, уч нарсада орқада қолади: тавбасини орқага суради, кун кўришга етарли нарсага рози бўлмайди, ибодатларга ялқовлик қилади”.

Низо бар сари дунёйи дун макун дарвеш,
На умри Хизр бимонад, на мулки Искандар.
[Паст дунё учун низо қилма, эй дарвиш,
На Хизр умри қолур, на Искандар мулки]²⁹².

Ҳатто қабртошларда ҳам бунга кўп бор ишоралар қилинган. Масалан, ўзбек хони Кучкунжихоннинг (1530 йилда вафот этган) қабртоши битигларидаги қуйидаги байтни олайлик:

Искандар давлати ҳаётдан изсиз ўчиб кетди,
Ва Сулаймоннинг шоҳлик узуги дом-дараксиз йўқолди.²⁹³
Бу ҳақда Мулла Теша жумладан қуйидаги мисраларни битган:

Эй хароботи хотирини жам қил
Розини даргоҳ сари оғоз қил.
Икки кунлик умрингга қўйма бино
Қалбинг ичра айтур ё Раббано.

Шоҳ Қосим муршидим амрини қил
Тонгла маҳшарда сенга бўлур енгил.

2024 йилда изланишлар давомида Шоҳ Қосим тўғрисида айрим маълумотларни аниқлашга муяссар бўлдик.

2024 йилнинг 12 май куни иккинчи бор Искандар халифанинг мазорини зиёрат қилгани борган вақтимиз

---

²⁹² Воҳидов Ш. Қўқон хонлиги тарихи (хонлик тарихи – манбаларда). Том I. Тошкент, 2012. - Б.873.

²⁹³ Шайбонийлар қабртошларидаги битиклар. Нашрга тайёрловчилар: Б. Бобожонов, А.Мўминов, О. Пауль. Висбаден.: Доктор Людвиг Райхерт нашриёти. 1997. –Б.29.

Бешбурхон масжидининг имоми Усмонали Отабековдан Шох Қосим, яъни Абулқосим ҳақида сўраб кўрдик. Усмонали ҳожи бу борада қуйидагиларни сўзлаб берди,

“Абулқосим токи ўтган асрнинг 80-йилларига қадар Искандар халифа мазорида хизмат қилган. Қўли гул уста дурадгор эди. Электр-техникани ҳам яхши билган. Мазор олдига ўзи айлана қилиб кўрғон солди. Искандар халифа мазори гарчанд тепалиқда жойлашган бўлса-да, ҳеч эринмасдан электр симини тортди. Сув чиқарди. Хуллас Искандар халифани мазорини обод қилди. Унинг ўтмишидан беҳабармиз. Чунки сира бу ҳақда сўз очмас эди. Айтишларича, асли Андижоннинг Шаҳрихон районидан экан. Аввалда ўзига тўқ оиланинг фарзанди бўлиб, қўл остида тегирмон ва бошқа мол-мулкларга ҳам эгалик қилган. Ўзининг юртидан Турсуной исмли аёлга ҳам уйланиб аёлини ҳам Тахтакка олиб келган эди. Ҳатто бир ўғил ҳам кўрганди. Аммо ўғли болалик вақти ўлиб кетди. Кейинчалик аёли Абдусамад исмли бошқа бир кишига турмушга чиқиб кетди. Абулқосим 80-йилларнинг охирига қадар Искандар халифа мазорида хизмат қилиб турди. Қариб қолгач кейин юртига кетди. Қайтиб келмади”.²⁹⁴

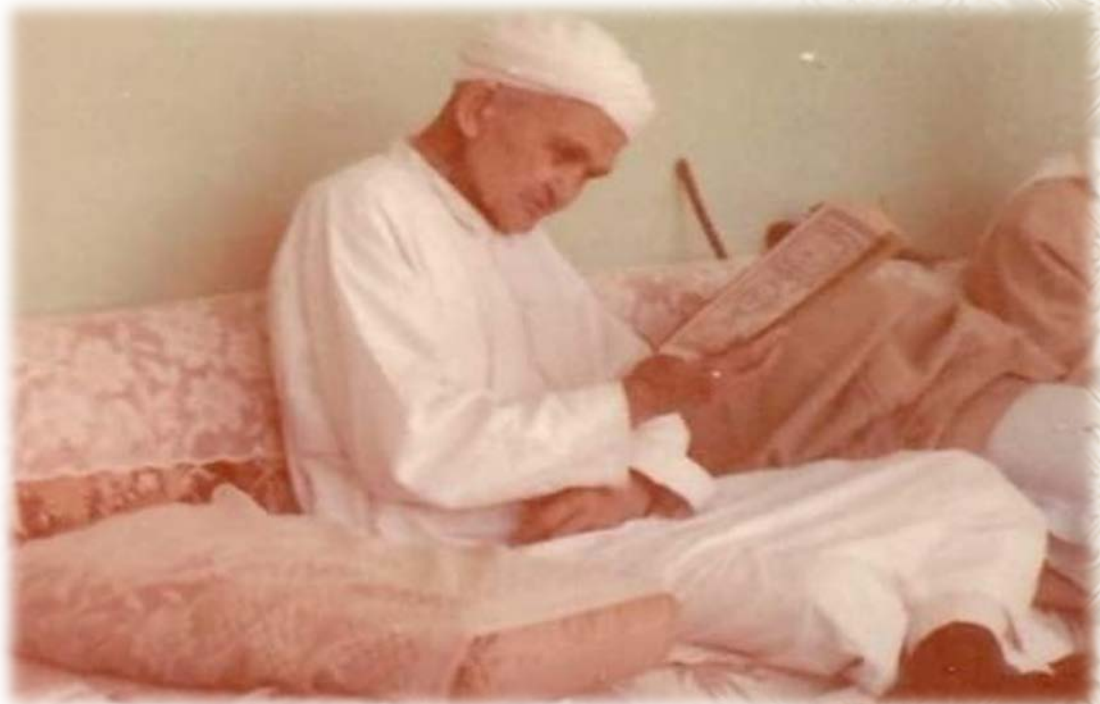
Шайх Муҳаммад ибн Закариё ал Марғилоний ал Маданий ал Нақшбандий

Аллома Мансур Бухорий ўзининг “Ҳарамайиннинг Мовароуннаҳрлик муҳожир олимлари” номли китобида келтирилган маълумотга кўра, шайх ориф биллоҳ, валийуллоҳ зоҳидул вараъ Шайх Муҳаммад ибн Закариё²⁹⁵ ал Марғилоний ал Маданий ал Нақшбандий Марғилонга яқин

²⁹⁴ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Қирғизистон Республикаси Новқат райони Беш Бурхон қишлоғида истиқомат қилувчи Усмон ҳожи Атабековдан (1946 йилда туғилган) ёзиб олинди.

²⁹⁵ Асл исми Рустамжон бўлган. Кейинчалик исми ўзгартирилган.

Дамкўл қишлоғида 1328 нчи ҳижрий йили (милодий 1910 йил)да таваллуд топган.

Шайх Муҳаммад Закариё

У ёшлигидан солиҳ бўлиб ўсди ва Марғилон мадрасаларида сабоқ олди ва талабалик даврларидаёқ зеҳн ва қобилиятларининг кучли эканидан кўплаб талабалардан ўзиб кетган.

Шайх Муҳаммад Закариё дарсларга сира эринмай пиёда узоқ масофаларга йўл оларди. 20 ёшида Искандар халифага қўл бериб исломнинг мағзи (уруғи) ва мусулмон инсоннинг қалб тубида яширинган унинг жавҳари ҳисобланмиш тасаввуф тариқатининг Нақшбандия сулукининг соликларидан бирига айланди.

Зеро, аллома Рамазон Бутий айтганидек “Тасаввуфсиз инсон ёлғиз суратлар ва инсонлар бир-бирларини кўнглини топадиган кўриниш ва шиорларга (ўхшаб қолади). Бу мағзлар рағбат ва қўрқинчда кўзга ташланади. Чунки бу иккиси мусулмон қалбини бошқариб унинг Аллоҳга бўлган муҳаббати ва қўрқинчини (мустаҳкамлайди). Бас шунда унинг

қалби адоват ҳамда нафрат ифлосликларидан ва дунё муҳаббатидан тоза бўлади. Бу билан унинг Аллоҳга бўлган мувоқабаси* ҳамда Унинг шариат ва аҳкомларини маҳкам тутиши ортади ва тақиқланган ишлардан четга чиқишдаги ҳамда вазифаларни бажаришдаги эҳтиёткорлиги ошиб боради”.

Муршиди Искандар халифа билан кечган суҳбатлари Муҳаммад Закариёдек садоқатли муриднинг ҳаётида энг унутилмас воқеаларга бой бўлди. Шу сабабдан кейинчалик Искандар халифа ҳақида аллома ўз китобларида илиқ хотираларини баён этган.

Мамлакатда қонхўр даҳрий коммунистлар давлат тепасига келган бир вақтда отаси Закариё оламдан ўтади ва уйда онаси Розияхон Ҳомид хожи қизи билан отасиз мунғайиб қоладилар. Юртда аҳвол танг бўлгач улар онаси иккиси ҳижрат қилишни қарор қиладилар. Чунки, собиқ совет ҳукумати ҳокимиятни қўлга олган даврдан бошлаб маҳаллий бойлар, дин уламолари, эшону саййид ва хўжаларга нисбатан аёвсиз курашни бошлаб юборган. Бу ҳолат кейинчалик қатағонлик даврида дин вакиллари оммавий тарзда қатағон қилинишига олиб келди²⁹⁶.

1929 йилнинг охири ва 1931 йил боши орасидаги давр ўзбек миллий зиёлиларининг қатағон даври бўлди, бу давр ўзидан кейин мислсиз талафот қолдирган.²⁹⁷

30-йилларнинг бошида Ўзбекистондан Афғонистонга чиқиб кетиб кейинчалик Туркияда истиқомат қилган Аҳмад Яссавий авлодларидан Шаҳобиддин Яссавий ўша нотинч давр тўғрисида бундай деган эди: “Келажакни олдиндан башорат қилиб ҳақиқатни айтган боболаримиз олдида уч йўл бор эди, бири ҳақ йўлида жонни қурбон қилиш, иккинчи, истибдодга

²⁹⁶ Арапов Д.Ю., Косач Г.Г. Ислам и мусулмане по материалам восточного отдела ОГПУ. 1926 год. Нижний Новгород, 2007. С.3.

²⁹⁷ Адиб Холид. Ўзбекистон таваллуди. – Т.: “Академнашр”, 2023. -Б.363.

кўниб тақдирга тан бериш, учинчиси, тарки дунё қилиб, ғариблик жандасини кийиб, ватандан бош олиб кетмак. Не қилайликки, тақдир экан, бизларнинг оталаримиз учинчи йўлни танлаган”²⁹⁸.

Дарҳақиқат 20-30 йиллардаги мустабид тузумнинг олиб борган қонхўрлик сиёсати натижасида юрт ва миллат манфаатини ҳар нарсадан юқори қўйган Ватаннинг содиқ ўғлонлари ҳаёти таҳликали кечди. Бу ҳақда Туркистон Халқ Комиссарлари Советининг Раиси Қайғисиз Отабоев 1922 йилнинг 18 июлида Тошкентда бўлиб ўтган ТуркМИКнинг 4- пленумида сўзлаган нутқида рўй-рост айтишга мажбур бўлган эди:

“Бизнинг “Йўқолсин эски дунё, йўқолсин буржуазия!” деган шиоримиз ҳаётга тахминан қуйидагича жорий этилди. Биз эски дунё деганда барча мачит ва мадрасаларни тушундик ва уларни бекитиб қўйдик; қози ва уламоларни ҳибсга олдик; диний хурофотга қарши курашимиз шундай ўз ифодасини топдики, Марғилонда Совет ҳокимиятининг вакиллари мусулмонларнинг муқаддас китоби бўлмиш Қуръонни ёқиб юборишди... Бизнинг отрядларимиз масжидларга ҳужум қилиб, намоз ўқиб ўтирган эшон ва уламолар устига бомбалар ташлашди...

Маҳаллий бойларни Оврупо буржуазияси қаторида ҳисобладик ва ҳибсга олиб, авахта қилдик, маълум миқдорда товон тўлаганларинигина чиқариб юбордик. Шунини ҳам таъкидлаб ўтишим лозимки, ўртоқ Ленинга қилинган суиқасд Фарғонада бою боёнларнинг қатағон қилинишига сабаб бўлди. Уларни биз: “Сиз аблаҳлар, Ленинга суиқасд қилдингиз!” – дея ҳибсга олдик. У ерда синфий кураш ана шу зайилда давом этди”²⁹⁹.

---

²⁹⁸ Ҳайитов Ш.А., Собиров Н.С., Легай А.С. Хориждаги ўзбеклар. – Т.: “Фан”, 1992. –Б.13.

²⁹⁹ Қайғисиз Отабоевнинг қайғулари // Ўзбегим. “Ватан” серияси. – Т., 1992. –Б.80.

Совет ҳукуматининг зўравонлик сиёсатидан жабр кўрган ва муҳожирликка маҳкум этилган ўзбеклар иккинчи ватан сифатида аввало Шарқ мамлакатларини танладилар. Афғонистон, Хитой (Шарқий Туркистон), Эрон каби мамлакатлар муҳожир ўзбекларнинг илк яшаган давлатлари бўлиб, ер юзига улар ушбу ҳудудлардан тарқалганлар. Ўзбек диаспорасининг ушбу давлатларда вужудга келиши қуйидаги омиллар билан боғлиқ: улар чегарадош ва қўшни давлатлар бўлиб, туркийзабон халқлар билан қадим замонлардан буён иқтисодий, савдо-сотиқ, элчилик ҳамда маданий алоқаларда бўлишган. Афғонистон ва Шарқий Туркистонда яшаган халқлар ўзбеклар сингари асосан ислом динининг сунний мазҳабига эътиқод қиладилар. Ушбу халқларнинг миллий урф-одатлари ва анъаналари, табиий шароити бир-бирига яқиндир. Яна бир омил: Туркистон-Афғонистон, Туркистон-Хитой чегаралари узоқ масофаларга чўзилганлиги ва ўша пайтларда мазкур чегараларнинг бўш қўриқланганлигидир. Айниқса, туркман саҳролари ва Амударё соҳиллари бўйлаб чўзилиб кетган афғон чегарасини ўша даврларда қатъий назорат қилиш имкони йўқ эди.

Амударёнинг саёз, кечувга қулай ўзанлари ҳамда ҳимоя воситасини ўтай оладиган қалин тўқайзорларидан фойдаланиб ўн минглаб ўзбеклар қўшни Афғонистон давлати сарҳадларига ўтиб кетганлар, Демак, бу ўринда нафақат геосиёсий, қолаверса табиий омилни ҳам ҳисобга олиш керак. Афғонистоннинг шимолий ҳудудларида ўзбек ва туркманлар истиқомат қилиб келганлиги билан боғлиқ тарихий омилни ҳам қайд қилиш зарур. Юз минглаб туркманларнинг Эрон Хуросонига ўтиши кўп жиҳатдан тарихий омилга боғлиқ.

Муҳожир ўзбеклар асосан Шарқ мамлакатларида истиқомат қилишларига сабаб бўлган яна бир омил ушбу давлатлардаги ҳукуматларнинг уларга бўлган муносабати

билан бир қадар боғлиқдир. Шарқона ахлоқ қоидаларидан келиб чиққан айрим ҳукумат раҳбарлари муҳожир ўзбекларга юмшоқроқ муносабатда бўлдилар.

Афғонистонда XX аср 20-йилларида бир қатор ўзбек муҳожирлари учун нафақалар белгиланган. Муҳожир ўзбекларнинг баъзилари сармоялари ҳисобига деҳқончилик қилиш учун ер, чорва молларини боқиш учун эса яйловларни сотиб олишган. Туркистон муҳожирлари қўшни афғонларга гилам тўқишни ўргатиб, Шимолий Афғонистонда қорақўлчиликни тараққий қилдиришда муҳим рол ўйнаганлар. Ҳатто Қундуз (Афғонистон) шаҳрида улар ўзларининг “Спинзар” (“Оқ олтин”) номли пахта етиштириш ва сотиш ишларини бажарадиган бирлашмаларига асос солганлар.

Афғонистон ва Шарқий Туркистонга ўтиб олиш учун ватандошларимиз озмунча машаққат чекишмаган.³⁰⁰

Ўттиз саккиз кунлик чақалоқлик пайтида ота-боболари юрти Марғилонни (Фарғона вилояти) тарк этган муҳожир Собир Сайхонли шундай хотиралайди: “Биз (муҳожирлар) ўн бир кун йўл юриб, минг машаққатлар билан туркман чўллари орқали Амударё соҳилига етиб келдик.

Уч кун давомида қўшни давлат: Афғонистонга ўтказиб қўйишга ваъда ган туркман йўлбошчиларини кутиб яшириниб ётдик, салкам ярим ой давомида азоб-уқубатлар билан Афғонистонга ўтиб олдик”.³⁰¹

Шунингдек, АҚШлик муҳожир ўзбек Ғиёсиддин Насафий ва унинг оиласи 1931 йилда Касби қишлоғидан (Қашқадарё вилояти) чиқишиб, ўн етти кун йўл юриб Амударё соҳилларига етиб келишган. Уларни кўчманчи туркманлар

---

³⁰⁰ Ҳайитов Ш. Ўзбек муҳожирлиги тарихи (1917-1991 йиллар). – Т.: “ABU MATBUOT KONSALT”, 2008. – Б.94-95.

³⁰¹ Собир Сайхонли. Адашганлар. – Т.: “Чўлпон”, 1995. –Б.47-49.

катта миқдордаги пул тўлови эвазига Афғонистоннинг Андхуй шаҳрига ўтказиб қўйишган.³⁰²

Шайх Муҳаммад Закариёнинг онаси билан она юртини тарк этган давр айнан пиру устози Искандар халифанинг вафот этган даврига тўғри келади. Эҳтимол Искандар халифа шогирдини омон қолишини бирдан бир йўли уни юртдан ҳижрат қилишда деб билгандир.

Шайх Муҳаммад Закариёни муҳожирлик қисматини кўз олдимизга келтириш учун Саййид Мубашширхон Косонийнинг (1928-1995) қуйидаги ҳикоясини келтириб ўтмоқчимиз:

“Тоғам Саййид Аҳмадхон эшон волидаи муҳтарамлари ва онам билан мени етаклаб, Тожикистоннинг Кўлоб шаҳри ёнидаги Қаймоқчи қишлоғига келиб ўрнашди.

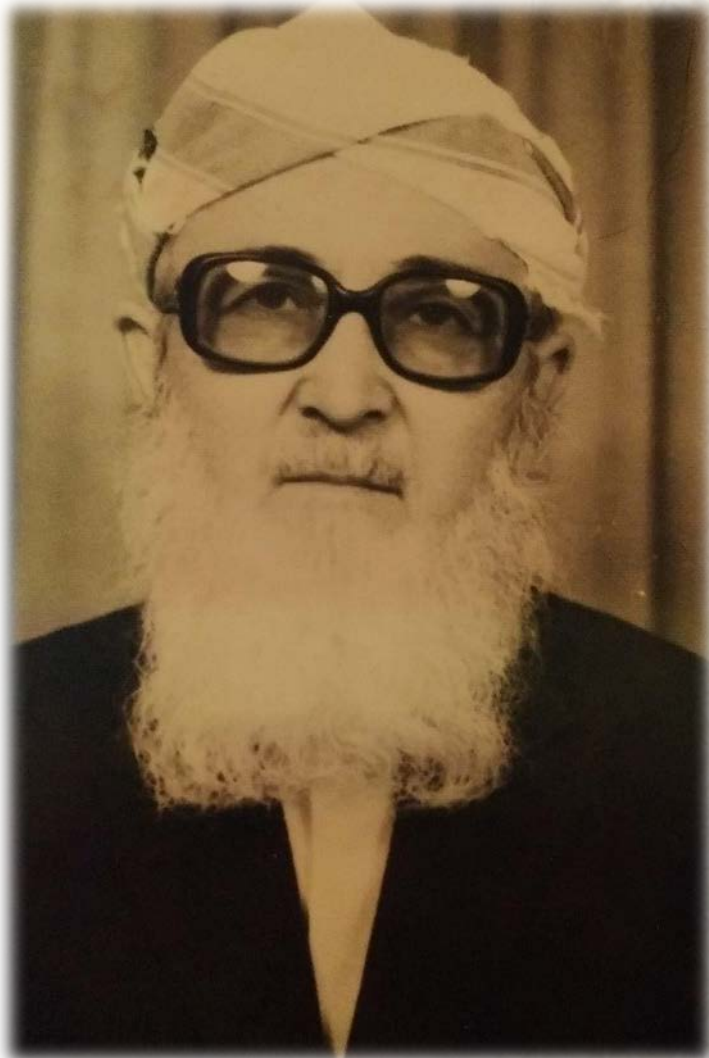
“Ўзингдан чиққан балога, қайга борай давога”, дейилгандек, бу ерда ўз ватандошларимиздан бири, минтақа ГПУсига чақиб, бизни ҳайдатдирди. Кўп машаққатлар билан қурбон шаҳид (Восе) деган жойга келиб ўрнашдик. Тоғам бечора бу жойдан Афғонистонга ўтиш учун йўл қидира бошлади. Бироқ, шу кунда, бахтга қарши, катта волидам бемор бўлиб, ётиб қолдилар ва ётганча бу ёруғ дунёни тарк этдилар. Аллоҳ таоло раҳмат қилсин. Омин!...

Раҳматлик дер эдиларки; “Жон бериш пайтида бошимда муборак “Ар-Раҳмон” сураси ўқилса ва булбуллар овози қулоғимга эшитилса, шунда жонимни ҳақ таолога топширсам!”. Айтганлари бўлди. Баҳорнинг илиқ кунларидан бирида саҳар чоғи тилаklarини Аллоҳ таоло муяссар этди. Тоғам сура тиловатининг ўртасига етган пайтда булбуллар овози даричадан эшитила бошлади... .

Бошимизга кетма-кет қулфат тушди. Катта волидамнинг тоғалари Мўминхон тўра Маъсумхон тўра ўғиллари ҳам ўн уч

³⁰² Абдулла М. Олтмиш йилдан сўнг. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1992 йил, 7 август.

кундан кейин шу жойда вафот этдилар. Қўлимиздаги бори - йўғимиз бу икки кишининг кўмиш маросими сарфиётларига³⁰³ кетди. Афғонистонга ўтиш учун йўл кира қолмади.

Саййид Мубаширхон Косоний

Сафаримиз орқага сурилиб кетди. Лекин қўл қовиштириб ўтирмадик. Тоғам Саййид Аҳмадхон ва онам колхозга ишга кирдилар. Ғўзанинг биринчи чопуғидан кейин бир оз иш ҳаққи берилди, Шу тариқа, йўл қийинчиқларига қарамай, Амударёдан кечиб, Афғонистон тупроғига қадам қўйдик.

---

³⁰³ Харажатлар

Мана, бугунги ўқувчига яхши маълумки, Туркистон ўлкаси ўша даврда хур инсонлар, озод мусулмонларнинг бир жаҳаннами бўлиб қолган эди. Ҳар томонлама зулм ва истибдод остида ҳаёт кечира бошлаган халқнинг турмуш аҳволи бениҳоя оғирлашди.

Бир томондан диний маҳрумият, иккинчи тарафдан мамлакатда даҳшатли тус олган сунъий очарчилик туфайли одамлар азиз жонларини, бола-чақаларини сақлаб қолиш мақсадида тўп-тўп бўлиб юртларини тарк эта бошладилар. Миллат бошига тушган бу кулфатлар таърифини ёзишга қалам ҳам ожизлик қилади. Ва, ўйлайманки, бу даврдаги қора кунларни тарихчиларимиз ҳам кўп марта таҳлил этадилар, ўша замон нуқтаи-назаридан холисанлиллоҳ баҳо берадилар.

Хотираларим баёнидан чекинмаган ҳолда шуни ҳам билдиришим жоизки, муҳожират мавзуи тарихий тадқиқотларимда ёритилишидан ташқари бу борада алоҳида асар яратиш ниятим ҳам йўқ эмас.

Шундай қилиб, биз ҳам ҳамюртлар қатори муҳожирлик оламига қадам қўйдик.

1933 йили Дарқад гузаргоҳидан³⁰⁴ Афғонистонга ўтдик. Бизларни Амударёдан олиб ўтган сувчилар Дарқад ўрмонзорларида ўз хизмат ҳақларини олиб, гупсаларини боғлаб, яна дарёдан ўтиб кетдилар. Бизлар-эркак ва хотин, катта ва кичик, чамаси ўттиз беш киши эдик.

Шу пайт ўрмон ичида айланиб юрган тўрт нафар афғон аскарлари олдимизга келиб, бизларни бошлиқлари олдига олиб борди. Ҳазрати Бўстон деган жойда афғонларни қароргоҳи бўлиб, унда сарҳаддор (чегара бошлиғи) турар экан. Қароргоҳ майдонида аскарлар бизларни ўртага олиб қуршаб турдилар. Шунда сарҳаддор хужрасидан чиқиб, каттаю-кичикни бир-бир назардан ўтказди. Ҳаммани рўйхатга олгандан кейин

---

³⁰⁴ Чегара пункти

“Нималарингиз бор” деб муҳожирларнинг хуржунларини титий бошлади. Тоғамни хуржунида қўлга илинадиган нарса биргина қалами тафсир “Баҳрул-муҳаббат” бор эди. У китобни қўлга олиб:

- Сен мулла кишига ўхшайсан, бу китоб менга ёдгорлик бўлсин!” дея ғалати бир қараш билан нариги ёқдаги девор остига ишорат қилди. Тоғам китоб учун ачинган бўлса ҳам, ҳеч нима демай, онам билан мени эргаштириб, кўрсатган девор ёнига келиб ўлтирдик.

Мен бўлаётган воқеаларни узоқдан томоша қилиб ўлтирдим. Ҳалиги киши муҳожирларнинг бор-йўқ нарсаларини текшириб, хуржунлари ва тугунларини бирма-бир очиб кўрарди. Бизлар кечаси мана шу жойда қолдик.

Инсон доду фарёдининг умримда биринчи маротаба, мурғак қалбим билан эшитганим учунми, менга жуда ёмон таъсир қилди. Бу фарёд ҳали-ҳали қулоғим остида жаранглайди.

Воқеа бундай бўлган эди. Кечаси хориб-толиб ухлаб қолибман, бироқ тоғам ва онам, хужрадаги бошқа муҳожирлар ҳали ухлашмаган экан. Доду-фарёд, тапир-тупур товушлари шундай даҳшат бўлиб эшитилдики, бехос қаттиқ чинқириб юборибман. Бундай даҳшатли чинқиримдан ташқаридаги бир соқчи аскар келиб милтиғининг учини томоғимга тираб, “овозингни чиқарма!” дея мени кўрқитди. Тоғам билан онамга ҳам пўписа қилиб, деди:

- Боланинг овозини чиқарма! Ҳамма жим ётсин. Агар яна овоз эшитсам, унда ўзим биламан!”, - у сўкиниб хужрадан чиқиб кетди. Онам мени бағрига босганича бошидаги оқ чодари билан юзумни ёпиб юпатди. Мен жимиб қолдим. Кўрқув менга шундай таъсир қилган эдики, узоқдан бир аскар кўринса, ваҳшат билан кириб келган ҳалиги аскар қиёфасида кўз ўнгимда гавдаланаверар эди.

Хуллас, ёнимиздаги хужрадан таёқлаш ва қийноқлар азобига чидай олмаган бечора мазлумларнинг нолаю-фиғонлари эшитилиб турарди. Сўнгра тўсатдан нимадир бўлди-ю, овозлар пасайиб, бир оз ўтмай бутунлай жимлик ҳукм сурди. Хужрамиздаги эркаку аёллар енглари учини тишлаган ҳолда инграб, кўзларидан ёш оқарди. Мусулмонман деган бир миллатдан кутилмаган бундай зулму-вахшатларнинг кўрилиши ҳаммани ҳайратда қолдирган эди. “Во мусибато, во ҳасрато!” деган сўзлар билан кечани тонгга уладик.

Мен бошимизга тушган бу фожиаларни бир оз улғайганимдан сўнг Саййид Аҳмадхон тоғамдан сўрадим. У кишининг сўзларига қараганда, ҳалиги азобланганлар биз билан бирга муҳожир бўлиб ўтган кўнғиротлик ака-ука ўзбеклар экан. Уларнинг онаси ва хотинлари ҳам бор эди. Буларни ман Қурбон шаҳидда кўрган эдим. Қўйлик ва молдор бойваччалар эди. Улар Афғонистонга ўтиш арафасида қўй ва молларини сотиб, икки хуржун тўла червон (руссия пули) билан дарёдан бирга ўтдилар.

Бу йигитлар сузишни яхши билганлари боис Амударёдан ўтишда ҳамроҳларига яхши хизмат қилдилар. Сарҳаддор³⁰⁵ бу йигитлар пулдорлигини билиб, уларни ярим кечада хужрадан олиб чиқиб, қийновга солган. Нима бўлган бўлса Парвардигорни ўзи билади. Эртаси куни улар орамизда йўқ эди. Кекса онаси хотинлари “Қани улар”, - деб сўраганларида сарҳаддор ғазабланиб, кампирни қопга бўғиб, таёқ билан урдурди. Бечора кампир таёқ зарбидан мажруҳ бўлиб қолди. Икки ёш келин, янги туғилган чақалоқларни бағрига босганча дод солиб йиғлар эди. Сарҳаддор деди:

---

³⁰⁵ Чегара ходими

- Мен билмайман, балки улар Имом Соҳиб³⁰⁶ шахрига кетгандир. Сизлар ўша ёққа боринглар! Сарҳаддор хотинларни бизнинг тўдадан айириб қўйди. Тоғам яна изох бериб шундай деган эдилар: “Бўлган иш Аллоҳ таолони Ўзига маълум, балки бу икки йигит таёқ зарби остида ҳалок бўлгандир. Чунки уларнинг ўринларидан туриб юришга мадорлари қолмаган эди. Эҳтимол, уларни ўлдириб, пулларини олиб, мурдаларини Амударёга оқизиб юборишлари ҳам мумкин”. Бу ўринда хотин-қизларга зўрлик қилиш, иффат номусига тегиш, воқеаларини баён этишдан қалам ожизлик қилади”.³⁰⁷

Амударёдан кечув вақтида Муҳаммад Закариё ва онасини чўкиб кетишларига бир баҳия қолади..Шундай бир оғир вазиятда Аллоҳнинг лутфи инояти ва онасининг дуолари ижобат бўлмаганда ҳалокатга учраган бўлардилар.

Бу борада Пайғамбаримиз (с.а.в.) “Аллоҳнинг қазойи қадарини дуодан бошқа нарса қайтара олмайди ва инсон умрини яхшиликдан бошқа бирор нарса зиёда қилмайди”, – дея, марҳамат қилганлар.³⁰⁸ Мазкур ҳадиснинг шарҳида киши умрининг узун бўлиши ва унга келаётган балоларнинг қайтишига кўпинча солиҳ кишиларнинг дуоси сабаб бўлиши келтирилган ва бу гўё келаётган ўқни қалқон тўсиб қолгани кабидир, дейдилар. Умуман, Аллоҳ таоло хоҳласа ўзи истаган кишиларнинг умрини узун қилиши мумкинлиги айтилган.³⁰⁹

Она-бола эсон-омон Афғонистон диёрига ўтиб олишгач Балх йўлида жойлашган Бейдуда номли қишлоққа келиб Саййид Сиддиқхон исмли кишини уйида бир муддат ҳаёт

---

³⁰⁶ Қундуз шахридан 75 км шимолда жойлашган шаҳар

³⁰⁷ Саййид Мубашшир Косоний. Бир умр дарбадар мулки жаҳон кезмоқдаман. – Т.: “HILOL-NASHR” нашриёти, 2021.-Б.19-22.

³⁰⁸ Сунани Термизий, 8-жилд, 278 б; Сунани Ибн Можа,1-жилд, –Б.104.

³⁰⁹ Муҳаммад Абдурахмон ибн Абдурахим Ал-Муборақфурий. "Тухфатул Аҳвазий шарҳи жомеъ-ут- Термизий. “Дорул кутуб ал-илмийя” Байрут. 6-жилд, 289-б; Ал-Муновий. “Файзул қодир шарҳи Жомеъ-ус-сағир” Миср, “Мақтабат-ул-тижорийят-ул- кубро”.1356-ҳ. 2-жилд, –Б.332.

кечирадилар. Шу қишлоқда Муҳаммад Закариё масжидда муаззинлик қилиш баробарида Саййид Сиддиқхон фарзандларига дарс беради. Тирикчилик мақсадида мойчиноқ сотиш билан ҳам шуғулланди ва аста-секин ҳажга бориш учун маблағ йиғади. Бейдуда қишлоғида 2,5 йил яшаб онаси билан бирга Карочи шаҳри орқали Жиддага борадиган кемага ўтирадилар. Шу зайдда улар Маккага етиб борадилар. Сафар чоғида онаси ниҳоятда толиқиб юра олмай қолади. Шу сабабдан Муҳаммад Закариё онасини елкасида кўтариб ҳаж амалларини адо этади. Ҳаждан сўнг Мадинаи мунавварага борадилар ва то умрининг сўнгига қадар шу шаҳарда қоладилар. Мадинада онасини ўн саккиз ёшида кўрган туши рўёбга чиқади. Розияхоним тушида ал-Бақий қабристониде дафн қилинган отаси Ҳомид ҳожини қабрини зиёрат қилган эди. Тушида унга ҳамроҳ бўлган икки фаришта ёнма-ён турган учта қабрга ишора қиладилар. Бу қабрларнинг бири отасиники, иккинчисини ўзиники, учинчиси фарзанди Муҳаммад Закариёни қабри эди. Орадан йиллар ўтиб унинг туши ҳақиқатга айланди.

Шу ўринда Мадинанинг фазилатлари хусусида айрим маълумотларни келтириб ўтсак.

Айтишларича, Шайх Аллома Абдулазиз Уйун Ассувд жуда солиҳ инсон бўлган. Тушида кўп бор Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва салламни кўрган. Мадинага борганида тушига Расулulloҳ соллаллоҳу алайҳи ва саллам кирганлар ва "Сен менинг меҳмонимсан, ҳеч нима сарфлама" деганлар. Ҳақиқатда Мадинада неча кун юрган бўлсалар Аллоҳ ризқларини турли тарафлардан етказиб бир сўм сарфламай қайтиб кетганлар.³¹⁰

Она-бола муҳожирлар Мадинада ҳаёт кечира бошлаганларидан сўнг кичик бир савдо дўкончасини очиб

³¹⁰ https://t.me/hayotiy_saboqlaar/10409

эски-туски буюмларни сотиш билан шуғулланадилар. Ўша вақтнинг ўзида у синган чинниларни ҳам ямаш билан шуғулланган. Сўнгра оқшом тушгач Мадинада улуғ уламоларнинг дарсларида мунтазам қатнашиб келган. Уларнинг Мадинадаги дастлабки ҳаёт даври қандай кечганлигини тасаввур қилиш учун Мубашширхон Косонийнинг қуйидаги хотираларини келтириб ўтмоқчимиз:

“1957 йили волидаи меҳрибоним қаттиқ касал бўлдилар. Тоиф шаҳридан 5 километр узоқликдаги шифохонага³¹¹ жойладим. Турли ташвишу-кулфат, аламларнинг ёғилиши мен каби мусофир беватан учун шароитни ниҳоятда оғирлаштирди. Онамни шифохонага ётқизиш билан бир қаторда иқома масаласида катта бир муаммога йўлиқдим. Ишдан бутунлай бўшашга тўғри келди. Ҳар куни шаҳар ташқарисидаги шифохонага пиёда бориб қайтишим, ишсиз демак, яшаш учун маблаҳғиз қолишим, дори-дармон, ижара ҳақи, ўзимнинг ҳаражатларим туфайли иқтисодий аҳволим танг бўлди. Уй анжомларини сота бошладим. У ҳам тугади. Охирида уйга тўшаб қўйилган чўғдек бир туркман гиламини сотдим. Пулига онам учун дори-дармон олдим, чўзилиб кетган ижара ҳақини тўладим, қолганини кундалик сарфиётларга ишлатдим.

Аҳволимиз оғирлашгани шундан ҳам кўринадик, волидам шифохонада ўз емагидан бир оз ажратиб, келишимга асраб қўярди. Ўшал таом билан тамаддим қилиб олардим. Онам бир пайтлар суви қочган нонларни офтобда қуритиб, бўз халтага солиб қўярдилар. Мен буни тушунмай дер эдим: “Она, ҳозир тузуккина тирикчилик ўтказаётган бўлсак, бу қаттиқ нонларни нима қиласиз? Эчкиси бор қўшнилارга олиб чиқиб берайлик”. Волидам айтардилар: “Болам, сенга нима оғирлиги бор, бир кунимизга яраб қолар, ахир?”

---

³¹¹ Амир Мансур шифохонаси

Қийинчиликлар нималигини яхши биладиган онамнинг бу ҳикматли сўзлари сира ёдимдан чиқмайди. Сўнгги ой ичи қийинчиликларим шундай ортдики, уйимдаги тикув машинасини сотмоқчи бўлдим. Бир уйғур киши топиб келганимда уйга ватандошим Мўминжон Андижоний кириб келди. Воқеани кўриб, ҳалиги харидорга:

- Бунинг тикув машинкаси олманг, хайр кўрмайсиз. Чунки қақшаб-қийналиб турган ҳолда сотмоқда,- деб уни чиқариб юборди. Кейин менга деди:

- Биродар, сабр қил!

- Чорам қолмади. Мажбурман. Кимдан сўрай? Онамни шифохонадан олиб келгач, янги сўйилган гўшт, мева-чева зарур, бозор-ўчар, бошқа харажатларга пул лозим, - дедим.

- Аллоҳ меҳрибон, бошқа бир иш ахтар, - деб чиқиб кетди.

Кўнглим бузилиб кетди. Ким билан маслаҳатлашиб, кимга дардимни айтай?! Ёлғиз яратгувчидан бўлак ҳеч бир мададкорим йўқлигидан унга ёлвориб, ҳожатларимни тиладим. Кучли чарчоқ елкамдан босиб келгач, ўрнимга чўзилиб ухлаб қолибман.

Эртасига барвақт шифохонага жўнадим. Онам ҳузурида воқеани сўзладим. Қийин аҳволимдан кўзларига ёш олиб, ҳақимга дуо қилдилар. Муолажа қилувчи дўхтирдан онамни яна бир ҳафта қолдиришимни илтимос қилдим. Дўхтир рози бўлди. Шу билан бир оз тинчланиб, бозор томон йўл олдим.

Инсон бу ёруғ дунёга келибдики, Аллоҳ таоло имтиҳонида эканки бошидан кечираётган ҳодисалардан билиб олиш мумкин. Мен ҳам шундай имтиҳонга учраганим воқеасини баён этмоқчиман.

Тоиф шаҳрининг қадим дарвозаларидан бири бўлмиш Боб Жадийд³¹² дан кириладиган кўчадан ўтиб борар эдим. У

³¹² маъноси - янги дарвоза.

пайтларда одам анча сийрак эди. Ташвишли ҳолда минг бир хаёл билан кўчада борарканман, беихтиёр ерда ётган Саудийа олтин тангасига кўзим тушди. Ғайришуур³¹³ ҳолатда унга интилиб ердан олдим, Худонинг бергани, деб суюнганча чўнтакка солдим. Ҳали йигирма қадам ҳам юрмагандимки, бир суданлик йигит икки қўли билан чўнтақларини тинтиб, кўзини ерга тикканча ёнимдан шошилиб ўтиб қолди. Унча кўп юрмай, яна орқасига қайтди. Унинг паришон ҳолатини кўриб ҳол-аҳвол сўрашим билан тешик чўнтагини кўрсатиб, йўлда олтин пули тушиб қолганини айтди. Мен ҳали топиб олган пул шу йигитникилигини тушуниб, олтин тангани унга узатдим. У суюниб кетганидан пешонамдан ўпиб, йўлига жўнади.

Яна жим-жит кўча бўйлаб юришда давом этиб, бозор томон бурилдим ва бир ҳамшаҳрим дўкончасига кириб, ўтирдим. Унга воқеани айтиб берсаммикан ёки йўқми, деган ўйда эдим. Бир оз фурсат ўтгач, ҳол-аҳвол сўрашганимиздан сўнг, бошимга тушган ташвишлару, ҳозиргина бўлиб ўтган воқеани ҳам сўзладим. У аҳволимдан таъсирланиб, дарҳол пул қарз бермоқчи бўлди. Мен рад этдим, бирор иш топилса қиламан, дедим. У бир таклифни айтди:

- Шу кунларда бозорда Аваз даллол кўринмайди. Эшитишимча, касалмиш. Агар сен истасанг, мендан ва бошқа тожирлардан мол олиб сотсанг, сармоясиз иш қилган бўласан.

Бу гап менга маъқул келди. Янги келган молларнинг намуналаридан олиб, раста айлангани чиқдик. Бошқа бир савдогар ҳамшаҳарим ҳам молларидан намуна берди. Бу икки савдогар оғиримни енгил қилди. Бир-икки кун ичида волидамни ҳам шифохонадан олиб чиқдим”.³¹⁴

---

³¹³ Билмаган ҳолатда.

³¹⁴ Саййид Мубашшир Косоний. Бир умр дарбадар мулки жаҳон кезмоқдаман. – Т.: “HILOL-NASHR” нашриёти, 2021.-Б. 77-79.

Ҳижрий 1369 (милодий 1949/50) йилда онаси вафот этганидан сўнг Шайх Муҳаммад Закариё Мадинанинг Бирҳа мавзесидаги уйининг бир хонасини зиёратчиларга ижарага берди. Ўзи умрининг охирига қадар зоҳидона ҳаёт кечирган.

Маълумки, уламолар илм-маърифат йўлида умрларининг ҳар бир дақиқа ва сониясини ҳам ғанимат билганлар. Улар учун илм-маърифат ҳосил қилмасдан ўткан вақтнинг ҳар бири катта мусибат саналган. Абдуллоҳ ибн Масъуд розияллоҳу анҳу: "Мен амалим кўпаймасдан, охиратга ишлаганлардан ўтказган куним учун афсусланганим каби бошқа бирор нарсага афсусланмайман", деганлар.

Ибн Ҳажар Асқалоний "Лисон ул-мизон"да айтишича Ибн Ақийл шундай деган: "Умримни бирор соатини зое қилиш мен учун ҳалол бўлмайди. Ҳатто қачон тилим музокара ё мунозарадан бўшаса, кўзларим мутолаадан чарчаса, дам олиб ётган ҳолимда ҳам фикримни ўз холига қўймадим. Қачон турсам, ёзганларим кўнглимга келарди. Саксон ёшимдаги илмга рағбатим йигирма ёшимдагидан кўра кучлироқ эканини ҳис этганман".³¹⁵

Шунингдек, у зот вақтдан ютиш учун нон ўрнига увитилган толқон ер эканлар. Энг қизиғи, у зот ўзининг энг катта асари саккиз юз жилдлик (Имом Заҳабий дунёда бундан катта китоб ёзилмаган, деган) "Фунун" асаринининг бошида ҳам вақт ҳақида гўзал таъриф келтирган:

"Аммо баъд, вақт сарфланган, нафс машғул бўлган нарсаларнинг энг яхшиси бу жаҳлат зулматидан шариат нурига олиб чиқадиган илмни излашдир. Мен нафсимни машғул қилганим ва вақтимни сарфлаганим шу нарсадир. Мен доимо уламоларнинг сўзларидан, саҳифаларидан ва қалб илҳомларидан истифода қилганларимни ёзиб бордим. Бу ёзганларим уламоларнинг мажлисларида ва фозилларнинг

---

³¹⁵ Ибн Ҳажар Асқалоний. Лисон ул-мизон. 2-ж, -Б.209.

суҳбатларида юзага келган нарсалардир. Буларни ёзишдан умидим менга ҳам фазлларининг бирор четига боғланишидир. Бу билан жаҳолатдан узоқ бўламан, шояд мен ҳам олдингилар эришган нарсаларнинг баъзисига эришсам".

Мазкур уламолар орасида овқат ейишга кетган вақтини қизганганлари ҳам бўлган. Абу Ҳилол Аскарӣ "Ал-ҳассу аъла талабил илм" номли китобида шундай деган: "Халил ибн Аҳмад Фароҳидӣ ал-Басрий кучли олимлардан эди. Юзинчи санада туғилиб, бир юз етмишинчи санада вафот этган. У шундай дер эди: "Мен учун энг оғир вақт таом ейдиган вақтимдир".

Заҳабӣй "Сияру аъломун-нубало"да Имом Бухорӣй ва Муслимларнинг шайхи, улуғ муҳаддис Убайд ибн Яъийшнинг таржимаи ҳолида гапириб, шундай дейди: "У ҳофиз, ягона ҳужжат, Абу Муҳаммад Убайд ибн Яъиш бўлиб 129 ҳижрий санада вафот этган. Аммор ибн Ражо айтади: "Убайд ибн Яъишни шундай деганини эшитганман: "Ўттиз йил кечалари қоим бўлдим, тунда қўлим билан овқат емадим, мен ҳадис ёзардим, синглим оғзимга овқат солиб қўярди".³¹⁶

Қози Иёзнинг "Тартиб ул-мадорик" китобида моликий фақиҳ, муҳаддис Имом Муҳаммад ибн Сухуннинг (202 ҳижрийда туғилиб 256 йилда вафот этган) таржимаи ҳолида қуйидагилар келтирилган: "Муҳаммад ибн Сухунни Умми Мудом исми чўриси бўлган. У бир куни унинг ҳузурда эканида у тун бўйи китоб ёзиш билан машғул бўлади. Кечки таом ҳозир бўлганида чўриси уни таомга таклиф этади. У: "Мен ҳозир бандман", дейди. Чўри узоқ кутиб қолгач таомни олиб келиб уни оғзига сола бошлайди. Шунда ҳам у тўхтамасдан ёзишда давом этади ва тонггача давом этади. Тонгда: "Сенга ҳам қарай олмадим, ниманг бор эди, энди олиб

---

³¹⁶ Заҳабӣй. "Сияр аъломун-нубало" ...11-ж, -Б.459-

кел", дейди. У: "Аллоҳга қасамки, уни сизга едириб бўлдим", дейди.³¹⁷

Табиб ва муаррих ибн Аби Усайбанинг "Уйунул анба фи табақотил атибба" номли китобида тафсир, усулул фикҳ ва калом илмлари олими Имом Фахриддин Розийнинг вақтини қизғангани ҳақида қуйидагича келтирилган: "Аллоҳга қасамки, овқатланиш вақтида илм билан машғул бўлолмай қолишдан афсусланаман, чунки ҳар бир вақт ва замон азиздир".³¹⁸

Довуд Тоий вақтини тежаш учун нон бўлақларини ивитиб қўяр ва "Ивитилган нон бўлагини оғизга солиш билан нон ейиш ўртасида эллик оят ўқиш фарқи бор", дер эдилар.

Усмон Боқиллоний доим зикрда бўлгани учун: "Мен ифтор пайтида ейиш сабабли зикрдан тўхтаганим учун гўё жоним чиқиб кетаётганга ўхшар эдим," деб айтган.

Айтишларича Имом Нававий бир кеча кундузда фақат бир марта овқатланар эканлар. Ҳуфтондан кейин овқатланиб тонгда сув ичар эканлар. Мева ва бодринг истеъмолидан сақланган эканлар, буни сабабини сўралганида: "Бу нарсалар жисмимда сувни кўпайтириб, уйқу келтиришидан қўрқаман", деганлар.

Ҳижрий 676 йилда 45 ёшида вафот этган бу зоти шариф ёзиб қолдирган асарларини ҳаётларига тақсим қилишганда ҳар бири кунига ўша пайтдаги тўрт дафтардан тўғри келган.

---

³¹⁷ Қози Иёз. "Тартиб ул-мадорик тақриб ул-масолик". 1-ж, -Б.284.

³¹⁸ Ибн Аби Усайба. "Уйун ул-анба фи табақотил атибба". 1-ж, -Б.309. "Ал-мактабатун шомила" элк. кутубхонаси.

*Искандар халифанинг шогирди
Шайх Муҳаммад Закариё*

Ибн Ҳажарнинг "Ад-дурарул комина" номли асарида усул, фикҳ, ва тафсир илмлари олими 674 ҳижрийда туғилиб 749 йилда Қоҳирада вафот этган аллома Шамсуддин Абу Сино Асбахонийнинг таржимаи ҳоли келтирилган бўлиб, у зотни вақтини тежашга ҳарислигидан кўп овқат ейишдан тийилгани айтилган. Бунинг сабабини у зот: "Бунда кўп вақт ҳожатхонада ўтишига тўғри келади" деб айтганлари келтирилган.³¹⁹

Худди шу каби Шайх Муҳаммад Закариёни ҳам ўз вақтини қадрига етган, уни беҳуда сарф бўлишига йўл қўймаган.

Маълумки, тасаввуфда нафс тарбияси йўлида тавсия қилинган вазифалар қаторида уйқуни камайтириш ҳам кўрсатилган. Салафи солиҳларнинг деярли барчаси бу сифатдан улкан насиба олганлар. Улар кечаси жуда кам

³¹⁹ Ибн Ҳажар Асқалоний. "Ад-дурарул комина фи аъйонил миатис сомина". 2-ж, -Б.130.

ухлашар эди. Саҳобалар, тобеъинлар, улардан кейинги барча авлодлар бу борада қўл етмас юксакликларга етишган. Бу борада мазҳаббошимиз Абу Ҳанифа (раҳматуллоҳи алайҳ)ни ибрат сифатида кўрсатиш мумкин. У зот ўттиз йилгача хуфтонга қилган таҳоратлари билан бомдодни ўқиганлари машҳур.

Ибн Муоз Мисъар ибн Кадомдан ривоят қилиб айтади: "Абу Ҳанифанинг масжидига бордим. У тонг намозини ўқиб одамларга дарс айтиш учун ўтирди ва то пешингача дарс айтди. Сўнгра асргача яна дарс айтди. Асрдан кейин шомгача, шомдан кейин хуфтонгача шундай бўлди. Ўзимча, бу одам шунча шуғл билан ибодатга қачон ортади, деб ўйладим ва бу кеча уни кузатаман, деб аҳд қилдим ва кузатдим. Кишилар масжиддан чиқиб кетишгач, у намозга турди ва тонггача намоз ўқиди. Тонгда уйига кириб, кийимларини кийиб яна масжидга чиқди. Кишилар билан тонг намозини ўқиди. Кейин яна дарс айтишга ўтирди, яна аввалгидек хуфтонгача дарс айтди. Мен, бу киши кеча толиқмаган эди, энди бу кеча ибодат қила олмаса керак, деб яна ўзимча уни кузатаман, дедим. Одамлар тинчиб масжидда ҳеч ким қолмаганида у яна ибодатга турди ва аввалгидек, тонггача ибодат қилди. Тонг отганида яна аввалги кунидек қилди. Хуфтонга борганида, бу киши аввалги икки кечада анчайин қувватлик эди, энди бу кеча ибодат қила олмаса керак, деб яна уни кузатмоқчи бўлдим. Лекин яна аввалги кечалари қилгани каби ибодат билан тонг оттирди. Шунда мен: "Бу зот вафот этгунича, ё мен ўзим вафот этгунимча ундан ажрамайман", деб аҳд қилдим". У ҳақиқатдан ҳам Абу Ҳанифага қаттиқ боғланганидан у зотнинг масжидларида сажда қилган ҳолида вафот этган экан.

"Табақотус сания"да Язид ибн Кумайтдан нақл қилинади: "Абу Ҳанифа Аллоҳдан кўрқувчи киши эди. Бир куни бизга Али ибн Ҳусайн намоз ўқиб берди ва "Иза зулзилат" сурасини

тиловат қилди. Абу Ҳанифа орқада эди. Ўтириб тафаккур қилар эди. Мен уни безовта қилмай, деб қандилни қолдириб чиқиб кетдим. Унда озгина ёғ қолган эди. Тонгда масжидга келсам у ҳали ҳам тик турганича соқолини ушлаб, тафаккур қилганича: "Эй зарра яхшиликка яхшилик берувчи, зарра ёмонликка ёмонлик жазо берувчи Зот, Нўъмон бандангни дўзахдан ва унга яқин қиладиган нарсалардан сақла ва уни раҳматингга киргиз!", деб дуо қилаётган экан. Изн сўрадим, чунки қандил тугай деб қолган экан. У мени кўриб, қандилни олмоқчимисиз, деди. Бомдодга азон айтгани келдим, дедим. Шунда, илтимос, кўрган нарсангни яшир, деди. Кейин бомдоднинг суннاتини ўқиди, фарзини биз билан кечанинг аввалидаги таҳорати билан ўқиди".

Ибн Халликон "Вафаётул-аъйон" да келтиришича Довуд Тоий шундай деган: "Мен кечаси ухламай намоз ўқиб чиқадиган кишидан бошқа бирор кимсага ҳавас қилмайман, мен тунги ибодатдан насиба олишни хоҳлайман". Ҳолбуки, у зотнинг ўзи кечаси ухламас, уйқу ғолиб келса чўккалаб ўтириб олар экан.

Худди шунингдек Шайх Муҳаммад Закариё ҳам умрининг охирига қадар кечаси бедор бўлиб, ибодат билан машғул бўлган.

Одамлар уни ибодат вақтида йиғи овозини эшитганлар. Ҳар гал бомдод намозидан 2 соат олдин Масжиди Набавияга йўл оларди. Масжидда то намозга қадар Қуръонни хатм қилар, зикрда бўларди. Зикрларни ўқигач масжиднинг яшил кубасига қараб узун дуолар қиларди. Намоздан сўнг то қуёш кўтарилгунга қадар ўтирган жойида ўтириб яна дуолар билан машғул эди. Уйга келгач нонуштадан сўнг яна то пешин намозига қадар Қуръон каримни тиловати билан машғул бўлган. Пешиндан сўнг яна Қуръон тиловат қиларди. Тушлик

таомини ҳар доим асрдан сўнг ёки шомдан сўнг меҳмонлар билан тановул қилишга одатланган эди.

Шайх Муҳаммад Закариё суннатга қаттиқ амал қилгани, набавий ахлоқ билан хулқланишга интилгани учун ҳам унинг ҳаёти замондошлари учун ибратга айланган эди. У ҳафтада бир марта Қуръони хатм қилган ва ҳар ҳафтанинг шанба куни Қубо масжидига ва ҳафтанинг чоршанба куни Уҳуд қабристонини зиёрат қилган. Душанба ва пайшанба кунлари рўза тутган. Шайх Муҳаммад Закариё истихора намозини кўп ўқирди. Жума кунлари бомдодни Равдо шарифда ўқирди ва то жума намозини ўқигунга қадар шу жойда ўтирарди. Намоздан сўнг ал Бақиъ қабристонини зиёрат қиларди ва уйга келиб меҳмонларга таом улашарди.

Шайх Муҳаммад Закариё Мадинадан ташқарига камдан-кам чиқарди. У фақат ҳажга бориш учун Мадинани тарк этарди. Бир марта Шом уламоларини зиёрат қилиш 1370 ҳижрий йилида Мадинадан сафар қилган.

Шайх Муҳаммад Закариё онасининг вафотидан сўнг ҳар жума намозидан Қуръони хатм қилиб зиёратчиларга таом улашиб келди ва бу одат унинг вафотидан сўнг ҳам давом этиб келмоқда. Дастлаб унинг хатми Қуръонида ўн киши иштирок этган бўлса, кейинчалик 400-500 киши иштирок этган. Бир гал 700 киши ушбу хатми Қуръонда қатнашган ва Хатми Қуръон 55 йилдан ортиқ вақт давом этган. Ҳаётнинг сўнги йилларида туя гўштини сўйдириб камбағалларга эҳсон қилган.

Муҳаммад Закариёнинг устозлари: Шайх Иброҳим Хўтаний, Сайид Алавий Аббос ал Моликий, Шайх Муҳаммад Ҳасан Машод, Шайх Ҳасан аш Шоир, Шайх Умар Баррий, Шайх Зиёвуддин ал Қодирий, Шайх Муҳаммад Абдулбоқи Ал Ансорий Ал Лакнавий, Шайх Аҳмад Абду Дайим, Шайх Абулхайир ал Майдоний, Шайх Иброҳим Ал Ғилайний, Шайх Ҳомид Мирзо Фарғоний, Шайх Умар Ҳамдан ал Маҳразий.

Унинг зиёратига келган буюк олимлардан, Шайх Абдул Фаттоҳ Абу Ғудда, Ал Ҳабиб Зейн бин Сумит, Ас Саййид Молик ас Сунусий, Шайх Иброҳим Халифа ал Ахсаий, Шайх Абдуллоҳ Сирожиддин, Шайх Абдулазиз, Шайх Мулла Рамазон Бутий, Шайх Муҳаммад Жунайид ал Какий, Шайх Исмоил Ҳасан ал Мусалий, Шайх Муҳаммад ал Ҳажжор, Шайх Маҳмуд афанди Истамбулий ал Нақшбандий, Шайх восфий ал Масдий, Шайх Абдулғаффор Дорубий, Шайх Муҳаммад Авваз Дамашқий, Шайх Умар Мулла Ҳафжи Ҳалабий, Шайх Муҳаммад авома ал Халабий, Шайх Қори Абдуллоҳ Андижоний, Шайх Абдушукур Андижоний, Қори Афанди Хонтўра, Шайх Абдурахим маҳдум, Шайх Абдулқодир Марғилоний ва бошқалар.

Шайх Муҳаммад Закариё ҳам юксак фазилат соҳиби эди. Шу сабабдан Мадинага келган ҳожилар албатта Шайх Муҳаммад Закариёни зиёрат қилишга ошиқардилар ва унинг суҳбатини ғанимат деб билардилар.

Шу тариқа Искандар Халифа шогирдининг шуҳрати Мағрибу Mashрикқа қадар етиб борди. Ислом оламида Муҳаммад Закариёни номи шундай машҳур бўлдики, Индонезия, Ҳиндистон, Покистон, Туркия, Сурия, Миср ва Марокашдан уни олдиға олимлар суҳбатга келарди.

“Тухфат ус-соликин”да келтиришларича: “Толиб улуғ мақом ва мартабаға фақат шайхлар суҳбати, улар билан бирга ўтириш, сўзларини тинглаб мулоҳаза қилиш, одобларини ўрганиш ва уларга хизмат қилиш билангина етади. Кимки уларга эҳтиром тариқида хизмат қилмаса, улар фойдасидан маҳрум қолади ва марҳамат назарларига эриша олмайди», дейилган.³²⁰ Қолаверса, улуғларнинг ўзи атрофларида турган кишилар аҳволиға бепарво бўлмаганлар. Буни амир

---

³²⁰ Муҳаммад Мунир Самнудий. «Тухфатус-соликин». Миср, «Маҳмудийя» матбаъаси, 1310/1889. 58-бет.

Олимхоннинг машҳур табиби Мўминжон Ҳакимнинг қуйидаги сўзларидан билиб оламиз:

"Бир куни Марғилон Ҳожихона масжидига кириб таҳоратдан кейин масжид ичидан ўтадиган анҳорда қўлимни ювар эдим. Рўбарада масжид имомини хужраси бўлиб деразаси очиқ экан. Имом домла Вали қори хожи, Аълам домламни ошнаси Қуръонни Арабистондан ўрганиб келган жуда хуш овоз ўқурди, мени кўриб "Мўминжон, бу ёққа кел", деди. Бориб хужрага кирсам "Тошкандан бир азиз зот келганлар, бу киши билан танишгин", деди-да, ўзи масжид дарвозаси тарафига иш билан чиқди.

Мен хужрага кирсам олтмиш ёшлар чамаси новча бўйлик, қотма бир киши ўлтурур эди. Салом қилиб, кўрушиб бўлганимдан кейин "Ўлтуринг ўғлум", деди. Менга бир тикилиб қараб қўйди. Бу вақтда Вали қори домла хужрага кириб келди. Меҳмон имомга қараб "Қори домла!", деди. Имом "Лаббай тақсир", деди. "Бу болани пешонасида келгусида улуғ бўладиган аломат бор", деди. Вали қори: "Тақсир, бу болани..." деб мени тахминан қисқача аҳволимни ва ўқушдаги муваффақиятларимни ҳикоя қилди. Ул киши хурсанд бўлиб ҳақимга дуо қилишдилар. Бир пиёла чой ичиб мен ишим борлиғини арз қилиб ижозат сўрадим. Шу вақт меҳмон "Ўқунг ўғлум, ўқунг" деди-да, бир байтни ўқуди:

Хунар беҳтар зи мулки Фаридун буд,

Балки беҳтар аз давлати Қорун буд.

Яъни илму хунар Фаридуннинг мулкидан ҳам балки Қоруннинг давлат – бойлигидан ҳам кўра яхшироқдир".³²¹

Шайх Муҳаммад Закариё келган меҳмонларга ўзи хизмат қилиб мезбонлик бурчини сидқидилдан адо этган. Унинг мажлисидаги бош мавзу илмнинг афзаллиги, Муҳаммад

---

³²¹ЎЗМДА. Фонд И – 2632.Рақам №1. Йиғма жилд 53. "М.А.Алиевнинг Афтобиографик очерки". 30 -варақ.

пайғамбар (с.а.в)нинг сийрати ва ислом тарихига доир кечган. Имом Бухорийнинг “Адабул муфрад”, Имом Термизийнинг “Шамоили набавия”, Шайх Абдуллоҳ Сирожиддиннинг “Пайғамбаримизга саловот” китоблари унинг уйидаги анжуманларда мунтазам ўқиб туриларди.

Шайх Муҳаммад Закариё қисқа сўзи билан кишилар қалбини ўзига мафтун этарди. Унинг суҳбатидан бир бора баҳраманд бўлганлар, ғоят таъсирланиб яна суҳбатига мушток бўлардилар. Муҳаммад Закариё ғоят камтар, тавозели одам охун эдики, биринчи суҳбатдаёқ буни ҳамсуҳбатлари тезда англаб олардилар. Аллома ўз тўғрисида мақтовларни сира хуш кўрмасди ва айтардиларки, “Мен улуғ авлиёларнинг оёғидаги тупроғичалик ҳам эмасман” дер эди. Ҳар сафар Пайғамбар (с.а.в) номлари зикр қилинганида одоб билан эгиларди ва ҳар гал бундай ҳолатида кўзлари ёшга тўларди.

Муҳаммад Закариё сўзларидан:

“Бу замон сукут сақлаш, уйда ўтириш, бориға қаноат қилиш ва Ўлмас Тирик Зотни зикр қилиш замонидир”.

“Биз аҳли каромат эмас балки аҳли ризоларданмиз”.

“Эй бойлар шунча қасрларни қуриб нима қиласизлар. Эртага сўнги манзилларингиз қабристон бўлади. Қабрларимиз бизнинг саройларимиз, маҳшаргача ётадиган жойимиздир”.

Шайх Муҳаммад Закариё ҳар доим таомдан сўнг айтардилар: “Таомларингизни Аллоҳнинг зикри билан эритинглар”. Аллома эшигига бир жумлани осиб қўйган эди: “Эшигим очуқдир модомики мен тирикдурман. Агар ўлсам сизлардан дуо ва истиғфор тилайман”.

У толиби илмларга катта эътибор бериб уларни тақдирлашни хуш кўрарди. Келган зиёратчилар ва мухлисларга насиҳат қилиб, Пайғамбаримиз (с.а.в.) суннатларига қаттиқ амал қилишга даъват этарди.

Кофирларга тақлид қилмасликларига ундарди. Пайғамбаримиз (с.а.в.) ҳақидаги наъшидларни эшитса ғоят мутаъсир бўларди. Ёш болаларни кўп яхши кўрарди. Бошларини силаб, дўппи ва холваларни ҳады қиларди.

Мадина аҳли, айниқса бухорийлар унга хизмат қилишга шошилардилар. Айниқса, Шайх Абдулаҳад Косоний, Шайх Абдулбоқи маҳдум, Шайх Нўмон Тошкандий, Қори Муҳаммадали Андижоний, Маданий Қорий, Шайх Муҳрали Курдий, Шайх Ҳасан Дабағ ал Ҳамавий, Шайх Маҳруз бин Ладин, Шайх Муҳаммад Ҳусайн Абулъула, Шайх Абдулҳафиз ал Ҳамсий ал Маданий, Шайх Файсал ад Дурубий ал Ҳамсий, Адана шаҳрининг муфтийси Шайх Ҳасан Расим ат Туркий, Шайх Исмоил аз Заим ал Ҳамавий, Шайх Сайид Али ал Ахсаий, Шайх Абдулбосит Абдулҳаким ад Димишқий, Шайх Абулфароҷ ас Сарохий, Шайх Сомий Аба Ориф ад Димишқий, Абу Радвон ал Ахмар, муншид Муҳаммад Маданий, Устоз Анас Буний, Устоз Амин Башир Карман, Инъомиддин ал Афғоний, Абдурахим ал Афғоний, Абдулфаттоҳ Муҳаммад ад Димишқий, Шайх Муҳаммад Аваоманинг ўғиллари Муҳаммад, Аҳмад, Абдуллоҳ ва Муҳиддин, Абдурахмон Ҳажжор ва бошқалар.

Шайх Муҳаммад Закариё уйланмасдан онасининг хизматида бўлиб, дунёдан ўтди. Бироқ умрининг охири дақиқаларига қадар дўстлари даврасида бахтли ҳаёт кечирди.

Алломанинг ҳаёти Аллоҳнинг тоати ва зикри ҳам одамларни яхши кўриши билан гўзал эди. Умрининг охиригача дўстлари ва мухлислари билан бирга кечди. Унинг охири сўзлари Қуръони каримдан “Фажр” сурасининг 27 - ояти бўлди.

Искандар халифанинг шогирди Шайх Муҳаммад Закариё рабиул аввал ойининг 1-кунида 1426 йил (милодий 2006 йил)да вафот этди. Ўша куни унинг жанозасига келганларни

сони беҳисоб эди. У онасининг башорат айланган тушидагидек ал Бақий қабристонига дафн этилди.³²²

Сайид Акрамхон тўра Марғилоний

Искандар Халифанинг шогирди Акрамхон тўра Эшонхон Эшон ўғли 1880 йилда Марғилон шаҳрининг Туягум маҳалласида таваллуд топган. Чорак аср Искандар халифанинг хизматида бўлиб, тасаввуф сирларини ўрганган.

Аҳоли орасида Акрамхон тўра “Хон бува” номи билан машҳур бўлган. Андижонлик саййидлар хонадонига мансуб Ойазимхон исми қизга уйланиб, Мусохон (1914-1983), Назирхон (1925-1959), Эргашхон (1934-2017) исми уч ўғил ва Пошшоҳон (1930-2009) исми қиз фарзанд кўрган.

Нақл қилишларича бир куни Ҳазрат Сайид Амир Кулол барча муридларини эргаштириб, жонажон қишлоғи Сухордан Бухоро шаҳри томон йўлга тушди. Пир олдинда, муридлар орқада юриб боришарди. Бир пайт, тўсатдан Ҳазрат шартта тўхтади. Унинг ортидан келаётган толиблар ҳам беихтиёр ҳаракатни бас қилишди. Ва саволомуз устозга қарашди.

Амир Кулол яқинида турган бир ёшроқ муридга буюрди.
– Менга анави чўпни олиб бер-чи!

У дарҳол йўл ёқасида ётган синиқ шох бўлагини олиб берди. Ҳазрат уни ушлаб, йўлга қўндаланг қилиб, ўзи билан шогирдларини ажратувчи чизиқ чизди. Сўнг муридларига қатъият билан буюрди.

– Ҳеч ким бу чизиқни хатлаб ўтмасин!

Мурид-у дарвешлар жамоаси ҳайратга тушди. Чизиқни хатлаб ўтишса, пирнинг сўзини икки қилган бўладилар. Агар

---

³²² Бу ҳақда қаранг: Мансур Бухорий. Ҳарамайиннинг Мовароуннхрлик муҳожир олимлари. Тоиф. 1434/2013 й.

бу топшириққа бўйсинсалар, шаҳарга боролмайдилар. Нима қилиш керак? Лекин нима бўлганда ҳам, пир – бу пир!

Шунинг учун улар хафа бўлсалар-да, ортларига ўгирилиб, хонақоҳ сари қадам ташлашди. Дарвешлар орасида фақат Баҳоуддин Нақшбанд ўрнидан қимирламади. Бир оз ўйланиб, нима қилишни билмай иккиланиб турди. Унинг онги ҳар икки ҳолатни кенг миқёсда таҳлил қила бошлади. Ва ниҳоят, у бир қарорга келди.

Сайид Муҳаммад ортга ўгирилган бошқа муридларга парво қилмади-да, шартта чизиқ устидан хатлаб ўтди ва югуриб пирига етиб олди.

Амир Кулол ўзи томон чоғиб келган кимсанинг шахсини билиш учун бошини ўгириб ёнига назар ташлади. Оҳиста жилмайди ва сўз қотди.

– Фарзандим! Тўғри қилдинг. Қандайдир бир чизиқни деб мендан орқада қолмадинг!

Баҳоуддин ўзининг тўғри қарор чиқарганидан мамнун бўлди. Ёнма-ён қадам ташлар экан, устозига ихлос ва садоқат билан боқди.

Ҳазрат шу ҳолатда унга янги бир ўғит берди.

– Сайид Муҳаммад! Доимо эсингда тут. Қаерда мушкул бир чизиқ кўрсанг, аввало унинг ички моҳиятига етгин. Сўнг ўша мушкулликнинг ечимини топ. Сўнг, ҳаракатга туш. Мана, ҳозир сендаги пирингга бўлган ихлос ва садоқат тўғри қарор чиқаришингга асос бўлди.³²³

Юқорида ушбу ҳикоятни бежиз келтирмадик. Чунки Акрамхон тўра ҳам пири Искандарга Халифага Баҳоуддин Нақшбанд Ҳазрат Сайид Амир Кулолга қандай ихлос ва

323[https://www.facebook.com/profile.php?id=100091482404928&__cft__\[0\]=AZV12inZb_8MvcMLxxafysu0cKdN1Pqing7hgq_B797wTPyX3xyBWvzQLxodh7UcDzk3pjo84yfNUvlaKYWxOLmyhmSi0w5RIDdcSoCJJhU2_l6gNMuOSaQpSOWE250DRrcQl0Fmcv-ZmDvdWdKjgk2RcSubY6P7tuj5X2OY1YzWvIhnhWCXmQm-m5lSmwpSnleSj_d7iCwZ0s-Vn6gQl-0b&__tn__=UC%2CP-R](https://www.facebook.com/profile.php?id=100091482404928&__cft__[0]=AZV12inZb_8MvcMLxxafysu0cKdN1Pqing7hgq_B797wTPyX3xyBWvzQLxodh7UcDzk3pjo84yfNUvlaKYWxOLmyhmSi0w5RIDdcSoCJJhU2_l6gNMuOSaQpSOWE250DRrcQl0Fmcv-ZmDvdWdKjgk2RcSubY6P7tuj5X2OY1YzWvIhnhWCXmQm-m5lSmwpSnleSj_d7iCwZ0s-Vn6gQl-0b&__tn__=UC%2CP-R)

садоқат билан хизмат қилган бўлса худди шундай хизмат қилди. Бинобарин, Искандар Халифанинг вафотида сўнг Марғилон шаҳрида айнан Акрамхон тўра хонадонидан йиллар давомида яширин тарзда зикр ўқиблиб, “Маснавий” хонлик ўтказилган. Бу маросимларга Фарғона вилоятининг, Ёзёвон, Тошлоқ, Валик, Арсиф ҳудудларидан, Андижон вилоятининг Марҳамат туманидан, Қирғизистоннинг Учқўрғон, Қизилқия шаҳарларидан Искандар халифанинг муридлари келиб иштирок этишган.

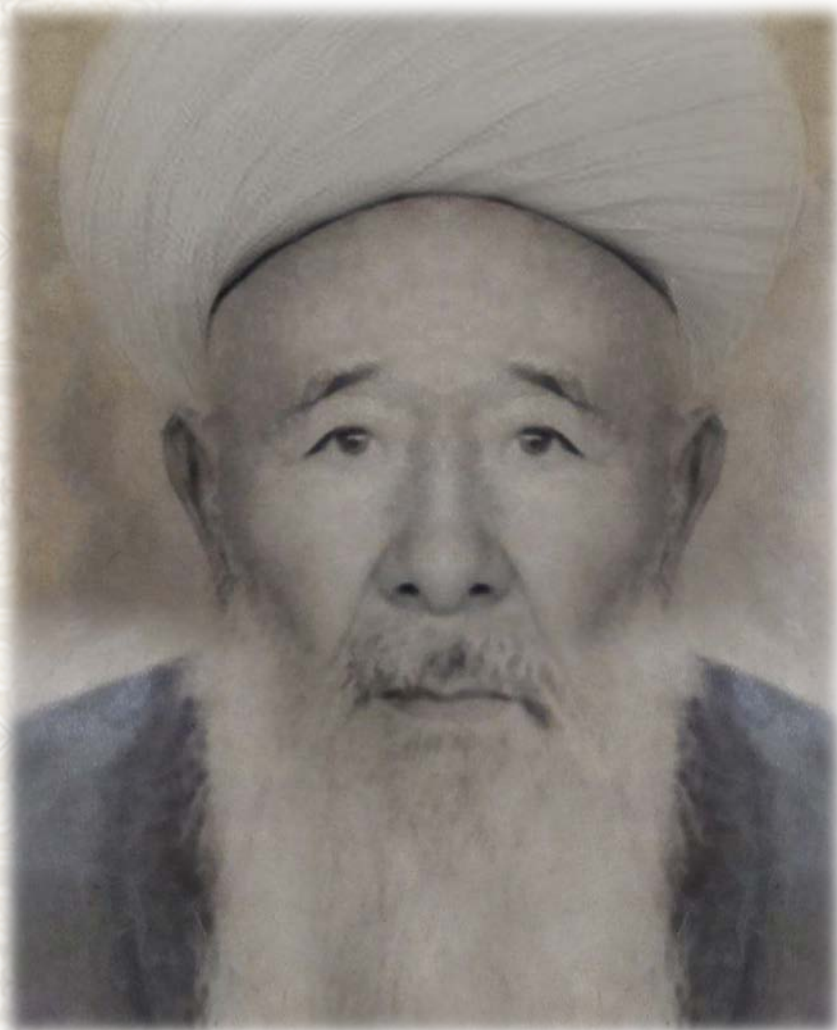
Акрамхон тўра ва унинг оила аҳли тўғрисида “Қатағон қурбонлари” китобидан қуйидагилар келтириб ўтилган:

“Марғилон асрлар давомида Саййидлар авлодини ҳурмат-эҳтиром билан эъзозлаб келишмоқда. Авлоди Саййидлардан бўлмиш Саййид Ойтўраҳон Эшонбува (1795-1885 йй) шаҳримизнинг Тошкесар теграсида яшаб ўтганлар ва шу ерга дафн этилганлар. Ойтўраҳон эшонбува вафот этганларида нафақат Марғилон аҳли, уламолар ҳам дафн маросимида қатнашганлар. Ҳаттоки ўша даврдаги давлат раҳбари бўлган Худоёрхон ҳам бу маросимда иштирок этганлиги ҳақидаги маълумотлар мавжуд...

Саййид Ойтўраҳон Эшонбуванинг ўғли Эшонхон Эшонбува (1845- 1916 милодий йиллар) Марғилон шаҳрида Тошкесарда яшаб, шу ерда дафн қилинганлар. Эшонхон Эшонбува ўша даврда Марғилондаги қозининг чиқарган 4 та қукмларига фатво берганлар. Ўша давр замонасининг аҳли илмларидан ва дуоғуylлари эдилар.

Саййид Акрамхон Хонбува (1880-1971 йиллар) Марғилонда яшаб ўтиб, вафот этган. Саййид Акрамхон бува устозларидан Нақшбандия тариқатини олган ва ушбу сулукни бошқарган. Қатағон йилларида кўп аҳли илмлар каби қувғинда юриб, Қирғизистон, Тожикистоннинг чекка

ерларида бир муддат яшаган. Қатағон йилларида бу қўрғонда онаси ва фарзандлари қолишган.

Саййид Акрамхон тўра

Тақдир тақозоси қизиқ-да. Саййид Ойтўраҳон авлодларидан бўлган, Убайдуллаҳон Эшонбува тақдири бизни қизиқтирди. 1937-1938 йилда катта қиргин юз бераётган бир пайтида собиқ совет ҳукумати томонидан НКВД ва учлик ОГПУ ходимлари томонидан дин пешволарига нисбатан зуғуми кучайган эди. Убайдуллаҳон Эшонбува юрт нотинчлигидан қўрқув билан яшади. У кишининг назарида яқин кунларда қамоққа олиниши ёки сургун қилиниши мумкин эканлигини биларди. Қатағонлик сиёсати ва “Катта қиргин” авж олиб турган вақтда

~ 362 ~

1937 йилда Убайдуллохон Эшонбува вафот этгач, Марғилондаги қабристонда марҳум отасининг қабри ёнига дафн этилди.

Шундан кейин қатағонлик сиёсати авж олиб бораётганлигидан қўрқув билан яшаётган Убайдуллохон Эшонбуванинг оила аъзолари, юртдан узоқроқда яшашни ўзига афзал деб билди. Тақдир тақозоси билан юртдан бош олиб кетдилар. Убайдуллохон Эшонбуванинг ўғиллари Ортиқхон Убайдуллаев, Бувсолия онаси бош бўлиб, Жаҳонгирхон, Ортиқхон ва қизлари, Сайидтўраҳон, Комилхон сингиллари билан биргаликда Жиззах вилоятининг Кўрпасой қишлоғига кўчиб кетишди”.³²⁴

Айтишларича, Акрамхон тўра ҳам пири муршидларида бўлгани каби муридларига “Маснавий”дан ўқиётган вақтларида қаттиқ жазава тутар, ҳатто баъзи ҳолларда “Аллоҳ” деб либосларини йиртиб ташлашлар экан. Ҳазрат Искандар Халифанинг таважжух назарлари орқали ўтган ҳол эди. Хон Бувани суҳбатларида бўлган у зотни кўрган инсонлар ва набиралари кўплаб сифат ва кароматлари ҳақида гувоҳлик берадилар.

Кунларнинг бирида Акрамхон тўра Валик қишлоғидаги кадрдонлари билан сайилга борадилар. Сайилда ўтказилган кураш чоғида Лақай полвон деган девкелбатли полвон кетмакет рақибларини енгиб, охир-оқибат “яна ким бор мен билан кураш тушгани”, дегандек давра айлана бошлайди. Бироқ ҳеч кимнинг юраги дов бериб майдонга Лақай полвон билан курашга чиқишга ботина олмайди.

Шунда Акрамхон тўра валиклик Хўжа исмли йигитни “Майдонга чиқ” дейди. Хўжа “Хонбува бу полвонни ҳайбатини қаранг, мени бир қўли билан янчиб ташлайди-

---

³²⁴ Эртбўтаева Ў., Ўрмонов Ҳ. Қатағон қурбонлари. Сирдарё вилояти мисолида. Гулистон. “Зиё нашр матбаа”, 2022. -Б.56-57.

ку?!” дейди. Акрамхон тўра “Аллоҳга таваккал қил, чиқавер” деб уни майдонга чиқаради. Хўжани кўрган оломон ўртасида қий-чув бошланади. Чунки чиндан ҳам Хўжанинг жуссаси Лақай полвон оддида жуда кичкина эди. Лақай полвон менсимагандек даврга киради. Барчанинг нигоҳи кураш майдонига қаратилади.

Кураш бошланади. Бироқ ўзини моҳир полвон деб билган Лақай полвон қанча уринмасин озғингина бўлган Хўжани енга олмай ҳолдан тояди. Шу пайт Акрамхон тўра қаттиқ овоз билан “Қани Хўжа ол” деб хитоб қилади. Хонбуванинг ҳайқириғидан куч олган Хўжа чапдастлик қилиб, Лақай полвонни оёғини ердан узиб олади ва бир кўтариб ерга босади. Зўр ҳаяжон билан курашни кузатиб турган одамларни қийқириғи атрофни тутиб кетади.

Хўжанинг курашига тан берган халойиқ бор нарсасини олиб унга ошиқадилар. Ким пул, ким чопон, ким чорсини Хўжага совға қилар эди. Натижда катта чорсида пул тўпланади. Хўжа пул тўла чорсини Акрамхон тўра олдига қўйган чоғи у бир сиқимни пулни Хўжани қўлига тутқазиб қолганини олиб қўяди. Бундан ҳайрон бўлган Хўжа “Хонбува курашга мен тушдим, соврин сизга бўладими?”, деб сўраган чоғи Акрамхон тўра танбеҳ бергандек бўлиб, чопонини ечади ва шундай дейди: “Ҳадеб пирим мадад қилинг деявериб елкаларимни арчиб юбординг-ку?!”. Қарасалар, Акрамхон тўранининг елкалари чиндан ҳам шилиниб кетган экан.³²⁵

Айтишларича, XIX аср охири ва XX аср иккинчи ярмида Марғилонда яшаб ўтган мутасаввиф шоир ва аллома Абдуссамад охунд Қоил Марғилоний Охунд дада ҳам кўплаб буюк уламолар қатори ёшликларидан вазмин, виқорли йигит бўлиб ўстанлар. Бунга юқорида келтирилган турмуш шароити

---

³²⁵ Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Марғилон шаҳрининг Тошкесар маҳалласида истиқомат қилоувчи Муҳаммадхон Акрамовдан (1959 йилда туғилган) ёзиб олинди.

ва рўзғор машаққатлари ҳам сабаб бўлган. Шу боис аксар ёшлар қизиқадиган баъзи ишлардан сақланар, вақтларини беҳуда ўтишига йўл қўймас эканлар.

Ўша пайтда бўлиб ўтган бир воқеани эслаб шундай деган эдилар: “Бир куни маҳалламизда тўй бўлди. У пайтларда тўйларда кураш тушиш одати бор эди. Бу менга унчалик ёқмас эди. “Мамажон полвон” деб аталадиган елкаси ерга тегмаган бир полвон йигит бўлар эди. Бир тўйда у ўзига муносиб кишини сўраб ўртага чиқибди. Унга бирор тарафдор чиқмабди. Йўлдан ўтиб кетаётсам одамлар: “Сен шу полвонга баробар келасан”, – деб мени итариб, давра ўртасига олиб чиқиб қўйдилар. Жуда музтар бўлдим ва Парвардигорга илтижо қилдим: “Парвардигор, Ўзинг кўриб турибсан, мен кураш тушишни хоҳламайман, лекин мажбур қилишди, энди Ўзинг шарманда қилма!”. Аллоҳ таоло дуойимни қабул қилиб хижолатга қўймади”.³²⁶

Кураш тушиш баъзи азизлар ҳаётида ҳам кузатилганини кўрамиз. Уларнинг ҳар бири муайян мақсадга қаратилган эди.

Фахриддин Али Сафий Ҳазрат Сайид Амир Кулол (қуддиса сирруҳу)³²⁷ маноқибда қуйидаги воқеани келтиради:

“Вақтеким, Амир Кулол йигитлик мартабасига етушдилар кураш тушар эдилар ва атрофларида хангома ва маърака бўлар эди.

Бир кун ул маъракада бир одамнинг хотирига келдиким: “Не маъноси бордурким, сайидзодаёе шарифе кураш тушар ва зўромойлиқ қилур ва тариқат аҳли бидъатни варзиш этар?” Бул аснода ул одам уйқуға борди. Тушида андоқ кўрдиким,

---

³²⁶ Файзуллаев, Р. Абдулаҳатов Н. Абдуссамад охунд Қоил Марғилоний. – Т.: “NOSHIR” 2014. – Б.54.

³²⁷ Ушбу ибора “Аллоҳ сирларини муқаддас қилсин” маъносини англадиб, кўпроқ тасаввуф шайхларига нисбатан қўлланади.

қиёмат қоим бўлбдур, ул бир жойда то сийнасиғача лойға ботиб турур, ўз ҳолиға дармонда бўлбдур. Ногоҳ кўрдиким, Амир пайдо бўлдилар ва икки бозуси (тирсаги) дан тутиб, осонлиқ била лойдин юқори тортдилар. Ул уйқудин уйғонди. Амир у маъракада онга қараб айдиларким: “Биз зўромойлиқни шундоғ кун учун этурмиз”.³²⁸

Демак яхши мақсадга қаратилган ҳар бир мубоҳ ишларда яхшилик борлиги маълум бўлади.³²⁹

Сайид Акрамхон тўра аждодлари хилхонаси.

Айтишларича ёши улғайиб қолган полвон қайтиб майдонга тушмасликка қарор қилади. Бироқ бир куни ёш, манман полвон уни олишувга чорлади. Уста бунга эътибор бермай, жим ўтираверди. Ёш жангчи энди уни масхаралашга,

³²⁸ Фахриддин Али Сафий. Рашахоту айнил ҳаёт. Нашрга тайёрловчилар: Маҳмуд Ҳасаний, Баҳриддин Умрзоқ, Тошкент: “Абу Али Ибн Сино”. 2004. – Б. 67.

³²⁹ Файзуллаев, Р. Абдулаҳатов Н. Абдуссамад охунд Қоил Марғилоний. – Т.: “NOSHIR” 2014. – Б..55.

аждодларини ҳақоратлашга тушди. Аммо бу ҳам натижа бермади.

Охир-оқибат ёш полвоннинг ҳафсаласи пир бўлиб, индамай қолди.

Устознинг шогирдлари унинг хатти-ҳаракатидан ҳайрон қолишди, айримлари эса таъна ҳам қилишди:

– Наҳот сизга ўзингизнинг ёки аждодларингизнинг шаъни қадрли бўлмаса?!

Устоз бу саволга савол билан жавоб берди:

– Агар сизга бирор нарса совға қилишса-ю, уни олмасангиз, ҳадя кимда қолади?

– Эгасининг ўзида қолади-да! – дейишди улар.

– Ҳасад, ғазаб ва нафрат ҳам худди шундай. Агар биз уни қабул қилмасак, у ўз эгасида қолади.³³⁰

Сайид Акрамхон тўранинг осуда топган муборак манзиллари Марғилон шаҳрининг, Туягум маҳалласида жойлашган боболари номи берилган Ойтўраҳон Эшон Бува зиёратгоҳидадир. Ушбу дахмада қуйидаги табаррук зотларнинг қабрлари сақланади:

1. Сайид Ойтўраҳон Эшон бува (1800-1885)
2. Сайид Эшонхон Эшонбува (1845-1900)
3. Сайид Убайдуллаҳон Эшон бува (1885-1937)
4. Сайид Акрамхон – Хон бува (1880-1971)

---

³³⁰[https://www.facebook.com/groups/985218512012351/user/100011727517664/?__cft__\[0\]=AZX_qASi0YatUmQDmtqMoOspjmCL-JzT3nVYrGkz1BAgvMIulstm4zyMbt3WzCAxn-UK_s_IFmp6ALLBtuvx6uK8gwd9s1bQjHYnbofSn3TjRGnr_yYer6CP8DlGVdtY91XrAalSxlpFcp68fkBTvvr8K7FfHbO974Lu0zvEkfSCO2ExqzhWAbVYoNokSnLCol7xuru6mpl9kzpHOwTDb3IHovppVHC32CREZPAAdaJd2Q&__tn__=%2CP-R](https://www.facebook.com/groups/985218512012351/user/100011727517664/?__cft__[0]=AZX_qASi0YatUmQDmtqMoOspjmCL-JzT3nVYrGkz1BAgvMIulstm4zyMbt3WzCAxn-UK_s_IFmp6ALLBtuvx6uK8gwd9s1bQjHYnbofSn3TjRGnr_yYer6CP8DlGVdtY91XrAalSxlpFcp68fkBTvvr8K7FfHbO974Lu0zvEkfSCO2ExqzhWAbVYoNokSnLCol7xuru6mpl9kzpHOwTDb3IHovppVHC32CREZPAAdaJd2Q&__tn__=%2CP-R)

Саййид Акрамхон – Хон буванинг қабри.

Нақл қилишларича, Акрамхон тўра ота авлоди томонидан Саййид Бурҳониддин Қиличга, она авлоди томонидан насаби Ҳиндистонда ҳукмронлик қилган Бобурийлар сулоласига боғланар экан.

Фарғона вилояти, Қува шаҳри Қайқубод кўчаси № 96 уйда яшаган Мўсохон Увлиқов хонадонида сақланаётган қўлёзмада Акрамхон тўра аждодларининг шажараси келтириб ўтилган. Шажара ҳажми 106x37 см. бўлиб, тарих 1327 йилнинг жумодил аввал ойи (милодий 1909/10 йилнинг майи)да Марғилон шаҳрида маҳаллий қоғозга кўчирилган.

Қуйида Акрамхон тўранинг шажараси ҳам мазкур қўлёзма асосида берилмоқда.

Саййид Акрамхон тўра ибн Саййид Эшонхон Эшон тўра ибн Саййид Ойтўраҳон Эшон ибн Саййид Подшоҳхон тўра ибн одамгарчилик маъдани, саховат кони Хожа Убайдуллахон эшон ибн шайхи замона, сардафтари ғозиён, ориф биллоҳ Саййид Абдуллоҳ хожа ибн Саййид Муҳаммад Одил Подшоҳ (Офоқхожанинг куёви) ибн Муҳаммад Розик Подшоҳ³³¹ ибн

---

³³¹ Баъзи шажараларда Кароматуллоҳ, Иноятуллоҳ Хожа, Хожа Содиқ Подшоҳ сифатида келган.

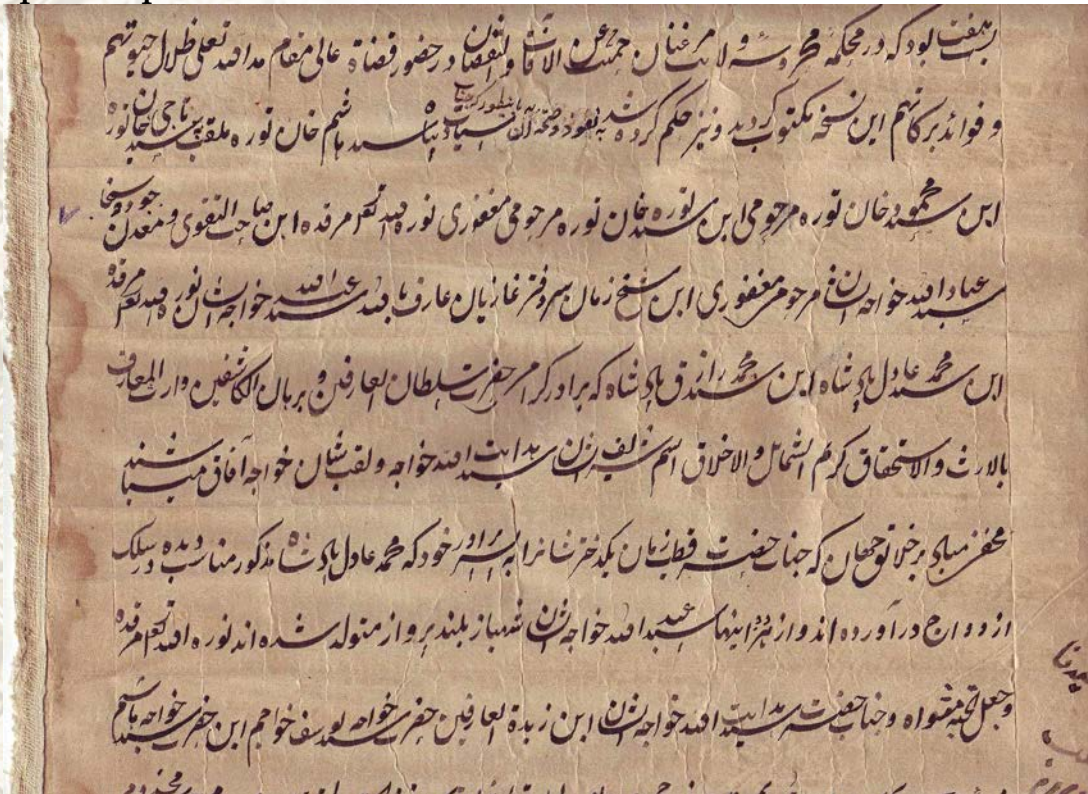

Муҳаммад Юсуф хожа (биродарлари Хожа Ҳошим) ибн Муҳаммад Амин (Хожа калон) ибн Ҳазрати Саййид Аҳмад – Маҳдуми Аъзам ибн Саййид Жалолиддин ибн Саййид Жамолиддин ибн Саййид Бурҳониддин хоҷам ибн Саййид Амир Мажнун ибн Саййид Бурҳониддин Қилич ибн Саййид Камолиддин ибн Саййид Жалолиддин ибн Саййид Шоҳ Ҳусан ибн Саййид Ҳасан ибн Саййид Муҳаммад ибн Саййид Аҳмад ибн Саййид Абдулло ал-Афзал ибн Саййид Абдуллои Акмал ибн Саййид Абу Толиб хужжатуло Саййид Муҳаммад Али ибн ҳазрати Имом Али Мўсо ар-Ризо ибн ҳазрати Имом Мўсо Козим ибн ҳазрати Жаъфари Содик ибн ҳазрати Имом Муҳаммад Боқир ибн ҳазрати Имом Зайнул-Обиддин ибн ҳазрати Имом Ҳусайн ибн ҳазрати Амирал-мўъминин Имом Али ва Фотимаи Заҳро (р.а.) ҳазрати Муҳаммад мустафо саллолоҳу алайҳи васаллам!

Саййид Абдуллахон тўғрисида Жўрахон Авлиёхоннинг “Фарғона водийсида Расулуллоҳ авлодлари” номли рисоласида жумладан қуйидагилар келтирилган: “Саййид Абдуллахон хожа Эшон бувамиз Ҳиндистондаги пирлари Миёни Обид раҳматиллоҳи алайҳи раҳма ҳузурига таълим олмоқ ниятида Қошғардан жўнаб кетадилар. Ўша даврда Бобур сулоласидан (авлодидан) бўлмиш подшоҳ Алигавҳарни чиройда тенги йўқ, ғоят гўзал бир париваш қизлари бўлиб, туғма шол бўлгани, балоғат ёшига етса-да юролмай, узоқ-яқиндан кўрсатмаган табиби қолмагани туфайли чуқур изтиробда қолган эди.

Подшоҳ чорасиз қолгач, бу ҳақда Миёни Обид раҳматиллоҳи алайҳи раҳмага ҳам хабар беради. Шу муносабат билан у зоти шариф шогирдлари бўлмиш Саййид Абдуллахон Хожани саройга юборадилар. У киши одоб сақлаб, подшоҳ ҳузурига ташриф буюрдилар ва қизнинг ётган

хоналарини, исм-шарифларини суриштириб, икки марта чақирдилар.

Сайид Акрамхон тўра аждодларининг шажараси

Шунда балоғат ёшигача ҳеч қачон оёқда юрмаган қиз ўринларидан туриб “Лаббай, Хожам” деб истиқболларига пешвоз чиқиб келади.

Бу кароматдан сарой аёнлари ҳанг-манг бўлиб қоладилар Подшоҳ Алигавҳар ғоят мамнуният билан қизини Сайид Абдуллахонга қўш-қўллаб тутиб юборади.

У киши пирлари ризолигини олгач, бу никоҳга розилик билдирадилар ва шу куни катта тўй томоша билан никоҳ нишонланади.

Аллоҳи таолонинг карами кенг. Тез кунда улар ўғил кўрадилар, исм-шарифларини Убайдуллоҳ деб атайдилар.

Бу зоти шариф пайғамбаримиз Муҳаммад алайҳиссаломнинг насабларидан бўлганликлари туфайли Сайид Убайдуллоҳхон хожа деб номланадилар. Беш йилдан

сўнг Аллоҳ таоло буларга қиз фарзанд берди. Шунда хасталикка чалинган аёллари оламдан ўтдилар.

Саййид Абдуллахон хожа бу қайғули воқеадан кейин қаттиқ изтиробда қоладилар. Олам қоронғи туюлиб, зериккан сифат, ажиб тушқун бир кайфиятда ҳаёт кечира бошлайдилар. Шу орада пир сабоқлари ҳам ниҳоясига етади. Мукамал олим, тасаввуф бобида беқиёс бўлиб етишадилар. Шунинг учун бўлса керак, пирлари Миёни Обид раҳматиллоҳи алайҳи раҳма эшонлик сулукини тебратиш учун у кишига иршод бериб, Мовароуннаҳрга жўнатадилар. Шундай қилиб, Саййид Абдуллахон хожа 7 ёшли ўғиллари Саййид Убайдуллахон хожани етаклаб Марғилонга қараб йўл оладилар.

Саййид Акрамхон тўранинг набираси Муҳаммадхон Акбаров билан суҳбат. 2024 йил.

Марғилон аҳли азалдан улуғ зотларга эътимодли бўлганликларидан пайғамбарзодани илиқ кутиб оладилар.

Марғилон жоме масжидида намози дигарини ўқигач, жамоа даврага йиғиладилар. Хатиб домла ҳаммага кўз югуртирар эканлар, меҳмонга кўзлари тушиб, Қуръон сурасидан ўқиб беришларига ишорат қиладилар.

У киши “Амма” сурасини тажвидга монанд қилиб, ёқимли арабий савтда ажойиб қироат қиладилар. Шу тариқа Хатиб домла меҳмон билан яқиндан танишар эканлар, ул зоти шарифнинг билимига тан берадилар, ўзларининг кексайиб қолганликларидан шикоят қилиб (86 ёшда эдилар) ўринларига хатиб бўлишликни талаб ва таклиф қиладилар.

Саййид Абдуллахон хожа бу таклифдан хижолат бўладилар, кўлида қолган ўғилчаси борлиги, шариат талабларига мувофиқ ҳозирда имомгарчиликка ярамасликларини айтадилар. Шунда Хатиб домла олийжаноблик билан дедилар: “Тақсир, розилик билдирсалар, 16 ёшли қизимни жуфти ҳалолликка ўзларига тутдим”

Тақдир тақозоси билан у зоти шариф Марғилон шаҳрида қолиб кетдилар. Ана шу рўзғорларидан Тангри таоло уч ўғил фарзанд бердиким, қизлари ҳақида бир нарса дейиш мушкул, чунки манбаларда маълумотлар ҳар хил: бирида 9, яна бирида 7, бошқасида 4 фарзанди айтилган.

Ўз даврида Саййид Абдуллахон хожа Эшон қутбул ақтоб даражасига етадилар. Кунлари етиб қазо қилганларида бутун Мовароуннаҳр аза тутди. Марғилон шаҳрида дафн этилдилар. Дафн этилган жойлари бу улуғ зот шарафларига “Улуғ Ҳазрат” ёхуд “Улуғ Ҳазрат Бобо” деб аталиб қолди”.³³²

---

332 Жўрахон Авлиёхон. Мовароуннаҳр саййидлари. Жалолобод, 1995. – Б.30

Марғилон саййидларини ўзларини Бобурийлар авлоди эканлигига ишорат берувчи айрим маълумотлар “Равзат ул ансоб” маноқибда келтириб ўтилган. Мазкур маноқибда баён этилишича Валихон тўра фарзандларини қулоғига халқа, яъни сирға таққан: “Валихон тўра ўттуз ёшга кирганларида волидаларига айтур эрдилар: «Чор чаманга падари бузургворимни чақирсам. Унгача шояд ки Худованди таборак таоло хазона ғайбидин хоҳ ўғул ва хоҳ қиз берса. Қулоғини ўз қўлум бирла тешиб, қулоғига тилло халқа солсам. Халқаи бегуш қилиб тортиқга бош қилиб тортсам», дер эрдилар.

Худованди таборак таоло лутфи карам қилиб ўғул ато қилди. Ўғулларига от қўйдурмоқ учун падар бузургворларини хизматларига нечанд от тилло жабдуғлиғ ва кумуш жабдуғлиғ ва нечанд қўш(45а) ва заррин дастор ва заррин тўн ва нечанд тўққуз тўн пешкаш йибордилар”.

Маълумки бу одат Бобурийлар сулоласида мавжуд бўлган. Ҳозиргача Заҳриддин Муҳаммад Бобурнинг ҳаётлик даврида ишланган портрет суратлари бор-йўқлиги номаълум. Мирзо Бобур сиймосини биз ҳаммамизга маълум бўлган қизил саллада, боғда мутолаа билан машғул ҳолати акс этган миниатюра орқали тасаввур қиламиз.

Ушбу миниатюра айна пайтда Лондон кутубхонасида сақланади.

Портрет 1610-1615 йиллар оралиғида Бобурнинг невараси Жаҳонгир даврида яратилган. Суратда Бобур Мирзо боғда, ариқ бўйида курси устида ўтирибди. Бобур XVII асрдаги Марказий Осиё-Ҳиндистон анъаналарига мос тасвирланган. Суратда ҳукмдорнинг қулоғидаги сирға

кишининг эътиборини тартади. Чунки, ўрта асрларда, Мовароуннаҳр ва Хуросонда туркий ҳукмдорлар сирға тақишгани ҳақида маълумотлар учрамайди. Бу сурат Бобур вафотидан тахминан бир аср кейин чизилганини ҳисобга

олсак, бу даврда ҳинд миниатюраларида сирға таққан ҳукмдорлар тасвири кенг тарқалган.

Аслида сирға тақиш қадимги туркийларга хос одат саналган. Хусусан, Панжакентдан топилган деворий суратларда туркий қиёфали жангчилар сирға билан тасвирланганини кўрамиз.

Мирзо Бобурнинг кейинги авлодлари – Жаҳонгир, Акбар, Аврангзебнинг миниатюраларида ҳам улар қулоғида сирға билан тасвирланганини кўрамиз. Номаълум мусаввир ушбу анъанага хос равишда Бобурни ҳам шу кўринишда тасвирлаган бўлиши мумкин.³³³ Ушбу ривоятга ўхшаш маълумотни Мирза Олим Мушриф ҳам баён этган: “Шул замонда Хитой хуруж айлаб етти. Шаҳри Кошғарни олди. Ҳокимлар Ойхожа ва Кунхожа³³⁴, авлоди Маҳдуми Аъзамий эрдилар, Хитойи шаҳид қилди. Бир тифли ширхўра ёдгор қолди. Ани бир одам пинҳон сақлаб, Ҳиндустон олиб бориб, Аврангзеб подшоҳга сипориш қилди. Кўп тарбият айлаб, жамолга еткуруб, ўз қизини никоҳлаб берди. Ҳоло Марғинон хожалари ўшал саидзодадин ва подшоҳзода қиздан қолгон насл турурлар”.³³⁵

Бироқ, бу жойда муаллиф аниқ хатога йўл қўган. Зеро, Ойхожа ва Кунхожанинг асл исмлари Хожа Бурҳониддин Хожа Жаҳон бўлиб, уларнинг иккиси ҳам Офқоқхожанинг набиралари эдилар. Улар Шарқий Туркистонни Цин империяси томонидан босиб олинishiга қаршилик кўрсатишса-да, аммо мағлубиятга учрашиб Тоғлиқ

³³³ <https://t.me/madaniymerosi/3729>

³³⁴ Ойхўжа ва Кунхўжа – Офқоқ хўжа ўғиллари – Хон хўжа (Хўжа Яҳё ибн Хўжа Ҳидоятуллоҳ ибн Хўжа Муҳаммадюсуф ибн хўжа Муҳаммадамин ибн Маҳдуми Аъзам Даҳбедий ва Кун хўжа (Хўжа Бурҳониддин)лар назарда тутилмоқда.

³³⁵ Мирзоолим Мушриф. Ансоб ус-салотин ва таворих ул-ҳавоқин (Қўқон хонлиги тарихи) / нашрга тайёрловчи: А. Матғозиев, М. Усмонова. — Т.: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. — Б.15.

Бадахшонга қочиб кетишади. Бироқ бу ерда Бадахшон шоҳи қўлида ўлим топадилар. Улардан бирининг фарзанди тирик қолган ва унинг авлоди кейинчалик Бухоро хонлигида ҳамда вақтлар ўтиб Қўқон хонлигида истиқомат қилганлар. Ушбу хонадон вакиллардан бири Жаҳонгирхон тўра бўлади.

Яна Марғилон тўралари мавзусидаги сўзимизни давом этирар эканмиз Абдуллахон хожанинг тўнғич фарзанди ҳазрат Убайдуллоҳхон тўра “Қирғил ота”, “Мушукни тирилтирган тўрам” номи билан машҳур бўлганлигини таъкиладб ўтмоқчимиз. Шу кунга қадар авлодлари орасида Ҳазрат Убайдуллоҳ хожани Қирғил ота номларини олиши хусусида қуйидаги ривоятлар мавжуд.

Айтишларича, кунларнинг бирида ҳазрат Убайдуллоҳ хожа масжидда ваъз айта турган маҳали унинг муридларидан бири келиб, “Ҳазратимнинг ваъзларини эшитишга кечикибман”, дея ташқарида киришга журъат қилмай турган пайт унинг ҳолати Убайдуллоҳ хожа маълум бўлиб: “Киргил сўфи”, дея хитоб қилади. Масжиддагилар ҳазрат Убайдуллоҳ бу сўзларни кимга айтди экан деб таажжубга тушганларида эшик очилиб, бояги сўфи кириб келади. Шу тарзда Убайдуллоҳ хожа эшонни “Киргил ота” деб аташган экан.

Фалсафа фанлари номзоди Сотволдихон Валиевнинг «Сайид Убайдуллоҳ (Киргил мазор) Пайғамбар авлодидан» номли мақоласида мазкур ривоят қуйидагича ҳикоя қилинади:

“Қалъача қишлоғида авлодни тасдиқловчи шажара ҳисобига кўра, Убайдуллоҳ хожа тахминан 1750-1830 йилларда истиқомат қилганлар. Ривоят қилинишича Хожам пир-устодликда ўз даврининг етук алломаси бўлиб, ҳозирги Қувасой шаҳрининг Арсиф, Валик, Қалъача, Суфон, Қўчқорчи шунингдек Ёрмазор, Марғилон шаҳри атрофидаги қишлоқларда илм-маърифат тарқатишда, шариат қоидалари

– Ислом талабларига риоя этиш, ахлоқ-одоб соҳасида, тинч-тотувлик, ҳалол-поклик каби яхши фазилатларнинг доимо ўз қавмларига, муридларига даъват этиб келганлар.

Замондошларнинг айтишларича, Саййид Убайдуллоҳ хоҷам намоздан кейин жамоа билан намоз ҳалқасига ўтириб қолишган экан. Шунда ҳозирги Қирғили мазор мавжуд бўлган ҳудудда яшаган ихлосманд муридларидан бири Қўлдош сўфи масжид хонақоси эшиги олдида бомдод намозига кечикканига хижолат тортиб, қор ёғаётганлигига қарамай, ичкари киришга уялиб, кечикканлиги учун қаттиқ афсусланган, ана шу аснода ҳатто елкасига бир энлик қор ёққанлигини, совуқ ўтганилигини ҳам сезмаган. Пир суҳбатларидан баҳраманд бўлмай қолганига қаттиқ изтироб чеккан сўфининг ташқарида афсусланиб, тавба қилиб илтижо этаётганлигини Саййид Убайдуллоҳ хоҷам таважжуҳ билан билиб “Сўфи киргил” деб буюрдилар. Шу дақиқадан бошлаб жамоа “Қиргил сўфи” деб пир назарини топганлиги учун уни зиёрат қилдилар. Қўлдош сўфи фарзанди – Содик ҳожининг авлоди Қиргил қишлоғида истиқомат қилишади.

Саййид Убайдуллоҳ хоҷам 72 ёшида вафот этган.

Жасадлари солинган тобутни васиятларига асосан пир назар топган Қўлдош сўфи аравасига юклашган.

Ривоятларга асосан от ҳозирги Қиргил мазор турган ерга келиб тўхтаган ва шу ерга дафн қилиндилар. Қалъача қишлоғидаги мазор эса Саййид Убайдуллоҳ хоҷамнинг яшаган ва сувга олинган ерлари бўлиб, табаррук зиёратгоҳ жойдир”.³³⁶

Саййид Акрамхон тўра хонадонига вакиллари бағишлаб *روضۃ الأنساب* - “Равзат ул-ансоб” маноқибни яратилган. “Равзат ул-ансоб” қўлёзмаси ўтган асрнинг 80-йилларига қадар яшириб

---

³³⁶ Валиев С. Саййид Убайдулло (Қиргил мазор) Пайғамбар авлодидан. «Коммуна». 1991. 3 сентябр.

келинган. Қўлёзмани сақланиб қолишида Валихон тўранинг набираси Қиличхон Музаффархон ўғли (1892-1965) хизматлари катта бўлган.³³⁷

2002–2007 йилларда Япониянинг “Нара Ипак йўли Тадқиқот Маркази” ва “Тойота” фондининг ҳомийлигида “Марказий Осиёдаги исломий муқаддас жойларни ўрганиш” (Фарғона водийси мисолида) номидаги илмий лойиҳаси бўйича Фарғона водийсида олиб борилган тадқиқотлар чоғида “Равзат ул-ансоб” қўлёзмасининг уч нусхаси аниқланди.³³⁸

Улардан иккитаси насрий ва учинчи қўлёзма назм йўлида ёзилган.³³⁹ 62 варақдан иборат мазкур агиографик асар XIX асрнинг охирида туркий тилида настаълиқ хатида кўчирилган бўлиб, марғилонлик Саййид Валихон тўра ибн Подшоҳхонтўра хонадони ҳамда Марғилонда яшаб ўтган авлиёларнинг ҳаёти ва олижаноб фазилатлари ҳақида ҳикоя қилиш баробарида Марғилон халқининг турмуш тарзи, урф-одатлари тўғрисида қизиқ маълумотларни ўз ичига олади. Из ушбу маноқибдан сўз очишимизнинг боиси қўлёзмада Саййид Акрамхон тўранинг катта бобоси Подшоҳхон тўра тўғрисида ҳам қизиқ маълумотлар баён этилган:

“Аммо ровийон ахбор ва оқилон осор андоғ ривоят қилибдурларким, замони собиқда Фарғона деб бир шаҳри аъзим бор эрди. Холо Марғинон дерлар. Шаҳарлар ичида кўб хушҳаво ва хушбахр ва одамлари хушхўй ва мусофир дўст эрдилар. Хусусан саййид содот фазилат осор ва машойих

---

³³⁷ Абдулаҳатов Н. “Равзат ул ансоб” маноқибби – муҳим тарихий манба // Ёш олимлар илмий тўплами. Тошкент: Ўзбекистон халқаро ислом академияси, 2019. – Б.62-69.

³³⁸ KAWAHARA Yayoi. Private Archives on Makdumzada Familu in Marghilan. TIAS Central Eurasian Research Series №7. Tokio. 2012. 277. p.

³³⁹ Абдулаҳатов Н. Марғилон олимларининг илмий-маърифий мероси (XIX асрнинг иккинчи ярми – XX аср бошлари). 1-китоб. Фарғона: “Classic” нашриёти, 2021.-Б. 244.

кибор ва уламои фасоҳат кирдор ва фузалои фазилат шуор ва хунармандон соҳиби иқтидолар кўб эрдилар. Аларни хосият шарофатларидин ҳамма аҳли вилоят мўмин ва мусулмон мутаққий ва пири хунаркор эрдилар(8б) ва ҳар шаҳарлардин одамлар бу вилоятни орзу қилиб келур эрдилар ва баҳра олур эдилар.

Алалхусус бу Марғинон шаҳрида бир авлоди Маҳдуми Аъзам подшоҳ бор эрдилар. Номи шарифлари ҳазрат Подшоҳхон тўра дер эрдилар. Бисёр улуғ эрдилар.

Аларнинг овозалари мағрибдан машриққа кетган эрди.

Жиловларида подшоҳлар югуриб юрар эрди ва ҳок пойларини топқон одамлар кўзлариға тўтиё қилур эрдилар ва суҳбатларини тобқон одамлар Мажнун каби маст мустағрак бўлур эрдилар ва мурид мухлисларининг ҳад ҳисоби йўқ эрди ва неча минг хулафолари камолот ҳосил қилғон эрдилар.

Аларнинг авсофлари оламга машҳур ва шариат ишида устувор (9а) ва тариқатда беназир эрдилар. Аларни мадҳ, сифатларини ҳаддин ташқари ва ададдин берун ва хорик одат ва кароматларини баён қилсам то қиёматгача туганмас.

Бинобарин, шамма аҳволот ва камолот ва хорик одатлари баён қилинди. Токи мурид-мухлис эътиқод бирла руҳ пур футуҳларидин мадад ва истеонат тиласа, Худойи таоло ҳар мурод ва мақсуди бўлса ато қилғай.

Ул қутби замоннинг авсофлари ва кароматларининг баёни.

Ул Султони миллат Мустафои ва ул Бурҳони ҳужжат набави ва ул меваи боғи Имом Али Мусо Ризо ва ул жигаршаи анбиё, қутби вақт ва ғавси замон(9б) ҳазрат Подшоҳхон тўра соҳиби сиддиқ ва соҳиби ҳиммат ва каромат ва риёзат бирла машҳур эрдилар ва масиҳонафас эрдилар. Агар тавсифларини баён қилсам, адо бўлмагусидир. Имо ва ишорат

талаффуз ва ибодат илмида комил, яъни илми ҳол ва илми қол ҳар икки илмда комил эрдилар.

Ҳамма машойихларнинг пешвоси ва йўл бошлағучиси эрдилар ва ҳаммаманинг йўлагувчиси эрдилар. Шариат ва тариқат ишида ҳамма ул зотға иқтидо қилур эрдилар ва ҳамма аҳлилуллоҳға шайхдурлар ва ҳамма аҳли завқнинг ва аҳли ишқнинг пешрави ва жумла обидларнинг болонишини ва зоҳидларнинг соҳиб икромидурлар(10 а)".³⁴⁰

Саййид Акрамхон тўра ҳаётини ўрганиш чоғида шундай хулосага келиндики, Искандар Халифанинг ҳар бир шогирди тўғрисида алоҳида китоб қилиш зарур. Чунки улар устозларини васиятларига қатъий амал қилган ҳолда умр кечирдилар. Ҳар қандай шароитда ҳам ўз маслақларига содиқ қолдилар.

ИСКАНДАР ХАЛИФА ВА ҲАМЗА ҲАКИМЗОДА НИЁЗИЙ

Искандар халифа тўғрисидаги айрим маълумотлар 1928 йилда Ҳамза Ҳақимзода Ниёзий номига юборилган хабарномада ҳам келтириб ўтилган. Ушбу хабар сариқ шилдироқ қоғозга қора қаламда араб ёзувида 1928 йилнинг 26 сентябр куни ёзилган бўлиб, ҳажми 22х35,6см. иборат:

Ҳамза Ҳақимзодага “Болта-Ўроқ” тахаллусли мухбирнинг хабарномаси

“Ахбор: Шоҳимардон роҳат жойки, борсам Майдон деган тефада бир жой бор экан. Турсам бақадин овоз чиқтиким: —

---

³⁴⁰ Абдулаҳатов Н. Марғилон ҳоқимлари. Қўқон хонлиги ва Чор Россия мустамлакаси даврида. 2-китоб. Фарғона: “Classic” нашриёти, 2021. –Б.591-598.

Қелинг ўртоқ, тамошони кўринг! Қарасам бир малакун узун тасбеҳ, узун асо темирлик, бир газлик бир қамчи, икки тефалик ҳар тефада учтадан тефа бор. Масала кўп катта. -Пўш-пўш эшон хўқандий келдилар. Иккита сўфи икки ёнида қўлтуқбардор, яна орқасида бир одам бир кўрфача, бир наMAT. —Хўш, —деб турсам. бир жойга ўлтурмоқ, дарҳол кўрфача наMATни солди. Эшон ўлтурди. Мен сўрадим: — бир халифасидин- ким, бул киши қайси эшон деб, —Хўқанд халабаққоллик-да. —Асолик ким, — десам, — Исфара билан Қонибодом ўртасидаги Заррақанд қишлоқлик халифалари, эшонни ислоҳотдан олиб қолган 20 таноб ўрукзорлари бор, қанча шoлипоялари бор, шунга қарамай хизматда, — деди. — Хўб, — деб, турсам тўрт нафар одам пайдо бўлди, зиёрат қилар. —Ким, — десам, босмачилар экан. Сўх қишлоқдин келдилар таклифга, — деди Шунда, хайрон бўлуб туруб эрдим, бир халифаси келди, зиёрат қилди. — Ким, десам, — Лоғон қишлоқдин икки нафар оч таклифга, — деди. Мен сўрадим, — ким қайси жойга борадурлар, — десам, Сўхкам борадурлар, — деб туруб эрдилар, яна бир Бозор кўрғон Андижон тобеидаги қишлоқдан келди. Бул киши ким, — десам — сарқалари, — деб жавоб берди. Гаф нима, — десам, — муддат уч ой бўлди чиққонларига, ҳар қайси қишлоқда, эски Марғинонда, Қарокўл текди, аввал Акқўрғонда ҳоказо, эмди Водилда бўлуб келдук, хотунлари ҳам бирга, қаро кун қайси жойда бой бўлса, тунга тушадурлар. Хотунларида дафтар бор. Жамъ халифалар, муридлар дафтарида. Ушбу йилки, даромадлар ҳам бор, — деб жавоб этти. —Ирсиф (Арсиф — Н.А.) деган қишлоқда Искандар халифа деган эшон бор. Бу киши билан ваъдани бир жойга қўйдилар. —Хўқандга қайси вақтда борадурлар — десам, ойда, деб жавоб берди. — Ҳукумат хабардорму десам,— албатта текширтирмоқда бўлса керак деб, туруб эрдим, икки миниса бир-икки деққон ўроқ-болта,

кетмон билан чиқиб, эшонни олиб тушуб кеттилар. Тушуб билсам алоқа билан экан. Бул жойга бошқа давлатлардан ҳам саёқат учун келмоқдалар. Назириддин хожи экан Бозорқўрғонлик халифани номи.

Ёзилди 15 сентябрда 28-нчи йилинда.

Қўшхонада гуноҳ йўқ, ҳар хил меҳмон келадур. Эмди ҳукумат қаради бу ерга. Дарҳол, тегишлик идорага тофшурмоқларини сўрайман”.³⁴¹

Ушбу хабар пичинг-кесатиклар тарзида ёзилган бўлса-да, бироқ айрим муҳим маълумотларни ўзида жам этади. Бу аввало Искандар халифанинг Фарғона водийсининг машҳур тариқати намояндалари билан йилнинг маълум бир фаслида Шоҳимардон қишлоғидаги ҳазрат Али ибн Абу Толиб (к.в.)нинг мазорини зиёрат қилиб турганликларидан далолат беради.

Қолаверса 1924-1928 йиллар давомида Искандар халифа билан Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг Аввал, Водил, Шоҳирмадон қишлоқларида бир неча бор учрашиб суҳбат қуришганликлари ҳақида хотиралар сақланиб қолган.

“Суҳбат шарият, тариқат ва коинот мавзуларида бўлган”, деган эди шу суҳбатларни гувоҳи бўлган Мулла Ражаб охунд. Чунки Мулла Ражаб охунд Искандар халифанинг камолатга эришган шогирди бўлиб, устози уни бундай давраларда иштирок этишига изн берган. Шу сабабдан вақти-вақти билан у ҳам суҳбатга қўшилган ва ўзининг фикр-мулоҳазаларини баён этган. Суҳбат мазмунли кечган. Шундан сўнг Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий Искандар халифа ва унинг шогирди Мулла Ражаб охунд учун паспорт олишда ёрдам берган экан.³⁴²

---

³⁴¹ Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий архивининг каталоги. Иккинчи том. – Т.: “Фан”, 1991.- Б. 405-406.

³⁴² Дала тадқиқотлари. 2024 йил. Фарғона вилояти Қувсой шаҳрининг Валик қишлоғида истиқомат қилувчи Абдуллажон Қосимовдан (1938йилда туғилган) ёзиб олинди.

Дарҳақиқат Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий ҳаёти давомида шариат пешволари ва тариқат аҳлларини ҳурмат қилиш баробарида чала муллалар ва сохта эшонларни фаолиятини қаттиқ қоралаган.

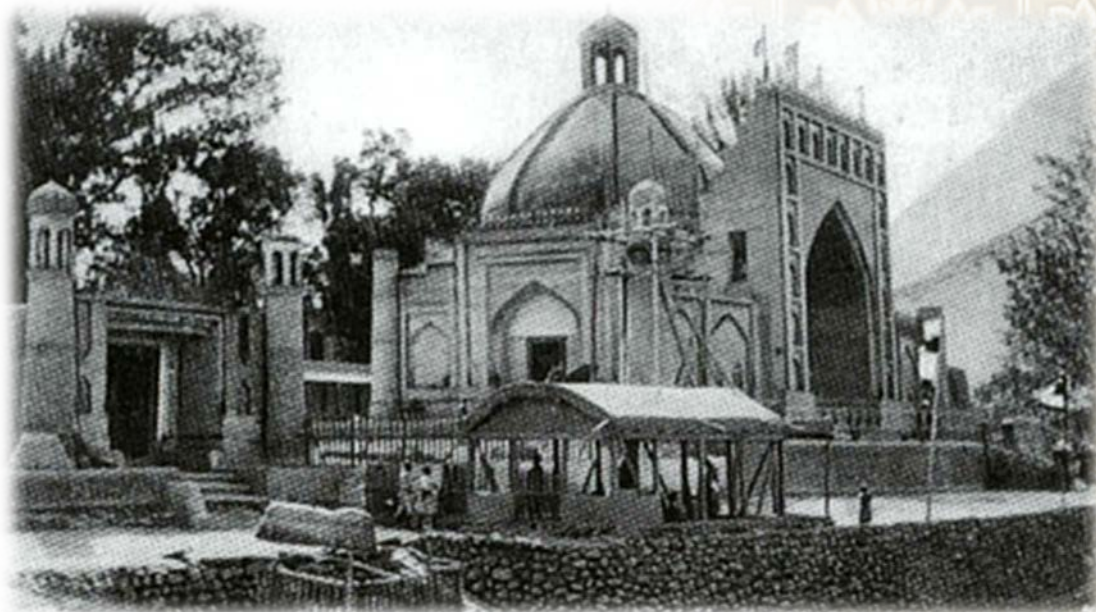
Бу ҳақда ёзувчи Набижон Боқий шундай деган эди: “Ҳамзахон 1911 йилда, яъни 23 ёшида исломнинг асосий арконларидан бири бўлмиш ҳаж амалини адо этиб қайтган асл мусулмон эди. Чўнтагида олтмиш сўм билан Яратганга таваккал қилиб муқаддас тупроқларни зиёрат қилиш учун отланган ҳожи эди. У бутунги айрим кишилардай гуноҳни қила-қила, бировларнинг ҳақини еб-еб, энди гуноҳимни ювиб келай деган чучмал тушунча билан борган ғофиллардан эмасди.

Ҳамза Шоҳимардонда хурофот аҳлининг думини туккани айни ҳақиқат ва унинг бу иши советлар даврида динга қарши курашчи сифатида талқин қилинган. Ифлос коммунистлар бу билан ҳам Ҳамзанинг, ҳам диндорларнинг шарафини булғайди, номига доғ туширишга эришади. Халқимиз жудаям содда, айниқса, диний тушунчаларда ўта ҳассос. Бундан ўша камномуслар унумли фойдаланган. Хотинбоз дейилганига келсак, унинг никоҳида хотини бўлган, аммо ҳозирги арбобча ва шоирчаларга ўхшаб ўйнаши бўлмаган. Динни ҳажв қилган бирор асарини кўрсатиб бера оласизми? Хурофот аҳлига қарши курашгани бор гап, аммо динга, асл диндорларга қарши эмас. У беш вақт намозини қанда қилмаган, исломий рукнларга қатъий риоя этадиган покдомон киши бўлган. Араб тилини, форс тилини мукаммал билган, энг қизиғи, отасига арабча, форсча мактублар ёзган. Бу отасининг ҳам саводли киши бўлганини тасдиқлайди”.

Искандар халифа нега айнан Шоҳимардондаги ҳазрат Али мазорини зиёрат қилган. Бу ҳақда “Ғолиб” таҳаллуси билан ахлоқий ва диний мазмундаги кўплаб шеърлар ёзган

тараққийпарвар олим, диний ва дунёвий илмларнинг етук билимдони Абдулазиз қори Болтабой ўғли (1899-1986) “Машъал” номли қўлёзмасида айнан Ҳазрати Али ва ул зотнинг Шоҳимардондаги зиёратгоҳи тўғрисида ёзилган бўлиб, муаллиф асарнинг муқаддимасида шундай дейди:

“Ман Абдул Азиз бин Болтабой бин Абдул Мажид Хожи раҳматуллоллоҳи алайҳ шу рисолаининг ёзишга бўлган сабаблардан баъзиларини ўқувчиларга билдириб қўймоқчиман.

Шоҳимардон зиёратгоҳининг умумий кўриниши. XX аср боши

Энг аввалги сабаб мани саййидларимизга бўлган чин ихлосим ва шу сабаб билан саййидларимиздан дуо умидворлигим. Шунга кўра саййидларимизни таърихларидан жуда ҳам қисқа бир маълумот бериб ўтишни ўрунлик деб топдим, чунки саййидларимиз ҳақларида кўб бўхтонлар ва кўб ёлғон тўхматлар тўқулди. Ҳозирги ёш авлоднинг бўлак манбаалардан хабарлари бўлмагани учун шу таърих деб аталмиш бўхтонларга ишонадилар. Қолаберса ҳақиқий таърихлари ҳам бир мунча авҳомлар билан безатилганким бу авҳомларни ҳозиги одамларни ақллари олмайди. Буларнинг

тор фикри доираларига сиғмайди ва натижада гуноҳкор бўлуб қалблари қорайиб баъзан куфрга кетиб қоладурлар. Ҳазрат Ғавсул Аъзам маноқибларида баъзи бир ҳолатлар борким унинг ҳозирги одамлар мутлақо ақлларига сиғдиролмайдилар, шуни натижасида гуноҳкор бўладилар. Шунинг учун ман бу рисолаининг ҳозирги одамларнинг ақли даражаларига кўра ёздим. Ҳазрат Ғавсул Аъзамнинг кароматлари ҳақида “Маноқиб Ғавсул Аъзам” номли китобда тўла бор, уларни такрорламадим”.

Ушбу кўлёманиннг “Ҳазрат Алий карамаллоҳи ваъжа ҳақларида баъзи ривоятлар” номли фаслида Ҳазрат Алининг ҳаёти тўғрисида сўз юритиш баробарида Шоҳимардон қишлоғида Ҳазрат Али номи билан боғлиқ мазорининг пайдо бўлишининг ўзига хос сабаблари ҳақида фикрларини баён этган.³⁴³

“Ҳазрат Алий розияллоҳу анҳу бин Абу Толиб етти ёшларида иймон келтирган гўдаклардан энг аввал иймон келтирган ҳазрат Алий розияллоҳу анҳу бўлганлар ва доимо Расулуллоҳ соллаллоҳи алайҳи васаллам тарбияларида юруб, Расулуллоҳнинг ҳамма ғазотларида иштирок этганлар. Ҳисоб илмига ниҳоятда моҳир бўлганларидан ҳамма халифалар хулофот даврларида байтул молни ҳисобини олиб борганлар. Кечаси ишлаганларида икки шамъи турар экан. Бири байтул мол пулига олинган, ва бири ўз пулларига олинган. Агар кечаси бирор одам келиб сўзлашмоқчи бўлса байтул мол шамъини ўчуруб ўз шамъиларини ёқиб сўзлашар эканлар. Тақволари шул даражада бўлган.

Энг хатарли жангларида кўп бўлганлар. Яҳудийларнинг мустаҳкам қалъаси бўлган Хайбар қалъасини уч кунгача қамал қилиниб ҳеч ким ололмаганда Расулуллоҳ Ҳазрат Алий

---

³⁴³ Abdulakhatov N. U. Pilgrim tourism // Proceedings of the International Conference “Tourism and education: ways of their interaction and development” / Samarkand, 2019.P. 248-250.

розияллоҳу анҳуга буюрганлар. Ҳазрат Алий розияллоҳу анҳу Хайбар қалъасини темир қопланган дарвозасини ости билан юлуб олиб хандақ устига кўпрук қилиб берганлар. Шундан сўнгра Хайбар фатҳ қилинган. Уҳуд жангида Расулуллоҳ “Зулфиқор” исми ўз қиличларини Ҳазрат Алийга берганлар. Машҳур Зулфиқор шул қилич бўлган. Кейинча Миср подшоҳи пайғамбаримизга бир бош тез юрар оқ хачир юборган Расулуллоҳ шул хачирни ҳам Ҳазрат Алийга берганлар. Машҳур Дулдул шул хачир бўлган. Ҳазрат Алий кўб жанглarda шул Дулдулни минар эдилар. Ҳазрат Алийни кароматлари, олимликлари машҳурдур. Жаноб Расулуллоҳ: “Ман илмни шаҳри ва Алий унинг дарвозаси” деб илтифот қилганлар. Ҳазрат Алийни “Шоҳимардон”, яъни “Мардлар шоҳи”, “Асадуллоҳ” яъни “Худони шеър” лақаблари машҳурдур.

Амир ал мўъминин Алий розияллоҳу анҳу ибн Абу Толиб бин Ҳошим бин Абдуманоф тўрт йилу тўққуз ой хулофот қилдилар. Абдуррахмон ибн Мулҳим тарафидан шахийд қилиндилар. Ҳазрат Алий карамаллоҳу ваҳҳанинг туслари қизилга мойил ўрта бўйлик, кўзлари катта ва қоринлари ҳам катта эди. Умр муборақлари шахийд қилинган кунларида олтмишга тўлган эди. Тўққуз хотин олган эдилар. То Ҳазрат Биби Фотима розияллоҳу анҳо ҳаёт эканлар, хотин олмаган эдилар. Қабрлари Кўфада.

Таърих китобларида расмий урушда бўлган жанглар ёзилган. Ҳазрат Алий розияллоҳу анҳу кўброқ ёлғиз ўзлари ва гоҳида икки ўғиллари Имом Ҳасан ва Имом Ҳусайн розияллоҳу анҳуларни бирга олиб кофирларни узоқ шаҳарларига бориб қалъаларини вайрон қилиб кўб ғанимат ўлжалар билан қайтар эдилар. Олиб келган ғаниматларин бир кунда фақир етимларга тақсим қилиб берар эдилар. Ўзларига бир дирҳам ҳам қолдирмас эдилар. Фақирликлари

шул даражада эдиким, бир куни бир гадои тиланиб келгонидида бергани ҳеч нималари йўқлигидан ўчоқ олдида турган косовни эхсон қилганлар. Вафотларида бир неча юз тилло қарз қолган. Фарзандлари шул қарзларини тўлаганлар.

Маълумки ҳар бир афсона манбаида бир ҳақиқат бўлади. Бобо Равшан ҳикоясида ҳазрат Алийни дарёни тўсиб тўғон садд боғлаганлари ҳикоя қилинади. Ҳозирги Асвон тўғони (Мисрда) ўрнида эски тош тўғон бўлган бу тўғон халқ ичида “Садди Алий” яъни “Алий Тўғони” деб ном олган. Ўшал тўғон ўрнига ҳозирги Асвон тўғони қурулган. Садди Алий Бобо Равшан ҳикоясидаги тўғон бўлган. Тожикистондаги дорбоз ўюни ҳақида ҳам шундай ҳикоя бор. Ўшал жойда ўтпарастилар қалъаси бўлган, буларни подшоҳи Қаҳқаҳа деган кофир бўлуб, мусулмон савдогарларини молларини олиб, ўзларини зиндонга солган. Шунда Ҳазрат Алий розияллоҳу анҳу икки ўғилларини ёнларига олиб ўйинчилар тақлидида Қаҳқаҳани қалъасига дор тикиб халқга тамошо кўрсатганлар. Тамошо натижасида Қаҳқаҳани ўлдириб қалъасини бузуб, кўб ғаниматлар билан Мадинага қайтганлар. Ўшанда ҳозирги Шоҳимардон (Ҳамзаобод) гача келиб қайтганлар. 1932-йилда машҳур шарқшунос Бертолд Қаҳқаҳа қалъасини вайронларини қовлаб “Муҳаммадни куёви Алий вайрон қилган экан” деб ёзган эди. Ҳазрат Алий карамаллоҳи ваҳжани таърихларда ёзилган ғазотлари ҳам кўб, буни инкор қилиб бўлмайди. Камина аҳли ҳоллардан бўлган бир олимдан сўраган эдим. Ул киши ҳам тасдиқладилар. Ўшал одамни маълумотларига кўра олти жойда Шоҳимардон қадамжойлари бор экан. Ҳазрат Алий руҳониятлари ҳар ерда бир ойдан турар эканлар. Марғилондаги Шоҳимардонда олти ой бўлар эканлар. Камина буни таҳқиқладим. Бу ерда гоҳо Шоҳ Қусам—Шоҳзинда билан бирга бўлар эканлар. Яна кўб

тафсилотларни ёзмадим ҳозирги одамларни ақллари буни ололмайди...”³⁴⁴

Бу борада “Тарихи муллозода” китобида келтирилган куйидаги фикрга эътибор берайлик: *“Кашф ва аён аҳлидан бўлган баъзи кишилар айтишича, агар [зиёрат қилувчи] кишилар бирор бир азиз ёки улуғ турбатига етишса ва ўша бузург шу жойда дафн этилган деб ишонч ҳосил қилса ва у ҳақиқатда бундай бўлмаса-да, ўша бузургнинг файзи ва мадади унинг камол тариқига нуқсонсиз етказди, чунки руҳлар оламида яқинлик ва узоқ бўлиш тушунчаси йўқдир... [Хожа Порсо] юқорида айтилганларни маъқулладилар. Бас, қайси бир мазор бирор-бир улуғ номи билан шуҳрат топган бўлиб, аслида бошқа шахс кўмилган бўлса [ҳам], зиёратчи уни муаззам ва мукаррам тутмоғи лозим, токи ул азиз руҳининг баракотидан баҳраманд бўлсин”*³⁴⁵.

ИСКАНДАР ХАЛИФАГА БАҒИШЛАНГАН МАРСИЯЛАР

Марсиялар бирон-бир кишининг ўлими муносабати билан ёзилса-да, унда инсон тирилигининг маъноси, ҳаётнинг моҳияти, яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик хусусида жумладан, мамлакатдаги ижтимоий масалаларнинг ўша даврдаги ҳолати юзасидан мулоҳаза ва мушоҳадалар юритилади. Бинобарин, XIX асрнинг иккинчи ярми XX аср бошларидаги Туркистондаги диний-маърифий меросни

---

³⁴⁴ Ғолиб Марғилоний. “Машғал” кўлёмасидан.

³⁴⁵ Аҳмад ибн Маҳмуд Бухорий “Муъин ал-фуқаро”. Тарихи муллозода (“Бухоро мазорлари зикри”). Сўзбоши, форс тилидан таржима, изоҳлар муаллифлари: Ш.Воҳидов, Б.Аминов. - Т.: “Янги аср авлоди”, 2009–Б. 31-32.

ўрганишда диний уламолар вафотига бағишлаб ёзилган марсиялар ҳам муҳим манба бўлиб хизмат қилади.³⁴⁶

Ўлим – йўқотиш, айрилиқ муносабати билан халқ оғзаки ижодида йиғи, Шарқ ёзма адабиётида марсия, фироқия, ёднома, Ғарб адабиётида эса элигия, эпитафия сингари бир қатор лирика жанрлари мавжуд. Илмий адабиётлардан маълумки, марсия арабча ривоятдан олинган бўлиб, йиғламоқ ва аза тутмоқ, қайғурмоқ маъноларини билдиради³⁴⁷.

Шеъринг терминологияда эса вафот этган бирор шахс сифатларини таърифловчи, уни мақтовчи, унга бўлган шоир муносабатларни ифодаловчи, лирик қаҳрамоннинг қайғу ҳасратларини ифодаловчи асардир³⁴⁸. Марсияларда вафот этганларга абжад ҳисоби билан таърихлар берилган. Алишер Навоийнинг Абдурахмон Жомийга бағишлаб ёзган марсиялари, назм аҳлининг айтган таърихлари фикримизга далилдир³⁴⁹.

Маълумки, мусулмон оламида олимларнинг вафот этиши катта жудалик деб қаралган ва бу борада қатор қимматли фикрлар айтилган. Масалан, халифа Умар³⁵⁰ (р.а.): “Кундузлари рўзадор, кечалари бедор бўлган мингта обиднинг ўлими, ҳалол-ҳаромни ажрата олувчи биргина олимнинг ўлиmidан енгилдир” деган бўлса, ҳазрат Али³⁵¹

³⁴⁶ Абдулаҳатов Н. “Марсия” адабий-тарихий манбаларига оид айрим мулоҳазалар (XIX–XX аср бошларида Марғилон маданий муҳити манбалари асосида) // Meros. № 1/2020. –Б. 199-208.

³⁴⁷ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 5 жилдди. Иккинчи жилд. Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2006. – Б.547.

Раҳимжонов М. Марсия термини ва тавсифига доир // Ўзбек тили ва адабиёти. Тошкент. 2001. № 5. ³⁴⁸ -Б269.

³⁴⁹ Алавия М. Ўзбек халқ маросим қўшиқлари. Тошкент.: “Фан”, 1974. -Б.141.

³⁵⁰ Умар ибн Хаттоб (тахм. 585–644; ҳукмронлик даври 634–644) – дастлабки чорёрлар деб аталган тўрт халифадан иккинчиси. Бу ҳақда қаранг: Ислом энциклопедия. – Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. –Б.489.

³⁵¹ Али ибн Абу Толиб (656–661; ҳукмронлик даври тахм. 600–661) – дастлабки чорёрлар деб аталган тўрт халифадан тўртинчиси. Муҳаммад (с.а.в.)нинг амакиваччалари ва куёвлари. Бу ҳақда қаранг: Ислом энциклопедия. – Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2017. –Б.50.

(к.в.): “Олим киши кечалари бедор, кундузлари бедор обиддан афзалдир. Олим вафот этса Исломда бир дарз пайдо бўлади, уни фақат олимнинг ўринбосаригина ямай олади” деган фикрни келтирган³⁵². Бу эса ҳар даврда олимларнинг ўлими туфайли илм аҳлининг бошига нақадар катта мусибат келганлигидан далолат берган³⁵³.

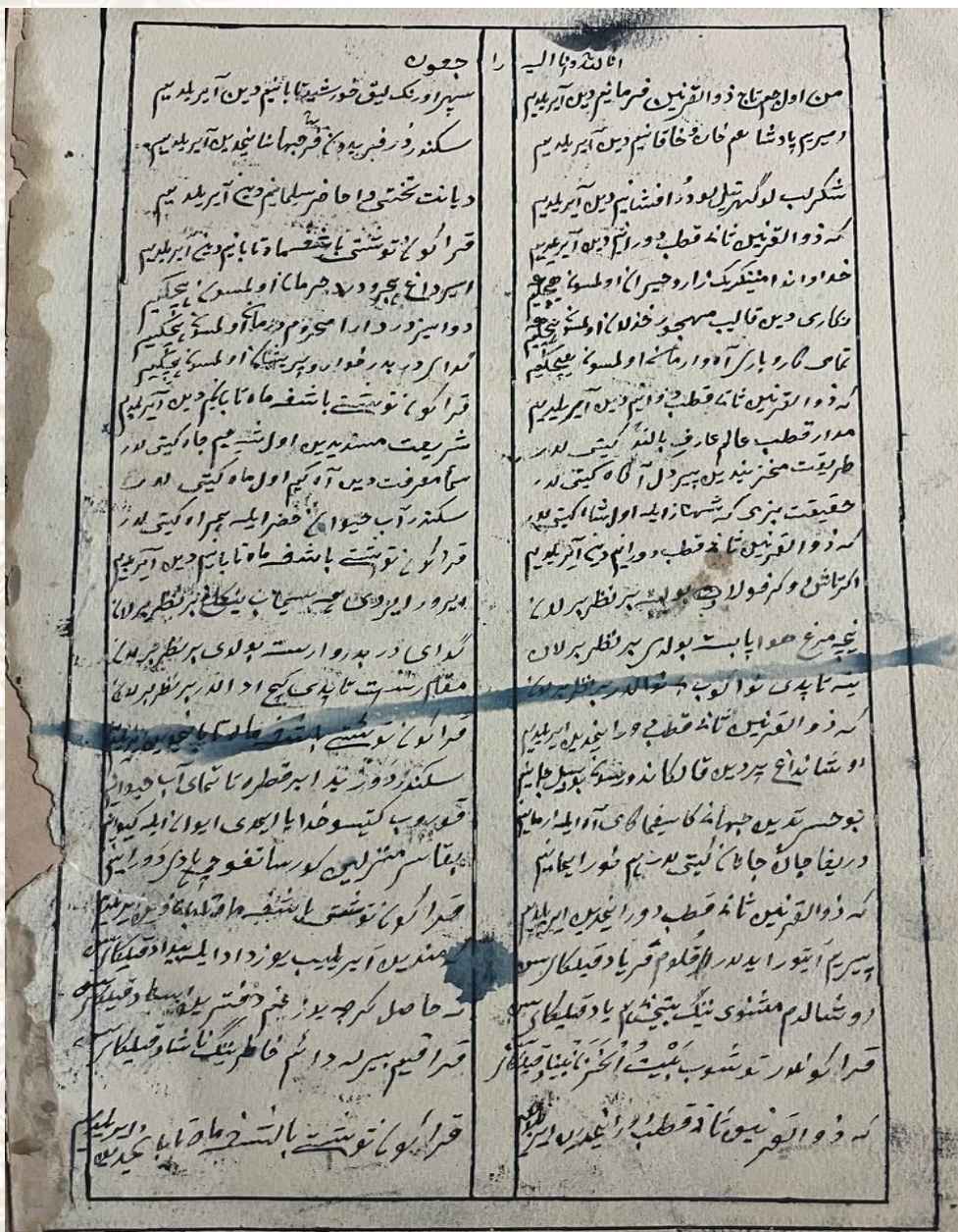
Бу ҳолатни биргина машҳур уламо, нақшбандия тариқатининг муршидларидан бири Искандар халифага атаб ёзилган марсиялар мисолида кўриш мумкин. Ушбу марсияларда Искандар халифа “Хуршиди тобон”, “Зулқарнайни сони”, “Қутби даврон”, “Орифи биллоҳ”, “Қутби олам”, “Гавҳари ноёб”, “Ҳазрати Шоҳ”, “Раҳбари кулл”, “Қутблар ақтоби” деб таърифланади.

Шундай марсиялардан бири Абдуллахон тўра Хўқандий томонидан пири комили Искандар халифага бағишланган марсиядир. Мазкур марсия Мулла Абдурахим қўлида сақланган бўлса керак. Чунки марсия охирида “Ушбу марсияи шариф Мулла Абдурахимхонниқидир” деб ёзилган.

---

³⁵² Алимов У. Илмнинг фазилати. Тошкент. “Мовароуннаҳр”, 2010. - Б.64.

³⁵³ Набиева О. Марсия // Ислам на территории бывшей Российской империи. Энциклопедический словарь. Том I. Москва, Наука – Восточная литература. 2006. С.259-260.

Искандар халифга бағишланган марсия

Марсия мусамман услубида, яъни саккиз сатрли шеър тарзида битилган.

Ушбу марсиянинг олти банди Искандар халифанинг дамқўллик шогирди Мулла Ҳикмат Мирзо ўғли хонадонида сақланиб қолган бўлиб, 26x33 см. ҳажмдаги қаттиқ қоғозга қора сиёҳда кўчирилган. Марсиянинг аввалида “Инна лиллаҳи ва инна илайҳи рожиъун” деб ёзилган.

Бизнингча марсиянинг айнан шу қисми Искандар халифанинг шогирдлари ва муридлари томонидан ёд олиниб маросимларда айтилган.

Марсиянинг тўлиқ 13 бандлик матни Абдужалил Абдукаримовнинг шахсий архивидан кўчириб олинди. Қуйида илк бор ушбу марсияни ўқувчилар эътиборига ҳавола этилмоқда.

*Марсияи ҳазрати Абдуллоҳхон махсуми Хўқанди ба пири
комилашон Ҳазрати Эшонбобо Искандар халифа, ки соли
1933 тахминан дарсинни 84 солаги дар деҳаи Бешбурҳон аз
олам реҳлат карданд бахшида.*

Ман ул жам тожи Зулқарнай фармонимдин айрилдим
Сипеҳр авранлиғ хуршиди тобонимдин айрилдим,
Амирим подшоҳим хуршиди хону хоқонимдин айрилдим,
Скандарвор Фаридунфар жаҳонбонимдин айрилдим
Шакар лабли гавҳар тиллу дур афшонимдин айрилдим
Диёнат тахтида ҳозир Сулаймонимдин айрилдим
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим.
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Худовандо манингдек зору ҳайрон ўлмасун ҳеч ким
Асири доғи ҳажру дарди хирмон ўлмасун ҳеч ким
Нигоридин қолиб маҳжуру хизлон ўлмасун ҳеч ким
Давосиз дард аро маҳруйим дармон ўлмасун ҳеч ким
Тамому кори бори оҳу армон ўлмасун ҳеч ким
Гадойи дарбадар хору паришон ўлмасун ҳеч ким
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Мадор қутби олам орифи биллаҳ кетдилар
Шариат маснадидин ул шоҳи жам тоқ кетдилар

Тариқат маҳзанидин пури дили огоҳ кетдилар
Самоъи маърифатдин оҳ ким ул моҳ кетдилар
Ҳақиқат базмиға шаҳноз ила ул шоҳ кетдилар
Скандар оби ҳайвон Хизр ила ҳамроҳ кетдилар
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Агар тошу ва гар фўлод бўлса бир назар бирлан
Эрур эрди ҳама сиймоб янглиғ бир назар бирлан
Неча мурғи ҳаво по баста бўлди бир назар бирлан
Гадойи дарбадар вораста бўлди бир назар бирлан
Яна наво топди наво кўп бенаволар бир назар бирлан
Мақоми рост топти каж адолар бир назар бирлан
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Ўшандоғ гавҳари ноёб қадрин билмадим ҳаргиз
Ҳамиша хоби ғафлат бистаридин турмадим ҳаргиз
Чунон зўри валоят урдилар тебранмадим ҳаргиз
Ки чандон таважжуҳ қилдилар сесканмадим ҳаргиз
Ҳама манзилға етди бир қадам урмадим ҳаргиз
Қайсари итларидек водариғо бўлмадим ҳаргиз
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Дариғо жону жонон кетдилар ҳам нури иймонила
Бақосиз манзилни кўрсатгучи ҳодии давроним
Ўшандоғ пийрдин қолғон қурусун бу сабил жоним
Скандар даврида бир қатра тотмай оби ҳайвоним
Бу ҳасратдин жаҳонга сиғмагай оҳ ила армоним
Қуруб кетсун Худоё эмди айвон ила кайвоним
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим

Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Бизиндек кўр диллар мажлисида эътироз айлаб
Хиромон бўлдингиз жаннат аро ҳам сарафроз айлаб
Суйунчи олди олди ризвон хурларидин эҳтироз айлаб
Йўлингизга малойик Жаброилни пешвоз айлаб
Навозиш айладилар хайра мақдам – деб ниёз айлаб
Муборак хоки пойинг осмонга эмди ноз айлаб
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Пирим айтур эдилар эй қулум фарёд қилгайсен
Ки мандин айрулиб юз дод ила бедод қилгайсен
Ўшал дам маснавийнинг байтини ҳам ёд қилгайсен
На ҳосил гарчи юз ғам дафтарин иснод қилгайсен
Қаро кунлар тушуб байтул ҳазан бунёд қилгайсен
Фироқим бирла доим хотиринг ношод қилгайсен
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Менингдек жаҳл элидин доимо озод эрдилар
Зиҳи нодон зиҳи нодон дебон безор эрдилар
Бўлуб дилсиёҳи аҳмоқ келмагай деб зор эрдилар
Муҳаббат аҳли борса гул била гулзор эрдилар
Агар завқи учун ҳар дам қизик бозор эрдилар
Имомим жоннишини Аҳмади мухтор эрдилар
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Ўшандоғ пир қадрин билмаган расвоға минг лаънат
Ки ялғон лоф урғон ошиқи шайдоға минг лаънат
Иши ўтгон сўнгра ҳар дам оху вовайлоға минг лаънат

Бухори маърифатда ташнайи аъмоға минг лаънат
Нигорим сўнгра чиқғон ул гули раъноға минг лаънат
Маъниндек зоҳири одамна мохунсоға минг лаънат
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Худоё хонадонин доимо обод қилгайсан
Аномиз бошлиғу пирзодаларни ёд қилгайсан
Ҳама аҳли ҳарамни сабр ила меътод қилгайсан
Савоби сабр бирла жумласин дилшод қилгайсан
Пиримнинг йўлларига барчасин иршод қилгайсан
Бу дунё кулфатидин ҳар замон озод қилгайсан
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Эранлар бордию дарёи нисбатидин олуб қолди
Алар бахтига пирим ним нигоҳинг солиб қолди
Навозиш топти онла нағмаю нойиқ чалиб қолди
Мани гумроҳ шундоғ раҳнамодин айрилиб қолди
Оқарғон кўзим йўлларга доим термулиб қолди
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Кел эй Гумном бас қил ҳасрату фарёди зорингни
Дариғо айладинг барбод ҳар на йўқу борини
Риё боди хазонига берубсан навбаҳорингни
Агарчи ёширибсан эл кўзидин айбу орингни
Худо зоҳир қилиб бўйиндаги кийну ниқорингни
Кўлиндин олди наррод қафо ширин нигорингни
Ки Зулқарнайни соний қутби давронимдин айрилдим
Қаро кун тушди бошға моҳи тобонимдан айрилдим.

Ушбу марсияи шарифни ҳар бир ножинсу нокасларга кўрсатилмаса ва ҳам ушбу ножинсларни суҳбатида ўқулмаса деб арз қилинур, чунки қадрига етмас. Марҳамати ҳазрати Маҳдум Хўқандий. Ушбу марсияи шариф Мулло Абдурахимниқидур. Албатта-албатта.³⁵⁴

Искандар халифага бағишланган марсия юқорида келтириб ўтканимиздек унинг шогирдлари даврасида ўқилган холос. Бинобарин, Муҳаммад Обид Намангоний айтганидек:

Тариқат ҳодийсини ҳар нечук бебошлар билмаз,
Анингдек ҳар оқар сув лаззатини тошлар билмаз.

Ажаб эрмас, кўруб қаддинг санубар қилмаса таъзим,
Улуғлар иззатин ширхора тифлу ёшлар билмаз.

На ғам озодаларга таъна тошин отсалар ноқис,
Шуён партави хуршидни хуффошлар билмаз.

Бўлуб мафтунни ҳуснинг гар йўлинг тутса ҳаёсизлар,
Хижл ўлма, тариқи шармни бебошлар билмаз.

Муҳаббат лаззатини сўрма, билмаз зоҳиди худбин,
Алар тан муддаосидин ўза кенгошлар билмаз...³⁵⁵

ИСКАНДАР ХАЛИФА – СВЯТОЙ ИЗ АРСИФА

---

³⁵⁴ Ушбу марсия Қирғизистон Республикаси Баткент вилояти Қадамжой райони Учқўрғон қишлоғида истиқомат қилган Абдужалил Абдукаримов қўлёзмасидан олинди. Ушбу қўлёзмани бизга тақдим этган Абдулхай Абдужалилович Абдукаримовга (1958 йилда туғилган) самимий миннатдорчилигимизни билдириб қоламиз.

³⁵⁵ Муҳаммад Обид Намангоний. Тухфат ул-обиддин ва анас ул-ошиқин. – Т.: “Наврўз” нашриёти, 2019. - Б.103.

В каком бы времени и месте ни жил человек, в его природе воплощены красота и добро. Однако не все рождаются в одинаковых обстоятельствах и живут одной и той же жизнью.

Жизненные пути помещают людей в разные места и сталкиваются с разными ситуациями. Именно в таких ситуациях не каждому везет остаться человеком, и в этот период добродетели в натуре многих начинают подрываться. Несмотря на гонения за гонениями, они не оставляли себя в добром деле просвещения людей.

Истинный масштаб невероятных деяний таких великих людей своего времени часто открывается только после их смерти.

Фасоль, например, представляет собой эффектное растение, которое весной и летом вырастает до двух метров в высоту, но в конце сезона заканчивается. Сосна же растет медленно, и ее слава видна спустя десятилетия. А орех грецкий начинает плодоносить спустя долгое время, но у него долгая жизнь.

Мудры также те, кто делает вещи, которые передаются из поколения в поколение в течение столь длительного времени.

Такое же мнение можно высказать и о халифе Искандаре, родившемся в селе Арсиф, прославившемся как один из муршидов ордена Накшбанди, жившем в Ферганской долине во второй половине XIX - начале 19 в. 20 век.

Салиджон Сиддиков из Арсифа сказал, что заслуги Ямухаммада Ярканди в процветании села Арсиф велики. Он приехал в село Арсиф из Яркенда в середине 19 века и вскоре его слава разнеслась по округе. К Ярмухаммаду Ярканди, в то время одному из старейшин секты Накшбандийа, стали приезжать люди издалека и беседовать с ним.

Особенно, когда к Ярмухаммаду Ярканди приходили бездетные семьи и жаловались, он давал этот совет. "Каждый

из вас должен посадить двенадцать деревьев на территории селения Арсиф и просить Аллаха облегчить их проблемы. Когда твое дерево зазеленеет, у вас родится ребенок, и жизнь вашего ребенка будет такой же долгой, как и жизнь этого дерева". Во всех семьях, которые следовали этим учениям Ярмухаммада Ярканди, действительно были дети. После этого в селе Арсиф появилась густая роща деревьев.

В конце своей жизни Хазрат Ярмухаммад Яркенди выбирает своим преемником халифа Искандара.

Говорят Ярмухаммад Яркенди умер, завещав Искандар халифу построить мечеть в Арсифе. Его могилу в народе называют "Мазарбува". Некоторые говорят, что Ярмухаммад Яркенди не остался в Арсифе, а вернулся в Ярканд.

Рассказывают, что в 40-х и 50-х годах прошлого века у кладбище "Мазарбува" в августе и сентябре проводились всенародные гуляния. Говорят, что бригадир из села Калача погиб из-за того, что его сын помочился перед Мазарбувой. В то время каждый день забивали 10-20 овец. Только человек по имени Нартоджи ходжа рубил мертвые деревья на кладбище. Мазарбува не дал остальным спилить дерево. говорят, там была рогатая змея.

В 1964-1968 годах на святом месте, где жил мулла Ярмухаммад Ярканди, действовал пионерский лагерь. В 1968 году сюда приехал первый секретарь ЦК Узбекистана Шараф Рашидов и сказал, что надо создать Республиканский дом отдыха, и таким образом был создан Дом отдыха "Арсиф".

Стоит отметить, что в ходе нашего исследования истории этого древнего кладбища в Арсифе, которое носит название Мазарбува, выяснилось следующее:

- История этого Арсифского кладбища восходит к средневековью. Потому что село было действующим в средние века, а кладбище жителей тех времен было разрушено в 60-х

годах прошлого века и стало кладбищем “Мазарбува”, то ист “Арсиф Ота”.

Искандар Халифа родился в 1845 году в селе Арсиф. Его отцом был человек по имени Мулла Каландар. Искандар халифа впервые занялся учебой в городе Коканде и своим благочестием привлек туда внимание знати.

Позже он вернулся в свою любимую деревню и стал преданным учеником Ярмухаммада Ярканди. Строительство древней мечети в Арсифе также связано с именем халифа Искандара.

В ходе исследования стало известно, что Искандар халифа был известен на земле Туркестанской как святой, комментировавший труд Джалалуддина Руми «Маснави». По словам его ученика Амони, Искандар Халифа так красиво комментировал «Маснави» Руми, что в этом отношении с ним никто не мог сравниться.

Из истории известно, что «Маснави» на протяжении веков не только давала духовную пищу для души, но и помогала людям реализовать свои желания и сделать шаги в жизни. По этой причине лидеры секты, такие как Искандар Халиф, обучали своих учеников из «Маснави» под вдохновением Мауланы Джалалуддина Руми.

Блаженные люди, такие как Искандарский халиф, которые пытались принять меры по предотвращению различных беспорядков в социальной и духовной сфере страны, искали ответов у «Маснави», искали утешения для печальных душ, искали решения их боли и страданий, и в этом путь стремился подняться духовно.

Куда бы ни приезжал Искандар халифа, он организовывал вечера чтения «Маснави», разъяснял полезные людям и их чувствам истории и учил их познавать себя через «Маснави». В результате ученики Искандарского халифа, такие как Маулави

шейх Фазиль Кохистани, мулла Теша Дамколи, Абдулла Хоканди, шейх Закария Дамколи, Абдукарим Учкургани, мулла Хай домла, Амони Аробани, мулла Турсунмухаммад Учкургани, были признаны ведущими учеными своей эпохи. который прокомментировал "Маснави".

Здесь возникает вопрос. Почему Искандарский халиф считал Джалалуддина Руми своим духовным учителем на всю жизнь?

Основная причина, по которой Маулана Джалалуддин Руми на протяжении веков заново открывался читателями всех эпох и времен, заключается в том, что он раскрывает истинную природу человека в своих произведениях. Его философские работы о самореализации продолжают восхищать человечество.

Поскольку человечество, потерявшее свою идентичность на различных улицах жизни, стремится найти ее вновь, сопровождать на этом пути может произведение Джалалуддина Руми «Маснави».

Несомненно, самым блестящим шедевром творчества Джалалуддина Руми является его произведение «Маснави Манави», состоящее из шести тетрадей. Этот труд, получивший названия «Маснави Шариф», «Море духовности», «Энциклопедия суфизма», по праву можно назвать «Книгой Мира». По словам Абдурахмана Джами:

Man chu go'yam vasfi on oliyjanob,
Nest paygambar, vale dorad kitob

Содержание: Что бы я о нем ни говорил, он не пророк, но у него есть книга.

Искандар Халифа не жил в селе Арсиф до конца жизни. Он покинул эту селу из-за беспорядков в стране из-за пришедших к власти большевиков, сказав своим ученикам: "В

такое беспокойное время мы должны идти либо в горы, либо в город". По словам Касыма Файозова из Арсифа, в конце жизни Искандар Халифа жил в селе Тахтак Беш-Бурханского района соседней Киргизии.

Искандар халифа умер в 1932 году в возрасте 87 лет. Он был святым со многими благословениями.

Говорят, что через двадцать лет после смерти Искандара Халифы существует опасность затопления села. Тогда старейшины села захотели перенести гробницу Искандара Халифы в другое место, чтобы ее не затопило. Когда для этой цели вскрыли могилу, тело Искандара Халифы стояло так, как будто его только вчера похоронили.

Об этом рассказывает Аскаралы Курбанов: "Когда мы были детьми, мы ездили в село Тах-так. В этот момент мы услышали, что могилу Искандар халифа переносят. Люди зарезали животное для жертвоприношения перед могилой и открыли могилу. Они видят, что тело халифа Искандара не гнилое. Он лежит с растущей бородой. Некоторые части савана только желтые. После этого они отнесли его тело наверх и похоронили".

Искандар Халифа был в свое время одним из лидеров тарикат Накшбандия. По этой причине его учениками стали такие великие ученые, как Амони Арабони, Мулла Фазиль, Мулла Хай Домла, Мулла Теша домла.

Еще одним из учеников халифа Искандара был шейх Мухаммад Закария Бухары Маргилани. Он родился 1910 году в селе Дам коль Ферганской области Ферганского района. Эта деревня находится недалеко от Арсифа.

Шейх Мухаммад Закария покинул свою страну во время тиранического правления коммунистов. Позже он учился у таких ученых, как шейх Абдулфаттах Абу Гудда (ум. 1997), Мулла Рамазан Бути (ум. 1990). Шейх Мухаммад Закария жил

в Медине и был ученым-ханафитом. Затем он умер в Медине в 2005 году и был похоронен на кладбище ал-Баки.

Силсила – это документ-свидетельство, показывающее, что тарикат соответствует шариату и надежен. В суфизме оно имеет форму цепочки людей, и означает шейхов, которые происходят из цепи Мухаммада (мир ему и благословение). Силсила очень важна в тарикате.

Силсила Хазрата Искандара халифа принадлежит к тариката “ Хаджаган - Накшбандия”, и в этой линии шейхи описываются поименно, учитель их пири (шейх, муршиди), учитель своего учителя и их предки один за другим до Пророка Мухаммад (с.а.в.).

Эта благородная цепь – силсилаи шариф взята из книги “Хуфия зикр” Шайха Ишана Зухриддина Кари Накшбанди Шахрихани (1927-2011).

Благородная цепь передачи сороквенной духовности (силсилаи шариф)

1. Переводитель Вселенной Мухаммад (с.а.в.)
2. Хазрати Абу Бакр Сиддик (р.а.)
3. Хазрати Салман Фарси (р.а.)
4. Хазрати Касим ибн Мухаммад (р.а.)
5. Хазрати Имам Джафари Садык (р.а.)
6. Хазрати Шайх Баязид Бистами
7. Хазрати Шайх Абул Хасан Харакани
8. Хазрати Шайх Абу Али Фармади
9. Хазрати Шайх Юсуф Хамадани
10. Хазрати Хаджа Абдухалик Гиждувани
11. Хазрати Хаджа Ариф Ревгари
12. Хазрати Хаджа Махмуд Анжир Фагнави

13. Ҳазрати Ҳаджа Али Рометани
14. Ҳазрати Ҳаджа Муҳаммад Бобои Саммаси
15. Ҳазрати Саййиди Амир Мехри Кулол
16. Ҳазрати Ҳаджа Шохи Муҳаммад Баҳоуддин
Накшбанди Увайси ал-Бухари
17. Ҳазрати Ҳаджа Алоуддин Аттар
18. Ҳазрати Мавлана Яъқуб Чархи
19. Ҳазрати Ҳаджа Убайдулло Ахрори Вали
20. Ҳазрати Муҳаммад Зоҳид
21. Ҳазрати Муҳаммад Дарвеш
22. Ҳазрати ходжа Имканаги
23. Ҳазрати Муҳаммад Боки
24. Ҳазрати Имами Раббони мужаддиди алфи сони Аҳмад
Фарук Сарханди (к.с.)
25. Ҳазрати Муҳаммад Маъсум
26. Ҳазрати Шейх Сайфуддин
27. Ҳазрати Саид Нури Муҳаммад ал-Бадвони
28. Ҳазрати Шамсуддин Джани Джанон Мазхар
29. Ҳазрати Шейх Абдулло Дехлави
30. Ҳазрати Мавлана Зиёвуддин Халид Багдади
31. Ҳазрати Аҳмад ибн Сулайман Халид Хасан Сами (к.с.)
32. Ҳазрати Аҳмад Зиёвуддин Кумушхонаги
33. Ҳазрати Хасан Хилми Кастамони (к.с.)
34. Ҳазрати Исмаил Наджоти Сағфиронболи (к.с.)
35. Ҳазрати Умар Зиёвуддин Дагистани
36. Ҳазрати Мустафо Файзи ибн Амруллох Такфурондони
37. Ҳазрати Ҳасиб Шерази
38. Ҳазрати Абдулазиз Касани
39. Ҳазрати Шейх Муҳиддин Ургути
40. Ҳазрати Имомиддин Мавлави Бухари
41. Ҳазрати Халифаи Искандар Фарғони Арсифи
42. Ҳазрати Шейх Муҳаммад Фозил Кухистони

43. Хазрати Шейх Мухаммад Шариф Хисари

В ходе нашего исследования в 2024 году мы познакомились с иршаднамой, то есть наставлением, хранящимся в доме потомков муллы Раджаба Ахунда, ученика Искандар халифа в селе Валик. По словам Абдулладжона Касимова, сына муллы Раджаба Ахунда, это иршаднаме долгое время хранилось в секрете и никому не показывалось. Знакомство с этим иршаднамой стало для нас большой новостью. Потому что до сегодняшнего дня не было серьезных новостей на эту тему.

“Иршаднаме” имеет ширину 35 см и длину 35 см. написана на палеографической бумаге 20 века. В “Иршаднаме” 1343 даты, основной текст состоит из 18 строк и написан красивым, легко читаемым шрифтом. На обороте путеводителя написано “Ин иршад Мулла Раджаб охунд” на персидско-таджикском языке, то есть этот путеводитель принадлежит Мулле Раджабу.

Из этого редкого документа известно, что Хаджи Искандар Арсифи, получивший иршад от Домлы Мухаммада Кабула, дал это иршад, то есть разрешение, своему ученику мулле Мухаммаду Раджабу Ахунду в 1343 году по хиджре, то есть в 1924 году нашей эры. Ниже мы впервые предлагаем вниманию наших читателей перевод “Иршаднаме”.

Бисмиллахир рохманир рохийм

Хвала Аллаху, просветившему сердца учёных лучами света и надушившему груди правоверных высотой своих тайн.

Благословение нашему Пророку (мир ему и благословение Аллаха), который является лидером знати и последних:

Знай, о верный искатель, то, что Аллах субханаху таала ниспослал как благо сердцам Пророка, да благословит его Бог и дарует ему мир, и из моря тайн Пророка, да благословит его

Бог и даруй ему мир, пришло как благо к Хазрату Абу Бакру Сиддику, (да будет доволен им Аллах), и от него Хазрату Салману Фарси, (да будет доволен им Аллах), и от него Хазрату Касиму ибн Мухаммаду Сиддику, (да будет доволен им Аллах), и от него пришел к Хазрату Иمامу Джафари Садику, а от него Хазрат Баязид Бистами, и от него к Хазрату Ходже Абул Хасану Харакани, и от него к Хазрату Абу Али Фармади, а от него к Хазрату Ходжа Юсуф Хамадани, а от него к Хазрату Абдул Халику Гиждувани, и от него к Хазрату Ходжа Ариф Ревгари, и от него к Хазрату Махмуду Анджиру Фагнави, и от него к Али Рометани, и от него к Мухаммаду Бабаю Самоси, и от него к Сайиди Амиру Кулолу Бухари, а от него к Хазрату Бузруку, Бахава-у- а от него к Маулане Чархи, а от него к Хазрату Ходже Убайдулле Ахрору, а от него к Хазрату Маулане Захиду и от него к Хазрату Хадже Имканаги, а от него к Хазрату Хадже Баки, и от него к Хазрату Иمامу Раббани Муджаддиду Альфи Сани, и от него к Хазрату Хадже Мухаммаду Саиду, и от него пришел к Хазрату Шейху Абдулахаду, а от него к Хазрату Ходже Мавлане, и от него Хазрату Мусе Хану, и от него Хазрату Халифу Мухаммаду Сиддику, и от него Хазрату Халифу Хусейну, и от него Хазрату Халифу Абдусаттару, и от него Хазрату Кутб Заману Халифу Домле Мухаммаду Кабилю, и от него Факиру Хакир (Искандарский халифа) и я смиренно дал разрешение на зикр и тарикат мулле Мухаммаду Раджабу с условием, что они будут увеличиваться с каждым днем, и после того, как мы дали наставления этому мулле Мухаммаду Раджабу, он продолжал придерживаться Сунны Пророка(мир ему и благословение Аллаха). Если он следует этим путем, он ведет последователей тариката, всегда выполняет то, что приказано, и всегда проявляет любовь к своему шейху.

Да благословит Аллах тех, кто следует путь истинну.
Бедный и жалкий Хаджи Искандар Арсифи. Дата 1343 года.

В этом месте об учителе Искандар халифа Кабул ишане.
Педагог Полатжон Домла Каюмов в своей книге “История и литература Коканда” высказал следующее о Кабул ишане:

“Ходжа Кабул ишан. Этот человек не поэт. Это известный человек города Кокан, ушедший из жизни в период феодализма. Сначала этот человек приехал из города Чуст и учился в медресе Мухаммад Али Хана. Одновременно с обучением он стал мюридом суфия Бадал ишана, от которого получил разрешение обучать мюрида. Сначала те, кто находился в квартале Хайдарбека II (ныне улица Шарка, 1). Потом этот двор стал узким и они вышли на нынешнюю улицу Мискина в первом квартале Бойбота и заняли место от узкой улицы и построили там дом и двор. Его дочери все еще здесь”.³⁵⁶

По сообщению автором “Хоканди латифа манокби” Ходжа Кабул ишан был великим святым, который мог предсказывать сны. Он рассказывал сновидцу толкование своего сна. Ходжа Кабул ишан умер в конце XIX века.³⁵⁷

Также о мулле Раджабе Ахунде, имя которого упоминается в иршаднаме.

Муллы Раджаб Ахунда Касимджанов (1889–1972) родился в селе Валик города Кувасой. Он больше всех служил Искандар халифу и был одним из его учеников, который смог получить наставления от Искандар халифа. Мулла Раджаб получил образование в медресе Маргилана. Затем он отправился в

---

³⁵⁶ Қаюмов П. Хўқанд тарихи ва унинг адабиёти: (материаллар ва хотиралар) / нашрга тайёрловчи А.Қаюмов; масъул муҳаррир ва сўзбоши муаллифи О.Жўрабоев. — Т.: “Тамaddon”, 2011. С.345-346.

³⁵⁷ Мухаммад Яхёхон Хўқандий. Хўқанди латиф манокби. – Т.: “Movarounnahr”, 2018. С.547.

Бухару. После серьезной болезни отца Сайид Касимв вернулся из Бухары. Он узнал тайны суфизма от муллы Абдураима.

Из этого мы можем знать, что мулла Раджаб Ахунд взял первый урок и учение суфизма у муллы Абдураима, а последнее духовное совершенство по указанию учителя получил от халифа Искандара. Он смог досконально изучить тайны единобожия и получил наставления от своего учителя. Жизнь муллы Раджаба была очень трудной. Он был арестован в 1934 году, когда в Советском Союзе начались репрессии, и большую часть жизни ему пришлось провести в тюрьме в колониях. В конце жизни он приехал в село Валик, где родился и вырос, и здесь же умер.

Ученики Искандара Халифа дали о нем прекрасные описания. Например, приезде Искандара Халифы в Араван Амони Арабани посвятил стихотворение на таджикском языке. По его словам, Искандар Халифа лучше всех интерпретировал Маснави Руми.³⁵⁸

Абдулхай сын Абдураима, известный как Мулла Хай домла, также был одним из учеников Искандар Халифа. Об этом пишет Абдусалама Умаралиев в своей книге “Мархамат уламолари”: “Мулла Хай домулла родился в 1875 году в Каратегинском уезде современного Таджикистана. Начальное образование он получил у местных ученых, а затем продолжил образование в Бухарской медресе. Абдулхай, находившийся в Кашмирской области Индии в поисках знаний, стал обладателем многих наук. Напуганный беспорядками в своей стране приехал в наш район Мархамат и поселился в селе Рохат нынешнего колхоза Годжибоев. Здесь он женился.

---

³⁵⁸ Амоний Арабоний. Исмидур Оби равон / Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, тадбил ва изоҳлар муаллифи М.Ҳасаний.– Т.: Фан, 2003. - С.4-31.

Когда начались годы репрессий и начались волнения в этих краях, он переехал на родину, в Каратыгин. В 1940-х вернулся в Мархамат и прожил там до конца жизни. Мулла Абдулхай был чрезвычайно хорошо осведомлен, но боялся политики эпохи большевиков и не мог воспитать учеников. Он даже не учил своих детей. Возможно, он думал о будущем своих детей. Он жил честной жизнью дихкана. Было выращено больше дынь, и велись научные дебаты о сортах дынь. По информации его сына Хамиджона которому сегодня 72 года, однажды он сильно поспорил с муллой Хонбута домумла по одному вопросу во время бахчевых выборов. Чтобы доказать свою правоту, он приехал домой на осле за несколько километра, неся книгу, и выиграл спор.

Однажды Мулла Хай домумла отправляется в дом своего учителя Искандара Халифа и засыпает, устав от долгого пути. Во сне Халифа Искандар советует ему, что не нужно далеко ехать, чтобы навестить меня, достаточно вместо этого дома прочесть “Меснави”. Абдулхай, который последовал этому совету, будет носить эту книгу с собой всю оставшуюся жизнь”.

Искандар халифа несколько раз женился. Когда Искандар халифа пошёл в село Иштирхан, и один из его друзей сказал: «Даже если я дам тебе золото, ты его не получишь, если я дам тебе лошадь, ты его не получишь». Если ты женишься на моей дочери, чтобы доставить мне удовольствие. «Я подарила тебе свою дочь». Таким образом, Искандар халифа женился на Саодат-хана из село Иштир-хана. Саодат Хан умер в 1938 году в возрасте 33 лет. По завещанию она был похоронена на холме в квартале Кара-Кози в селе Кызылкия.

Дети Искандар Халифа от первой жены:

1. Абдухаким кары родился в 1877 году в селе Арсиф. Умер 4 марта 1973 года в районе Рудаки (бывший Ленинский район) Таджикистана. Супруга Орзихан родилась в 1893 году. Умер 2

марта 1968 года в районе Рудаки (бывший Ленинский район) Таджикистана. Абдухаким кары всю свою жизнь занимался чтением Корана, наукой юриспруденции и тайнами суфизма. Как и его отец Искандар халиф, он занимался садоводством.

У Абдухакима кары были сын по имени Абдувахаб махсум и дочь по имени Марьямхан.

Дочь Марьямхан родилась в 1926 году в селе Арсиф. Умер 13 декабря 2006 года в районе Рудаки (бывший Ленинский район) Таджикистана.

Дети Марьямхана: Мухаммадсоли, Мамурахан, Умарали, Рахматжан, Рахимджан, Махирахан, Мухаммадсиддик.

Абдувахоб махсум родился в 1932 году в селе Арсиф, а умер 6 декабря 2002 года в районе Рудаки (бывший Ленинский район) Таджикистана.

Дети Абдувахаба махсума:

Абдуладжан, Абдулазиз, Раджабхан, Лобархан, Хамидахан, Обидахан, Огулой, Дилбархан, Сабирахан, Абдурашид, Абдумалик, Абдужалил.

В ходе исследования было установлено, что среди документа, хранящегося в архивном фонде Государственного музея истории и культуры Ферганской области, имеется документ, относящийся к имуществу семьи Искандара Халифа.

2. Раъна-хан (1880-1966) была дочерью Искандар халифа от его первой жены. Замужем за Исмаилджоном Усмонжановым из Арсифа. У нее была дочь по имени Мехринсо (1915–1987) и сын по имени Сафарали (1917–1943). Сафарали погиб во время Второй мировой войны. Мехринсо замужем за муллою Исмаилджоном Ибрагимджоновым из Арсифа. У них было две дочери по имени Махбубахан и Канаатхан. Муж Мехринсы Исмаилжан в годы репрессий был вынужден уехать из Арсифа в Таджикистан. После этого Мехринсо вышла замуж во второй

раз за человека по имени Шерали Абдураимову из села Муродкуса Кувинского района и родила детей по имени Инобатхан, Зубайдахан, Хамрали, Инайятхан, Ахмадали.

3. Ишанджан-бобо (1884-1966). Ишанджан-баба, второй сын Искандар халифа, занимался земледелием в Арсифе.

Дети Ишан-бобо:

1. Абдурахман (1926-1995).

2. Хайринисо (1937-2005).

В настоящее время его потомки проживают в Арсифе.

Абдурахман сын Ишан-баба женился на дочери Султан-кари Мухтарамхана (1930-1996). У них было десять детей.

1. Максадхан родился в 1950 году.

2. Абдураимжон (1953 - 2001).

3. Махфиратхан родился в 1958 году.

4. Салиджон родился в 1960 году.

5. Якубжон родился в 1962 году.

6. Шафоатхан родился в 1964 году.

7. Муаззамхан родился в 1967 году.

8. Мукаддамхан (1970-2001).

9. Мухлисахан родился в 1972 году.

10. Ярмухаммед родился в 1978 году.

4. Салима-хан.— дочь Искандар халифа от его первой жены. Искандар Халифа выдал замуж Салима-хана на человеке по имени Бадруддин бая из Арсифа. Она родила девочку по имени Айшахан.

5. Ходжалхан. Дочь Искандар халифа от его первой жены. Искандар Халифа выдал замуж Ходжал-хана на человеке по имени Исахан из села Кошкечик Кувинского района. От этого брака родилась девочка по имени Хидаятхан. Когда Хидаятхан выросла, она вышла замуж за молодого человека по имени

Мамарасул и родила троих детей: Хабибулло, Убайдулло, Турсунай.

Хидаятхан умер в 1974 году в возрасте 63 лет.

6. Олмасхан, вторая дочь Искандара халифа. Олмасхан была замужем за Суфибека сыном Ходжабека (1900-1957) из села Валик. Отец Суфибека Ходжабек и Искандар халифа подружились. Суфибек получил первоначальное образование при Искандар халифе, а затем в одном из медресе Бухары. Когда он приехал на отдых из Бухары, сначала умерла его мать, затем отец. Халиф Искандар, любивший Суфибека больше, чем собственное дитя, сделал его своим зятем, чтобы не оставлять его одного.

Олмас-хан прожила недолго. Из-за болезни она умерла рано, через шесть месяцев. Её похоронили под большим вязом на старинном кладбище села Валик. Суфибек привез из Кувы камень длиной более метра для могилы Олмасхана. Этот камень до сих пор хранится в гробнице.

7. От Саодатхан, второй жены Искандар халифа, родилась дочь Кароматхан.

Говорят, что после смерти дочери халифа Олмас-хана Искандар халифа выдал за Суфибека свою младшую дочь Кароматхан. После смерти Олмас-хана Искандар халифа сказал: «Мой зять не должен отчаиваться. «Если вы проявите терпение, через три года моя дочь Кароматхан достигнет половой зрелости, и я женюсь на ней», - говорит он. Таким образом, его дочь Кароматхан вышла замуж за Суфибека.

От брака Суфибека и Кароматхана родились четверо детей:

1. Зарафатхан (1935-2014).
2. Шарофатхан (1937-2019).
3. Мухаммаджон (1938-2018).
4. Ахмаджан. Родился в 1940 году.

Суфибек ушел на фронт в 1941 году. Вернулся с фронта в 1943 году. В 1944 году в возрасте 33 лет умерла его жена Зарафатхан. Об этом вспоминает его сын Ахмаджон Ходжабеков: «Однажды отец сказал матери, что если мы соберем урожай, то у нас будет свадьба». То есть он говорил о свадьбе с обрезанием. Но мама сказала, что свадьбу надо сделать как можно скорее. Потому что моя мама видела во сне своего отца. Отец пришел забрать его на тот свет.

Именно поэтому свадьба состоялась весной. Действительно, моя мать умерла вскоре после свадьбы».

Суфибек женился на другой женщине. Суфибек умер в 1957 году. Его сын Ахмаджон Ходжабеков вспоминает следующее: «Однажды мой отец сказал мне, что ты должен помочь мне, не идя в школу в этом году. «После завершения строительства дома я должен женить твоего брата в этом доме», — сказал он. Я удивился и сказал: «Моему брату только что исполнилось 20 лет. Почему ты так торопишься жениться?» Он сказал: «Сынок, мне приснился сон. Во сне стало ясно, что в этом году моя жизнь закончится. «Если мы устроим свадьбу твоему брату, то я упокоюсь с миром в своей могиле».

В конце своей жизни Искандар халифа жил в деревне Тахтак, которая находится примерно в 60 км. от деревни Арсиф. Это соответствует территории села Беш Бурхан Новкатского района Ошской области нынешней Кыргызской Республики. Здесь на службе у Искандар халифа всегда находились мюриды, такие как Соли девона, Анорбой девона, Мамазахид девона, Ташмат девона, Абдумаджид девона. Им выделили большой участок земли в знак высокого уважения к старшим. Построили чиллахану и дом Искандар халифу.

На стене у входа в сохранившуюся чиллахану Искандар халифа висит надпись на кыргызском языке:

“Святой Искандар халифа жил в этой комнате в XIX и XX веках. Он был человеком глубокой мудрости и безграничного уважения, твердо придерживавшимся ислама. Не только среди местного населения, но и среди других он славился как мудрец. Он пользовался большим уважением в народе за острый ум и чистое сердце. Те, кто приходят в мечеть, построенную его именем, всегда молятся за него. Его хорошо знают в соседних странах и посещают его могилу”.

Известный узбекский уламо из Коканда Ёркинджан Кары Фазилов (1978-2021) также посетил могилу Искандар халифа в последний день его жизни. Это событие произошло 16 июня 2021 года.

Об этом с болью писал арабский учёный Мансур Бухари:

“Выражаю соболезнования народу Туркестана, особенно народу Узбекистана, и народу Коканда, потерявшему шейха и зрелого проповедника из-за трагического происшествия вечером в среду, 6-го дня Зулькада 1442 года хиджры. Да помилует его Аллах.

Ёркин ибн Убайд Фазиль Хоканди, который был хорошо известен среди народа и молодежи своей страны, был прекрасным примером среди своих сверстников в плане призвания, распространения религии и объединения людей на благо.

Ёркинджан домла посвятил свою жизнь обучению молодежи, возвращению ее на умеренный, правильный, беспристрастный путь, ведущий к довольству Всевышнего Аллаха.

Ёркинджан домла был почти образцовым исламским деятелем прежних времен и непосредственно проникал в сердца взрослых раньше детей. Бог дал ему сладость языка, приятное качество речи, легкий стиль в пропаганде праведных дел и призыв к манерам. На собрании науки нет лени, слова

его сладки, рассказы его полны веселья, в разговоре видны знания и манеры.

Ёркинджан домла был занят знаниями и путешествиями, где бы он ни был в Средней Азии, Индии, Татарстане, Турции, Египте, он эффективно использовал свое время, не тратил его на бесполезные дела, кому-то он принес пользу, он тоже принес пользу, он принес пользу от других, и он сам ими пользовался. Он овладел многими науками, тщательно изучал языки, а когда говорил, благодаря данным ему от Бога навыкам красноречия и влияния на людей, захватывал и пленял сердца и обращал на себя внимание людей.

Его лекции были полны пользы. Он упоминал аят Каримы и интерпретировал его с помощью информации, найденной в книгах тафсира, приводя доказательства из хадисов Набави и объясняя цели шариата, давая мутамат (т. цитируя сообщения праведных предшественников и, наконец, положения современных ученых, упоминая их научные выводы, он говорил что-нибудь интересное, что взбудоражило бы умы, и заканчивал свою речь чудесным легким стилем.

Я встретил его в августе 2018 года в Ферганской долине. Наша душа встретила раньше нашего тела. Как будто мы хорошо знаем друг друга много лет. Каким праведным товарищем он был. Он сопровождал меня в нескольких местах Узбекистана. Затем он отправился в Каир. Я встретил его в январе 2019 года, а следующая наша встреча состоялась в январе 2020 года в Каире. Вместе с шейхами на собраниях знаний, занятиях, поиске книг, посещении святых и праведных людей, знакомстве с науками, взаимных дискуссиях о различных науках, во время уроков, углубленном изучении некоторых тем, переводе некоторых страниц, поиске ключей (информация), которые открывают не до конца понятные вопросы. Мы приятно провели время.

В день своей смерти он связался со мной через социальные сети и сообщил, что нашел могилу нашего шейха, которую вместе искал. (Шейх, которого мы искали) Учителем шейха Мухаммада Закарии Бухари Мадани был шейх Искандар Халифа. Ёркинджан домла поехал навестить могилу этого (Искандара Халифа) в селе Бешбурхан Киргизии и через несколько часов погиб в автокатастрофе на дороге, по милости Божией. Да помилует его Аллах.

Конечно, смерть Ёркинджан домла – это большая утрата, впечатляющая катастрофа и одно из бедствий века. Нет, мы говорим это не только потому, что потеряли уникального талантливого шейха и проповедника, но найти таких влиятельных исламских деятелей внутри исламской уммы непросто. Инна лилляхи и инна илейхи роджиуун.³⁵⁹

---

³⁵⁹ <https://islom.uz/> Ёркинджан домланинг вафоти аср мусибатларидан биридир (хижрий 1398-1442)

ISKANDAR KHALIFA IS A SAINT FROM ARSIF

No matter what time and place a person lives, beauty and goodness are embodied in his nature. However, not everyone is born into the same circumstances and lives the same life.

Life paths place people in different places and face different situations. It is in such situations that not everyone is lucky enough to remain human, and during this period the virtues in the nature of many begin to be undermined. Despite persecution after persecution, they did not abandon themselves in the good work of educating people.

The true extent of the incredible deeds of such great men of their time is often revealed only after their death.

The bean, for example, is a showy plant that grows up to two meters tall in the spring and summer, only to die out at the end of the season. Pine grows slowly, and its glory is visible after decades. And the walnut begins to bear fruit after a long time, but it has a long life.

Those who do things that are passed on from generation to generation for such a long time are also wise.

Salijon Siddikov from Arsif said that the merits of Yarmuhammad Yarkandi in the prosperity of the village of Arsif are great. He came to the village of Arsif from Yarkand in the middle of the 19th century and soon his fame spread throughout the region. People from afar began to come to Yarmuhammad Yarkandi, at that time one of the elders of the Naqshbandiyya sect, and talk with him.

Especially when childless families came to Yarmuhammad Yarkendi and complained, he gave this advice. "Each of you should plant twelve trees in the territory of the village of Arsif and ask Allah to ease their problems. When your tree turns green, you

will have a child, and your child will live as long as the life of this tree." All the families that followed these teachings of Yarmuhammad Yarkandi did indeed have children. After that, a dense grove of trees appeared in the village of Arsif.

At the end of his life, Hazrat Yarmuhammad Yarkendi chooses Caliph Iskandar as his successor.

They say Yarmuhammad Yarkandi died, bequeathing Iskandar Caliph to build a mosque in Arsif. His grave is popularly called "Mazarbuva". Some say that Yarmuhammad Yarkandi did not stay in Arsif, but returned to Yarkand.

They say that in the 40s and 50s of the last century, national celebrations were held at the cemetery "Mazarbuva" in August and September. It is said that the foreman from the village of Kalacha died because his son urinated in front of Mazarbuva. At that time, 10-20 sheep were slaughtered every day. Only a man named Nartoji Khodja was cutting dead trees in the cemetery. Mazarbuva did not let the others cut down the tree. they say there was a horned snake.

In 1964-1968, a pioneer camp operated at the holy place where Mullah Yarmuhammad Yarkandi lived. In 1968, the first secretary of the Central Committee of Uzbekistan, Sharaf Rashidov, came here and said that it was necessary to create a Republican rest house, and thus the Arsif rest house was created.

It is worth noting that in the course of our study of the history of this ancient cemetery in Arsif, which is called Mazarbuva, the following was revealed:

- The history of this Arsif cemetery dates back to the Middle Ages. Because the village was active in the Middle Ages, and the cemetery of the inhabitants of those times was destroyed in the 60s of the last century and became the cemetery "Mazarbuva", then "Arsif Ota".

Iskandar Khalifa was born in 1845 in the village of Arsif. His father was a man named Mulla Qalandar. Iskandar Khalifa first studied in the city of Kokand and attracted the attention of the nobility with his piety.

He later returned to his beloved village and became a devoted disciple of Yarmuhammad Yarkandi. The construction of an ancient mosque in Arsif is also associated with the name of Caliph Iskandar.

During the study, it became known that Iskandar Caliph was known in the land of Turkestan as a saint who commented on the work of Jalaluddin Rumi "Masnavi". According to his student Amoni, Iskandar Khalifa commented on Rumi's Masnavi so beautifully that no one could compare with him in this regard.

It is known from history that for centuries "Masnavi" not only provided spiritual food for the soul, but also helped people realize their desires and take steps in life. For this reason, sect leaders such as Iskandar Khalif taught their Masnawi disciples under the inspiration of Maulana Jalaluddin Rumi.

Wherever Iskandar Khalifa came, he organized evenings of reading "Masnavi", explained stories useful to people and their feelings and taught them to know themselves through "Masnavi". As a result, students of the Iskandar Caliph, such as Maulavi Sheikh Fazil Kohistani, Mullah Tesha Damkoli, Abdullah Khokandi, Sheikh Zakaria Damkoli, Abdukarim Uchkurgani, Mullah Hay Domla, Amoni Arobani, Mullah Tursunmuhammad Uchkurgani, were recognized as the leading scientists of their era. who commented "Masnavi".

This raises a question. Why did the Iskandar Caliph consider Jalaluddin Rumi to be his spiritual teacher for life?

The main reason why Maulana Jalaluddin Rumi has been rediscovered over the centuries by readers of all eras and times is that he reveals the true nature of man in his works. His

philosophical works on self-realization continue to fascinate humanity.

Since humanity, having lost its identity in various streets of life, strives to find it again, the work of Jalaluddin Rumi "Masnavi" can accompany us on this path.

Undoubtedly, the most brilliant masterpiece of Jalaluddin Rumi's work is his work "Masnavi Manavi", consisting of six notebooks. This work, called "Masnavi Sharif", "Sea of Spirituality", "Encyclopedia of Sufism", can rightfully be called the "Book of Peace". According to Abdurahman Jami:

Ман чу гўям васфи он олийжаноб,
Нест пайгамбар, вале дорад китоб.

Contents: Whatever I say about him, he is not a prophet, but he has a book.

Iskandar Khalifa did not live in the village of Arsif until the end of his life. He left this village because of the unrest in the country because of the Bolsheviks who came to power, telling his students: "In such a turbulent time, we must go either to the mountains or to the city." According to Kasym Fayozov from Arsif, at the end of his life, Iskandar Khalifa lived in the village of Takhtak in the Besh-Burkhan region of neighboring Kyrgyzstan.

Iskandar Khalifa died in 1932 at the age of 87. He was a saint with many blessings.

It is said that twenty years after the death of Iskandar Khalifa there is a danger of flooding the village. Then the elders of the village wanted to move the tomb of Iskandar Khalifa to another place so that it would not be flooded. When the grave was opened for this purpose, the body of Iskandar Khalifa stood as if he had been buried just yesterday.

Askaraly Kurbanov tells about this: "When we were children, we went to the village of Takh-tak. At that moment we heard that the tomb of Iskandar Caliph was being moved. People

slaughtered an animal for sacrifice in front of the grave and opened the grave. They see that the body of Caliph Iskandar is not rotten. He lies with a growing beard. Some parts of the shroud are only yellow. After that, they took his body upstairs and buried it.”

Iskandar Khalifa was once one of the leaders of the Naqshbandi tariqa. For this reason, such great scientists as Amoni Araboni, Mullah Fazil, Mullah Khai Domla became his students.

Another of the students of Caliph Iskandar was Sheikh Muhammad Zakaria Bukhari Margilani. He was born in 1910 in the village of Damkol, Fergana district, Fergana region. This village is located near Arsif.

Sheikh Muhammad Zakaria fled his country during the tyrannical rule of the communists. Later he studied with such scholars as Sheikh Abdulfattah Abu Gudda (d. 1997), Mullah Ramadan Buti (d. 1990). Sheikh Muhammad Zakaria lived in Medina and was a Hanafi scholar. He then died in Medina in 2005 and was buried in the al-Baqi cemetery.

Silsila is a document-evidence showing that the tariqah is in accordance with Sharia and is reliable. In Sufism, it takes the form of a chain of people, and means sheikhs who come from the chain of Muhammad (peace and blessings be upon him). Silsila is very important in the tariqa.

The silsila of Hazrat Iskandar Caliph belongs to the “Khajagan-Nashkbandiya” tariqa, and in this line the sheikhs are described by name, their teacher piri (sheikh, murshidi), the teacher of their teacher and their ancestors one by one until the Prophet Muhammad (s.a.v.) .

This noble chain - silsilai sharif is taken from the book "Khufiya dhikr" by Shaikh Ishan Zuhridin Kari Naqshbandi Shahrikhani (1927-2011).

The Noble Chain of Transmission of Sovereign Spirituality (Silsilai Sharif)

1. Master of the Universe Muhammad (s.a.v.)
2. Hazrati Abu Bakr Siddique (r.a.)
3. Khazrati Salman Farsi (r.a)
4. Khazrati Qasim ibn Muhammad (r.a.)
5. Khazrati Imam Jafari Sadiq (r.a.)
6. Hazrati Sheikh Bayazid Bistami
7. Hazrati Shaikh Abul Hasan Harakani
8. Hazrati Shaikh Abu Ali Farmadi
9. Hazrati Shaikh Yusuf Hamadani
10. Khazrati Hajja Abdukhalik Gijduvani
11. Khazrati Hajja Arif Revhari
12. Khazrati Hajja Mahmud Anjir Fagnavi
13. Khazrati Hajja Ali Rometani
14. Khazrati Hajja Muhammad Boboi Sammasi
15. Hazrati Sayyidi Amir Mehri Kulol
16. Khazrati Hajja Shokhi Muhammad Bahouddin
Naqshbandi Uvaysi al-Bukhari
17. Hazrati Haja Alouddin Attar
18. Khazrati Mawlana Yaqub Charkhi
19. Khazrati Hajja Ubaydullo Ahrori Vali
20. Khazrati Muhammad Zohid
21. Khazrati Muhammad Darvesh
22. Khazrati Khozha Imkanagiy
23. Khazrati Muhammad Boki
24. Hazrati Imomi Rabboni muzhaddidi alfi soniy Ahmad
Foruk Sarkhandi
25. Khazrati Mukhammad Masum
26. Hazrati Sheikh Saifuddin
27. Khazrati Said Nuri Muhammad al-Badvoni
28. Khazrati Shamsuddin Joni Jonon Mazhar
29. Hazrati Shaikh Abdullo Dehlavi

30. Khazrati Mawlana Ziyovuddin Khalid Baghdadi
31. Khazrati Ahmad ibn Sulaiman Khalid Hasan Somi
32. Hazrati Ahmad Ziyovuddin Kumushkhonagi
33. Khazrati Hasan Hilmi Kastamoni
34. Khazrati Ismoil Najoti Sagfironboli
35. Khazrati Umar Ziyovuddin Dagistani
36. Khazrati Mustafo Fayzi ibn Amrulloh Takfurondoni
37. Khazrati Hasib Sherazi
38. Khazrati Abdulaziz Kasani
39. Hazrati Sheikh Muhiddin Urguti
40. Khazrati Imomiddin Mavlavi Bukhori
41. Khazrati Halfai Iskandar Fargoni Arsifi
42. Hazrati Shaikh Muhammad Fozil Kuhistoni
43. Hazrati Shaikh Muhammad Sharif Hisari

During our research in 2024, we came across the irshadnama, or list instruction, kept in the house of the descendants of Mullah Rajab Akhund, a disciple of Iskandar Caliph in the village of Valik. According to Abdullajon Kasimov, the son of Mullah Rajab Akhund, this irshadnama was kept secret for a long time and was not shown to anyone. Getting to know this irshadnama was big news for us. Because until today there was no serious news on this topic.

“Irshadnama” is 35 cm wide and 35 cm long. It is written on paleographic paper of the 20th century. There are 1343 dates in “Irshad-name”, the main text consists of 18 lines and is written in a beautiful, easy-to-read font. On the back of the guidebook is written “In irshad Mullah Rajab okhund” in Persian-Tajik, that is, this guidebook belongs to Mullah Rajab.

From this rare document it is known that Haji Iskandar Arsifi, who received irshad from Domla Muhammad Kabul, gave this irshad, that is, permission, to his disciple Mullah Muhammad

Rajab Akhund in 1343 AH, that is, in 1924 AD. Below, for the first time, we offer to the attention of our readers a translation of “Irshad-name”.

“Bismillahir rohmanir rohiim”

Praise be to Allah, who has enlightened the hearts of the learned with rays of light and perfumed the breasts of the faithful with the height of his secrets.

Blessings upon our Prophet (peace and blessings of Allaah be upon him), who is the leader of the nobility and the latter:

Know, O true seeker, that which Allah subhanahu ta'ala sent down as goodness to the hearts of the Prophet (may God bless him and grant him peace), and from the sea of secrets of the Prophet (may God bless him and grant him peace), came as goodness to Hazrat Abu Bakr Siddiq (may Allah be pleased with him), and from him to Hazrat Salman Farsi (may Allah be pleased with him), and from him to Hazrat Qasim ibn Muhammad Siddiq (may Allah be pleased with him), and from him came to Hazrat Imam Ja'fari Sadiq (may Allah be pleased with him), and from him to Hazrat Bayazid Bistami (may Allah be pleased with him), and from him to Hazrat Khwaja Abul Hasan Harakani (may Allah be pleased with him), and from him to Hazrat Abu Ali Farmadi (may Allah be pleased with him), and from him to Hazrat Khwaja Yusuf Hamadani (may Allah be pleased with him), and from him to To Hazrat Abdul Khaliq Gijduvani, and from him to Hazrat Khwaja Arif Revhari, and from him to Hazrat Mahmud Anjir Fagnavi, and from him to Ali Rometani, and from him to Muhammad Babai Samosi, and from him to Sayyidi Amir Kulol Bukhari, and from him to Hazrat Buzruk, Bahawa-u- and from him to Maulana Charkhi, and from him to Hazrat Khwaja Ubaidullah Akhror, and from him to Hazrat Maulana Zahid, and from him to Hazrat

Khwaja Imkanagi, and from him to Hazrat Khwaja Baqi, and from him to Hazrat Imam Rabbani Mujaddid Alfi Sani, and from him to Hazrat Khwaja Muhammad Said, and from him came to Hazrat Sheikh Abdulahad, and from him to Hazrat Khwaja Mawlana, and from him Hazrat Musa Khan, and from him Hazrat Khalifa Muhammad Siddique, and from him Hazrat Khalifa Hussain, and from him Hazrat Khalifa Abdusattar, and from him Hazrat Qutb Zaman Khalifa Domla Muhammad Qabil, and from him Faqir Hakir (Iskandar Khalifa) and I humbly gave permission for dhikr and tariqah to Mullah Muhammad Rajab with the condition that they would increase day by day, and after we instructed this Mullah Muhammad Rajab, he continued to adhere to the Sunnah of the Prophet (peace and blessings of Allah be upon him). If he follows this path, he leads the followers of the tariqah, always carries out what is ordered, and always shows love for his Sheikh.

May Allah bless those who follow the true path. Poor and pitiful Haji Iskandar Arsifi. Date 1343”.

In this place about the teacher of Iskandar Caliph Kabul Ishan. The teacher Polatjon Domla Kayumov in his book “History and Literature of Kokand” said the following about Kabul Ishan:

“Khoja Kabul Ishan. This man is not a poet. He is a famous person of the city of Kokand, who passed away during the feudal period. At first, this man came from the city of Chust and studied at the madrasah of Muhammad Ali Khan. At the same time as studying, he became a murid of the Sufi Badal Ishan, from whom he received permission to teach a murid. At first, those who were in the quarter of Khaydarbek II (now Sharka Street, 1). Then this courtyard became narrow and they went to the current Miskin Street in the first quarter of Boybot and took a place from the

narrow street and built a house and courtyard there. His daughters are still here” .³⁶⁰

According to the author of "Khokandi Latifa Manokibi" Khoja Kabul Ishan was a great saint who could predict dreams. He would tell the dreamer the interpretation of his dream. Khoja Kabul Ishan died at the end of the 19th century.

Also about Mullah Rajab Akhund, whose name is mentioned in the testimony.³⁶¹

Also about Mullah Rajab Akhund, whose name is mentioned in the irshadname.

Mullah Rajab Akhund Kasimjanov (1889-1972) was born in the village of Valik in the city of Kuvasoy. He served Iskandar Caliph more than anyone else and was one of his students who was able to receive instructions from Iskandar Caliph. Mullah Rajab received his education in the madrasah of Margilan. Then he went to Bukhara. After his father's serious illness, Sayyid Kasimv returned from Bukhara. He learned the secrets of Sufism from Mullah Abduraim.

From this we can know that Mullah Rajab Akhund took his first lesson and teaching of Sufism from Mullah Abduraim, and received his final spiritual perfection from Caliph Iskandar on the instructions of his teacher. He was able to thoroughly study the secrets of monotheism and received instructions from his teacher. Mullah Rajab's life was very difficult. He was arrested in 1934, when repressions began in the Soviet Union, and he had to spend most of his life in prison in the colonies. At the end of his life, he came to the village of Valik, where he was born and raised, and died there.

---

³⁶⁰ Qayumov P. Xo'qand tarixi va uning adabiyoti: (materiallar va xotiralar) / nashrga tayyorlovchi A.Qayumov; mas'ul muharrir va so'zboshi muallifi O.Jo'raboyev. — T.: "Tamaddun", 2011. P.345-346.

³⁶¹ Muhammad Yahyoxon Xo'qandiy. Xo'qandi latif manoqbi. — T.: "Movarounnahr", 2018. P.547.

The disciples of Iskandar Khalifa gave excellent descriptions of him. For example, Amoni Arabani dedicated a poem in Tajik to the arrival of Iskandar Khalifa in Aravan. According to him, Iskandar Khalifa best interpreted Rumi's Masnavi.³⁶²

Abdulhay son of Abduraim, known as Mulla Khai domla, was also one of the students of Iskandar Khalifa. Abudusalama Umaraliev writes about this in his book "Markhamat ulamolari": "Mulla Khai domulla was born in 1875 in the Karategin district of modern Tajikistan. He received his primary education from local scholars, and then continued his education at the Bukhara madrasah. Abdulhay, who was in the Kashmir region of India in search of knowledge, became the owner of many sciences. Frightened by the unrest in his country, he came to our district of Markhamat and settled in the village of Rokhat of the current Tozhiboev collective farm. Here he got married.

When the years of repression began and unrest began in these parts, he moved to his homeland, to Karategin. In the 1940s he returned to Markhamat and lived there until the end of his life. Mulla Abdulkhay was extremely knowledgeable, but he was afraid of the politics of the Bolshevik era and could not make disciples. He didn't even teach his children. Perhaps he was thinking about the future of his children. He lived an honest life as a dihkan (peasant). More melons were grown, and there was scientific debate about melon cultivars. According to his son Hamidjon, who is 72 years old today, he once had a strong argument with Mullah Khonbut domulla on one issue during the melon elections. To prove his case, he rode home a few kilometers away on a donkey, carrying a book, and won the bet.

On one occasion, Mulla Hai domullah goes to the house of his teacher Iskandar Khalifa and falls asleep, tired from the long

---

³⁶² Amoniy Araboniy. Ismidur Obi ravon / Nashrga tayyorlovchi, so'zboshi, tadbil va izohlar muallifi M.Hasaniy.- T.: Fan, 2003. P.4-31.

journey. In Khalifa's dream, Iskandar advises him that he does not need to go far to visit me, it is enough to read Masnavi at home instead. Abdulhay, who followed this advice, will carry this book with him for the rest of his life."

Iskandar Khalifa married several times. When Iskandar the Caliph went to the village of Ishtirkhan, and one of his friends said: "Even if I give you gold, you won't get it, if I give you horses, you won't get it." If you marry my daughter to please me. "I gave you my daughter." Thus, Iskandar Khalifa married Saodat Khan from the village of Ishtir Khan. Saodat Khan died in 1938 at the age of 33. According to her will, she was buried on a hill in the Kara-Kozi quarter of the village of Kyzylkiya.

Children of Iskandar Khalifa from his first wife:

1. Abdukhakim Kary was born in 1877 in the village of Arsif. He died on March 4, 1973 in the Rudaki district (former Lenin district) of Tajikistan. His wife Orzihan was born in 1893. He died on March 2, 1968 in the Rudaki district (former Lenin district) of Tajikistan. Abdukhakim Kary spent his entire life reading the Koran, studying jurisprudence and the secrets of Sufism. Like his father Iskandar Khalif, he was involved in gardening.

Abdukhakim Kary had a son named Abduvahab Makhsum and a daughter named Maryamkhan.

His daughter Maryamkhan was born in 1926 in the village of Arsif. He died on December 13, 2006 in the Rudaki district (former Lenin district) of Tajikistan. Children of Maryamkhan: Muhammadsoli, Mamurakhan, Umarali, Rakhmatjan, Rahimjan, Makhirakhan, Muhammadsiddik.

Abduvahob Makhsum was born in 1932 in the village of Arsif, and died on December 6, 2002 in the Rudaki region (former Leninsky district) of Tajikistan.

Children of Abduvahab Makhsum:

Abdulladzhan, Abdulaziz, Rajabkhan, Lobarkhan,

Hamidakhan, Obidakhan, Oguloy, Dilbarkhan, Sabirahan, Abdurashid, Abdumalik, Abdujalil.

During the study, it was established that among the document stored in the archives of the State Museum of History and Culture of the Fergana Region, there is a document relating to the property of the family of Iskandar Khalifa.

2. Rana Khan (1880-1966) was the daughter of Iskandar Khalifa by his first wife. She was married to Ismaildzhon Usmonzhanov from Arsif. She had a daughter named Mehrinsoe (1915-1987) and a son named Safarali (1917-1943). Safarali was killed in World War II. Mehrinsoe married Mullah Ismaildzhon Ibragimdzhonov from Arsif. They had two daughters named Mahbubahan and Kanaatkhan. Mehrinsoe Ismaildzhon's husband was forced to leave Arsif for Tajikistan during the years of repression. After that, Mehrinsoe married a second time to a man named Sherali Abduraimova from the village of Murodkusa in the Quva district and gave birth to children named Inobatkhan, Zubaidahan, Khamrali, Inayatkhan, Akhmadali.

3. Ishan-bobo (1884-1966). Ishan Baba, the second son of Iskandar Caliph, was engaged in agriculture in Arsif.

Children of Ishan-bobo:

1. Abdurakhman (1926-1995). 2. Khairiniso (1937-2005).

Currently, his descendants live in Arsif.

Abdurahman, the son of Ishan Baba, married the daughter of Sultan-kari Mukhtaramkhan (1930-1996). They had ten children.

1. Maksadkhan was born in 1950.

2. Abduraimjon (1953 - 2001).

3. Mahfiratkhan was born in 1958.

4. Salijon was born in 1960.

5. Yakubjon was born in 1962.

6. Shafokatkhon was born in 1964.

7. Muazzamkhan was born in 1967.

8. Mukaddamkhan (1970-2001).

9. Mukhlisakhan was born in 1972.

10. Yarmukhammed was born in 1978.

4. Salima Khan is the daughter of Iskandar Khalifa from his first wife. Iskandar Khalifa married Salima Khan to a man named Badriddinbaya from Arsif. She gave birth to a girl named Ayshakhan.

5. Khojalkhan. Daughter of Iskandar Khalifa from his first wife. Iskandar Khalifa married Khojalkhan to a man named Isakhan from the village of Koshkechik in the Kuva district. A girl named Hidayatkhan was born from this marriage. When Hidayatkhan grew up, she married a young man named Mamarasul and gave birth to three children: Khabibullo, Ubaidulla, Tursunay. Hidayatkhan died in 1974 at the age of 63.

6. Olmaskhan. Second daughter of Iskandar Caliph. Olmaskhan was married to Sufibek's son Khojabek (1900-1957) from the village of Valik. Sufibek's father Khojabek and Iskandar Khalifa became friends. Sufibek received his initial education under the Iskandar Caliph, and then in one of the madrassas of Bukhara. When he came on vacation from Bukhara, first his mother died, then his father. Caliph Iskandar, who loved Sufibek more than his own child, made him his son-in-law so as not to leave her alone. Sufibekka marries her daughter Olmaskhan. But Olmaskhan did not live long. Due to illness, he died early, after six months. He was buried under a large elm tree in the ancient cemetery of the village of Valik. Sufibek brought a stone more than a meter long from Kuva for Olmaskhan's grave. This stone is still kept in the tomb.

7. From Sadoatkhan, the second wife of Iskandar Caliph, a daughter, Karomatkhan, was born.

They say that after the death of the caliph Olmaskhan's daughter, Iskandar the caliph married his youngest daughter

Karomatkhana to Sufibek. After the death of Olmas Khan, Iskandar the Khalifa said: "My son-in-law should not despair. "If you are patient, in three years my daughter Karomathan will reach puberty and I will marry her," he says. Thus, his daughter Karomathan married Sufibek.

Four children were born from the marriage of Sufibek and Karomathan:

1. Zarafatkhan (1935-2014).
2. Sharofatkhan (1937-2019).
3. Muhammadjon (1938-2018).
4. Ahmadzhan. Born in 1940.

Sufibek went to the front in 1941. Returned from the front in 1943. In 1944, at the age of 33, his wife Zarafatkhan died. His son Akhmadjon Khojabekov recalls this: "Once my father told his mother that if we reap the harvest, we will have a wedding." That is, he was talking about a wedding with circumcision. But my mother said that the wedding should be done as soon as possible. Because my mother saw her father in a dream. His father came to take him to the next world.

That is why the wedding took place in the spring. Indeed, my mother died shortly after the wedding."

Sufibek married another woman. Sufibek died in 1957. His son Akhmadzhon Khojabekov recalls the following: "One day my father told me that you should help me by not going to school this year. "After the house is completed, I must marry your brother to this house," he said. I was surprised and said, "My brother just turned 20 years old. Why are you in such a hurry to get married? He said, "Son, I had a dream. In the dream it became clear that this year my life would end. "If we arrange a wedding for your brother, then I will rest in peace in my grave."

At the end of his life, Iskandar Khalifa lived in the village of Takhtak, which is about 60 km away. from the village of Arsif. This

corresponds to the territory of the village of Besh Burkhan, Novkat district, Osh region of the current Kyrgyz Republic. Here, in the service of Iskandar Caliph, there were always murids, such as Soli Devon, Anorboy Devon, Mamazahid Devon, Tashmat Devon, Abdumajid Devon. They were given a large plot of land as a sign of high respect for their elders. They built a chillakhana and a house for Iskandar Caliph.

On the wall at the entrance to the preserved chillakhana of the Iskandar Caliph there is an inscription in Kyrgyz:

“Saint Iskandar Khalifa lived in this room in the 19th and 20th centuries. He was a man of deep wisdom and boundless respect, who firmly adhered to Islam. Not only among the local population, but also among others, he was famous as a sage. He was highly respected by the people for his sharp mind and pure heart. Those who come to the mosque built in his name always pray for him. He is well known in neighboring countries and his grave is visited.”

The famous Uzbek ulamo from Kokand Yorkinjan Kara Fazilov (1978-2021) also visited the grave of Iskandar Caliph on the last day of his life. This event occurred on June 16, 2021.

The Arab scholar Mansur Bukhari wrote about this with pain:

“I express my condolences to the people of Turkestan, especially the people of Uzbekistan, and the people of Kokan, who lost a sheikh and a mature preacher due to a tragic incident on Wednesday evening, the 6th day of Zulkad 1442 AH. May Allah have mercy on him.

Yorkin ibn Ubayd Fazil Khokandi, who was well known among the people and youth of his country, was an excellent example among his peers in terms of vocation, spreading religion and uniting people for good.

Yorkinjan Domla devoted his life to teaching young people, returning them to a moderate, correct, impartial path leading to the pleasure of Allah Almighty.

Yorkinjan Domla was almost an exemplary Islamic figure of former times and directly penetrated the hearts of adults before children. God gave him a sweet tongue, a pleasant quality of speech, an easy style in promoting righteous deeds, and a call to manners. At a meeting of science there is no laziness, his words are sweet, his stories are full of fun, his knowledge and manners are visible in his conversation.

Yorkinjan Domla was busy with knowledge and travel, wherever he was in Central Asia, India, Tatarstan, Turkey, Egypt, he used his time effectively, did not waste it on useless things, he brought benefit to someone, he also brought benefit, he benefited from others, and he himself benefited from them. He mastered many sciences, carefully studied languages, and when he spoke, thanks to the God-given skills of eloquence and influence on people, he captured and captivated hearts and attracted the attention of people.

His lectures were full of usefulness. He mentioned the verse of Karima and interpreted it with the help of information found in the books of tafsir, citing evidence from the Hadith of Nabawi and explaining the goals of Sharia, giving mutamat (i.e. quoting the reports of the righteous predecessors and finally the provisions of modern scientists, mentioning their scientific conclusions, he said something interesting that would excite minds, and ended his speech in a wonderfully easy style.

I met him in August 2018 in the Fergana Valley. Our soul met before our body. It's like we've known each other well for many years. What a righteous comrade he was. He accompanied me to several places in Uzbekistan. Then he went to Cairo. I met him in January 2019, and our next meeting took place in January 2020 in Cairo. Together with the sheikhs in knowledge meetings, classes, searching for books, visiting saints and righteous people, getting to know the sciences, mutual discussions about various sciences,

during lessons, in-depth study of some topics, translating some pages, searching for keys (information) that do not open completely understandable questions. We had a nice time.

On the day of his death, he contacted me through social networks and said that he had found the grave of our sheikh, which he had been looking for together. (The Sheikh we were looking for) The teacher of Sheikh Muhammad Zakaria Bukhari Madani was Sheikh Iskandar Khalifa. Yorqinjan Domla went to visit the grave of this (Iskandar Khalifa) in the village of Beshburkhan in Kyrgyzstan and a few hours later he died in a car accident on the road, by the grace of God. May Allah have mercy on him.

Of course, the death of Yorqinjan Domla is a great loss, an impressive catastrophe and one of the disasters of the century. No, we are saying this not only because we have lost a unique and talented sheikh and preacher, but it is not easy to find such influential Islamic figures within the Islamic Ummah. Inna lillahi and inna ileikhi rojiuun.³⁶³

[https://islom.uz/Yorqinjon_domlaning_vafoti_asr_musibatlaridan_biridir_\(hijriy_1398-1442\)](https://islom.uz/Yorqinjon_domlaning_vafoti_asr_musibatlaridan_biridir_(hijriy_1398-1442))

МУЛЛ ТЕША ДАМКЎЛИЙ БАЙТЛАРИ

КИМЌИ ХАРОБОТИЙ

~ 433 ~

1

Тариқат йўлини излаганман ҳақиқатдин адашганман,
Муҳаббатни тополмай баҳрасиз доим адашганман.

Висолингга еткургин бир дами ман шоҳон бўлсам,
Кеча-кундуз сани деб оҳ уруб йўлдан адашганман.

Зану фарзанд деб меҳнат машаққат жонима солдим,
Азизлардин бўлуб маҳрум чароғимдан адашганман.

Илоҳи раҳм қил бир нотавон хастаи ғарибинга,
Яна бир мани висолингга еткур йўлдан адашганман.

2

Азизи қиблагоҳим Ҳазрати Шоҳимдин айрилдим,
Ҳурмати ошнам Ҳазрати муршидимдин айрилдим.

Жаҳонни кездим ҳаргиз тополмай ҳамдами солиҳ,
Гиёҳу мисли райҳон иси истаб жонимдин айрилдим.

Ғариблик бирла Шоҳ Қосим аз сиддик дил бирла
Карамлик подшоҳи одили адлимдин айрилдим.

3

Ғаввоси бўлуб муҳаббатнинг дарёсида,
Карамлик подшоҳимга боргим келур.

Ҳақиқатни кўзлаб доим Ҳақдин тилаб
Ломаконға ўзим ташлаб боргим келур.

Зоти улуг Ҳазрати хоҷам Искандарим,
Шоҳ Қосим жоним қурбон қилғум келур.

4

Хўблар ичра нозанин пирим
Кечалари тонг отгунча фирим.

Зўр уруб исми зоти ила пирим,
Раҳбари кул мутаққий пирим.

Ғайрати бўлса ҳар каси ё раб,
Субҳ дамда мадад берур пирим.

Олам ичра ҳожатбарор пирим,
Марғзор Фарғона аро пирим.

Ғайрати сийрати шижоатнок
Азизлар ичра паҳлавон пирим.

Шоҳ Қосим ҳамиша ҳимматда бўл,
Ҳар мурода еткурур пирим.

5

Эй Шайхзода Қосим ҳолим баён айлай,
Марғзори Фарғонада муршидим бор.

Шоҳимардон йўлларида пойтахтидур,
Ўш устида азизимдан мозорим бор.

Ҳожатбарор, Хожа Аҳрор валийлар,
Соҳибқирон олам ичра муршидим бор.

Остонида шоҳу гадо баробардур,
Шоҳи Қосим ҳиммат қилинг муршидим бор.

6

Азизим муршидим руҳи равонимни соғиндим,
Ҳамиша тарбияткор ман ақтобимни соғиндим.

Бу нафсим куйига юрдим бўлиб овораи олам,
Йўлимни ман тополмай жони жононимни соғиндим.

Азиз жонинг фидо айлаб назар қил Шоҳ Қосимжон,
Жаноби шоҳи поки ҳазрати Офоқимни соғиндим.

7

Заҳи шоҳи карамлик подшоҳи пешвоим бор,
Мурода мақсадимга тарбият айлгувчим бор.

Жами ҳожатларимни бергучи ул шаҳсуворим бор,
Муҳаббат йўлида кўрсатгучи одил паноҳим бор.

Ўзбекистон элинда ман зиёратгоҳ мазорим бор,
Ки номи поки зот Искандари пири азизим бор.

Бу зоти поки машҳур эрдилар Фарғона иқлимида,
Муриду мухлису девоналарни жисми жазида.

Тамоми тўра мулло аз хожа эрди хизматида,
Ҳамма бир ҳолатида ўзидин кетиб у суҳбатида.

Ўзбекистон элида мани зиёратгоҳ мазорим бор,
Ки номи зоти поки Искандари пири азизим бор.

8

Муҳаммад Шоҳ Қосимжон харобот йўлини изланг,
Ҳақиқат даргоҳидин ҳар муроду мақсадинг изланг.

Муҳаббат аҳлини кўрсанг мисоли андалиб изланг,
Муножот айлабон эй Холиқи якто дебон изланг.

Кўрингки байтил ҳарамда ҳазрати ул ҳожа таҳо
Аросоти қиёматда шафоат деб юриб изланг.

Аё Шаҳзода Қосимжон хароботи тарбият қил деб
Бу мажнун Тешангиз Аллоҳу акбар чилтоним деб изланг.

Дуода ёд айлаб қилиб қутбул ақтобим мадад қил деб
Тамоми пири устозим ижозат деб юриб изланг.

Жаҳон оламида юрдум ман тополмай навжавон бахти
Жаноби ҳазрати пирим камар байлаб юруб изланг.

9

Валоят аҳли бўлгин васлини излаб адо бўлгин,
Ҳақиқат кўзлабон чун моҳи анвардек сафо бўлгин.

Бу дарди бедавога доимо сўрдим даво излаб
Насими бодаи субҳи санокурдек сано бўлгин.

Аё Шоҳи Қосим Хизр бирла бўлгин ҳамдам
Мақоми сабри Айюби сабруйи бо сабо бўлгин.

10

Ўзунгни эҳтиёт айлаб саҳарларда туруб изланг,
Ўзинга ёлбориб жоним саҳарларда туриб йиғланг.

Муҳаммад уммати бўлсанг белни ҳиммат билан боғланг,
Кеча-кундуз қилиб ғайрат саҳарларда туруб йиғланг.

Ҳарифи бенаво бўлсанг саҳарларда туриб йиғланг
Ҳамма устод чилтонлар мадад тилаб саҳар йиғланг.

Карам айлаб юборса, ҳазрати соҳибқироним бил
Қани ул Шоҳи Қосим деб саҳарларда туриб йиғланг.

Ичиб май бўлиб мастона ул даргоҳидин бўлиб оли,
Ки булбулдек бўлиб гўё саҳарларда туриб йиғланг.

Аё Шаҳзода Қосимжон пирим деб талаб айлаб,
Ютуб қонлар юрак зардоб саҳарларда туриб йиғланг.

11

Муғоним дайрида хув-хув дебон ман зор Қосимжон,
Хароботи йўлини излаб юринг сиз Шоҳ Қосимжон.

Қуёшдек партави сониъ қаламни битмиш эркан
Маи ваҳдат дебон тунлар юринг сиз Шоҳ Қосимжон.

Юрак зардоб қон айлабки тунлай ухламай доим
Жамоли бокамолини кўрубман зор Қосимжон.

Ҳама автод чилтонларни ёд айлаб мани расво,
Топибман тарбият ҳосил амонат Шоҳи Қосимжон.

Муғоним дайрида жонинг фидо қилсанг аё пирим
Назар айлаб муғоним руҳини сан зор Қосимжон.

Илоҳи шод қилғил Қосимимни кўнглини доим,
Хароботий йўлини излаб тавожиҳ лофи Қосимжон.

12

Ошиқларни ҳоли хароб Шоҳ Қосим,
Тун ухламай зикрин айтиб бедорлар.

Ҳамду саносини доим мардоновар

Булбул каби сўзу гузорлик ошиқлар.
Овораи нафсим дурман кеча-кундузлар
Муршидимни амрин тутуб чин ошиқлар.

13

Муғоним дайрдида жоним фидо қилсам не армон бор,
Ки ишқ ўтиға куйдим ҳар замон дармон ёрим бор.

Шаби меърож фалак узра Муҳаммад мустафо борди
Ўтиб ул қоби қавсайни у аднони базрим бор.

Беҳишт ичра ҳамма ҳурон қўлин боғлаб тавозеълиқ
Ки ҳавзи кавсар обини тўйиб ичгунча доғим бор.

Муҳаббат дилимга жо қилсам агар ўлсам на армон йўқ
Пирим деб доду фарёд айласам юз минг хиромим бор.

Жаҳон оламиға бўлдин шоҳ султон Шоҳ Қосим,
Пиримни ишқ йўлида жон фидо қилсанг на армон бор.

Неча шоҳу гадолар етмади пиримни дайрига
Ки ҳасрат доғида қолди ҳамиша доғи ҳижрон бор.

Кеча-кундуз назар айланг ба диққат Шоҳи Қосимжон,
Муҳаббат ишқи деб ёнғон бу Тешаи ҳайрон бор.

14

Илоҳи вақти риҳлат муршидимни бир кўрай,
Зоти поки акбарини шарафи марҳам бўлмаса.

Ҳазрати Офоқ пирим доимо тайёрдур,
Олама бир қабза пок қўлларинга сер бўлай.

Шоҳи Қосимжон пиримни йўлида туфроғман,

Ба жонимни ҳадя қилиб юз минг жаҳонни талли урай.

15

Эй биродар ишқини излаб юринг,
Ҳамдами жононани излаб юринг.

Соф айлаб ойна зангу ғубор,
Сухбати ҳамхонани излаб юринг.

Айланай ул муршидимни руҳидин,
Охири вирди вазойифида юринг.

Ҳазрати Офоқ муршид пешгоҳ,
Марғзори Фарғонада излаб юринг.

Олам ичра офотоб янлиғ азиз,
Равзасини Тахтак аро излаб юринг.

Андижону Ўшу Қува, Қўқан,
Хўжаобод Марҳаммат излаб юринг.

Шоҳи Қосим Ҳазрати пирим мадад,
Ҳизр айлайсам талаб излаб юринг.

16

Бахтим очилди Шаҳзода Қосим,
Хизрни кўрдим Шаҳзода Қосим.

Берсун мададлар Шаҳзода Қосим
Етдим муродга Шаҳзода Қосим.

Ҳақингга айлай эмди дуолар
Ойна бўлғил Шаҳзода Қосим.

17

Васли восил бўлиб ғавоси ўлуб
Жоним қурбон муршидимни бир кўрсам ман.

Ҳалқа қуриб Аллоҳ деб жоним куйиб,
Майхонада шароб ичиб бир тўйсам ман.

Мурғзори Фарғонада ғавфо қилиб
Муғонимни мазорини бир кўрсам ман.

Э дариғо сад дариғо ўтти умрум,
Овораи нафсим бўлиб билмайибман ман.

Шоҳи Қосим Теша бирла ҳамдам бўлинг,
Девоналик ҳолатида ўтганман ман.

Кеча-кундуз ишқим дебон жафо бирлан,
Шоҳи Қосим қалб руҳи деб қургон ман.

Хизр Илёс раҳбар бўлсун Қосимжоним,
Қутбул ақтоб чилтонимни бир кўрсам ман.

Тошкент, Қўқон, Андижонда машҳур эрур
Муршидимдек паҳлавонни кўрмадим ман.

Жоҳиллар ичра бўлди Теша
Ёд айлангиз эй шоҳи беша.

18

Баёни жазби ишқ айлай ҳақиқатдан бўл огоҳи
Бўлуб офарида ҳолоти ҳақиқатдан бўл огоҳи.

Жаҳонга келдим охир ман кўрдум лаззати руҳини
На армон қилиб қилиб зикри руҳи ҳақиқатдан бўл огоҳи.

На ақтобу на автоду суҳбатини кўрмадим ҳаргиз
Юруб нафсу жафо ичра ҳақиқатдин бўл огоҳи.

Тилаб юрдум Илоҳо деб тунлар ухламай доим
Ижобат айлади Холиқ ҳақиқатдин бўл огоҳи.

Пирим май деб кеча-кундузлар азиз жондин кечти ори
Бериб масти аласдин маст мустағарақ бўл огоҳи.

Аё Шаҳзода Қосим муршиди руҳи камар бойлаб
Бўлиб девонани ишқига ҳақиқатдин бул огоҳ.

19

Ошиқни дардмандлигини ранги рўйидин танур
Кимни кўрса Хизр деб ихлоси имондин танур.

Шавқу завқу ҳам муҳаббат сўзи шу ишқини кўр,
Кечалар то субҳи дам вирди вазойифидин танур.

Дашту саҳроларда ул мажнун сифат йиғлаб юрур
То қиёмат бўлғунча ул бағри бирёндан танур.

Шоҳ Қосим аслингизни бир нафас тафсир қил
Зикри иллаллоҳни зоти фаноҳи Аллоҳ танур.

20

Ишқу муҳаббат пиру устод сабоқ олдим
Шоҳи Қосимжон қулоқ олинг эмди.

Пири нашгоҳ ижозати билан қадам қўйдим
Азиз ишқ ёрингиз бўлсун олинг эмди.

Олам ичра шери ғуррон бул Қосимжон
Ақтобларим тариқларин тутинг эмди.

Мажнун Теша беадаблик сизга қилур
Авфу қилинг ҳимматлигим Қосим эмди.

Хизр Илёс камар берсун Шоҳ Қосим
Муршидимни мазорига боринг эмди.

Қилиб руҳи сайр хуфий ихфоларим
Саҳарларда муршидимга йиғланг эмди.

Даргоҳига омин дебон қўл кўтариб
Аллоҳ-Аллоҳ зикринг айтиб юринг эмди.

Авлиёлар раҳбар бўлсун Қосимжон,
Шаҳзодалик маснадига миндинг эмди.

21

Ё Илоҳа ҳазрати пиримни ҳурматлар қилай
Қутблар ақтоби чилтанларимни бир кўрай.

Марҳамат айлаб жаноби остони муршидим
Кеча-кундуз ит каби ҳув-ҳув уруб жавлон қилай.

Ким азизлар хизматини жон дили бирлан қилур
Ахири даргоҳига масдин бўлиб дурлар сочар.

Шоҳи Қосим Тешайи мажнунга бир айланг назар
Доим ҳоли забун манки самандарлар бўлай.

22-байт

Эй достони Рустам вақти суҳбат ғанимат
Чун андалиб чаманзор ғазалхонлик ғанимат.

Ҳар дамда шукр қилғил ул қилмади рутбадек
Ақли фаросат ичра риёзатлик ғанимат.

Эй шоҳбоз Қосим бизга ғанимат олам
Ҳайрон дармон бўлиб Шамси Табрез ғанимат.

Дунёга келди охир бир ўлмағай ҳаргиз
Пушаймону надомат тавба қилмоқ ғанимат.

23

Муҳаббатга қадам урдим баякбор
Ҳақиқатдин бўлинг эмди хабардор.

Азизим муршидим ҳам қиблагоҳим
Қиёмат даштида дурлар паноҳим.

Уриб зарб бу саҳарда эй Худоё
Ҳамиша зўр бериб айдим илоҳо.

Ғариб Шаҳзода Қосим ҳар мурода
Етушсун мақсадиға шаҳзода.

24

Кўринг дўстлар қиёмат вақти бўлди
Мақоми қурбати Айюб бўлди.

Харобот ғайрат қил анжуманзор
Дутору чангу найни вақти келди.

Саҳарда илтижо айлаб Худоё

Нафи исбот далоил вақт бўлди.

Шижоатлик бўлинг эй Шоҳ Қосим
Насиб ўлди санга у шоҳи пирим.

25

Дўстим аҳли муҳаббат суҳбати қилғил насиб
Даргоҳи он ҳазратим пири муғоним қил насиб.

Ноумид этма Худоё даргоҳингдур бер риё
Номи поки Мустафо қилиб ичра жо қилғил насиб.

Соҳиби қудратнамо ул ҳавзи кавсар шарбатин
Чор бурчида туруб он косадор қилғил насиб.

26

Қалб руҳи зикрин автод чилтонлар мадад
Ёр бўлсун жам олам руҳи арвоҳлар мадад.

Сиз билинг эй ёри жоним дам ғанимат бизлара
Хожайи нури илоҳи пири устоди мадад.

Шоҳи Қосим ҳазрати пири муғоним суҳбати
Икки олам раҳбари руҳи Расулуллоҳ мадад.

27

Савдо қилиб оддим қулға расволикни
Муҳаббатни хонасига меҳмон бўлиб.

Ишқни ё Раб маҳкам тутдим сандин истаб
Чилтонларим башоратидин меҳмон бўлиб.

Хизр айласа дебон тунлар фикри зикрим
Раҳбар бўлиб йўлга солди меҳмон бўлиб.

Номи поки ҳазрати Офоқимни
Ҳамма муроду мақсадға афтода мани.

Шоҳ Қосимжон билинг бечора ман
Кеча-кундуз сиз билан овора ман.

Саҳли фурсатда жудолик вақтидур
Ман ғариби нотавон заҳматдадур.

Шоҳи Қосимжон ғарибинг ҳолини
Анжуман ичра билинг иқболини.

Шоҳ Қосимжон хароботинг мақом
Сўзни қисқа қилдим эмди васаллом.

То ҳаётим борича тарбиятинг
Хизр Илёс доимо суҳбатинг.

Он Худойи ном поки зул жалол
Дастгиринг ҳазрати шайхи Билол.

Ишқни асли ло макон билинг Шаҳзода Қосим
Сарвари ту алоҳ ло эмон камар берсун зарру сим
Ишқни таги бепоён Тешага доим ятим
Дарё эрур бепоён астағфируллоҳул азим.

Висолингга восил қил Яздони пок
Раҳмати дарёинг жўш урсун Яздони пок.

Етти қат осмон баланд фаришталар
Вақти саҳар дуо айлаб Яздони пок.

Муҳаббатлик одам ҳаргиз хор ўлмағай
Ўздин кечиб Аллоҳ-Аллоҳ деб Яздони пок.

Муршидларим хизматини адо айлаб
Сузу гузар даргоҳингга Яздони пок.

Шаҳзода Қосим чилтонларим мадад
Етсун мадад хартум маҳаласи Яздони пок.

Теша мажнун хавфингизга дуо тилаб
Зикр қилинг жори бўлсун Яздони пок.

31

Айдилар ғафлап била ётма саҳар бедор бўл
Зикри иллаллоҳни уруб вақти саҳар бедор бўл.

Хонумон деб кеча-кундуз юруб овораман
Лайли Мажнун дашт саҳрога юруб бедор бўл.

Муршидимга хизмат айлаб бир неча девоналар
Охири жоми алмаст ичиб дебон бедор бўл.

Шоҳи Қосим кўнглингизга шак кўтарма бу на деб
Офати руҳи равон кўп ўйлама бедор бўл.

32

Бу олам зиндаларни жойи охир
Хароботи аҳлиға йуқдур жой ила сир.

Тамошо айладим руйи замини
Ҳалокатга кетурди ҳар валини.

Билинг сиз Шаҳзода Қосим шоҳдурсиз
Ҳамма ақтоблар аҳли ҳол дурсиз.

Бу мажнун Теша доим сиз биландур
Ҳама пешгоҳ муршидлар хабардур.

Бу дунё лаззатин ичгон азизим
Кеча-кундуз мотам сафар сиз.

33

Эй Худои меҳрибон ке меҳрибон мекуни
Лаззати умри гузашта сухани меҳрибон мекуни.

Умри ман беҳад бигузашти накардам тоати
Дар сурури асфи чуб рафтанам осон куни.

Шаҳзода Қосим дар жаҳон доим тамошаи чаман
Бевафои дар жаҳон ҳар дам тамонои мекуни.

34

Муҳаббат йўлида доим харобот
Ҳамиша оҳ афғон эй мужоботи.

Жаҳонга келдиму боқдим тамошо
Ҳашргоҳи қиёмат бўлди барпо.

Таъжуб ила доим айтдим илоҳо
Кўзум бино қилдинг айлай тамошо.

Нидо келди ҳамон дам рабил оламин
Кечурдум деб башорат бўлди ул дам.

Билинг Шаҳзода Қосим зоти поким
Ба ғафйрат бул қилур ул руҳи шоҳи пирим.

35

Ишқ азиз жондин ортуқ эй жононим
Нидо қилғил жонинг дўстим айдим мано.

Вақт ўткармай хизмат қилғил Шоҳ Қосим,
Муршидимни дуосини айдим мано.

Ҳаётингни ғанимат бил азиз дўстим,
Байтуллоҳга охир боргин айдим мано.

Мажнун Теша кеча-кундуз йўл кўрсатиб,
Шоҳ Қосим диққат қилинг айдим мано.

36

Табассум айлади ул шоҳи барно
Дедилар манга боқ эй ҳамнишино.

Тамошо бирла қалб ичра ўшал ҳол
Дуо айлаб дедилар эу неку ҳол.

Назар қил Шоҳ Қосим Тешага хўб
Бўлур сан муршимдимға жони маҳбуб.

Паришон ҳол бу мажнундур ҳамиша
Пиримдур фикру зикри эй негуши.

37

Эй харобот муршидини ёд қил
Ғафлати беҳудадин парҳез қил.

Фикри зикринг кеча-кундуз дунёвий
Бўлмадинг хушёр эй ҳам дилиявий.

Шоҳи Қосим марҳамат даргоҳига
Хобидан бедор бўл эй восида.

38

Ишқ дилига жой бўлса муриддур
Дунёвий сори ҳамиша сардидур.

~ 449 ~

Ҳазратим наздида ул мурдор эрур
Ру басуи ҳазрати қаҳҳор эрур.

Шоҳ Қосимжон азизим хизматин
Феълу фаслингга қилурман офарин.

39

Эй хароботи хотирини жам қил
Розини даргоҳ сари оғоз қил.

Икки кунлик умрингга қўйма бино
Қалбинг ичра айтур ё Раббано.

Шоҳ Қосим муршидим амрини қил
Тонгла маҳшарда сенга бўлур енгил.

40

Худоё кўрқаман машҳур куни мен осий банда
Ҳазарон шукри Аллоҳга манам даргоҳига банда.

Ўзумни аслимни боқсам бўлурман кўп хижолат
Гуноҳим ҳаддин ошти Шоҳ Қосим ман бу ҳолатда.

Бу мажнун Теша доим хижолат доимо ҳайрон
Ҳамиша қон ютуб зардоб жигар пора ҳама вақтда.

Илоҳо раҳм қилғил муршидимни кўрай дўстим
Мурод мақсадимга ҳар замон эй шоҳ ҳамдийда.

41

Дейдилар машғулият ба зикри қалб бўл
Ману айлагил эй хоф дил бўл.

Саҳарда оҳ уруб афғон бор
Пиримни остонасига сафо бўл.

~ 450 ~

Аё эй Шоҳ Қосим тун саҳарлар
Ҳамиша раббано деб сўз дил бўл.

Харобот доимо қил гиря бисёр
Бўлуб мақбул даргоҳи Илоҳи бўл.

42

Хуноба чектим бўлди Хизирим пирим,
Чўлу саҳро биёбонда ҳамиша дилбарим.

Ё раб ўз фазли карам бер саломат айлагил
Остони муршидимни ястаниб шоҳи пирим.

Шоҳ Қосим тундлари боргоҳи кибриё
Шоҳи зинда ман каби бўлди ғор ичра раҳбарим.

43

Номи Ҳақ ҳаргиз дилдан во эмас
Ҳасрато алал абад жон боз эмас.

Сўзини кўтоҳ қилдим вассалом
Ишқ бозилар язғиру издиҳом.

Фарвойи он ҳазратим пирим бўлинг
Шоҳ Қосимжон хотиржам бўлунг.

44

Ошиқо юз минг тараҳҳум нозики дилдорсан
Оҳ вона ҳар замон қадрига мардонасан.

Мазҳабу миллат аро кофир эрурман саб сита
Рум, Шом, Афғон аро гулзора таронасан.

Жонимни қурбон қилай марҳам эрур аслига ул

Қиблагоҳим ҳазрати пиримга ман дилдора ман.

Нўш этиб жоми ваҳдат ғайрати ҳиммат била
Ойи йил эй Шоҳ Қосим соати мастонасан.

45

Тажжали нури пир соясидин баҳравордурман
Муборак остони зоти покига гадодурман.

Жамоли партавини соясидин ҳосибондурман
Бу даҳри бевафога ҳар замон оҳу фиғондурман.

Кўзимга хасча кўрман ман бу дунё лаззатин эй жон
Пири фикри ҳуснига ҳамиша жон фидодурман.

Агар бир оҳ тортсам ер билан ҳам осмон йиғлар
Кўзимни ашкига дарё саросар дар фуғондурман.

Кел эй маҳваш фаросат бирла ҳамроҳлар кетти
Хизр Илёс ҳақиқатдан башорат ахтарибдурман.

Азизим Шоҳ Қосим ҳар бало келса сабр айланг
Муҳаммад ҳурматидин остонини қулидурман.

46

Нигорим ой юзингни кўруб армонимиз қолмасин
Тажалли ишқингизни истаб армонимиз қолмасин.

Юрубман чўлу саҳроларда истаб васлинга жоно
Муҳаббат бодасини истаб армонимиз қолмасин.

Кел эй Қосим ҳазар қил но ошнолар билан ўлтурма
Камола еткур ул зоти пок армонимиз қолмасин.

Хижилман зоти подшоҳи мағфират корим
Нафсида журм исёним кечурсан эй неку корим.

Жаҳонда обрӯй топмадим ман худнамоликдан
Бўлмасун дастидан бергум ҳамиша сафокорим.

Хизр Илёс жамийъ анбиёлар раҳбаринг бўлсун
Мадад айлаб очилсун қалбингизни эй нигун сорим.

Ғайурлик билан эй Шоҳи Қосим мени талаб қилғил
Бўлиб мустақриқу жуз ила бўлғил дилафкорим.

Аллоҳ деганлар дунёни боғлар
Ҳам кеча-кундуз муҳаббат излар.

Неча эранлар доим талабдин
Мақсадиға етти эй ёри дилбар.

Тун субҳ дамлар айланг муножот
Берғай илоҳим бир йўли яксар.

Бе намозға бўлсангиз ҳам
Чун руҳи дилни барбод берадур.

Ё раб ўзингга ташлаб ўзингни
Элтгун ўзунгга эй ёр раҳбар.

Булбул кабидек қилурман афғон
Додимга етсун авлоди Ҳайдар.

Шаҳзода Қосим қилдим муножот

Берсун муродинг қозиюл ҳожот.

49

Муқим улфатингиз бўлмаса даҳр кушгирлик қилғил
Мақоми ишқда созандалик овчи бақо қилғил.

Бу даҳри зоний ичра юрмагил беҳуда ишларга
Қуёшдек сайри айлаб доимо журмингга дуо қил.

Ҳаётингиз ғанимат билғули ҳамду сано айтиб
Мабодо юрмагил малъун йўлида бонаво бўлғил.

Аросату қиёматда ҳамма айтур на қилғаймиз
Азоб ваҳмидин кўрқуб Ўзига илтижо қилғил.

Сўродурлар накир мункир диққат қилиб ҳар дам
Саволингга жавоб айлаб ўзингни мосиво қилғил.

Тамом этти бу байти беназирни Тешайи мажнун
Ўқуб Шаҳзода Қосим фаҳмдони босафо бўлғил.

50

Саҳарларда туриб ишқни талаб қилғил
Ҳикоятдур билинг Шаҳзода Қосим.

Эранлардин иршод йўлини сўроқлаб
Ҳақиқатга етинг Шаҳзода Қосим.

Пирим ҳазрати Хизрга учрагайсиз
Тешани ёд этиб Шаҳзода Қосим.

51

Ки бордим сайр ила ул қоб қавсайн
Висолини кўрай деб мисли шаҳин.

Кўзумга бир ажойиб ҳолатдин
Ҳушум ақлим шошубон бўлди ҳуррам.

Дедим Парвардигоро сен тавоно
Мени ҳолимдан огоҳ биру боро.

Ўшал шоҳи мукаррам билингиз
Жонимни мен фидо айлай йўлингиз.

Нидо келди Ҳудодин ки бандам
Ҳабибимдур ўшал шоҳи мукаррам.

Бу мақсаддан ки сизга Шоҳ Қосим
Сафои қалби берсун биру борим.

Тамом эттим бу байтни бе бадални
Назар афуйи билан бу бе асарни.

52

Қодиро қудрат билан қилдинг бино инсон азиз
Ҳақ шаробини ичиб мастона бўлдик э азиз.

Доимо даргоҳингга ёлбордиму Яздони пок
Муршидимни суҳбати марҳам жоним эй азиз.

53

Чаманзор ичра йиғлаб андалиб бенаводурман
Қизил гул ишқида фарёд уруб оху фиғондурман.

Тамошо айлабон нури илоҳи масти мустағриқ
Юрарга тоқатим қолмай мисли бозағондурман.

Пирим деб ҳамиша жазб ила эй Шоҳ Қосимжон
Насибу рўзи қилсин муршидимни ошиқидурман.

Илоҳо Қосимжон бечорани ҳар мудао еткур
Бу мажнун Теша доим ҳамдами завқи жазодурман.

54

Пок Яздоним манга раҳм айлангиз
Ҳурмати Нуҳи наби маху айлангиз.

Хонаи Каъба сари айланг раҳо
Раҳм этиб ҳолим табоҳ шоҳ айлангиз.

Шоҳ Қосим ҳазрати муршидимни
Ғайрати ҳиммат аро шоҳ айлангиз.

Тешаи мажнун ҳамиша оҳ урар
Кечалар то субҳидам ёд айлангиз.

55

Эй харобот жоми майни нӯш қил
Муршидим деб доимо фарёд қил.

Ишқ жазби ичра бўлубман мубтало
Ишқ йўлида жон қилурман фидо.

Тарки қилдим жумла дунё парчаси
Арзимас дунёи мофот барчаси.

Чун тажаллиёт барқ урди менга
Боргоҳидин менга йўқ мутакко.

Номи поки Мустафо бизга насиб
Ҳиммати Юсуфо акроми соиб.

Жумла автод қутбул ақтоб чилтоним

Рози бўлсун ҳозину рўйи замин.

Муршидимни маснади сизга насиб
Авлиё ва анбиёлар хўб айтиб.

Шоҳ Қосим доимо тайёр бўл
Пири устозим манга даркор дил.

Теша мажнун қилур фарёд дод
Шоҳ Қосим ҳолидан қилма видод.

56

Ишқни деган ошиқлар майхона излар
Суҳбати қалб шервор хумхона излар.

Ҳақиқатдан хабардор хизматин қилганлар
Девонадур мастона муғонини излар.

Шоҳ Қосим хизмат қил ақтобларга
Рози бўлсун чилтонлар Хизримни излар.

Бу Теша мажнунни айб айламангиз
Соат ба соат Қосимни излар.

57

Жавлон уриб ишққа қадам қўйдим ҳамдамим
Жавру жафо жалило деб талаб қилдим.

Ҳар ким кўрсам сўрдим азиз ишқини ман
Ё рабано ажр азим талаб қилдим.

Дунё сари ҳарбу зарб этдим ман
Қутбил ақтоб мақомини талаб қилдим.

Уқбо сари паҳлавонлик бел боғладим
Ножинсларим язон бошлаб талаб қилдим.

Шахзодасиз омон бўлинг Қосимжон
Дастгиримни фиру фашгоҳ талаб қилдим.

58

Оташ ишқи жўш уруб эй Қосим
Роҳати жоним хароботи эй Қосим.

Икки дунё наздингиз бўлсун заҳаб
Пиру устодим сенга бўлсин мадад.

Ё илоҳо Қосимим шод қил
Даргоҳингга еткузиб дилшод қил.

Чун қуёш узра узатса қўл агар
Қабзаси бўлсун заҳб эй мўътабар.

Чун ҳама олам акноф шуҳрати
Паҳлавон ақтоб эй бо ҳиммати.

Соҳиби олий мақоми бўл Қосим
Дастгиринг ҳар дуо олам муршидим.

59

Сухбат ичра ҳар ким жонини фидо қилса
Ҳақдин анга ёғар раҳмат жондан кечса.

Ўзин билмай ҳайрон бўлуб зикрин айтиб
Зану фарзанд керакмас деб жондан кечар.

Риёзатни қаттиқ тортуб ёди бирла
Қанду асал ёнлик ичар жонин кечар.

~ 458 ~

Эй харобот сен ўзингни эҳтиёт қил
Саҳл вақтида бўлурсан эй мамот.

Пок Яздоним ўзингсан такягоҳ
Мен ҳамиша мубталодурман Аллоҳ.

Раҳим қилғил эй Карим корсоз
Ердаман зикр айладим умри дароз.

Жонима фидо бўлсун эй Қосим
Ҳам мададкоринг билинг эй Қосим.

Боргоҳ Аллоҳ ҳимматингга ҳамдамим
Марҳамим жоним азизим дилбарим.

Қабз қилинг хокини бўлсун заҳаб
Доимо даргоҳига мен истижоб.

Хизр Илёс доимо ҳамсуҳбатинг.
Ҳам муғондур билинг тарбиятинг.

Теша мажнунни қилдинг тарбият
Қутб чилтонларни солдинг ҳайрият.

Ғарибинг мен асиринман ғайрати баҳри исёнман
Гуноҳдин лойға ботқон ҳамиша ғарқ туғёнман.

Азизим санга бўлсун янги ато муборак
Бўлсун замонни асли янги ато муборак.

Жоним азизим мукаррам хуррам шод муборак

Инсофлик азизим қалби сафо муборак.

Эрдинг баҳодир султон сиз паҳлавон муборак
Устозлар ичра бўлсун идроклик муборак.

Хушфаҳм хуш табассум шодмонлик муборак
Ақли расолик хушхулқ одоблик муборак.

Хушхулқ жонидин ортуқ бўлсун Хизр рафиқинг
Ё раб кам этма инсофи тавфиқлик муборак.

62

Марҳамат қилса пирим дайрига масти ишқ
Ху деб равона бўлинг макони сармаст ишқ.

Ху деб етолмадим ман Аллоҳи акбари ишқ
Ассалом нишонасидур жаҳони сармаст ишқ.

Шавқ ҳарфи авжидур ғоят риёзат урзар бўлғусидур муаззам.
Хоки дури куйдирур савдоси сизни ишқ.

Эй шоҳбози қурама тожи бақо муборак
Шавқ билан қўйгин қадам асбоби Аллоҳи ман ишқ.

63

Эй дариғо нодонларни суҳбатидин
Ғаму андух тушти бошға нодонлиқдин.

Ҳасрат бирлар кетти умрим касофатдин
Касофатлик савдоларим раво бўлур.

Раҳм айлагин Зоти пок илоҳийсан
Юз минг раҳмат авлодимға шодон бўлур.

Ишқ йўлида мардоновор қадам босган
Охирида шифо топиб мардон бўлур.

Ҳақдин даво истаб саҳар туриб йиғлаб
Юз минг раҳмат Ҳақдин ёғур шодон бўлур.

Эй дариғо умрим ўтти нодон бўлдим
Ҳақдин ғофил бўлиб ҳар дам дунё сўрдим.

Сўзим носоз ҳар ким бирлан ҳамдам бўлдим
Касофатим тегиб маңдек мажнун бўлур.

Теша мажнун доим Ҳақдин сўраб юрди
Булбул каби чаман ичра афғон бўлди.

Самандардек олам кезиб зоти пок
Бағри бирён ўзи сарсон гирён бўлур.

Ишқ муҳаббат Ҳақдин кўп тиладим
Юз минг кўл очиб ҳар дам кўп йиғладим.

Насихатни ҳамдамимга кўп индадим
Қулоғига Ҳақнинг сўзи сўзон бўлур.

64

Теша қулни ҳоли забун ҳардам хаёл
Азимларим башоратин доим мажол.

Оллоҳ ўзи нуронларни қоли мақол
Гўё қилиб Ҳаққа сари гирён бўлур.

Ё раб ўзин лутф айлабон қабул этгун
Дуомизни даргоҳингга лойиқ бу кун.

Муножотим қабул этиб раво бўлур.

65

Илоҳо сан карам бирлан муҳаббатга шиносо қил
Қатори қулларинг самим муҳаббатга шиносо қил.

Ҳамиша шодлигини истадим Ҳаққа шиносо қил
Гаҳи ё раб ўзунгга дилбари раъно шиносо қил.

Жаҳонни кездиму ман топдим Ҳақни сўроғ айлаб
Худоё ғарибини ҳимоянга шиносо қил.

Муғони олдида жоним фидо айлаб хуруш этсам
Кел эй девона дергоҳ деб ишққа шиносо қил.

Насиҳат сизга Шоҳи Қосим ҳама адо айлаб
Келди хабар очиб ул раънога шиносо қил.

66

Бисмиллоҳ деб баён айлай Оллоҳим деб
Кетар вақтда ҳамроҳ иймон ҳидоят деб.

Маъшуқим деб зор инграйуб шоштим мано
Нодонларни ҳар жой кўруб қилдим рихоб.

Насиҳатлар айлаб юз минг зари саҳоб
Зикрин айтиб Оллоҳ сари қоштим мано.

Қулоқ солинг нодон бирлан ҳаргиз юрма
Сўз сўзласа саволига жавоб берма.

Ул нодонни ақли бўлур юз йигирма
Юз кўзига туфроқ сочиб қоштим мано.

Ишқ аҳлини доим кўрса дашном бўлур
Азизларни ер юзида сўраб юрар.

Шайтон бирлан ҳамсухбатдур дилозордур
Паноҳ талаб даргоҳига бордим мано.

Эсиз умрим жоҳаллари ҳамдам бўлдим
Журми аён дарёсига чўмиб кеттим.

Йиғлаб-йиғлаб қилғонларим эсим олдим
Раҳмонининг азобидан қўрқдим мано.

Тежа мажнун ишқ йўлида доим бедор
Кечалари фикри зикри бўлмиш дийдор.

Дийдорига ташна бўлиб ўлдим мано

67

Маҳкама адл илоҳо ҳар чанд эрур марсанои
Ҳам айла доим паёми юз шукр як бор эрур саломи.

Ишқ бобида дурҳо авлои
Ҳамд ила бўл эй фанои.

Адам йўли бўл хароби
Ишқ бобида дур марҳабои.

Муҳаббат йўли бўл хароби
Нафсингни севма атои

Ҳаргиз йўлига сан югурма
Йўлига сен борурсан бевафои.

Пой қадами эрур муборак
Қадами ҳақиқат ул жон-жони.

Эй Шоҳ Қосим бўлсун муборак
Теша билан бўлунг хароби.

68

Ойдек юзингга эй моҳи тобон
Кечалари ман айладим авғон.

Базми шароби ман маст ҳайрон
Қилғил таррахум эй жон жанон.

Ҳалқалар ичра билмай ўзимни
Ҳар чанд қилсам шаҳри ва ҳайрон.

Таслим урурсан мажнун гирён
Қилмай назар сан эй пири мастон.

Ҳақингга айлай эмди дуолар
Бўлғил мукаррам изимла дунё.

Ҳар масжлис дамда маъни била бўл
Бўғил харобот лайли харосан.

Эй Шоҳ Қосим бўлсун муборак
Маснаднишин автод чилтон.

Эй Теша мажнун аҳволи забун
Устод пирон айласун султон.

69

Бу не билмам кеча-кундуз тинмайин айлар сафар
Ёрини ҳажрида тинмай йиғлайур ул чашми хўр.

~ 464 ~

Доим сени ғаминг билан ҳолим харобадур
Ҳар кимки ҳамдамим бўлиб зада шароридур.

Олий мақом Хизр соҳиби Искандарим
Жоним фидо бўлуб йўлида ҳайрон зойидур.

Ёруғ бўлди кўнгил чун анжуман ичра азизлардин
Агарда изласанг ишқу муҳаббат хўб азизлардин.

70

Жунун бозорида бўлган гирифтори асирингман
Хайбар лашкарин тарож қилган дардимандингизман.

Ғариб йўлида қолган бир азизи мустаҳандингман,
Ҳамиша оҳ афғонлик мажнуни ғарибингман.

Жаҳон оройи оламини талаб доим азизлардин

Аё Шоҳ Қосим зўр беринг ҳамдам бўлайлик биз
Ки номаҳрамлар ичра бўлиб ҳамдам бўлайлик биз.

Агарда халқ ичида шуҳрати тофилмалик ҳаргиз
Мадад чилтонларим қилсун бепарво юрмагин ҳаргиз.

71

Султон барор кориман
Султон бидони ҳоли ман.

Султон дилим ҳурам куни
Султон дилим беғам куни.

72

Жаҳон ойнасидур ул киши инсофлик бўлса
Ки жаннатни нишодур ҳамиша шодмон бўлса.

Мақоми шўршу ғавфо аро ул паҳлавон бўлса
Ки амният аро ул ҳамдами ҳасрат ила бўлса.

Ўтурса турса ўрнидин кишики сўзласа бардам
Ҳамиша оризу айлаб ва ҳолини талаб қилса.

Илоҳо қилмагил Ё раб ўшандоғ марди акмални
Ким айтса бардами соғу саломатлик ила бўлса.

73

Байъат қилғон ҳамма афзойларимиз сенга аён
Журмиларни сен кечирсан эй Худои меҳрибон.

Жумла қилғон коримиз доим ғалатдур бегумон
Субҳ дам то кечғача қилғон ишим сенга баён.

Алвидо эй дўстлар кетди жаҳондин раҳбарим
Ҳазрати Бу Бакри Сиддиқ ёр ул эрдилар.

Ёри дувум ул Умар оламға одил эрдилар
Ёри севум ҳазрати Усмон ҳаё кони эрдилар.

Ёри чаҳорум соҳиби зулфиқорим эрдилар
Алфироқ эй дўстлар кетти жаҳондин сарварим.

Кошки дунёға доим бўлмадим мен бегуноҳ
Ҳар замон юминг ғаму ташвишдур ҳолим табоҳ.

Алфироқ эй дўстлар кетти жаҳондин муршидим

74

Қадаҳ деб доимо сурдим нигорим боқмадинг ҳаргиз
Май нелигин завқин ман сурмадим ҳаргиз.

Асири ғам қилиб жоно вафойинг кўрмадим ҳаргиз
Ғам субҳ ажал йўлига рустам кўрмадим ҳаргиз.

Бу дармони табиб айлаб иложин билмадим ҳаргиз
Ба ҳақи нури поки Мустафо айланг даво ё Раб.

75

Майни доим чиниси бирла ичку сан
Ҳар замон ҳар надомат бирла сан.

Икки кун ғайратда бўламан эй ҳаким
Хоҳ но хоҳ нусрати ажри азим.

Нафсини хурсанд қилур бўлинг жавхар
Сочин ажзу ниёзу ҳам чухар.

Эй биродар сен ҳамиша хоб сан
Ғафлати аҳли замон сан жоҳ сан.

Жон дил бирла қилинг хизмат мақом
Минқаъд ҳабз ҳимоят васалом.

76

Жон берадур ошиқ содиқ азизлар йўлига
Баҳри амвож тухфасига жон фидодур эй азиз.

Ғарқ нури раҳти ҳақдур намоён ойиз
Жоҳ молу ҳам зану фарзанд қурбон эй азиз.

Юсуфи Канъон каби зиндонда ҳақға йиқилди
Ёқуби бечора Ҳақдин толиби жон азиз.

Ой кун ўтти жаноби ҳазрати шоҳи ғариб
Манбаи жуди сафо истаб саҳодан эй азиз.

~ 467 ~

Нури поки Аҳмади мухторимиздан тарбият
Ҳазрати шоҳи ғарибон жон фидодур эй азиз.

Шоҳ Қосим шоҳлигини маснадини ҳам рашод
Иккимизни ҳазрати султон ориф эй азиз.

77

Дод фарёд ҳасти ё Ғавсул Аъзам дастгир
Ё амир ул мўминин ё Ғавсул Аъзам дастгир.

Ишқи фил ошиқ Адҳам Ғавсул Аъзам дастгир,
Ҳамла эл аён афву Ғавсул Аъзам дастгир.

Ал аросат кули юм Ғавсул Аъзам дастгир
Базохан ла ийбағойон ё Ғавсул Аъзам дастгир.

Доҳили нори жаҳанам Ғавсул Аъзам дастгир
Ё кули мин разақи жанот Ғавсул Аъзам дастгир.

Шоҳ Қосим сан жамиъ ал холин айлаҳон Ғавсул Аъзам
дастгир

Ал изза мату Аллоҳ ал Воҳид вал Қаҳҳор.

78

Хираднома муборак бўлсун эй ёр
Муҳаббат шароби ошиқи зор.

Ҳуррамгоҳ ичра кирсам бенавоман
Ғуноҳ лойиға тобқон жон фидоман.

Жаҳон оламини кездим мен дебон ҳу
Мен бечора мискин тобмадим су.

Кеча-кундуз талаб Ҳақдин илоҳим

~ 468 ~

Мен ожизга сен бергил паноҳим.

Пиримни ҳурмати айланг дуойим
Муроду мақсадимға мустажобим.

Аё Шоҳ Қосим паҳлавон бўл
Ғайурлик бирла доим жон фидо бўл.

Агарда зарра Ҳақдин нишона
Бўлурсан Ҳақ йўлига дурдона.

79

Жонинг фидо қил девонадурсан
Юз минг насиҳат мастонадурсан.

Эй бағри қаттиғ қилғил нигоҳим
Субҳ нигорим жононадурман.

Тарож қилғил амволи жонинг
Дилбари раъно ҳайронадурман.

Ҳамза ила Мусо ҳамроҳдурлар
Зарра қуёшдек мардонадурсан.

Жоним насиҳат сен бўлғил огоҳ
Ҳам зану фарзанд мардонадурсан.

Эй Шоҳ Қосим Хизрим била бўл
Бўлсун мададкор афсонадурсан.

80

Назар айлаб ки сан ҳафтам табақни
Ки жаннат наъим ҳашрил аъзами.

Ҳақиқий ошиқи ўлдурур адамгоҳ
Нафсим исми Аъзамга баногоҳ.

Насиҳат айламангки сен бе амални
Хирому шабҳигар боғлаб камарни.

Ҳамиша Шоҳ Қосим бўлинг ҳушёр
Ки ҳазрат муршидим бўлсун мададкор.

Кимки иззати пок кибриёға
Етиб мақсадға ҳарна мудаоға.

81

Нигоримни васлин излаб овораман
Ҳақиқатга юзим суриб ҳайрон бўлдум.

Уқбо сари доим ҳиммат бел боғладим
Сир кўзини очарман деб сарсон бўлдим.

Дийдордин баҳра олиб севар бўлдим
Ошиқларни қаторида хунхон бўлдим.

Кеча-кундуз Теша бўлинг ҳаққа қариб
Ҳиммат билан зикрин айтиб фиғон бўлдим.

Шаҳзода Қосим Адҳам сифат бўлунг
Азизларни даргоҳига дарбон бўлдим.

83

Булбул бе нола дар чаман андар бавақт субҳ
Аз васли гул бамишуд андар хазон жудо.

Оташ ишқи жўш уруб қолса агар
Хонимонингдан ўтарсан эй хидр.

~ 470 ~

Ишқни ошиқи савдо айласун
Дилни ўз гардида бино айласун.

Ҳолини шурида шайдо айласун
Халқ аро мажнун расво айласун.

84

Арзимни айтай боди сабоға
Чиқсун ҳамиша ул марҳабоға.

Ҳар чанд насиҳат олмас қулоққа
Жонимни берсам ул бевафоға.

Шаҳзода Қосим ҳар ким ёмондур
Аҳволини кўрсатгин Худоға.

Эй Теша мажнун ишқини аста
Тасири бўлсун бир бевафоға.

Сен сарафни қилғил ишқни йўлида
Қилсангиз хизмат еткун мурода.

85

Бошдин Шаҳзода Қосим бир ғазал
Бизга Оллоҳ ёр бўлсун ҳар маҳал.

Қоби қавсайн узра кўрдим Мустафо
Ҳақ сайрига айдилар во уммат.

Умати бўлинг қилинг фиру лекин
Уматим деб ўти оламдин ўтти амийн.

Доимо ишқу муҳаббат истаркин
Ҳар бало у ҳар офиятга эй муҳсин.

~ 471 ~

Сен агар бўлсанг муҳаббат ичра жо
Авлиёлардан етар базми сафо.

Сайқали бир-икки кун андак қилинг
Осиё ху ҳам заминдур санг кенг.

Эй ахи ишқ муҳаббат бирла бўл
Ҳақ сени жазб айлабон қилсун қабул.

Нур дилини истаргин эй ҳақ шинос
Ёр бўлсун зар дилига эй пок нос.

Ҳазрати Мусо сифат доим калим
Ёр берсун Ҳақ сени Аллоҳи карим.

Ҳазрати Исоға Ҳақ нури яқин
Раҳнамодур зоти поки нуридин.

86

Ишқни билган ошиқ жони фидо
Ҳар замонда айтур оҳ ҳам ҳамда сано.

Шавқи завқи бирлан йиғлаб юрур
Во дариғо, во дариғо айтиб юрур.

Ақлинг хушак бўлса доим айтинг дейур
Дилу жонинг фидо қилинг айғум мано.

Охиратни йўлин тутган ошиқларга
Оллоҳ ўзи қўлин тутиб олғум мано.

Саҳар туруб Ҳақға йиғлаб ёвуқ бўлғил
Андин сўнгра даргоҳиға лойиқ бўлғил.

~ 472 ~

Ла иллаҳа иллолоҳ деб зикрин айтуб юрдум мано
Бул сабабдин насихатни қилдим мано.

Ҳамда сано доим айтуб юрдим мано
Қосимжоним зикрин айтуб огоҳ бўлғил

Ҳар не келса даргоҳида сомеъ бўлғил.

87

Ошиқи дилхастани еткур висолингга Худо
Ҳар замон оҳу надомат айлайур юз минг санго.

Ҳоҳиши нафсу ҳавога доимо овораман
Кети ақлу ҳушима бўлди паришон ҳолато.

Кеча-кундуз сени деб хонумонимдан кечиб
Ишқи савдо сен тилаб юрдим дебон ё ҳасрато.

88

Бу фоний дайрига келдим талабда бир қаландарман
Бу ишқ ўтиға ёндим мен талабда бир қаландарман.

Бу фоний узра мен дўстим шароби заририни ичтим
Ҳамма ножинсларда бўлдим талабда бир қаландарман.

Харобот ғайрати қил ҳимматинги айлагил боло
Етурсан ҳар муродига талабда бир қаландарман.

Раҳбатим азизим муршидим руҳи равоним дарахни жоним
Ўшал соҳиб кароматга талабда бир қаландарман.

Аё эй Шоҳи Қосимжон жаҳони бевафо ичра
Мақоми шоҳи олийга талабда бир қаландарман.

Мени ҳолим забун бўлди Худоё тавба қилдим ман
 Гуноҳим ҳаддин ошти эй Худоё тавба қилдим ман.

Кеча-кундуз мени фикрим зану фарзанд ила бўлди
 Не қилғоним била олмасман ман Худоё тавба қилдим ман.

Шариат амрини ман тутмадим ман жону дил бирлан
 Аё Шаҳзода Қосим даргоҳига Худоё тавба қилдим ман.

Бу Теша мажнун ҳолига етганлар бўлур мажнун
 Харобо элини сайр айлабон ман тавба қилдим ман.

Худони шавқида юрдим тафолмай марди комилни
 Азиз жонимни сарф этсам тафолмай марди комилни.

Ўшал шармандалик кунда бошимга соябон бўлсун
 Қўлум тутиб мадад қилсун тафолмай марди комилни.

Қачон суҳбатларини изласам топдим Хизр бирлан
 Тўлун ойдек турадурлар тафолмай марди комилни.

Дилимни шод қилғил даргоҳинга илтижо ё Раб
 Ба ҳақи бу раҳимиз сармаст дуомизни қабул ё Раб.

Жамиъ руҳонлар базм айлабон ул анжуман ичра
 Муборак журъат соҳиби дуолардин мадад ё Раб.

Ҳама пайғамбарлар гар дуосига эрур муҳтож
 Кўрунг шундоғ азизлар етмадилар мудаъо ё Раб.

Саросар мотами дунёда ҳар ишда қарорим йўқ

Бу малъун дастидан роҳи довонни топмадим ё Раб.

Муяссар бўлмади он ҳазратимиз роҳи покидин
Юрак зардоб қонға ойилди ҳеч мудао ё Раб.

Худоға шукр қилғил етсанг истинодин
Юзингга обрў бўлди ҳама инъом деб ё Раб.

Бақо мулкида сен эй дўстим ҳар дам даво иста
Иложи қил озуқам дардима эй жигарбандим шифо ё Раб.

Муборак зоти поки ҳар дуосини сафосидур
Ҳама гапуларин ёзиб фанодин ўттилар ё Раб.

Келинг Шаҳзода Қосим Теша ҳолиға йиғланг
Ки халқ расвоси бўлган хонумондин жудо ё Раб.

92

Ишқ йўлида қил дунёни тарож
Мажнун сифат бўл эй баҳри амвож.

Аҳмақ сўзига ҳаргиз сўз айтма
Фанду насиҳат ҳар кимга муҳтож.

Эй роҳати жон юз минг насиҳат
Ринди харобот Теша сенга бож.

Шаҳзода Қосим Хизирим билан бўл
Мақсадға еткун ҳар не эрур тож.

93

Мани аслимни сўрасанг шаҳри Искобил Абулқосим
Тамоми авлиёлар сўрасун ҳолинг Абулқосим.

Бу дунё ичра юрдим топмадим ҳамдам сўзим айтсам
Мадат қилсун чилтонлар юринг хушвақт Абулқосим.

Неча манзил тароҳил тай қилиб юрдим етушсам деб
Висолига етурсун иккимизни эй Абулқосим.

Илоҳо ҳеч кимни биз ғарибдек қилмагил ё Раб
Етайлик иккимиз байтул ҳарамга эй Абулқосим.

94

Ишқни сарҳиндур мисл жузб
Саъи қил ҳар ким ба илоҳи бе малоҳ.

Равшандур ҳа кима у чоҳдур
Равнақи ажлол сар ишва расдур.

Саъи қил бир икки кун эй хушнамо
Санъангизни билмай бемалол қилсун Худо.

Ҳар киши саъи уза доим жузбдур
Барги ул одамга тавозу шаҳод.

Қосими шаҳзода ҳазрат пирима
Тарбият айлаб қўйибдур қидирма.

Қосими шаҳзода ҳиммат беринг
Олам ичра шодмон бўлсун заминг.

Рўзи маҳшарда не қилсун шармсор
Ҳар не қилган бўлсак парвардигор.

Теша мажнунни қилма шармсор
Даргоҳингга рўзи шаб йиғлаб юрур.

~ 476 ~

Ҳамдами Қосим билан хуш айлангиз
Сақла аййуб авфуга гуноҳимни қилмангиз.

95

Эй харобот доимо ғайратда бўл
Пок Яздоним билан ҳамроҳ бўл.

Ҳамнишини шоҳлар бўлсанг чу хўб
Муз денгизи пок Яздоним ҳабуб.

Эй биродар охиратдан бохабар
Бу фано дайридин эмди қил ҳазар.

Қўз очиб боқинг жами дунё
Ўтти бу дайри фанодин атқийё.

Шоҳ Қосим бевафодин қил ҳазар
Ранта фи дунёи боин ғабар.

Шоҳ Қосимхон ҳамиша ғор бўл
Аждаҳодек олама ғарқоб бўл.

96

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм деб
Сен ёд этайин ё Карим деб.

Жаҳон кирдорини Ҳақдин сўраб ман
Некулик бобида ё башар деб.

Санам остонасига қилдик ҳамиша
Муродига мақсадига етайин деб.

Сафодек тоғига чиқсак зиёрат
Юзим юзига сурсам ё пирим деб.

~ 477 ~

Юзиндинг айланай шоҳи жаҳоним
Мадад айланг аё руҳи равоним.

Хизр Илёс ҳамроҳ бўлсун эй жон
Чиқиб ул паҳлавон ё Хизирим деб.

Аё эй Шоҳи Қосим паҳлавон бўл
Мададкоринг жаноби ҳазратим деб.

97

Ки ҳиммат бобида Адҳам сифат бўлмоқли яхшидур
Ки Балх шаҳрини барҳам урмоққа Иброҳим яхшидур.

Ки мардуди лайнни кўзиға тигмоқли яхшидур
Ўзим девонадурман ажаб ҳолимга ҳайронман.

Худодан сўраб доим менга ҳамроҳ қил дейман.

98

Эй ёронлар ғам билан адо бўлдим нетай
Хор зору дилафкору дарбадар ўлдим нетай.

Шодлиғ айтиб бўлибман хижлатаман
Васлини излаб ҳамиша ҳасратда доғман.

Дод фарёд айласам ҳеч ким етолмас зорман
Ҳасратингда эй пари кечалари бедорман.

Оҳ уруб йиғлаб ҳақиқи подшо ўлдим нетай
Жумла эранларни ёд айлаб дариғ ўлдим нетай.

Нашъа кайфим ҳамиша ахтариб хумориман
Ҳажрингизда ўртаниб Мажнун каби сарсонман.

Бул жаҳон ичра ўзимга журм исён айломан
Васлингизни ёд айлаб жонимни қурбониман.

Ўйласам ўтти бу дунёдин набилар кўплари
Ҳайфким топмай юриб бўлдим жаҳон овораси.

Охират асбобини қилмай жигар садпораси
Шоҳ Қосим иккимиз байтул ҳарам борсак нетай.

Авлиё ва анбиёлардин жудо бўлдим нетай
Икки олам сарвари ҳақдин жудо бўлдим нетай.

МУҲДАРИЖА

Сўз боши.....	3
Искандар халифа “Маснавий” дан сабоқ берган авлиё.....	15
Искандар халифанинг оиласи.....	56
Искандар халифа тўғрисидаги ривоятлар.....	97
Искандар халифанинг силсилаи шарифи.....	198
Искандар халифанинг шогирд ва муридлари.....	215
Искандар халифа ва Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий.....	377
Искандар халифага бағишланган марсиялар.....	385
Искандар халифа — святой из Арсифа.....	394
Iskandar khalifa is a saint from Arsif.....	412
Илова.....	431

Нодиржон Абдулаҳатов

**АРСИФЛИК АВЛИЁ –
ИСКАН ДАР ХАЛИФА**

Муҳаррир : Н. Абдулаҳатов
Техник муҳаррир: Р.Ахмедов
Саҳифаловчи/ Дизайнер: А.Полуэктова

Босишга рухсат этилди: 2022 й.
Нашриёт босма табағи – 7,875. Шартли босма табағи –3,9375.
Бичими 60x84 1/8. Адади: 100 дона.

**«Poligraf Super Servis» МЧЖ
150114. Фарғона шаҳар, Авиасозлар кўчаси**